

CHRISTOPHER R. BROWNING

ÁTLAGEMBEREK

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj
és a végső megoldás Lengyelországban

ÁTLAGEMBEREK

A 101-es tartalékos rendőrszázlój
és a végső megoldás Lengyelországban

Christopher R. Browning

A mű eredeti címe:

Ordinary Men

– Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland

Copyright © 1992, 1998, 2017 by Christopher Browning

© Hungarian translation: Szekeres Gábor, 2019

A fordítás a HarperCollins Publishers kiadása alapján készült.

Szerkesztette: Dési Péter

Az egyedül jogosított magyar nyelvű kiadás. A kiadó minden jogot fenntart
– részletek közlésének jogát is – az írott és az elektronikus sajtóban.

K. u. K. Kiadó

1138 Népfürdő u. 15/E

kukkiado@kukkiado.hu

2

355
B90

A kiadó az 1795-ben alapított

Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

WACŁAW
FELCZAK
ALAPÍTVÁNY

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000695632

A kötet megjelenését a Wacław Felczak Alapítvány támogatja.

ISBN: 978 615 5361 88 3

Borító és tipográfia: Pipaszó Bt.

Nyomdai munkák : Gelbert Eco Print Kft.

Felelős vezető : Gellér Róbert ügyvezető

Raul Hilbergnek

Tartalomjegyzék

Előszó	9
1. Egy reggel Józsefőwban	15
2. Az Ordnungspolizei	17
3. Az Ordnungspolizei és a Végső Megoldás: Szovjetunió, 1941	21
4. Az Ordnungspolizei és a Végső Megoldás: deportálás	34
5. A 101-es tartalékos rendőrszázlój	43
6. Megérkezés Lengyelországba	52
7. Bevezetés a tömeggyilkosságba: A józsefői mészárlás	57
8. Elmélkedések egy mészárlás kapcsán	69
9. Lomazy: A 2. század alászállása	75
10. Az augusztusi deportálások Treblinkába	83
11. A szeptember végi gyilkolások	89
12. Újraindulnak a deportálások	94
13. Hoffmann százados furcsa egészsége	102
14. A zsidóvadászat	107
15. Az utolsó mészárlások: „az aratóünnep”	117
16. A következmény	124
17. Németek, lengyelek és zsidók	127
18. Átlagemberek	136
Utószó	161
Köszönetnyilvánítások	189
Huszonöt évvel később	191
Függelék	247
Jegyzetek	249

Előszó

1942 márciusának közepén a Holokauszt áldozatainak úgy 75-80 százaléka még életben volt, míg 20-25 százaléka már elpusztult. Alig tizenegy hónappal később, 1943 februárjának közepén a százalékos arány már pontosan fordított volt. A Holokauszt magvát egy rövid és intenzív tömeggyilkosság-hullám alkotta. E tömeggyilkosság gravitációs központja Lengyelország volt, ahol 1942-ben a két és fél éve tartó megpróbáltatások, nélkülözések és üldöztetések dacára az összes jelentősebb zsidó közösség még érintetlen volt, és ahol tizenegy hónappal később már csak a lengyel zsidóság maradéka tengődött a néhány megmaradt gettóban és a munkatáborban. Összefoglalva: a lengyel zsidók elleni német roham nem egy fokozatosan erősödő cselekménysorozat volt, hanem valóságos villámháború, nagy erejű offenzíva, amelyhez nagy létszámú támadó erő mobilizálására volt szükség. Ráadásul erre az offenzívára akkor került sor, amikor a Szovjetunió elleni német támadás kimenetele még bizonytalan volt – abban az időszakban, amelynek kezdetét a Krím és a Kaukázus elleni megújuló német támadások, végét a katasztrofális sztálingrádi vereség jelezte.

Ha az 1942-es német katonai offenzíva végül kudarcnak bizonyult is, ugyanez nem mondható el a zsidók elleni villámháborúról, kiváltképp Lengyelországban. Az már régóta ismeretes, hogyan pusztították el a nagyobb gettók, például a varsói és a lódzi gettó lakosságát. De a lengyel zsidók többsége kisebb városokban, településeken élt, amelyekben számarányuk gyakran meghaladta a 30 százalékot, néhol pedig elérte a 80 vagy akár a 90 százalékot. Hogyan tervezték meg és hajtották végre a németek e kiterjedt zsidó népesség elpusztítását? S a háború ezen döntő évében honnan állt rendelkezésükre elégséges emberanyag ahhoz az elképesztő logisztikai teljesítményhez, ame-

lyet a tömeggyilkosság lebonyolítása igényelt? A haláltáborok személyzetének létszáma egészen csekély volt. De a kisebb gettók felszámolásához, a lengyel zsidóság tömegeinek összefogdosásához, deportálásához vagy agyonlövéséhez nagy létszáma volt szükség.¹

Ezekre a kérdésekre választ keresve eljutottam a Stuttgart közelében lévő Ludwigsburgba. Itt található a *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen* (Szövetségi Államok Igazságügyi Hivatalainak Központja). Ez a hivatal koordinálja a náci bűnök vizsgálatát a Német Szövetségi Köztársaságban. Ebben a hivatalban megtalálható a lengyel zsidók ellen elkövetett náci bűnök Németországban lefolytatott összes perének anyaga. A vádindítványok és ítéletek e hatalmas irathalmazát átnézve bukkantam rá először a német Ordnungspolizei (Körendőrség) kötelékébe tartozó 101-es tartalékos rendőrzászlóaljra vonatkozó vádindítványra.

Noha közel húsz éven keresztül kutattam a Holokausztról szóló archív és bírósági iratokat, ez a vádindítvány egyedülállóan erőteljes és nyugtalanító hatást tett rám. Soha korábban nem találkoztam a választási lehetőség taglalásával ennyire drámai események lefolyásának keretei között, és ennyire nyíltan kitárgyalva – legalábbis néhány elkövető részéről. Soha korábban nem láttam ennyire hangsúlyosan egymás mellé helyezve a Holokauszt irtóztatos eseményeit és a gyilkosok emberarcát.

A vádindítvány bővelkedett a zászlóalj tagjainak pert megelőző kihallgatásaiból vett szó szerinti idézeteiben, és rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy az ügy a vallomások szokatlanul gazdag tárházára épül. Ráadásul a vallomások közül sok őszintének, egyenesnek tűnt. Szembetűnően eltértek azoktól a mentegetődző, öngazoló, hazudozó vallomásoktól, amelyekkel oly gyakran találkoztam más bírósági jegyzőkönyvekben. A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj elleni nyomozati és jogi eljárás egy évtizeden keresztül tartó folyamat volt (1962–1972 között), amelyet a Hamburgi Államügyészség folytatott le. Ebben a hivatalban, amely egyike volt a náci bűnök legszorgosabb, legelkötelezettebb vizsgálóinak a Szövetségi Köztársaságban, még megvoltak az ügygel kapcsolatos bírósági jegyzőkönyvek, és én sikerrel kérvényeztem, hogy megtekinthessem őket.

Szemben a nácik sok másik gyilkolóegységgel, amelyek személyi állománya csak részben rekonstruálható, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj névsora a vizsgálók rendelkezésére állt. Mivel az emberek nagy többsége hamburgi volt, és a vizsgálatok idején sokan még ott éltek, módomban állt tanulmányozni 210 ember kihallgatási jegyzőkönyvét a majdnem 500-ból, amennyi az egység teljes létszáma volt 1942 júniusában, Lengyelországban. Ez a kihallgatási jegyzőkönyvgyűjtemény reprezentatív mintát biztosított az életkorra, a párt- és SS-tagságra, valamint a szociális háttérre irányuló

kérdések statisztikai megválaszolásához. Sőt, a vallomás közül mintegy 125 kellőképpen megalapozott volt ahhoz, hogy lehetővé váljon e gyilkolóegység belső dinamikájának részletes narratív rekonstrukciója és analízise.

Végére is a Holokauszt azért esett meg, mert a legalapvetőbb szinten emberi lények másik emberi lényeket öltek nagy számban és hosszú időn keresztül. A „nép soraiból jövő” elkövetőkből „professzionális gyilkosok” váltak. A történész számos nehézséggel találja magát szemben, amikor megpróbál írni egy ilyen emberekből álló egységről. E nehézségek egyike a források problematikája. A Szovjetunió területén tevékenykedő számos másik gyilkolóegységgel szemben, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj esetében kevés az egykorú dokumentum, és ezek közül egy sem foglalkozik kifejezetten az egység gyilkoló tevékenységével.²

A maroknyi zsidó túlélő beszámolójából megállapítható azoknak a különféle akcióknak a dátuma és a terjedelme, amelyeket a zászlóalj a tevékenységi körzetébe tartozó néhány városban végrehajtott. De szemben azokkal a vallomásokkal, amelyeket az életben maradt zsidók a gettók és táborok hírhedt elkövetőire – köztük és az áldozatok között hosszabb kapcsolat állhatott fenn – tettek, a túlélők vallomásaiból keveset tudhatunk meg egy olyan vándorló egységről, amilyen a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj is volt. Ismeretlen emberek érkeztek, elvégezték gyilkos feladatukat, és eltávoztak. Tény, hogy a túlélők csak ritkán emlékeznek az Ordnungspolizei jellegzetes, zöld egyenruhájára, amellyel a szóban forgó egységek beazonosíthatók.

Ezért a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj történetének megírásához nagymértékben támaszkodtam a mintegy 125 ember 1960-as években lefolytatott törvényszéki kihallgatásának jegyzőkönyveire. A bizonyosságok után kutató történész számára elég zavaró végigolvasni ugyanazon egység mintegy 125 tagjának ugyanazokról az eseményekről megtörténtük után több mint húsz évvel tett és saját emlékezetükön átszűrt vallomásait. Mindegyikük más szerepet játszott, mást látott és mást tett. A későbbiek során mindegyikük elfojtotta vagy elfelejtette a zászlóaljban megélt dolgok bizonyos aspektusait, vagy más módon újraformálta azokat az emlékezetében. Ennélfogva a kihallgatások szükségyszerűen perspektívák és emlékek zavaró lajstromát nyújtják. Paradox módon az az illúzió támadhatott volna bennem, hogy egyetlen részletes visszaemlékezésből többet tudhatok meg a zászlóalj történetéről, mint a 125-ből.

A vallomástétel körülményei, az eltérő perspektívák és emlékeken túlmenően, még egy zavaró tényezőt vetnek az utunkba, és pedig azt, hogy néhány ember szándékosan hazudott. Ezek az emberek a jogi következményektől tartva nem mondták el azt az igazságot, amire emlékeztek. Nem csak elfojtás és torzítás, de tudatos hazudozás is alakította a tanúk beszámolóját. Továbbá a kihallgatók, feladatuknak megfelelően, olyan kérdéseket is feltettek,

amelyek a meghatározott emberek által elkövetett, meghatározott és büntethető vétségek vizsgálatához nélkülözhetetlen adat- és bizonyítékgyűjtést szolgálták, de nem vetették módszeres vizsgálat alá a rendőrök tapasztalatainak szélesebb, gyakran impresszionista és szubjektív szempontjait, amelyek ha a jogász számára nem is, de a történész számára nagyon fontosak.

Mint minden esetben, amikor többszörös forrásanyagból dolgozunk, szükséges volt mérlegelni, átválogatni a sok beszámolót és perspektívát. Minden egyes tanú szavahihetőségét fel kellett becsülni. A vallomások javát részben vagy egészében el kellett vetni a neki ellentmondó, elfogadott vallomásnak kedvezve. E döntések közül sok egyszerű és nyilvánvaló volt, sok másik azonban egészen bonyolult volt. S bármennyire is megpróbáltam tudatos lenni, időnként kétségtelenül ösztönös döntéseket hoztam – méghozzá anélkül, hogy ennek tudatában lettem volna. Ugyanezeket az anyagokat áttekintve más történészek bizonyára másként mondanák el ezeket az eseményeket.

A legutóbbi évtizedekben a történészszakma általában és egyre inkább az „alulról felfelé” típusú történetírással foglalkozik, oly módon, hogy a mindezidáig jelentős túlsúlyban lévő elitpolitizálás és elitkultúra történetéből mellőzött népesség zömének tapasztalatait rekonstruálja. Ez a trend főleg Németországban csúcsonódott ki az *Alltagsgeschichte* – „a mindennapi élet története” – gyakorlatában, amit az átlagemberek közös tapasztalatainak „sűrű leírásával” értek el. De amikor ezt a megközelítést a Harmadik Birodalom korára alkalmazzák, néhányan azzal a kritikával illetik, hogy kibúvó, a figyelem átirányítása a náci rezsim népiértő politikájának páratlan szörnyűségeiről a viszonylag zavartalanul folytatódó mindennapi élet aspektusaira. Így aztán megpróbálni esettanulmányt vagy mikrotörténetet írni egyetlen rendőrzászlóaljról, szintén nem kívánatosnak tűnhet egyesek számára.

Módszertani értelemben azonban „a mindennapi élet története” semleges. Csak akkor válik kibúvóvá, a Harmadik Birodalom „normalizálására” törekvő próbálkozássá, ha figyelmen kívül hagyja, milyen jelentős mértékben hatotta át a rezsim bűnös politikája a mindennapi életet a náciizmus ideje alatt. Főként a meghódított kelet-európai országokban állomásozó német megszállók – a szó legszorosabb értelmében véve legkülönbözőbb társadalmi helyzetű emberek tízezrei – számára nem voltak a rezsim tömeggyilkos irányelveiből következő aberrált vagy kivételes események, amelyek éppen csak fodrozták a mindennapi élet nyugodt felszínét. Ahogy azt a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj története demonstrálja, a tömeggyilkosság és a rutin egy és ugyanaz lett. A normális lett az abnormális.

Másik lehetséges ellenvetés az effajta tanulmánnyal szemben az elkövetők irányába megnyilvánuló, a megértésükre való törekvéstől nem elválasztható empátia mértéke. Egyértelmű, hogy egy ilyen történet megírásához el

kell vetni a démonizálást. A zászlóalj azon tagjai, akik elkövették a tömeggyilkosságokat és végrehajtották a deportálásokat, ugyanúgy emberi lények voltak, mint azok a lényegesen kisebb számban lévő társaik, akik a feladatot visszautasították vagy kitértek előle. Ha a tőlem telhetően a legjobban meg akarom érteni, és el akarom magyarázni mindkét csoport viselkedését, el kell ismernem, hogy ugyanabban a helyzetben én is vagy gyilkos, vagy egy ilyen, feladat elől kitérő – mindkettő emberi lény – lettem volna. Ez a felismerés valóban együttérzésre tett próbálkozást jelent. De a régi kliséket, hogy a megértés egyet jelent a megbocsátással, az elmagyarázás pedig a felmentéssel, nem fogadom el. Ha nem próbálnánk meg emberi fogalmak szerint megérteni az elkövetőket, az nem csak azt a róluk szóló tanulmányt tenné lehetetlenné, hanem minden olyan történetet a Holokauszt elkövetőiről, amely megkísérel több lenni egydimenziós torzképnek. Marc Bloch, francia zsidó történész írta nem sokkal azelőtt, hogy a náciok megölték volna: „Ha minden elmondott és megtétt, tanulmányaink jelzőfénye egyetlen szó: a 'megértés'”.³ Ebben a szellemben próbáltam megírni ezt a könyvet.

Még egy dolgot kell tisztáznom, amelyet a kihallgatási jegyzőkönyvekhez való hozzáférés feltételeként szabtak meg a számomra. A legutóbbi évtized során Németországban egyre korlátozóbbá váltak a magánélet védelmében hozott rendelkezések és törvények. Hamburg és a hamburgi bírósági feljegyzések sem képeznek kivételt ezen irányvonal alól. Mielőtt megkaptam volna az engedélyt a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljjal kapcsolatos bírósági iratok megtekintésére, ígéretet kellett tennem, hogy nem nevezem valódi nevükön az embereket. A zászlóalj parancsnokának, Wilhelm Trapp őrnagynak és három másik századparancsnoknak, Wolfgang Hoffmann, Julius Wohlauf századosoknak és Hartwig Gnade hadnagynak a neve szerepel Németországon kívüli archívumok dokumentumaiban is. Ők tehát valódi nevükön szerepelnek, az ő esetükben nincs megsérthető titok. De a zászlóalj összes többi tagja már álnévvel szerepel ebben a könyvben. Az álnevek első alkalommal történő megjelenését csillaggal jelölöm. A jegyzetekben azokat, akiknek a vallomására hivatkozom, keresztnévvel és családnevük kezdőbetűjével szerepeltetem. Bár véleményem szerint és sajnálatosan a titoktartásra tett ígéret és az álnevek használata korlátot szab a szigorú történeti pontosságnak, nem hiszem, hogy megkérdőjelezi e tanulmány integritását és főként a hasznosságát.

Számos ember és intézmény nyújtott nélkülözhetetlen segítséget a kutatások és e tanulmány készítése során. Ludwigsburgban Alfred Streim főállománygyász a rendelkezésemre bocsátotta a német igazságügyi feljegyzések semmihez sem fogható gyűjteményét. Helge Grabitz főállománygyász vett rá, hogy a hamburgi bírósági feljegyzésekből dolgozzam, és támogatta a feljegyzésekhez való hozzáférésre irányuló kérvényemet, és minden lehetséges

módon támogatott ott-tartózkodásom alatt. A Pacific Lutheran University finanszírozta az első és a harmadik látogatásomat a német levéltárakba, amellyel elkezdtem, illetve befejeztem a kutatásomat ebben a témakörben. Az Alexander von Humboldt Alapítvány hasonlóképpen támogatta egyik németországi kutatóutamat. A kutatás és az írás javát a Pacific Lutheran Universitytól kapott kutatóév során végeztem egy, Izraelbe szóló Fulbright Kutatói Ösztöndíj támogatásával. Külön köszönettel tartozom Daniel Krauskopfnak, az Egyesült Államok – Izrael Oktatásügyi Alapítvány ügyvezető igazgatójának azért a segítségért, amelyet Izraelben és Németországban folytatott kutatásaimhoz nyújtott.

Peter Hayes (Northwest University) és Saul Friedlander (UCLA) az intézményeikben általuk szervezett konferenciákon alkalmat biztosítottak számomra, hogy a kezdeti kutatási eredményeimről beszámoljak. Sok kolléga és barát hallgatott végig türelmesen, tett javaslatokat, és biztatott a munkám során. Közülük Philip Nordquist, Dennis Martin, Audrey Euyler, Robert Hoyer, Ian Kershaw, Robert Gellately, Yehuda Bauer, Dinah Porat, Michael Marrus, Bettina Birn, George Mosse, Elisabeth Domansky, Gitta Sereny, Carlo Ginzburg és a néhai Uwe Adam érdemel külön említést. Raul Hilbergnek külön hálával tartozom, amiért 1982-ben felhívta a figyelmet az Ordnungspolizei el nem hanyagolható szerepére a Végső Megoldásban, folytatva ezzel – mint a múltban már oly sokszor – új napirend kitűzését a további Holokauszt-kutatásban.⁴ Ugyanő később személyesen is támogatta e tanulmány kiadását. Most és pályafutásom során korábban is nyújtott nagyszerű segítségéért, tisztelem és megbecsülésem jeléül neki ajánlom ezt a könyvet. Különösen hálás vagyok családomnak kitartó támogatásukért és megértésükért, és azért a türelemért, amellyel irántam viseltettek másik könyvem világra hozásának a folyamán.

Tacoma, 1991 novembere

1.

Egy reggel Józefówban

1942. július 13-án a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tagjait nagyon korán ébresztették priccseikről, amelyeknek a nagy téglakiosztó adott otthont a lengyel Bilgoraj városkában. Középkorú, családos emberek voltak Hamburgból, munkás és alsó középosztálybeli háttérrel, túl idősek ahhoz, hogy a német hadseregben szolgáljanak. Ezért az Ordnungspolizei kötelékébe hívták be őket. Többségük újonc volt, híján bármiféle tapasztalatnak a németek által megszállt területeken. Kevesebb, mint három hete érkeztek Lengyelországba.

Még egészen sötét volt, amikor az emberek felkapaszkodtak a várakozó teherautókra. Minden rendőr extra adag muníciót kapott, és további lőszerreládat raktak a teherautókra.¹ Első nagy akciójukra indultak. Az embereknek egyelőre nem mondták meg, mire készüljenek.

A zászlóalj gépkocsioszlópa sötétben hagyta el Bilgorajt, és kelet felé tartott a murvával borított göröngyös úton. A tempó lassú volt, és másfél-két órába is beletelt, mire eljutottak célpontjukhoz, a mindössze 30 kilométerre lévő kisvárosba, Józefówba. Éppen világosodni kezdett, amikor a kocsioszlop Józefów előtt megállt. Józefów tipikus lengyel falu volt, szerény, fehér, szalmatetős házakkal. Lakói közül 1800-an zsidók voltak.

A faluban teljes csend honolt.² A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj rendőrei lemásztak a teherautókról, és félkör alakban körülvették parancsnokukat, Wilhelm Trapp őrnagyot. Trapp 53 éves hivatásos rendőr volt. Emberei kedvelték, maguk között „Trapp papának” nevezték. Eljött az ideje, hogy Trapp beszédet mondjon az embereinek, és közölje velük, milyen megbízást kapott a zászlóalj.

Trapp sápadt volt, hangja elfulladt, szemeiben könnyek csillogtak. Láthatóan csak nehezen tudta összeszedni magát, miközben beszélt. A zászlóalj szörnyen kellemetlen feladatot kapott, mondta gyászos hangon. Egyáltalán nincs kedvére a megbízás, valójában nagyon sajnálja a dolgot, a parancs azonban a legmagasabb helyről érkezett. De ha ezzel megkönnyíti a feladatokat, emlékeztet rá, hogy bombák hullanak Németországra, és nők és gyermekek halnak meg.

Aztán rátért a tárgyra. A zsidók vették rá az Egyesült Államokat a bojkottra, amivel nagy károkat okoztak Németországnak, emlékezett Trapp szavaira az egyik rendőr. A józefóvi zsidók kapcsolatban állnak a partizánokkal, idézte a parancsnok szavait az előző rendőr két bajtársa, és a zászlóalj azt kapta feladatául, hogy gyűjtsék össze ezeket a zsidókat. Külön a munkaképes korú férfiakat, akiket munkatáborba visznek. A többieket – a nőket, a gyerekeket, az öregeket – a zászlóaljnak a helyszínen agyon kell lőnie. Miután Trapp elmondta az embereinek, milyen feladat vár rájuk, rendkívüli ajánlattal rukkolt elő: azok az idősebb-rendőrök, akik úgy érzik, hogy a feladat meghaladja az erejüket, felmentésüket kérhetik a feladat alól.³

2.

Az Ordnungspolizei

Hogyan szembesülhetett egy, középkorú rendőrökből álló rendőrzászlóalj 1942 nyarán Lengyelországban olyan feladattal, mint a Józefów nevű falu 1500 zsidó lakójának legyilkolása? A kérdés megválaszolásához némi háttérvizsgálatra van szükség egyrészt az Ordnungspolizei (Orpo) intézményével, másrészt ennek az intézménynek az európai zsidók lemészárlásában betöltött szerepével kapcsolatban.

Az Ordnungspolizei a két háború közötti Németországnak abba az irányba tett harmadik próbálkozásából született, hogy katonailag képzett és katonai felszereléssel ellátott, nagy rendőralakzatokat hozzon létre.¹ Az első világháborús vereséget követően forradalmi hullám söpört végig Németországon. Miután a hadsereget feloszlatták, katonatisztek és kormányzati tisztviselők, forradalmi hullámtól tartva, ellenforradalmi paramilitáris szabadcsapatokat (Freikorps) szerveztek. Miután 1919-ben a belpolitikai helyzet konszolidálódott, ezek a szabadcsapatok beleolvadtak a rendőrségbe. Az így létrejött formációk barakkokban állomásoztak, készen arra, hogy útját állják a forradalom újbóli kitörésének. Azonban az Antant 1920-ban követelte a rendőri egységek feloszlását, mert létezésüket a Versailles-i Szerződés idevonatkozó, Németország haderejének felső határát 100.000 főben meghatározó kikötése megszegésének tekintette.

A náci kormány 1933-ban 56.000 fős létszámmal „rendőrhadsereget” (Armee der Landespolizei) szervezett. Ezek az egységek barakkokban állomásoztak, és Németország titkos újra-felfegyverkezési programjának részeként teljes katonai kiképzésben részesültek. 1935-ban Hitler nyíltan szembefordult a Versailles-i Szerződés fegyverzetkorlátozási előírásaival, és a „rendőrhadsereget”

beolvasztották a gyorsan növekvő hadseregbe, hogy tagjaiból biztosítsák a hadsereg tisztí és altiszt állományát. A „rendőrhadsereg” szerepe egyáltalán nem volt elhanyagolható a hadsereg jövőbeli tisztjei kiképzésének szempontjából. Az 1942-es Wehrmacht 92 tábornoka szolgált 1933-35 között a „rendőrhadseregben”.²

A rendőrségen belüli nagy katonai formációk megőrzésének kérdése 1936-ban jutott nyugvópontra, mikor is Hitler Heinrich Himmlert – aki már azt megelőzően is az SS vezetője volt – kinevezte a rendőrség élére. Himmler, akinek hatásköre most már a Harmadik Birodalom összes rendőri egységére kiterjedt, a különböző rendőrségformákat két ágra osztotta, főhivatalukat Berlinbe helyezte. Az első ág, a Reinhard Heidrich által irányított Sicherheitspolizei (Biztonsági Rendőrség) Főhivatala alá tartozó és a rezsim politikai ellenfelei leküzdésének feladatával megbízott, hírhedt Geheime Staatspolizei (Titkos Államrendőrség), röviden Gestapo, valamint a Kriminal Polizei (Bűnügyi Rendőrség), röviden Kripo, amely lényegét tekintve a nem politikai bűnök felderítésével foglalkozó hatóság volt. A második ág, a Kurt Daluge által irányított Ordnungspolizei Főhivatal volt. Ennek hatáskörébe tartozott a Schutzpolizei, vagy Schupo (városi vagy helyhatósági rendőrség), a Gendarmerie (csendőrség), amely a vidéki rendőrségnek felelt meg, és a kis települések, községek rendőrsége, a Gemeindepolizei.

1938-ra Daluge hatáskörébe már több mint 62.000 rendőr tartozott. Közülük mintegy 9000-et az egyenként 108 emberből álló rendőrszázadokba (Polizei-Hundertschaften) osztottak be. Németország tíz nagyvárosának mindegyikében egyenként három századból álló, nagyobb, ún. „rendőrkiképző-egységet” (Polizei-Ausbildungsabteilungen) szerveztek.

1938-39-ben az Ordnungspolizei gyors ütemben növekedett, mert az eljövendő háború fenyegető közelsége ösztönzően hatott a leendő újoncokra. Az Ordnungspolizei-ba jelentkező fiatal rendőrök mentesültek a katonai szolgálat alól. Sőt, mivel a rendőrszázadokat az amerikai Nemzeti Gárda egységeihez hasonlóan területi alapon szervezték meg, jó választásnak tűntek a hivatásos hadsereg alternatívájaként. A rendőrségi szolgálat nem csupán biztonságosabb volt a katonáinál, de rendőrként közelebb maradhattak az otthonukhoz.

A háború kitörésének idejére, 1939 szeptemberére az Ordnungspolizei létszáma elérte a 131.000 főt. A nagy katonai formációira leselkedő legnagyobb veszélyt természetesen a hadseregbe való beolvadás fenyegetése jelentette, és az Ordnungspolizei magas árat fizetett azért a kompromisszumért, amellyel ezt a veszélyt elkerülte. Legjobb egységeiből közel 16.000-es létszámmal egy hadosztályt szerveztek; és azt a hadsereg rendelkezésére bocsátották. (Ez a hadosztály 1940-ben az Ardenneknben, 1941-ben Leningrád alatt harcolt, mielőtt Himmler 1942-ben visszazerezte és 4. Rendőr-SS Gránátos Hadosztály néven újraszervezte volna.) Az újonnan elfoglalt Danzigban két rendőrezredet állított

tak fel, amelyeket 1939 októberében szintén a hadsereg rendelkezésére bocsátottak. Végül pedig az Ordnungspolizei 8.000 rendőre szolgált a hadseregben katonai rendészként vagy tábori csendőrként. Ellenszolgáltatásként az Ordnungspolizei hadköteles korú tagjai mentesítést nyertek a katonai szolgálat alól.

Sorai feltöltésére az Ordnungspolizei engedélyt kapott 26.000 fiatal német férfi toborzására – 9.000 önkéntes az 1918-1920 közötti korosztályhoz, 17.000 önkéntes az 1909-1912 közötti korosztályhoz tartozott –, és a rendelkezésére bocsátottak 6.000, úgynevezett „népi németet” (Volksdeutsche), akik 1939-et megelőzően Németország határain kívül éltek. Ezen kívül az Ordnungspolizei felhatalmazást kapott 91.500 tartalékos behívására az 1901-1909-es évjáratból, abból a korcsoportból, amelyet addig még nem hívtak be katonai szolgálatra. A behívásokat az Ordnungspolizei-ba fokozatosan kiterjesztették a még idősebbekre, aminek eredményeként a létszáma 1940 közepére elérte a 244.500 főt.³

Az Ordnungspolizei-t alig vették számításba a háborút megelőző mobilizációs tervekben, és háborús alkalmazásának lehetősége se igen merült fel. De a német katonai sikerek és a gyors terjeszkedés következtében egyszerre nagyobb megszálló erőre lett igény a frontvonalak mögött. A háború kitörésekor 21 zászlóaljat szerveztek – egyenként megközelítően 500 fős létszámmal – a különböző rendőrszázadokból és kiképző egységekből Németországban. Közülük 13-at a Lengyelországba benyomuló seregek mellé rendelték. Az ő feladatuk volt az előrenyomuló német csapatok mögött rekedt lengyel katonák elfogása, a visszavonuló lengyelek által elhagyott fegyverek és katonai felszerelések összegyűjtése és a frontvonalak mögötti területek biztosítása.

A rendőrszázadok száma gyorsan növekedett. 1940 közepére elérte a 101-et, miután a 26.000 fiatal újoncból és a behívott idősebb tartalékosok jó részéből is zászlóaljakat állítottak fel. Tizenhárom zászlóaljat Lengyelország középső, németek által elfoglalt részén, az úgynevezett Főkormányzóságban, hetet pedig a németek által elcsatolt lengyel és az elfoglalt cseh, illetve morva területeken állomásoztattak. Ezen kívül hat zászlóalj Norvégiában és négy Hollandiában állomásozott.⁴ Az Ordnungspolizei gyorsan nélkülözhetetlen emberanyag-forrássá vált a németek által megszállt Európa féken tartásához.

Az új zászlóaljakat kétféleképpen hozták létre. Egyrészt, a szükséges számú altiszt biztosítása érdekében, az 1939-ben Lengyelországba bevonuló legelső rendőrszázadok hivatásos rendőreit és az ezekben a zászlóaljakba még a háború előtt belépett önkénteseket előléptették és szétosztották az újonnan alakult egységek között, amelyek állományát a behívott idősebb tartalékosokkal töltötték fel. Ezekből lettek a tartalékos rendőrszázadok. Másrészt, az Ordnungspolizei által 1939 őszén toborzott 26.000 fiatal önkéntesből különleges egységeket hoztak létre (számozásuk 251-től a 256-ig és 301-től a 325-ig terjedt). Őket szánták az Ordnungspolizei új elitegységeinek.⁵

Az Ordnungspolizei jelenléte két módon volt érzékelhető a Főkörmányzóságban. Először: a négy kerületbe – Krakkó, Lublin, Radom, Varsó (az ötödiket, Galíciát 1941-ben csatolták hozzá) –, amelyre a Főkörmányzóságot felosztották, egy állandó ezredparancsnokot (Kommandeur der Ordnungspolizei, vagy KdO) és törzskart neveztek ki. Minden egyes kerület ezrede három zászlóaljból állt. E zászlóaljakat a szolgálatnak megfelelően folyamatosan váltogatták Németországból. Másodszor: a Főkörmányzóságot az Ordnungspolizei kisebb egységeiből álló ritka hálózata fonta be. Minden nagyobb lengyel városban létrehozott egy Schutzpolizei-őrsöt, amelyek elsődleges feladata a lengyel városi rendőrség ellenőrzése volt. Ehhez még hozzájött 30-40 kisebb csendőrs az egyes kerületek közepes méretű városaiban. Mind a Schutzpolizei, mind a csendőrség egységei, hasonlóan a három zászlóaljparancsnokhoz, az Ordnungspolizei kerületi parancsnokának, a KdO-nak jelentettek. 1942 végére a Főkörmányzóságban állomásozó Ordnungspolizei-egységek teljes létszáma elérte a 15.186 főt. A német felügyelet alatt működő lengyel rendőrség létszáma ugyanakkor 14.297 volt.⁶

Egy szolgálati út felfelé vezetett az Ordnungspolizei-zászlóaljaktól és a kisebb egységek hálózatától a kerületi KdO-n keresztül a Főkörmányzóság Ordnungspolizei parancsnokáig (Befehlshaber der Ordnungspolizei, vagy BdO) Krakkóban, végül Daluge berlini főhivataláig. Ez volt a szokásos szolgálati út. Mindazonáltal létezett egy másik szolgálati út is azokra az irányelvekre és műveletekre vonatkozóan, amelyek az Ordnungspolizei, a Schutzpolizei és más SS-egységek közös fellépését igényelték. Heinrich Himmler személyes képviselőjeként Friedrich-Wilhelm Krüger nevezte ki a Főkörmányzóságba, a Höhere SS- und Polizeiführer (HSSPF – Magasabb SS- és Rendőrségi Vezető) posztra. Krüger felelőssége volt koordinálni minden olyan műveletet, amelyben egynél több ügynökség vett részt Himmler terjeszkedő SS- és rendőrségi birodalmából. A Főkörmányzóság mindegyik kerületének volt SS- és Polizei Führere (SSPF). Nekik kerületi szinten ugyanakkora volt a hatalmuk, ugyanazok voltak a kötelességeik, mint Krügernek a Főkörmányzóság vonatkozásában. A Lublini kerületben, ahol 1942-43-ban a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj állomásozott, Himmler cimborája, az ausztriai pártpozíciójáról korrupció miatt elmozdított, brutális és erkölcsileg visszataszító Odilo Globocnik volt a SSPF. Így a Lublini kerület Ordnungspolizei egységei egyaránt kaphattak parancsot Dalugétól és berlini főhivatalától a krakkói BdO és a kerületi KdO útján, vagy Himmlertől Krüger HSSPF és Globocnik kerületi SSPF útján. Mivel a lengyel zsidók elpusztítása olyan program volt, amely az SS és a rendőrség minden ágát igénybe vette, az utóbbi szolgálati út volt a meghatározóbb az Ordnungspolizei-nak a Végső Megoldásban való részvételét illetően.

3.

Az Ordnungspolizei és a Végső Megoldás: Szovjetunió, 1941

Az Ordnungspolizei 1941 nyarától fogva vett részt a Végső Megoldásban, az európai zsidóság tömeges legyilkolásában a Szovjetunió területén. 1941 késő tavaszán, a Szovjetunió elleni invázió és a Hitler által megvívni szándékozott „megsemmisítő háború” előkészítése során négy különleges, mozgó egységet (Einsatzgruppe) hoztak létre és képeztek ki. Ezeknek az egységeknek a magvát a Heydrich vezette Sicherheitspolizei (Gestapo és Kripo) és annak hírszerző apparátusa (Sicherheitsdienst) tagjai alkották, és kisebb Waffen-SS-egységek (az SS katonai ága) egészítették ki. Ezen felül, a négy Einsatzgruppe közül háromhoz beosztották a 9-es rendőrzászlóalj egy-egy századát.¹ Így tehát az Einsatzgruppék teljes, háromezres létszámából mintegy 500 az Ordnungspolizei rendőre volt. Az Einsatzgruppék csupán keskeny vágóélét képezték azoknak a német egységeknek, amelyek a Szovjetunióban politikai és faji alapon véghezvitt tömeggyilkosságokban részt vettek. Július elején még egy ötödik, ad hoc Einsatzgruppét is felállítottak a Sicherheitspolizei-nak a Főkörmányzóságban tevékenykedő tagjaiból, és az egységet a Szovjetunió megszállt területeire küldték. Ezeknek az embereknek a többségéből alakult ki az állandó Sicherheitspolizei-erő Lengyelország keleti részein, amelyeket 1939-41 között a Szovjetunióhoz csatoltak. Eközben az eredeti négy Einsatzgruppe az előretörő német hadsereg nyomában mélyen benyomult a Szovjetunióba.

A megszállt szovjet területeket három kerületre osztották – Nord (észak), Mitte (középső) és Süd (dél) –, és élükre Himmler egy-egy HSSPF-t nevezett ki. Az ő feladatuk volt a megszállt szovjet területeken folyó összes SS-művelet

koordinálása. 1941 júliusa közepének eufórikus napjaiban, amikor a kezdeti, óriási német sikerek következtében a végső győzelem közelinek látszott, Hitler elrendelte a pacifikáló program intenzívebbé tételét az előrenyomuló német vonalak mögötti területeken. Július 16-án bejelentette, hogy Németország soha nem fog visszavonulni az újonnan megszerzett keleti területekről; ehelyett „Édenkertet” varázsol belőlük, és e feladat elvégzéséhez minden rendelkezésére álló eszközt igénybe fog venni. Szerencse, hogy Sztálin parancsot adott a partizánháborúra, mondta, mert „ez lehetőséget biztosít a számunkra, hogy megsemmisítsünk mindenkit, aki ellenséges velünk szemben. Természetesen a hatalmas területet a lehető leggyorsabban pacifikálni kell; ez pedig úgy fog megtörténni, hogy lelövünk mindenkit, aki akár csak egy ferde pillantást vet ránk.”²

Mesterének beszéde gyors reagálásra serkentette Himmlert. Az SS birodalmi vezetője egy héten belül egy-egy SS-dandárral erősítette meg Erich von dem Bach-Zelewskit a HSSPF-Közép, és Friedrich Jackelnt HSSPF-Dél posztján, és ez által több mint 11.000 emberrel növelte az SS erejét a gyilkoló hadjáratban.³ Ezen felül szétosztottak legalább tizenegy rendőrzászlóaljat – közülük kilenc számában szerepelt a 300-as szám, azaz fiatal önkéntesekből álltak – az elfoglalt szovjet területek három HSSPF parancsnoksága között. Ez további 5.500 rendőrt jelentett az Einsatzgruppékba már korábban beosztott 500 rendőr mellett.⁴ Július vége és augusztus közepe között Himmler bejárta a keleti frontot, és személyesen biztatta embereit a szovjet zsidók lemészárlására.

De az Ordnungspolizei lényegében már a július második felében folyó nagy nekikészülődés előtt elkezdte gyilkolási pályafutását a Szovjetunióban. Helyszíne Bialystok volt, ez a félig zsidó város. A Szovjetunió elleni német invázió – ismertebb nevén: Barbarossa hadművelet – küszöbén Weis őrnagy, a 309-es rendőrzászlóalj parancsnoka magához hívatta a századparancsnokait. A Szovjetunióba betörni készülő összes német katonai és rendőri egység parancsnokához hasonlóan ő is szóban közölt néhány parancsot az embereivel. Ezek közül az első a hírhedt Komissarbefehl (komisszár parancs) volt. Ennek értelmében az úgynevezett politikai komisszároktól – a hadsereg és a polgári adminisztráció kommunista funkcionáriusaitól, akiket mindenképpen németellenesnek tartottak – meg kellett tagadni a hadifogoly státust, és ki kellett őket végezni.⁵ A második parancs, a „Barbarossa-rendelet” a német katonák szovjet civilekkel szemben elkövetett tetteit kivette a katonai bíróságok hatásköréből, és kifejezetten jóváhagyta a kollektív megtorlást akár egész falvakkal szemben.⁶ Ez voltaképpen „lelövési engedély” volt a szovjet civilekkel szemben. Weis őrnagy azonban ennél is tovább ment. Közölte, hogy a háború a zsidók és a bolsevikok ellen folyik, és a zászlóaljnak irgalmat nem

ismerve kell küzdenie a zsidók ellen. Úgy vélte, hogy a Führer parancsának értelmében a zsidókat nemre és korra való tekintet nélkül el kell pusztítani.⁷

A zászlóalj Bialystokba érkezését követően Weis őrnagy június 27-én parancsba adta, hogy fésüljék át a zsidónegyedet és szedjék össze a férfiakat. Azt azonban nem határozta meg, hogy mit kezdjenek velük. Úgy látszik, ennek eldöntését századparancsnokaira bízta, akikkel még az inváziót megelőző gyűlésen megismertette idevonatkozó nézeteit. A művelet pogromnak indult: a rendőrök verés, megalázás, szakáll-leégetés és vad lövöldözés kíséretében a piacra vagy a zsinagógába hajtották a zsidókat. Amikor néhány zsidó vezető megjelent a 221. biztonsági hadosztály parancsnokánál, Pflugbeil tábornoknál, és a tábornok lába elé térdelve katonai védelemért könyörgöttek, a 309-es rendőrzászlóalj egyik rendőre kigombolta a sliccét, és levizelte őket. Eközben a tábornok hátat fordított nekik.

A pogrom hamarosan szisztematikus tömeggyilkossággá eszkalálódott. A piacon összegyűjtött zsidókat egy parkba terelték, ahol egy fal elé állították és lelőtték őket. A gyilkolás besötétedésig tartott. A zsinagógánál, ahol legalább 700 zsidót tartottak fogva, gázolajjal locsolták le a bejáratokat, majd egy kézigránátot hajítottak az épületbe, amely belobbantotta a tüzet. A rendőrök lelőtték mindenkit, aki menekülni próbált. A tűz áterjedt a környező házakra, amelyekben zsidók bújtak meg, és ők szintén bennégtek. Másnap 30 kocsi rakomány holttestet szállítottak a tömegsírba. A rendőrök hozzávetőlegesen 2000-2200 zsidót öltek meg. Amikor Pflugbeil tábornok küldöncöt szalasztott Weis őrnagyhoz, hogy a tűz felől érdeklődjön, a küldönc az őrnagyot részegen találta. Az őrnagy azt állította, fogalma sincs róla, mi történik. Weis és tisztjei ezt követően hamis jelentést küldtek az eseményekről Pflugbeil tábornoknak.⁸

Amennyiben az Ordnungspolizei első zsidómészárlását június 27-én, Bialystokban egyetlen parancsnok magánkezdeményezésére követték el, aki pontosan megérezte és előre látta, mit kíván tőle a vezére, a másodikat július közepén már egyértelműen az SS első vonalának, nevezetesen Erich von dem Bach-Zelewskinek, Kurt Daluegének és Heinrich Himmlernek biztatására tették. A 309-es rendőrzászlóalj folytatta útját kelet felé, és nyomában a 316-os és a 322-es elérte Bialystokot. A hivatalos napi feljegyzések, vagyis a hadinapló (Krieges Tagebuch) és a 322-es rendőrzászlóalj különböző jelentései, parancsai az Ordnungspolizei azon ritka dokumentumai közé tartoznak, amelyek fennmaradtak és a Szovjetunióból kijutottak Nyugatra.

Az eligazítás, amelyet a 322-es rendőrzászlóalj az inváziót megelőzően kapott, kétségkívül nem volt annyira elvetemült, mint a 309-esé, de azért nem volt mentes az ideológiai megalapozástól. Június 10-én Varsóban Retzlaff vezérőrnagy búcsúbeszédet tartott a zászlóaljnak. Azt tanácsolta, hogy minden

ember legyen óvatos, és hogy „felsőbbrendűként lépjen fel a szláv emberek előtt, mutassa meg nekik, hogy német”.⁹ Július 2-án, még mielőtt a zászlóalj elindult volna a Szovjetunióba, az emberek utasításba kapták, hogy az összes „politikai komisszárt” agyon kell löniük, és „keménynek, eltökéltnak és könyörtelennek” kell lenniük.¹⁰

A zászlóalj július 5-én érkezett Bialystokba, és két nap múlva parancsot kapott a város „alapos átkutatására bolsevik komisszárok és kommunisták után.” A rá következő napok bejegyzései a hadinaplóban megvilágítják, mit jelentett „a zsidó negyed átkutatása” olyan holmik után, amelyet a zsidók állítólag még a németek megérkezése előtt raboltak össze. Tény, hogy a német rendőrség 20 kocsirakomány holmit gyűjtött össze a razzia során. Július 8-ig a zászlóalj huszonkét embert lőtt agyon. „Ez a dolog... majdnem kizárólagosan a zsidókkal volt kapcsolatos.”¹¹

Még a július 8-i razzia délutánján a zászlóalj magas rangú látogatókat fogadott az SS és a rendőrség birodalmi vezetője, Heinrich Himmler, valamint az Ordnungspolizei főnöke, Kurt Daluge személyében. A zászlóalj parancsnokát, Nagel őrnagyot meghívták arra a vacsorára, amelyet a HSSPF-Közép, Bach-Zelewski tartott Himmler tiszteletére. Másnap reggel Daluge Himmler jelenlétében szemlét tartott a Bialystokban állomásozó rendőrzászlóaljak felett. Beszédében kihangsúlyozta, hogy az Ordnungspolizei „büszke lehet a világelenség bolsevizmus legyőzésében vállalt szerepére. Nincs még egy olyan hadjárat, amelyet fontosságában össze lehetne mérni a jelenlegivel. A bolsevizmus most végleg el fog tűnni Németország, Európa és, igen, az egész világ üdvére.”¹²

Két nappal később, július 11-én Montua ezredes a Közép-rendőrezredtől, amelyhez a 316-os és a 322-es zászlóalj is tartozott, a következő parancsot adta ki:

Bizalmas!

1. A HSSPF parancsára ... minden, fosztogatás miatt elítélt 17 és 45 év közötti életkorú zsidó férfit a rögtönítélő bíraskodásnak megfelelően agyon kell löni. A kivégzéseket a városoktól, falvaktól, fő közlekedési útvonalaktól távol kell végrehajtani. A sírokat felismerhetetlenné kell tenni, nehogy zarándokhelyé váljanak. A kivégzések színhelyén tilos fényképezni, és nézőközönség sem lehet jelen. A kivégzések és a sírok helyszíne titokban tartandó.

2. A zászlóalj és a századparancsnokok kötelesek gondoskodni a feladatban résztvevők lelki egészségéről. A nap folyamán szerzett benyomásokat esti, társasági programokkal kell elhomályosítani. Ezen kívül az embereket folyamatosan tájékoztatni kell az intézkedések politikai szükségességéről.¹³

A hadinapló furcsa módon hallgat arról, mi történt Bialystokban Montua ímént idézett parancsát követően, de a Németországban később lefolytatott bírósági vizsgálatok során fény derült ezekre az eseményekre.¹⁴ Természetesen az úgynevezett zsidó fosztogatók ügyeiben nem voltak kihallgatások, tárgyalások és ítéletek. Július 12-én egyszerűen összeszedték és a bialystoki stadionba hajtották a 17 és 45 év közöttinek látszó zsidó férfiakat. Amikor a stadion már majdnem megtelt, Bach-Zelewski meglátogatta a helyszínt, és összeszedték a zsidók értékeit. Nagy volt a forróság ezen a napon, de a zsidóknak nem adtak vizet, és WC-re sem mehettek.

A két rendőrzászlóalj saját teherautói vagy még aznap, vagy a következő reggel a városon kívüli erdős területen ásott tankelhárító árkokhoz szállították a zsidókat. A 316-os zászlóalj nagy része és a 322-es zászlóalj egy százada biztosította a kivégzés helyszínét és alkotta a kivégzőosztagokat. Bach-Zelewski ismét megjelent a helyszínen, és újabb biztató beszédet mondott. A gyilkolás az éjszaka beálltaig tartott. Ezt követően a rendőrök még megpróbálták folytatni a kivégzéseket tehergépkocsik fényszóróinak fényében. De miután nem elégítette ki őket az eredmény, másnap reggel felfüggesztették a gyilkolást. A német bíróságok kiszámították, hogy legalább 3000 zsidót gyilkoltak meg (bár nem szabad elfelejteni, hogy jogászai kényelmességből, azért hogy a kérdés kikerüljön a törvényszéki vitatémák közül, ezek a számok mindig a becsült alsó értékét jelentik meg, nem pedig a legvalószínűbb számot).

A szovjet zsidók ellen indított gyilkoló hadjárat 1941 nyarának végén és őszén felgyorsult, és a 322-es rendőrzászlóalj hadinaplója elárulja, hogy a zászlóalj folyamatos részt vett benne. Július 23-án a zászlóaljat kivonták a mögöttes területek hadseregparancsnokának formális hatásköréből: „Küszöbön álló feladatai miatt a zászlóalj közvetlenül HSSPF von dem Bach Gruppenführer parancsnoksága alá kerül.”¹⁵ Miközben a 322-es rendőrzászlóalj három százada augusztus folyamán Bialystokból Minszk felé haladt, Riebel hadnagy 3. százada különösképpen kitüntette magát a zsidók folyamatos gyilkolásával. Miután augusztus 2-án átfésülték a Bialowiezát körülvevő erdős vidéket, a hadinapló bejegyzése szerint „a 3. századnak a kivonulás előtt likvidálnia kell a zsidókat.”¹⁶ Ezt követi Riebel jelentése: „Augusztus 10-én, kora reggel a 3. század likvidálta a bialowiezai gyűjtőtáborban elhelyezett zsidó foglyokat. Hetvenhét 17 és 45 év közötti férfit lőttünk agyon. Az akció incidens nélkül zajlott le. Senki nem tanúsított ellenállást.”¹⁷ Azt, hogy nem elszigetelt akcióról volt szó, Riebel öt nappal későbbi jelentése bizonyítja: „1941. augusztus 15-én a 3. század zsidóakciót hajtott végre Narevka-Malában, amelynek során 259 nő és 162 gyerek áttelepítésre került Kobrinba. Az összes 16 és 65 év közötti férfit lelőtték. 1941. augusztus 15-én fosztogatás vádjá miatt összesen egy lengyel és 232 zsidó likvidálására került sor. A zsidók kivégzése incidens nélkül zajlott le.”¹⁸

Augusztus végére a zászlóalj megérkezett Minszkbe. Bach-Zelewski és Daluge augusztus 29-én Minszkben találkozott.¹⁹ Mint korábban Bialystokban, találkozásuk most is nyitány volt az Ordnungspolizei számára a zsidók tömeges agyonlövéséhez. Augusztus 30-án a zászlóalj parancsnokát, Nagel őrnagyot a parancsnokságra rendelték, hogy megbeszéljék az augusztus 31-re és szeptember 1-re tervezett „alapvető zsidóakciót”, amelyben a zászlóaljnak két századdal kellett részt vennie.²⁰

Augusztus 31-én a 322-es rendőrzászlóalj 1. és 3. százada (7. és 9. számmal a Közép-rendőrezredhez rendelve) bevonult a minszki gettóba, ahol letartóztatott mintegy 700 zsidót, köztük 74 nőt. Másnap Riebel 9. százada vett részt 900-nál is több zsidó kivégzésében. Ekkor végezték ki az előző napon letartóztatottakat is. Mivel ez volt az első alkalom, hogy nagy számban végeztek ki zsidó nőket, a hadinaplót vezető rendőr szükségesnek érezte megindokolni az esetet. Azért lőtték le őket, írta a naplóba, mert „a razzia során nem viseltek zsidócsillagot... kiderült, hogy a minszki zsidó nők is előszeretettel távolítják el ezt a jelet a ruhájukról.”²¹ A kivégzettek magas száma miatt dicsőretre áhító Riebel kötelességtudóan jelentette: „A szeptember 1-i zsidóakció során lelőtték az augusztus 31-én elfogott zsidókat. A 9. század 290 férfit és 40 nőt likvidált. Senki sem tanúsított ellenállást.”²²

Október elején, a rá következő mogilevi akcióban már nem tartották szükségesnek megmagyarázni a zsidó nők kivégzését. Október 2-i dátummal az alábbi bejegyzés olvasható a hadinaplóban: „9. század. Délután 15.30-tól a teljes század. Közös zsidóakció a HSSPF-Közép törzskarával és az ukrán segédrendőrséggel a mogilevi gettóban: 2.208, mindkét nemű zsidó letartóztatva, szökési kísérlet miatt 65 a helyszínen agyonlőve”. A következő napi bejegyzés: „A 7. és 9. század és a HSSPF-Közép állományának közös akciója során: kivégezve 2.208 zsidó férfi és nő Mogileven kívül, nem messze az erdei tábortól (7. század: 378 kivégzés; 9. század: 545 kivégzés).”²³

A rendőrzászlóaljak működése a Szovjetunió középső területein nem számított kivételesnek. A csekély mennyiségű fennmaradt dokumentáció északon és délen is hasonló részvételre utal. HSSPF-Dél, Friedrich Jeckeln – aki alá öt rendőrzászlóalj tartozott (a 45-ös, 303-as és 314-es zászlóaljakat magába foglaló Dél-rendőrezred, valamint a 304-es és a 320-as zászlóalj, tehát egy kivétellel csupa fiatal önkéntesből álló zászlóalj) – titkos napi jelentéseiben óvatosan gazdálkodott az elismerésekkel. Az alábbiak derülnek ki ezekből a teljesnek semmiképpen nem mondható jelentésekből²⁴:

- Augusztus 19.: 314-es zászlóalj lelőtt 25 zsidót. 45-ös zászlóalj Slavutánál lelőtt 522 zsidót.
- Augusztus 22.: 314-es zászlóalj két akcióban lelőtt 66, illetve 471 zsidót.
- Augusztus 23.: 314-es zászlóalj lelőtt 367 zsidót egy „tisztogatási akcióban”.
- Augusztus 24.: 314-es zászlóalj lelőtt 294 zsidót, 45-ös zászlóalj lelőtt 61 zsidót és a rendőr lovas század 113 zsidót lőtt le.
- Augusztus 25.: a Dél-rendőrezred lelőtt 1324 zsidót.
- Augusztus 27.: a két jelentés közül az első szerint a Dél-rendőrezred lelőtt 549 zsidót és a 314-es zászlóalj lelőtt 69 zsidót. A második jelentés 914 zsidó lelövését tudja be a Dél-rendőrezrednek.
- Augusztus 28.: a Dél-rendőrezred lelőtt 369 zsidót.
- Augusztus 29.: a 320-as zászlóalj biztosította a „kordont”, mialatt a HSSPF törzsszázada lelőtt 15.000 zsidót Kamenyec-Podolszkijban augusztus 26-27-én, és másik 7.000-et augusztus 28-án.
- Augusztus 31.: a 320-as zászlóalj lelőtt 2.200 zsidót Minkovszkiban.
- Szeptember 1.: a Dél-rendőrezred lelőtt 88 zsidót, a 320-as zászlóalj lelőtt 380 zsidót
- Szeptember 2.: a Dél-rendőrezred lelőtt 45 zsidót.
- Szeptember 4.: a Dél-rendőrezred lelőtt 4.144 zsidót.
- Szeptember 6.: a Dél-rendőrezred lelőtt 144 zsidót.
- Szeptember 11.: a Dél-rendőrezred lelőtt 1.548 zsidót.
- Szeptember 12.: a Dél-rendőrezred lelőtt 1.255 zsidót.
- Október 5.: a 304-es rendőrzászlóalj lelőtt 305 zsidót.

A Német Szövetségi Köztársaságban a háború után lefolytatott törvényszéki kihallgatások, amelyek ezen a gyér dokumentáción alapultak, további információval szolgálnak a 45-ös és a 314-es rendőrzászlóaljak 1941. őszi gyilkos pusztításának mértékéről a Szovjetunióban. A 45-ös rendőrzászlóalj július 24-én érte az ukrainai Szepetovkába. A Dél-rendőrezred parancsnoka, Franz ezredes magához rendelte a zászlóalj parancsnokát, Besser őrnagyot, és közölte vele, hogy Himmler parancsot adott a szovjet zsidók elpusztítására, és ebből a feladtból az ő rendőrzászlóaljának is ki kell vennie a részét. A zászlóalj napokon belül lemészárolta Szepetovka megmaradt néhány száz zsidó lakosát, nőket és gyerekeket is beleértve. Ezt augusztusban, különböző ukrán városokban végrehajtott három számjegyű tömeggyilkosságok követték. Szeptemberben a zászlóalj biztosított kordont, kíséretet és kivégzőosztagokat Berdicsevből és Vinnicában több ezer zsidó lemészárlásához. A zászlóalj brutális akciói szeptember 29-én és 30-án érték el tetőpontjukat, amikor ismét a rendőrök biztosítottak kordont, kíséretet és kivégzőosztagokat több mint 33.000 zsidó lemészárlásához a Kiev melletti Babij Jar szurdokainál. A zászlóalj az év végéig folytatta

a kisebb kivégzéseket (Horol, Kremencsug, Poltava).²⁵ A 314-es rendőrzászlóalj is viszonylag kicsi, három számjegyű tömeggyilkosságokkal kezdte július 22-én. Majd 1941 szeptemberében partnere volt a 45-ös rendőrzászlóaljnak néhány ezer vinnicai zsidó lemészárlásában; október 10-14-e között legyilkolt 7-8.000 zsidót Dnyepropetrovszkban. A zászlóalj az utolsó tömeggyilkosságot, amelyre a vizsgálatok során fény derült, 1942 januárjában követte el Harkovban.²⁶

A Szovjetunió déli területeire vonatkozó dokumentáció vázlatos áttekintést nyújt az Ordnungspolizei kiterjedt és folyamatos részvételéről a zsidók elleni tömeggyilkosságokban, de nélkülözi a részleteket. Az északi területekre vonatkozó dokumentáció esetében a helyzet éppen fordított. Itt nem rendelkezünk áttekintéssel, van azonban egy rendkívül eleven leírásunk az 1941 júliusának eleje óta a Kovnoi kerületben állomásozó 11-es rendőrzászlóalj egy akciójáról. Ennek a zászlóaljnak a 3. százada adta a kovnoi gettó őrségét.²⁷ Október közepén a zászlóalj parancsnokát a 11-es rendőrzászlóalj két rendőrszázadával és kétszázadnyi litván segédrendőrrel Minszkbe küldték. A 707. biztonsági hadosztály hadművelleti tisztje adta a rendőröknek az első feladatot (amelyről később azt állították, hogy az első volt a mindössze két ugyanolyan akcióból): a Minszktől keletre lévő Szmolevicsi összes zsidó lakójának kivégzését állítólagosan elrettentésként, hogy ily módon tartsák vissza a polgári lakosságot a partizánok segítségétől. A zászlóaljparancsnok állítólag tiltakozott, de a hadművelleti tiszt és a hadosztályparancsnok kurtán közölte vele, hogy a német rendőrség csak kordont áll, és a kivégzéseket a litvánok végzik. Szmolevicsi zsidó lakosságának lemészárlását ennek a parancsnak az értelmében hajtották végre.

Október végén az Ordnungspolizei két százada és litván segítők azt a parancsot kapták a hadseregtől, hogy likvidálják a Minszktől délre lévő Szluck zsidó lakóit, akik a város tizenkétezres lakosságának egyharmadát adták. Ismét egy olyan intézkedés, amely elrettentéssel volt hivatott biztosítani a német hadsereg védelmét. Az október 27-én Szluckban történtek képezik a tárgyát az alábbi jelentésnek, amelyet a helyi polgári adminisztráció vezetője küldött a főnökének, Wilhelm Kubénak, Minszkbe.

Szluck, 1941. október 30.

*Helyi megbízott – Szluck
A főmegbízottnak – Minszk
Tárgy: zsidóakció*

1941. október 27-i telefonjelentésemre való hivatkozással a következőket jelentem Önnek írásban:

Október 27-én reggel 8 óra körül a Kovnóban (Litvánia) állomásozó 11-es rendőrzászlóalj főhadnagya jelentkezett nálam. A Sicherheitspolizei (sic) zászlóaljparancsnokának adjutánsaként mutatkozott be. A főhadnagya elmondta, zászlóalja azt a feladatot kapta, hogy két nap leforgása alatt likvidálja Szluck zsidó lakosságát. A zászlóaljparancsnok négy századdal, köztük két litván segédrendőr századdal úton van ide, és az akciónak azonnal el kell kezdődnie. Erre én azt válaszoltam a főhadnagynak, hogy ezt meg kell beszélnem a parancsnokkal. Úgy másfél óra múlva a rendőrzászlóalj megérkezett Szluckba. A kéresemnek megfelelően megérkezése után azonnal beszéltem a parancsnokkal. Először is elmondtam a parancsnoknak, hogy aligha lehetséges előkészítés nélkül végrehajtani a műveletet, mert mindnyájukat (a zsidókat) munkába küldték, és szörnyű zavar származna a dologból. Kötelessége lett volna legalább egy nappal előre figyelmeztetni. Kértem, hogy halassza el egy nappal az akciót. Ő elutasította a kérésemet, és megjegyezte, hogy a környék összes városában el kell végeznie ugyanezt a műveletet. Ezért mindössze két napja van Szluckra, amelynek a második nap végére teljesen zsidómentesnek kell lennie. Én azonnal a legélesebben tiltakoztam, és kihangsúlyoztam, hogy a zsidók likvidálására nem kerülhet sor ilyen önkényes módon. A zsidók közül jobbára már csak iparosok és családjaik tartózkodnak a városban. A zsidó iparosok nélkül pedig képtelenség működni, mert nélkülözhetetlenek a gazdaság számára. Ezenkívül még arra a tényre is hivatkoztam, hogy a fehérórosz iparosok, hogy úgy mondjam, egyszerűen nem léteznek, ezért a fontos vállalkozások egy csapásra megbénulnának, ha a zsidókat likvidálnák. Végezetül megemlítettem, hogy a nélkülözhetetlen iparosok és a szakemberek lajstromba vannak véve, és nem vihetők el a műhelyekből. A továbbiakban megállapodtunk abban, hogy a még a városban lévő zsidókat, főleg az iparosokat és családtagjaikat – akiket szintén meg akartam menteni a likvidálástól – kiválogatás céljából először be kell vinni a gettóba. A parancsnok nem ellenezte a javaslatomat, így én jóhiszeműen azt hittem, hogy az akciót ebben a szellemben fogják lebonyolítani.

Néhány órával az akció megkezdése után már súlyos problémák merültek fel. Felismertem, hogy a parancsnok egyáltalán nem tartja magát a megállapodásunkhoz, hanem azzal ellentétesen cselekszik. Kivételesen minden zsidót összeszedetett a gyárakból és a műhelyekből. A zsidók egy részének át kellett haladnia a gettón, ahol sokukat magam ragadtam ki a sorból, de többségüket egyenesen felhajtották a teherautókra, és minden további nélkül likvidálták a városon kívül. Röviddel dél után már mindenholn értek a panaszok, hogy a műhelyek

nem képesek tovább működni, mert a zsidó iparosokat elvitték. A parancsnok időközben továbbutazott Baranovicsibe. Én hosszú keresgélés után felvettem a kapcsolatot a helyettesével, egy századossal. Tőle a művelet azonnali leállítását követeltem, mivel az nem az én instrukcióim szerint folyt, és már idáig is jóvátehetetlen károkat okozott. A századost nagyon meglepte a nézőpontom, és elmondta, hogy a kapott utasítások értelmében kivétel nélkül minden zsidót el kell távolítani a városból, ahogy ez más városokban is történt. Ez a tisztogatás politikai alapokon történik, és a gazdasági tényezők eddig még sehol nem játszottak szerepet benne. Energikus tiltakozásomra mindazonáltal estefelé leállította az akciót.

Legnagyobb sajnálatomra, kénytelen vagyok kihangsúlyozni ezzel az akcióval kapcsolatban, hogy lebonyolításának módja a szadizmussal volt határos. A művelet folyamán a város rettenetes képet mutatott. A német rendőrök, de különösen a litvánok leírhatatlan brutalitással hajtották ki és terelték össze a zsidókat, de a fehéroroszokat is szálláshelyeikről. A városban mindenhol lövöldözés hallatszott, és az utcákon egymásra dobálva heverték a holttestek. A fehéroroszok csak a legnagyobb nehézségek árán tudtak kiszabadulni a letartóztatásból. Amellett, hogy a zsidókkal, köztük az iparosokkal is a fehéroroszok szeme láttára szörnyű brutalisan bántak, ez utóbbiakat is hasonló módon verték rendőrbotokkal. Nem is lehet zsidóakcióról beszélni. Az egész sokkal inkább úgy festett, mintha kitört volna a forradalom. Én és az összes tisztviselőm a teljes napot a felfordulás közepén töltöttük, hogy mentsük, ami még menthető. Nem egyszer szó szerint revolverrel a kézben kellett német rendőrtiszteket és litvánokat kihajtanom a műhelyekből. Saját csendőreim is ugyanezt a feladatot kapták, de a vad lövöldözés miatt gyakran vissza kellett húzódnuk az utcákról, nehogy eltalálják őket. Az egész kép összességében több volt, mint háttorzongató. A délután folyamán nagy számú lovas kocsik állt meg az utcákon, ezért kénytelen voltam megbízni a városi közigazgatást, hogy sürgősen intézkedjenek a kocsik ügyében. Később kiderült, hogy a kocsik zsidók tulajdonában voltak, és a hadsereg számára szállítottak muníciót. A zsidókat egyszerűen leszedték a bakokról, és elhajtották. A kocsik pedig ott maradtak őrizetlenül.

Nem voltam jelen a városon kívüli kivégzéseknél, így nem tudok mit mondani a brutalitásról. De elég annyi, hogy sokan jóval lelövésük után megpróbálták kimászni a sírokból. A gazdaságot ért kár kapcsán megjegyezném, hogy a bőrüzemet érte a legsúlyosabb veszteség. Huszonhat szakember dolgozott ott. Közülük a legjobb tizenötöt egyszerre végezték ki. Másik négy leugrott a szekerekről és elmenekült, hét pedig

a razzia elől szökött meg. A kerékgyártó műhelyben öt ember dolgozott. Közülük négyet lelőttek, és a műhely most egyetlen bognárral kénytelen dolgozni. Még további iparosok is hiányoznak, mint például ládakészítők, kovácsok stb. Eddig még nem állt módomban megbízható áttekintést készíteni. Mint a legelején említettem, az iparosok családjának is meg kellett volna menekülniük. De ma úgy tűnik, hogy szinte minden családból hiányzik valaki. Egymásután futnak be a jelentések mindenhol, és kiviláglik belőlük, hogy egyes családokból maga az iparos, másokból a feleség, megint másokból a gyerekek hiányoznak. Így szinte minden családot szétűltek. Ilyen körülmények között igencsak kétséges, hogy a megmaradt iparosok különösebb lelkesedéssel végeznék a munkájukat. Sokuk még most is összevert arccal járkál, így tanúsítva az elszenvedett brutalitást. A fehéroroszok, akik eddig teljes bizalommal viseltettek irántunk, most csak állnak rémülten. Bár meg vannak félemlítve, és nem merik elmondani a véleményüket, azért érzékelhető, hogy ez a nap nem kerül be győzelemként a német történelembe és soha nem fog a feledés homályába merülni. Nekem az a véleményem, hogy ez az akció sok mindent lerombolt abból, amit a legutóbbi hónapok során elértünk, és hosszú ideig eltart, mire visszanyerjük a lakosság bizalmát.

Végezetül kötelességemnek érzem rámutatni arra, hogy az akció során a rendőrzászlóalj elképesztő módon fosztogatott, és meghozzá nemcsak a zsidó házakban, hanem a fehéroroszok házaiban is. Minden használható dolgot magukhoz vettek – csizmákat, bőrt, szöveteket, aranyat és egyéb értékcikket. A hadsereg beszámolója szerint az utcákon nyilvánosan és a legbrutálisabb módon rángatták le a zsidók karjáról az órákat, ujjajokról a gyűrűket. Egy számvívő tiszt jelentette, hogy a rendőrök azt mondták egy zsidó lánynak, kerítsen elő 5.000 rubelt, és akkor elengedik az apját. A hírek szerint a lány körberohanta a várost, hogy megpróbálja összeszedni az összeget. A rendőrök a gettóban feltörték és kirabolták az adminisztráció által lezárt és leltározott barakkokat. Kiszaggatták az egységnek szállásul szolgáló barakkok ablaktokjait, levették az ajtóikat, és táborüzet gyűjtöttek belőlük. Annak ellenére, hogy kedd reggel beszéltem a parancsnok adjutánsával a fosztogatásról, és ő a beszélgetés folyamán megígérte, hogy ettől kezdve rendőr nem lép a város területére, néhány órával később kénytelen voltam letartóztatni két, tetőtől talpig felfegyverzett litvánt, mert fosztogatáson kapták őket. Keddről szerdára virradóan a zászlóalj Baranovicsi irányába elhagyta a várost. A lakosság érzékelhető megkönnyebbüléssel fogadta ezt a hírt.

Ennyit a jelentésről. Hamarosan Minszkbe utazom, hogy még egyszer szóban is átbeszéljük a dolgokat. Jelenleg képtelen vagyok folytatni a zsidóakciót. Először helyre kell állítani a nyugalmat. Remélem, hamarosan képes leszek erre, és a nehézségek dacára sikerül életet lehelnem a gazdaságba. Jelenleg csak egy kívánságom van: „A jövőben kíméljenek meg ettől a rendőrzászlóaljtól.”

Carl²⁸

Bár a rendőrzászlóaljoknak a szovjet zsidók tömeges legyilkolásában való részvételéről rendelkezésünkre álló dokumentáció nem túl bőséges, ahhoz azért elégséges, hogy minden kétséget kizáróan megcáfolja az Ordnungspolizei vezetőinek háború utáni fő kifogását – miszerint Daluge megegyezett Himmlerrel, hogy az Ordnungspolizei őrszolgálat biztosításával és minden egyéb módon segíti a Sicherheitspolizeit, kivéve a kivégzésekben való részvételt. Ezt a kifogást – hasonlóan a Waffen-SS tagjainak háború utáni védekezéséhez, miszerint ők egyszerű katonák voltak, és nem vettek részt az SS többi részének ideológián alapuló tetteiben – a 11-es rendőrzászlóalj ügyének tárgyalása során legalább egy német bíróság előtt sikeresen képviselték. Akkor a vádlottak meggyőzték a bíróságot, hogy mindössze két kivégzés után – melyeket a hadsereg parancsára hajtottak végre a minszki körzetben –, a Daluge-féle egyezsége hivatkozva vissza tudták helyezni magukat Kovnóba.²⁹

Amint az a dokumentációból is kiderül, az Ordnungspolizei közvetlen részvétele a szovjet zsidók tömeges kivégzésében 1941 nyarán és őszén szerteágazó volt, és ezekre a tömeggyilkosságokra a HSSPF-Észak, -Közép és -Dél illetékessége alá eső területeken, illetve Bialystokban került sor. Sőt a bialystoki tömeggyilkosságot július közepén, közvetlenül Daluge, Himmler és Bach-Zelewski találkozása után követték el. A szeptember 1-i minszki tömeggyilkosságra Daluge és Bach-Zelewski minszki látogatását követően került sor. Nyilvánvaló, hogy Daluge nem megtiltotta, hanem inkább támogatta az Ordnungspolizei részvételét a tömeggyilkosságokban.

1941 őszétől az Ordnungspolizei részvétele a szovjet zsidók tömeges kivégzésében nem jól dokumentált, és a részvétel gyakorisága minden valószínűség szerint csökkent. Egy főbb kivétel volt csak ez alól: a Pinski kerület zsidó lakosságának elpusztítása 1942 őszén, amelyben az Ordnungspolizei alaposan kivette a részét.³⁰ 1941-42 katonai értelemben válságos télén sok rendőrzászlóaljat frontszolgálatra osztottak be. Más zászlóaljoknak az intenzívebbé váló partizánvékenységgel kellett megbirkózniuk. Ráadásul a helyi lakosságból toborzott és az Ordnungspolizei alá beosztott segédrendőrök száma 1942 folyamán majdnem megtízszereződött, 33.000-ről 300.000-re növekedett.³¹ Állandó tendencia volt új egységekre kiosztani az aktuális ki-

végzéseket, kollaboránsokra áthelyezni a német rendőrségre nehezedő lélektani terhet. Ez a lélektani terhelés nagyon súlyos volt, még maga Bach-Zelewski is szenvedett tőle. Himmler SS-orvosa 1942 tavaszán jelentette a főnökének, hogy Bach-Zelewski munkaképtelenné vált, és megjegyezte, hogy az SS-vezetőt „főképpen a zsidók – saját maga által elrendelt – tömeges agyonlövésével és egyéb bonyolult keleti tapasztalatokkal kapcsolatos látomások gyötörték.”³²

4.

Az Ordnungspolizei és a Végső Megoldás: deportálás

1941 őszén, a szovjet zsidók lemészárlásában játszott szerepének csökkenésével párhuzamosan Daluge rendőrsége új és fontos megbízatást kapott a Végső Megoldás kivitelezésében. Az Ordnungspolizei-ra bízta a keletre tartó deportáló vonatok őrzését. 1941 szeptemberének vége felé Hitler jóváhagyta, hogy Reinhard Heidrich berlini zsidószakértője, Adolf Eichmann és a németországi regionális Sicherheitspolizei-irodák közreműködésével megszervezze és megkezdje a zsidók deportálását a Harmadik Birodalomból.¹ Helyi szinten csupán Bécs és Prága jelentett kivételt. Ebben a két városban az Eichmann által még a háború előtt kreált, és saját embereivel feltöltött Központi Zsidó Kivándorlási Hivatal végezte a deportálást. Heydrich és Daluge szinte azonnal egyetértésre jutott a munkamegosztásban. Daluge Ordnungspolizei-a volt hivatott őrizni a Heydrich Sicherheitspolizei-a által összeállított transzportokat. A helyi Ordnungspolizei minden egyes deportálási hullám előtt megkapta az utasítást, hogy a megegyezés tárgyát képező őrszolgálat vonatkozásában tegyen eleget a Sicherheitspolizei kívánságainak. Rendszerint minden transzportot egy tiszt és tizenöt közlegény kísért.²

Milyen kiterjedésűek voltak ezek a műveletek? 1941 ősze és 1945 tavasza között több mint 260 deportáló vonat szállította a német, az osztrák és a cseh zsidókat „keletre” – a Lengyelország és Szovjetunió területén levő – gettókba és haláltáborokba, vagy a Prágától északra található Theresienstadt gettójába, és onnan tovább „keletre”.³ S legalább 147 Magyarországról, 87 Hollandiából, 76 Franciaországból, 63 Szlovákiából, 27 Belgiumból, 23 Görögországból, 11

Olaszországból, 7 Bulgáriából és 6 Horvátországból indított vonatot – ez további mintegy 450 szerelvény Nyugat-, Közép- és Dél-Európából – vettek át a német örök az útvonal valamelyik pontján.⁴ A lengyel városokból a közeli haláltáborokba indított deportáló vonatok számát soha nem becsülték fel, de nyilvánvaló, hogy számuk több százra rúgott. Gyakorlatilag mindegyik vonatot az Ordnungspolizei őrizte.

Mit jelentett ez az Ordnungspolizei tapasztalatainak fényében? Az 1941. december 11-én Düsseldorfból Rigába indított deportáló vonat őrségéhez tartozó Paul Salitter hadnagy szemléltető jelentését angol és német nyelven is kiadták.⁵ Két másik – a Bécsből Sobibórba és a galíciai Kolomyjából Belzecbe indított – deportáló vonat útjáról írott jelentés szintén figyelemre méltó. Segítenek megérteni, amit számos Ordnungspolizei-egység összesen ezernél is több alkalommal tett a világháború folyamán. Elsőként következze a bécsi transzport:

152. rendőrkerület

Bécs, 1942. június 20.

Jelentés a tapasztalatokról

Tárgy: zsidótranszport kísérő kommandó,

Bécs-Aspang pályaudvarról Sobibórba, 1942. június 14.

A transzportot kísérő kommandó tagjai voltak: Fischmann tartalékos hadnagy mint parancsnok, két őrmester és 13 tartalékos rendőr az 1. Kelet tartalékos rendőrszázadtól. A kommandó szolgálata 1942. június 14-én délelőtt 11-kor kezdődött az Aspang pályaudvaron, Brunner SS-Hauptsturmführer előzetes telefonos kérésének megfelelően.

1. A zsidók bevonatározása:

Brunner Hauptsturmführer és a Központi Zsidó Kivándorlási Hivataltól Girzik SS-Hauptscharführer irányításával és felügyelete mellett délben kezdetét vette a zsidók bevonatározása az Aspang pályaudvaron várakozó speciális vonatszerelvénybe. A művelet problémamentesen zajlott le. Ezzel egyidejűleg a kísérő kommandó őrszolgálat is megkezdődött. Összesen 1.000 zsidó deportálására került sor. A zsidók átvétele délután 4-kor történt. A vagonok számának elégtelen volta miatt a kísérő kommandónak másodosztályú kocsit helyett harmadosztályúval kellett beérnie.

2. Az utazás Bécsből Sobibórba

A Da 38-as jelű vonat 1942. június 14-én 19.08-kor hagyta el Bécsset, és a tervezett Izbica helyett Lundenburg (Breclár), Brünn (Brno), Neisse

(Nysa), Oppeln (Opole), Czeszochowa, Kielce, Radom, Deblin, Lublin és Chelm érintésével Sobibórbá ment. Megérkezés Sobibórbá 1942. június 17-én reggel 8.05-kor. Amikor a vonat 1942. június 16-án, 21.00-kor befutott Lublinba, Pohl SS-Obersturmführer már az állomáson várta. Kiválogált ötvenegy, 15-50 év közötti munkaképes zsidót, és egy munkatáborba vitette őket. Ezzel egyidejűleg parancsot adott, hogy a többi 949 zsidót vigyék a sobibóri munkatáborba. Mindkét névsort, a háromvagonnyi poggyászt (élelmiszert és egyéb felszerelést), valamint 100.000 zlotyt Lublinban átadták SS-Obersturmführer Pohnak. Este 23. 00-kor a vonat elhagyta Lublint, és továbbindult Sobibórbá. A háromvagonnyi élelmiszer és egyéb felszerelés a Lublintól 30 km-re lévő trawniki zsidótáborban Mayerhofer SS-Scharführernek lett átadva.

3. A zsidók átadása Sobibórbán:

Június 17-én reggel 8.15-kor a vonat befutott a Sobibór állomás mellett lévő munkatáborba, ahol a tábor parancsnoka, Stangl főhadnagy átvette a 949 zsidót. Ezt követően azonnal megkezdődött és 9.15-re befejeződött a vagonok kiürítése.

4. Utazás Sobibórból Bécsbe:

A visszaút a különleges szerelvényben, Sobibórból Lublinba 10 órakor kezdődött, közvetlenül a zsidók kirakásának befejeződése után. A vonat június 18-án éjjel 2.30-kor érkezett Lublinba. Ez a vonatút térítésmentes volt. Az utazás Lublinból 8.13-kor folytatódott egy menetrendszerinti gyorsvonaton. Krakkóba ugyanaznap délután 17.30-kor érkeztünk, és a 74-es tartalékos rendőrszázlój 3. századával közös szálláshelyen helyeztek el bennünket. Június 19-én ez a század osztott ki egy napi élelmiszer fejadagot a kommandó mind a tizenhat embere számára. Krakkóból ismét egy menetrendszerinti gyorsvonaton utaztunk tovább. Ez a vonat június 19-én este 20.08-kor indult, és június 20-án reggel 6.30-kor futott be a bécsi pályaudvarra.

5. A kíséző kommandó rövid tartózkodása Krakkóban:

A kommandó 26 és 1/2 órát töltött Krakkóban.

6. Átkelés a határon:

A különleges vonatszerelvény az odaúton, június 15-én délután 13.45-kor lépte át a Birodalom és a Főkörmányzóság közötti határt. A menetrendszerinti gyorsvonat a visszaúton június 20-án 12.15-kor.

7. Az ellátmány:

A kíséző kommandó négy napi hideg élelemmel lett ellátva, amely kolbászból, kenyérből, lekvárból és vajból állt, mennyisége azonban kevés volt. Krakkóban a 74-es tartalékos rendőrszázlajtól kapott egy napi élelmiszer fejadag minőségileg és mennyiségileg egyaránt kielégítő volt.

8. Javaslatok:

A jövőben a kíséző kommandó személyzetét helyesebb lesz menet-fejadaggal ellátni, mert a hideg élelem a nyári hónapokban megromlik. A június 15-én kiosztott kolbászt – puha fajtájú volt, már előre felnyitva és feldarabolva került kiosztásra – legkésőbb a harmadik napon el kellett fogyasztani, mert fennállt a veszély, hogy megromlik. A negyedik napon az embereknek be kellett érniük a lekvárral, mert a vonatban uralkodó hőségben addigra a vaj is megavasodott. Az adagok mennyisége sem volt elegendő.

9. Incidensek:

Sem az oda-, sem a visszaúton, sem pedig a megállásokkor nem történt incidens.

(Aláírás) Fischmann

A Schutzpolizei kerületi főhadnagya⁶

A többségükben gyanútlan bécsi zsidók – jobbára öregek és/vagy nők –, deportálása olyan problémamentesen zajlott le, hogy Fischmann a harmadosztályú kocsit, az elégtelen élelmiszerellátás és a megromlott vaj okozta kényelmetlenségekre koncentrálhatott. Természetesen arról nem esik említés, mit szenvedhettek az élelmiszer és víz nélkül marhavagonokba zárt zsidók a hatvanegy órás út során. Amikor a 949 zsidót leszállította sobibóri, állítólagos munkatáborba, Fischmann tudta, hogy a munkára kiválasztott zsidók csoportja, a poggyász és az élelmiszer nem követte őket ugyanoda. Sobibórbán a gázkamrákat az erdő mélyébe építették, és a rámpáról nem voltak láthatók. Ellentétben a rendőrök gyakori tagadásával, Fischmann és emberei kétségtelenül bementek a táborba, és figyelték a kirakodást.

A galíciai Kolomyjából indított deportáló vonat őrsége jóval fárasztóbbnak találta megbízatását, mint a Bécsből indított transzportot kíséző kollégáik. A galíciai zsidóknak, akiket 1941 nyarán és őszén a szabad ég alatt gyilkoltak halomra, és akiket 1942 tavaszán az első deportálási hullám is elérte, valóban nem jelentett ismeretlen sorsot a deportálások 1942 augusztusában történt újraindítása. 1942 szeptemberének közepén a 24. rendőrezred 133-as

tartalékos rendőrzászlóaljának századosa az alábbi jelentést tette a deportálási akció egy hetének tapasztalatairól:

7./Pol. 24

Lemberg (Lwów), 1942. szeptember 14.

A Galíciai kerület Ordnungspolizei parancsnokának, Lemberg

Tárgy: zsidó-áttelepítés

A Skolében, Stryjben, Hodorovban szeptember 3-án és 4-én végrehajtott zsidó-áttelepítést követően – amelyekben a Schutzpolizei századosa, Kröpelin vezette az akciókban résztvevő Ordnungspolizei-egységeket, és amelyekről már részletes jelentést küldtem –, a 24. rendőrezred 7. százada szeptember 6-án este, parancsának megfelelően megérkezett Kolomyjába. Én azonnal kapcsolatba léptem Leitmaritz SS-Obersturmführer bűnügyi kommiszárral, a Sicherheitspolizei kolomyjai hivatalának vezetőjével és Hertel főhadnaggyal a Schutzpolizei kolomyjai irodájából.

A Stryjben tapasztaltakkal ellentétben, a szeptember 7-re tervezett kolomyjai akció jól elő volt készítve, ami megkönnyítette a résztvevő egységek dolgát. A fentebb említett hivatalok és a munkaügyi hivatal felszólította a zsidókat, hogy szeptember 7-én reggel 5.30-kor regisztrálás céljából gyülekezzenek a munkaügyi hivatal előtt. A megadott időben mintegy 5.300 zsidó gyűlt össze. A századomból rendelkezésemre álló összes emberemmel körülvettük és alaposan átkutattuk a zsidónegyedet, ahol még kézre kerítettünk 600 zsidót.

A vonat megtöltése 19.00-ra befejeződött. Ezután a Sicherheitspolizei az összegyűjtött zsidók közül ezret elengedett. 4.769 zsidó került áttelepítésre. A szerelvény minden egyes kocsiába 100 zsidó jutott. A rendkívüli hőség nagyon megnehezítette az egész műveletet, és nagyban hátráltatta a szállítást. Az összes vagon szokásos lezárását és beszegezését követően, a szerelvény este 21-kor elindult Belzec felé. Az őrseget egy tiszt és kilenc közlegény alkotta. A sötétség beálltával sok zsidó megszökött. Lefeszítették a szögesdrótot a levegősznyílásokról, és átpréselték magukat rajtuk. A kísérő őrseg sokukat azonnal lelőtte, a menekülőket pedig a vasúti őrseg és más rendőri egységek még az éj folyamán vagy másnap felszámolták. A transzport Belzecbe szállítása során nem történt említésre méltó incidens. Azonban a vonat hosszát és a rendkívüli sötétséget figyelembe véve, az őrseg túl gyengének bizonyult, amint azt a 24. rendőrezred 6. századából őrseget adó egység parancsnoka Stanisławowba visszatérve, nekem személyesen jelentette szeptember 11-én.

Szeptember 8-án mintegy 300 zsidót – öregeket, gyengéket, betegeket, szállításra alkalmatlanokat – kivégeztek. A munició használatával kapcsolatos szeptember 4-i parancsnak megfelelően, amelyről én először szeptember 6-án szereztem tudomást, a kivégzések 90%-át karabélyokkal és puskákkal hajtották végre. Pisztolyok használatára csak kivételes esetekben került sor.

Szeptember 8-án és 10-én Kutyan, Kosovban, Horodenkában, Zaplatovban és Sniatynban került sor akciókra. Mintegy 1500 zsidót kellett gyalog a Kutytól 50 kilométerre és Kosovtól 35 kilométerre lévő Kolomyjába hajtani, ahol éjszakára bezárták őket a Sicherheitspolizei börtönének udvarába, a környék más településeiről odavitt zsidók mellé. A Horodenkában és Sniatynban összeszedett zsidókkal a Sicherheitspolizei már tíz-tíz vagonot megtöltött, további harminc vagonot Kolomyjában töltöttek meg. A szeptember 10-i áttelepítő vonattal Belzecbe küldött zsidók száma elérte a 8.205-öt.

A Kolomyja körzetében szeptember 8-án és 10-én folyó akciók során 400 zsidót kellett a jól ismert okokból agyonlőni. A szeptember 10-ére lezárandó, Kolomyjába irányuló áttelepítési akció során a Sicherheitspolizei, ellenvetésemet figyelmen kívül hagyva, a 30 rendelkezésre álló vagonba hajtotta be a zsidókat. Tekintettel az azokban a napokban uralkodó nagy hőségre és a zsidók kimerültségére, amelyet egyrészt a hosszú gyalogmenet, másrészt a napokig tartó várakozás – amely során semmiféle ellátásban nem részesültek – okozott, 180-200 zsidónak egy vagonba történő bezsúfolása katasztrofális következményekkel járt.

Nem tudom, hogy a Sicherheitspolizei hány zsidót zsúfolt egy vagonba Horodenkában és Sniatynban. Mindenesetre mindkét transzport elégtelen számú kísérő őrseggel érkezett meg Kolomyjába. A zsidók szinte az összes szellőzőnyílásról lefeszítették a szögesdrótot. Én a lehető leghamarabb kivontattattam a szerelvényt a kolomyjai állomásról, és hozzákapcsoltattam az állomás egyik mellékvágányán várakozó 30 vagonhoz. A zsidókat felügyelő rendőrség (Ordnungsdienst) és az állomás karbantartó részlegének emberei kapták a megbízatást, hogy még a sötétség beállta előtt a szabályzatnak megfelelő módon reteszeljék el az elégtelenül lezárt vagonokat. A Zitzmann százados vezette, egyetlen tisztből és 15 közlegényből álló kommandó kapott megbízatást az ötven vagonból álló, áttelepítő vonat őrzésére az indulásáig, és a szökési kísérletek megakadályozására. Fentebb már ecsetelt állapotuk, valamint a hőség és a vagonok többségének túlszúfoltsága miatt a zsidók a 19.30-kor beálló sötétséget követően újra meg újra megpróbálták kitörni a lezárt vagonokból. 19.50-kor az áttelepítő szerelvény őrsege – kilenc közlegény Jäcklein tizedes ve-

zetésével – megérkezett a mellékvágányhoz. A kitörési kísérleteket nem lehetett megelőzni, és a menekülő zsidókat sem lehetett lelőni sötétben. A hőség miatt a zsidók a vonat összes vagonjában meztelenre vetkőztek. Miután a vonat a tervezett időpontban, 20.50-kor elindult Kolomyjából, az őrség elfoglalta a helyét. Első döntésemnek megfelelően az őrség két, egyenként öt emberből álló csapatra oszlott. Egyik a vonat elején, a másik pedig a vonat végén lévő személyvagonban foglalta el a helyét. A vonat teljes hossza és a szállított zsidók nagy száma – összesen 8.205 – miatt ez a megosztás nem volt megfelelő. A jövőben J. tizedesnek szét kell osztania az őrseget a vonat teljes hosszában. A rendőröknek az egész út folyamán a személyvagonban kellett maradniuk, hogy megakadályozhassák a zsidók szökési kísérleteit. Az utazás elején a zsidók megpróbálták a kocsik oldalain, sőt bizonyos kocsikban a tetőn keresztül megszökni. Ez részben sikerült is nekik, ezért J. tizedesnek már öt állomással Stanislawów előtt telefonon kellett megkérnie a stanislawóvi állomásfőnököt, hogy készítsen elő szökeket és fatáblákat a sérült vagonok kijavítására, és szóljon a vasúti őrségnek, hogy álljanak készenlétbe a vonat őrzésére. Mire a vonat Stanislawówba ért, az állomás személyzete és a vasúti őrség már várta. Az embereik hozzáláttak, hogy kijavítsák a sérült vagonokat, a vasúti őrség pedig átvette a vonat őrzését.

A munka másfél óra hosszat tartott. Ezt követően a vonat folytatta az útját. De néhány állomással később, amikor a vonat ismét megállt, felfedezték, hogy a zsidók nagy lyukakat vágtak néhány vagon oldalába, és a legtöbb szellőzőnyílásról lefeszgették a kívülről felerősített szögesdrótot. Az egyik vagonban a zsidók kalapáccsal és fűrészszel dolgoztak. Kihallgatásuk során elmondták, hogy a Sicherheitspolizei hagyta náluk a szerszámokat azzal, hogy jó hasznukat tudják majd venni a következő munkahelyeiken. J. tizedes elvette tőlük a szerszámokat. Az út további részén minden állomáson segítségre volt szükség a rések beszegezésére, mert különben az út nem lett volna folytatható. Délelőtt 11.15-kor a vonat megérkezett Lembergbe. Mivel az őrseget nem váltották le, J.-nek és csapatának továbbra is szolgálatban kellett maradnia egészen Belzecig. A vonat csak rövid ideig állt Lembergben, majd továbbindult egy Klaporov nevű külvárosba. Ott kilenc, „L” betűvel megjelölt vagon, amelyek úti célja a munkatábor volt, átadtak Schulze Obersturmführernek, aki kiürítette a vagonokat, és helyükre 1.000 zsidót rakatott be. A vonat ez után folytatta az útját Belzecbe.

Lembergben kicserélték a mozdonyt, és egy olyan öreg mozdonyt csatoltak a szerelvény elejéhez, hogy az út csak sűrű megállásokkal volt folytatható. A lassú haladás ismét alkalmat biztosított az erősebb zsidóknak, hogy

a lyukakon átpréselődve elmeneküljenek. A lassan haladó vonatról szinte sértetlenül le tudtak ugrani. Többször kértem a vonatvezetőt, hogy haladjon gyorsabban, de ez nem volt lehetséges. Így a gyakori megállások és a nyílt pályaszakaszok egyre kellemetlenebbé váltak.

Röviddel Lemberg után a kommandó már ellövöldözte a municióját, sőt azt a 200 töltenyt is, amelyet a katonaságtól pótlólag kapott. Így az utazás hátralévő részén követ használtak, amikor a vonat mozgásban volt, és szuronyt, amikor állt.

A hőség, a túlzsúfoltság, a halottak bűze miatt egyre fokozódott a pánik a zsidók között – kirakodáskor mintegy 2.000 halott zsidót találtak a vagonokban –, a helyzet kis híján kezelhetetlenné vált. 18.45-kor a transzport megérkezett Belzecbe, és 19.30 körül J. tizedes átadta a tábor SS-Obersturmführer parancsnokának. A vonat kiürítéséig, amire 22.00-kor került sor, J.-nek a táborban kellett maradnia, míg a kísérő kommandó a táboron kívül várakozó vagonokat őrizte. A felvázolt különleges körülmények miatt lehetetlen meghatározni a transzportból megszökött zsidók számát. Mindazonáltal biztosra veszem, hogy a szökevények kétharmadát lelőtték, vagy valamilyen módon ártalmatlanná tették.

Maguk az 1942. szeptember 7-e és 10-e közötti akciók különleges incidens nélkül zajlottak le. Jó és feszültségmentes volt együttműködés az akciókban résztvevő Sicherheitspolizei- és Ordnungspolizei-egységek között.

(Aláírta) Westermann

A Schutzpolizei tartalékos hadnagya és századparancsnoka⁷

Sok minden kiderül ebből a dokumentumból: a deportált zsidók kétségbeesetten próbáltak megszökni a halálvonatról; a vonatot nem kísérte elég-séges számú német őr (mindössze tízen őriztek 8.000 zsidót); a deportálás előzményei és körülményei minden képzeletet alulmúltak – erőltetett menet hosszú kilométereken keresztül, elviselhetetlen hőség, élelem és víz nélkül eltöltött napok, 200 zsidó bezsúfolása egy-egy vagonba stb. – aminek eredményeképpen a deportált zsidók 25%-a megfulladt, kiszáradt vagy belepusztult a kimerültségbe (nem beszélve az agyonlőttokról, mert azt is megtudhatjuk, hogy az őrség a teljes municiókészletét, sőt a pótlást is felhasználta). Egy oda-vetett megjegyzésből megtudhatjuk, hogy már a deportálást megelőző akciók során százakat lőttek rutinszerűen agyon, mert túl öregnek, gyengének, elsettnnek, betegnek találták őket ahhoz, hogy a deportáló vonatig eljussanak. Mindezen kívül a dokumentum arra is fényt vet, hogy ez az akció csupán egy volt azok közül, amelyben a 133-as tartalékos rendőrzászlóalj a Sicherheitspolizei oldalán részt vett Galíciában, 1942 nyarának végén.

Ugyanakkor az ilyen dokumentumok nem sokat árulnak el arról, amit a Végző Megoldás „nép sorai közül való” elkövetőiről szeretnénk megtudni. Ezek a rendőrök nem íróasztali gyilkosok voltak, akiknek a távolság, a rutin, a bürokratikus eufémizmusok nyújtottak menedéket a tömeggyilkosság valóságával való szembenézés elől. Ezek az emberek látták az áldozataikat. Szemtől szemben álltak velük. Bajtársaik már korábban lelőtték azokat a zsidókat, akiket túl öregnek, gyengének, betegeknek tartottak a deportáláshoz. Ezek az emberek órákon át keményen dolgoztak azért, hogy áldozataik ne szökhessenek el a vonatról, azaz ne menekülhessenek meg a Belzecben rájuk váró gázkamráktól. A fenti jelentésben leírt események résztvevői közül senkinek sem lehetett a legkisebb kétsége afelől, mi az, amiben részt vállalt – nevezetesen egy tömeggyilkosság-programban, amelynek célja a galíciái zsidók kiirtása volt.

De hogyan lett ezekből az emberekből tömeggyilkos? Mi játszódott le egységeikben az első gyilkolás során? Milyen választási lehetőségük volt – ha volt egyáltalán –, és hogyan döntöttek? Mi történt az emberekkel a hétről hétre, hónapról hónapra folytatódó gyilkolás során? Olyan dokumentumok, amilyen a fenti beszámoló a Kolomyja-transzportról, életszerű pillanatképet festenek egyetlen eseményről, de nem tárják fel annak a folyamatnak a szemlélyre szabott dinamikáját, amely során normális, középkorú német férfiak egy csoportja tömeggyilkossá vált. Ezért vissza kell térnünk a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj történetéhez.

5.

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj

Amikor Németország 1939 szeptemberében megtámadta Lengyelországot, a hamburgi 101-es rendőrzászlóalj az első között volt, amelyeket a német hadsereg mellé rendelték és Lengyelországba küldtek. A zászlóalj a sziléziai Oppeln-nél lépte át a határt, és Czeszochován keresztül Kielcébe ment. Ott a frontvonal mögött maradt lengyel katonák és katonai felszerelések összegyűjtése, illetve hadifogolytáborok őrzése volt a feladata. 1939. december 17-én a zászlóalj visszatért Hamburgba, ahol állományából mintegy száz hivatásos rendőrt áthelyeztek, hogy új egységeket alakítsanak ki körük, és a zászlóaljat 1939 őszén behívott középkorú tartalékosokkal töltötték fel.¹

A kiképzési periódust követően, 1940 májusában a zászlóaljat Hamburgból a Harmadik Birodalom által annektált és négy körzetre osztott nyugat-lengyel terület egyik körzetébe, Warthegauba küldték. A zászlóalj először, június végéig Poznanban (Posen), aztán a győztes németek által Litzmannstadttá átkeresztelt Lódzban állomásozott, és öt hónapon át áttelepítési műveleteket hajtott végre. Hitler és Himmler demográfiai tervének részeként, ami az újonnan elfoglalt területek „germanizálását”, vagyis a területek „fajilag tisztá” németekkel való betelepítését jelentette, a bekebelezett területekről Közép-Lengyelországba kellett áttelepíteni az összes lengyelt és a többi, úgynevezett nem kívánatos egyedet – a zsidókat és a cigányokat. A német-szovjet egyezmény kikötéseinek értelmében a szovjet területeken élő népi németeket az elüldözött lengyelek helyére, azok elhagyott földjein, házaiban kellett letelepíteni. Az újonnan elfoglalt területek Hitler és Himmler által elrendelt „fajitisztítás” soha nem valósult meg, de a fajilag újrászervezett Kelet-Európa vízióját hajszolva, emberek százazreit tologatták sakkbábuként ide-oda.

A zászlóalj összefoglaló jelentése büszkén áradozik az egység lelkes közreműködéséről az „áttelepítésekben”:

A zászlóalj szünet nélkül, éjt nappallá téve, erejének 100%-os bedobásával tevékenykedett Warthegau összes körzetében. Átlagosan napi 35 lengyel családot evakuáltunk... Az evakuálás csúcsideszakában (a zászlóalj tagjai) nyolc napig nem tudtak visszatérni a körletükbe. Az embereknek csak az éjszakai utazások során, a teherautók platóján volt lehetőségük alvásra... A legnagyobb művelet során a zászlóalj saját erejéből, mindössze tíz tolmács segítségével egyetlen nap alatt... 900 családot evakuált.

Összességében a zászlóalj 36.972 embert evakuált a tervezett 58.628-ból. Mintegy 22.000 ember elmenekült az evakuálás elől.²

Az egyik behívott tartalékos, Bruno Probst így emlékezett vissza a zászlóalj műveleteiben játszott szerepére:

A helyi lakosság áttelepítése során a kis falvakban tapasztaltam először a túlkapásokat, gyilkosságokat. Az esemény menete mindig ugyanaz volt. Mire megérkeztünk, az áttelepítő bizottság már a helyszínen volt... Ez az úgynevezett áttelepítési bizottság a fekete (egyenruhás) SS- és SD-emberekből, valamint civilekből állt. Mi számokkal ellátott kartonlapokat kaptunk tőlük. A falu házai szintén számot kaptak. A nekünk kiosztott számok azokat a házakat jelentették, amelyeket ki kellett üríteniük. Kezdetben igyekeztünk a ház összes lakóját, felnőtteket, gyerekeket korukra és egészségi állapotukra való tekintet nélkül kihajtani. De a bizottság hamarosan hibát talált a módszerünkben. Nem tetszett nekik, hogy az öregekkel és a betegekkel is küszködtünk. Hogy pontos legyek, nem parancsolták meg, hogy lövjük őket agyon a helyszínen, megelégedtek azzal, hogy világossá lették a számunkra, nincs mit tenni az ilyen emberekkel. Két alkalomra emlékszem, amikor ilyen embereket agyonlőttünk a gyűjtőhelyen. Az első esetben egy öregemberről, a másodikban egy öregasszonyról volt szó... egyiküket sem egyszerű rendőr lőtte le, hanem altiszt.³

A zászlóalj más tagjai is emlékeztek az áttelepítési akciókra, de senki más sem emlékezett vagy ismert be ilyesmit.⁴ Egyikük felidézte, hogy poznani tartózkodásuk során a zászlóalj kivégzőosztagokat biztosított a Sicherheitspolizei számára 100-120 lengyel kivégzéséhez.⁵

* Az álnveket első megjelenésükkor csillag jelöli.

Az öthónapos áttelepítő-kampányt követően a zászlóalj áttért a „pacifikáló műveletekre”. Falvakat és erdőket fésültek át, és ezek során elfogtak 750 lengyelt, akik elkerülték a korábbi evakuálásokat. Ez már nehezebb feladat volt, mert még az újonnan letelepedett népi németek se jelentették mindig a lengyelek illetéktelen jelenlétét, akik helyére betelepítették őket, mert szükségük volt az olcsó munkaerőre.⁶

1940. november 28-án a zászlóalj átvette a lódzi gettó őrzését. A gettót hét hónappal korábban, 1940 áprilisának végén hozták létre, mikor Lódz 160.000 zsidó lakosát szögesdróttal különítették el a város többi lakójától. A gettó őrzése lett a 101-es rendőrzászlóalj legfőbb elfoglaltsága. E szolgálat során folyamatos tűzparancs volt érvényben, és a parancs értelmében minden további nélkül agyonlőhették bármely zsidót, aki a figyelmeztető táblákat figyelmen kívül hagyva túl közel merészkedett a kerítéshez. Ezt a parancsot mindig betartották.⁷

Mindazonáltal a zászlóalj legénységének egyetlen tagja sem emlékezett olyan túlkapásokra, amelyeket a 61-es rendőrzászlóaljnak a varsói gettó őrzésével megbízott 3. század követett el. Annak a századnak a parancsnoka nyíltan arra bízta a legénységet, hogy a gettófal irányába lövöldözzenek. A leghírhedtebb lövöldözőket nem váltották fel, hanem folyamatosan szolgálatban tartották a gettónál. A század pihenőhelyiségét rasszista jelszavakkal dekorálták ki, a bár fölé egy Dávid-csillagot akasztottak. Minden lelőtt zsidó után egy jelet karcoltak a bár ajtajába, és azokon a napokon, amikor a lelőtt zsidók száma magas volt, „győzelmi ünnepet” tartottak.⁸

A zászlóalj a gettó drótkerítésén kívül állomásozott, és tagjainak több kapcsolatuk volt a nem zsidó lakosokkal, mint a bekerített zsidókkal. Bruno Probst felidézte, hogy a lódzi gettót két részre osztó átjáró őrei nem egyszer szórakozásból előre állították az óráikat, hogy legyen ürügyük a kijárási tilalom állítólagos megsértéséért megállítani és megverni a lengyeleket. Arra is visszaemlékezett, hogy részeg örök szilveszter éjszakáján le akartak lőni egy lengyelt, de tévedésből egy népi németet lőttek le. Az ügyet aztán az áldozat személyi igazolványának kicserélésével tusolták el.⁹

1941 májusában a zászlóalj visszatért Hamburgba, ahol „gyakorlatilag feloszlatták”. Az összes, altisztnél alacsonyabb rangú, háború előtt behívott rendőrt szétesztették más egységekbe, és az állományt frissen behívott tartalékosokkal töltötték fel. Az egyik rendőr szavaival élve: a zászlóalj „tisztán tartalékos zászlóaljja” vált.¹⁰

A következő év folyamán, 1941 májusától 1942 júniusáig a zászlóaljat átmálták és alapos kiképzésen esett át. Ebből az időszakból mindössze néhány esemény maradt meg az emberek emlékezetében. Ezek közül az egyik Lübeck 1942. márciusi bombázása volt, mivel a zászlóalj egységeit közvetle-

nül a bombázás után a sérült városba küldték.¹¹ A másik esemény a hamburgi zsidók deportálása volt.

1941 októberének közepétől 1942 februárjának végéig 59 transzportban 53.000 zsidót és 5.000 cigányt deportáltak a Harmadik Birodalomból „keletre”, ebben az esetben Lódzba, Rigába, Kovnóba (Kaunas) és Minszkbe. Mind az öt, Kovnóba küldött transzportot és a Rigába küldött első transzportot odaérkezésük után azonnal lemészárolták.¹² A többi transzportot nem „likvidálták” közvetlenül megérkezésük után. A deportáltakat kezdetben Lódz (ide került az 5.000 osztrák cigány is), Minszk és Riga gettóiban helyezték el.

Négy transzport, amely elkerülte az azonnali legyilkolást, Hamburgból érkezett. Az első, 1.034 zsidóval 1941. október 25-én indult el Lódzba. A második, 990 zsidóval november 8-án, a harmadik 408 hamburgi és 500 brémai zsidóval november 18-án indult Minszkbe. A negyedik, 808 zsidóval december 4-én hagyta el Hamburgot Riga úti céllal.¹³

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj emberei a hamburgi deportálások különböző fázisaiban vettek részt. A deportálandók gyűjtőhelyéül a szabadkőműves páholy Moorweiden lévő háza szolgált, amelyet a Sicherheitspolizei elkobzott. Az egyetemi könyvtár és egy lakóház által közrefogott, a nagy forgalmú Dammtor villamosmegállótól mindössze néhány száz méterre lévő gyűjtőhely aligha kerülhetett el a hamburgiak figyelmét. A 101-es zászlóalj néhány embere őrizte a szabadkőműves páholy épületét, ahol összegyűjtötték és regisztrálták zsidókat, hogy aztán teherautókkal a közeli Sternschanze vasútállomásra vigyék és bevagónifrozzák őket.¹⁴ A 101-es zászlóalj más tagjai a bevagónifrozás helyszínét, az állomást őrizték.¹⁵ Végezetül ugyancsak a 101-es zászlóalj adta az őrseget négyből legalább három transzport mellé – az október 25-i elsőhöz Lódzba; a november 8-i másodikhoz Minszkbe; és a december 4-i utolsóhoz Rigába.¹⁶ Hans Keller* szerint a zsidótranszportok kísérése „nagyon népszerű” szolgálat volt az utazási lehetőség miatt, és erre a feladatra csak a néhány „kivételezettet” osztották be.¹⁷

Bruno Probst a november 8-i transzportot kísérte Minszkbe, és így emlékszik vissza az útra:

Hamburgban akkoriban azt mondták a zsidóknak, hogy teljesen új településekre telepítik át őket keleten. Normális személyszállító kocsikban biztosítottak a számukra helyet... két, szerszámokkal, ásókkal, baltákkal stb., és egy nagy tábori konyhával megrakott vagon is hozzákapcsoltak a szerelvényhez. A kísérő kommandó számára egy másodosztályú kocsit biztosítottak. A zsidók kocsijaiban nem volt őrség. A vonatot csak megálláskor őriztük két oldalról. Mintegy négy napos utazás után késő délután értünk Minszkbe. Az úti célról Varsót elhagyva hallottunk elő-

ször. Minszkben egy SS-kommandó várta a vonatot. A zsidók, ismét őrség nélkül, felszálltak a várakozó teherautókra. De Hamburgból engedéllyel magukkal hozott poggyászukat a vonaton kellett hagyniuk. Azt mondták nekik, hogy a poggyászt majd utánuk küldik. Ezt követően a mi kommandónkat orosz barakkokhoz szállították, ahol egy aktív (nem tartalékos) német rendőrzászlóalj volt elszállásolva. A közelben volt egy zsidótábor... Az imént említett rendőrzászlóalj embereivel folytatott beszélgetésekből megtudtuk, hogy egységük néhány héttel korábban Minszkben már részt vett zsidók kivégzésében. Ebből a tényből azt a következtetést vontuk le, hogy a mi hamburgi zsidóinkat is le fogják lőni.

Az egység parancsnoka, Hartwig Gnade nem akart belekeveredni a dologba, ezért embereivel elhagyta a barakkot. Visszamentek az állomásra, és egy késő éjszakai vonattal elhagyták Minszkét.¹⁸

Nincs leírásunk a Hamburg-Riga zsidótranszportot kísérő őrsegről, azonban rendelkezésünkre álló Salitter-jelentés a december 11-én Düsseldorfból Rigába irányított zsidótranszport Ordnungspolizei kíséretéről ékeesen bizonyítja, hogy azok a rendőrök ugyanúgy megtudtak mindent, mint a minszki transzportot kísérő hamburgi rendőrök.

Rigának úgy 360.000 lakosa volt, beleértve a mintegy 35.000 zsidót. A zsidók az üzleti életben mindenhol túlsúlyban voltak. De a német csapatok bevonulását követően azonnal bezárták és elkobozták vállalkozásaikat. Magukat a zsidókat pedig a Dűna (Dvina) mellett gettóba zárták. Állítólag most mindössze 2.500 munkaképes férfi van a gettóban. A többi zsidót munkára küldték máshova, vagy a lettek agyonlőtték... Ők (a lettek) különösen gyűlölik a zsidókat. A felszabadulástól kezdve nagy lelkesedéssel vesznek részt a paraziták kiirtásában. Azt azonban képtelenek felfogni – ahogy ezt lett vasutasokkal beszélgetve megtudtam –, miért küldik a németek a saját zsidóikat kivégzésre Lettországba, ahelyett hogy saját országukban végeznének velük.¹⁹

1942 júniusában a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljat új feladattal küldték vissza Lengyelországba. Állományában addigra már csak néhány altiszt maradt azok közül, akik részt vettek az első lengyel akcióban, és 20%-nál kevesebb volt azok aránya, akik részt vettek a második, warthegau-i megbízatásban. Néhányuk tanúja volt úgynevezett „túlkapásoknak” Poznanban és Lódzban, és valamivel többen voltak olyanak, akik őrszolgálatot teljesítettek a Hamburgból indított három zsidótranszport – a lódzi, a minszki vagy a rigai – egyike mellett. Mint láttuk, az utolsó két célállomáson nehéz volt

nem tudomást szerezni a szovjet zsidók tömeges lemészárlásáról. Mostanra azonban a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj jobbára már olyan legénységből tevődött össze, akiknek nem volt semmiféle tapasztalatuk a német megszállók Kelet-Európában alkalmazott módszereiről, vagy korábban semmiféle katonai szolgálatot nem teljesítettek (ez utóbbi alól csak a legidősebb, az I. világháborút megjárt veterán társaik képeztek kivételt).

A zászlóalj 11 tisztből, 5 irodistából (ők intézték a zászlóalj pénzügyeit, gondoskodtak az ellátásáról, elszállásolásáról stb.), valamint 486 altisztből és közlegényből állt.²⁰ A teljes létszám eléréséhez az utolsó pillanatban néhány nem hamburgi kontingenst is hozzácsaptak a közeli Wilhelmshavenből, Rendsburgból (Schleswig-Holstein) és a távoli Luxemburgból. De az állomány nagy többsége hamburgi születésű vagy hátterű volt. Olyan mértékű volt a hamburgi túlsúly, olyannyira helyi jellegű volt a zászlóalj szellemisége, hogy nemcsak a luxemburgiak, de a wilhelmshaveniek és a rendsburgiak is kívülállóknak érezték magukat.²¹

A zászlóalj három, teljes létszám esetén egyenként mintegy 140 emberből álló századból állt. Két század élén rendőr százados állt, a harmadikén idősebb tartalékos hadnagy. A századok egyenként három szakaszra oszlottak. Két szakaszt tartalékos hadnagy irányított, a harmadikat tartalékos őrmester vagy tizedes. Az emberek karabéllyal, az altisztek géppisztollyal voltak felfegyverezve. Minden századnak volt egy nehézgéppuskás osztaga is. A három század mellett ott volt még a zászlóaljtorzs, amely az öt irodistán kívül az orvost, az orvos segédjét, a sofőröket, az írnokokat és a híradósokat foglalta magában.

A zászlóalj parancsnoka az 53 éves Wilhelm Trapp őrnagy volt, első világháborús veterán, az első osztályú Vaskereszt birtokosa. Trapp a háború után hivatásos rendőr lett, és felkapaszkodott a ranglétrán. Nemrégiben léptették elő a 2. század századosából őrnaggyá, és ez volt az első bevetése mint zászlóaljparancsnok. Bár 1932 decemberében belépett a náci pártba, és így technikai értelemben „régí harcosnak” (*Alter Kämpfer*-nek) minősült, nem volt az SS tagja és nem is kapott egyenértékű SS-rangot. Ez annak ellenére volt így, hogy Himmler és Heydrich tudatosan megpróbálta összeolvasztani az általuk irányított SS és a rendőrbirodalom állami és párt összetevőit. Trapp nyilvánvalóan nem volt SS-anyag. Hamarosán konfliktusba is keveredett két fiatal, SS-tag századosával, akik több mint 20 évvel későbbi vallomásokban meg sem próbálták eltitkolni, hogy gyengesége, katonához nem méltó viselkedése, és tisztjei feladataiba való indokolatlan beleavatkozása miatt megvetették parancsnokukat.²²

Az egyenértékű SS-Hauptsturmführer ranggal is rendelkező fiatal rendőr századosok még nem töltötték be 30. életévüket. Wolfgang Hoffmann

1914-ben született. 1930-ban, tizenhat évesen belépett a Nemzetiszocialista Diákszövetségbe (NS-Schülerbund). 1932-től, 18 éves korától a Hitlerjugend tagja, egy évvel később pedig már az SS-é – mindegyik még 1934-es gimnáziumi érettségijét megelőzően került sor. 1936-ban belépett a breslaui rendőrséghez, 1937-ben a náci párt tagja lett, még ugyanebben az évben tiszti kiképzésben részesült, és kinevezték a Schutzpolizei hadnagyának. 1942 tavaszán került a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljhoz. Júniusban, 28 éves korában századosá léptették elő.²³ Ő volt a 3. század parancsnoka.

Julius Wohlauf 1913-ban született, 1932-ben gimnáziumi érettségit tett. 1933-ban belépett a náci pártba és az SA-ba. 1936-ban belépett az SS-be, és még ugyanabban az évben rendőrtiszti kiképzést kapott. 1938-ban a Schutzpolizei hadnagyává nevezték ki. 1942 elején őt is a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljhoz osztották be, és 1942 júniusában, mielőtt a zászlóalj Lengyelországba indult volna, századosá léptették elő.²⁴ Ő volt az 1. század parancsnoka, egyben Trapp helyettese a zászlóalj élén. Az idősebb Trappal ellentétben Hoffmann és Wohlauf tökéletes példája volt a képzett hivatásos rendőrtiszt és a nácizmusért lelkesedő fiatal SS-ember kombinációjának, Himmler és Heydrich eszményképének, amilyenek az SS-t és a rendőrséget elképzelték.

Trapp adjutánsáról, Hagen* főhadnagyról csupán annyit tudunk, hogy 1943 tavaszán megölték. A zászlóaljban volt még hét tartalékos hadnagy. Ők nem voltak hivatásos rendőrök, mint Hoffmann és Wohlauf, de az Ordnungspolizei-ba történt besorozásukat követően, közeposztálybeli státusuk, iskolai végzettségük és a polgári életben elért sikereik okán, tiszti kiképzésben részesültek. Ők életkoruk sorrendjében a következők voltak:

Hartwig Gnade, szül.: 1894 – szállítmányozó, 1937. óta náci párttag,

a 2. század parancsnoka;

Paul Brand*, szül.: 1902

Heinz Buchmann*, szül.: 1904 – családi fatelep tulajdonosa, 1937 óta náci párttag;

Oscar Peters*, szül.: 1905

Walter Hoppner*, szül.: 1908 – tea-importőr, 1930-ban rövid ideig tagja a náci pártnak. 1933-ban újra belép pártba;

Hans Scheer*, szül.: 1908 – 1933 májusa óta náci párttag;

Kurt Drucker*, szül.: 1909 – eladó. Párttag 1939 óta.²⁵

Életkoruk tehát 33 és 48 év közé esett. Öten közülük párttagok voltak, de egyikük sem volt az SS tagja.

A 32 altisztből, akikről információval rendelkezünk, 22 náci párttag volt, hét pedig az SS tagja. Az ő életkoruk 27 és 40 év közé esett – átlagéletkoruk

33,5 év volt. Nem tartalékosok voltak, hanem jobbra háború előtt jelentkeztek a rendőrségbe.

A legénység nagy többsége Hamburg térségéből jött. 63 százalékuk a munkásosztályhoz tartozott, de csak kevés szerzett közülük szakképzettséget. Többségük tipikus hamburgi munkásfoglalkozást űzött – dokkmunkás, teherautó-sofőr, de akadt közöttük raktári munkás, építőmunkás, gépkezelő, matróz és pincér is. Mintegy 35 százalékuk az alsó középosztályba tartozott, lényegében mindannyian fehérgallérosok voltak. Ők tulajdonképpen tisztviselőkként és hivatalnokokként dolgoztak. Háromnegyedük a kereskedelem valamelyik válfájában tevékenykedett; negyedük pedig különféle hivatali munkából élt a magán-, illetve az állami szektorban. A független iparosok és kisebb vállalkozók száma nagyon alacsonynak mutatkozott. S mindössze egy maroknyian (2 százalék) állították magukról, hogy középosztálybeli diplomások – de a legszerényebb fajtából (például gyógyszerész, tanár). A zászlóalj átlagéletkora 39 év volt; az állomány több mint felének életkora 37 és 42 év közé esett. Ahhoz a korcsoporthoz tartoztak, amely túl öreg volt a hadsereg számára, de amelyből a leggyakrabban hívtak be tartalékos rendőrségi szolgálatra 1939 szeptembere után.²⁶

A legénység mintegy 25 százaléka (a vizsgált 174-ből 43) 1942-ben párttagsággal rendelkezett. Hatan *Alte Kämpferek*, „régí harcosok” voltak, akik még Hitler hatalomra jutása előtt beléptek a pártba. Másik hat 1933-ban csatlakozott a párthoz. Megint másik hat embert, akik hajókon szolgáltak, az 1933 és 1937 között fennálló, belföldiekre vonatkozó tagfelvételi zárlat ellenére tengeritúliként vettek fel a pártba. Tizenhatan 1937-ben léptek be, a tagfelvételi tilalom feloldása után. A maradék kilenc 1939-ben vagy később lépett be. Az alsó középosztálybeli háttérrel rendelkezők aránya a párttagok között csak kicsivel volt magasabb (30 százalék) a munkásosztályhoz tartozók arányánál (25 százalék).²⁷

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj személyi állománya a német társadalom alsóbb rétegeiből tevődött össze. Az embereket társadalmi és földrajzi értelemben egyaránt az immobilitás jellemezte. Csak nagyon kevesen voltak gazdasági értelemben függetlenek. Az általános iskola (*Volksschule*) 14-15 éves korban történt elvégzése után a tanonckodáson és a szakmai képzésen kívül lényegében egyikük sem folytatott további tanulmányokat. 1942-re meglepően magas százalékban lettek közülük párttagok. De mivel a kihallgatást végző tisztviselők nem jegyezték fel arra vonatkozó információt, nem tudjuk, hányan lehettek közülük 1933 előtt kommunisták, szocialisták és/vagy szakszervezeti tagok. Társadalmi gyökereiket figyelembe véve bizonyára nem elhanyagolható részük. Életkorukból következően a személyiségfejlődésük szempontjából fontos periódus mindegyikük esetében a nácik előtti

korszakra esett. Ezek az emberek a nácin kívül másmilyen erkölcsi elveket és normákat is ismertek. Többségük Hamburgból jött, amely Németország egyik legkevésbé „elnácisodott” városának hírében állott, és abból a társadalmi rétegből, amelynek a politikai kultúrája náciellenes volt. Ezek az emberek nem tűntek ígéretes embercsoportnak arra, hogy közülük toborozzák a tömeggyilkosokat, akik segítenek megvalósítani a nácik faji utópiáját, a zsidómentes világot.

6.

Megérkezés Lengyelországba

Valamikor 1941 nyarán, amikor már folyt a szovjet zsidók elleni roham, Himmler bizalmasan ismertette a lublini SSPF-rel, Odilo Globocnikkal Hitler szándékát, hogy kiirtja az összes zsidót Európában. Azon felül Globocnikra bízta „az európai zsidókérdés végső megoldásának” legfontosabb részét – a lengyel zsidóság zömét alkotó, főkörmányszósbeli zsidók elpusztítását. A szovjet zsidók elpusztításához alkalmazott kivégzőosztagok helyett más módszert tartottak szükségesnek erre a feladatra – hatékonyabbat, kevésbé nyilvánost, a gyilkosokra lelkileg kevésbé megterhelőt.

A megsemmisítő tábor volt a megfelelő szervezési és technológiai válasz ezekre az igényekre. Az áldozatokat különleges táborokba deportálni, és ott futószalagszerűen, minimális – jobbára a rabok által végzett – emberi munkával elgázósítani. Az előkészületek az elgázosításra 1941 őszén kezdődtek meg három helyszínen: a sziléziai Katowice közelében lévő Auschwitz-Birkenauban, Warthegauban, a Łództól nem messze lévő Chelmnóban – e két hely a németek által bekebelezett területeken volt –, és Globocnik Lublini körzetéhez tartozó Belzecben. A tömeges elgázosítás 1941. december elején kezdődött meg Chelmnóban és 1942 februárjának közepén Birkenauban¹. Globocnik belzeci táborában csak 1942 márciusának közepén léptek működésbe a gázkamrák.

Globocnik elképesztő méretű feladat előtt állt, amelynek végrehajtásához lényegében nem bocsátottak a rendelkezésére emberi erőforrást. A belzeci megsemmisítő központ létrehozásához és működtetéséhez szükséges szakértelmet és támogatást a németországi eutanázia-program végrehajtóinak személyében kapta, de ők csak maroknyian voltak. Számuk soha nem

lépte túl a százat. Ez a szám önmagában egyetlen megsemmisítő tábor működtetéséhez is kevés volt, márpedig Globocnik két másikat is meg akart építeni Sobibórbán, illetve Treblinkában. De nem is a megsemmisítő táborok okozták Globocniknak a legtöbb fejtörést. Sokkal nagyobb gondot jelentett a gettók felszámolásához – a zsidók összefogdosásához és a halálvonatokba kényszerítéséhez – szükséges emberanyag előteremtése. Egyedül a Lublini kerületben 300.000 zsidó élt. Az egész Főkörmányszósb területén pedig összesen mintegy 2.000.000!

A kritikus 1942-es évben, amikor Németország hadi helyzete bizonytalan volt, honnan keríthettek embereket egy ilyen döbbenetes logisztikai feladat végrehajtásához? Himmler a megbízatáson kívül voltaképpen semmit sem adott Globocniknak, akinek ezért rögtönöznie kellett. Saját erőforrásaiból, saját leleményességével „magánhadseregeket” kellett létrehoznia, hogy végrehajthassa a Himmler által rábízott feladatot.

A lengyel zsidóság tömeges legyilkolását célul kitűző hadjárat – amely a Reinhard Heydrich ellen 1942 júniusában, Prágában elkövetett sikeres merénylet után az Operation Reinhard (Reinhard-művelet) nevet kapta – koordinálására Globocnik egy különleges vezérkart hozott létre, amelynek élére helyettesét, az ugyancsak osztrák Hermann Höflét tette meg. Ennek a vezérkarnak kulcsfigurái a következő személyek voltak: Christian Wirth és segédtitstje, Josef Oberhauser felelt a megsemmisítő központok működtetéséért; egy másik osztrák, Helmuth Pohl felügyelte a beérkező transzportokat; Georg Michaelsen, Kurt Claasen és még egy osztrák, Ernst Lerch felügyelték és irányították a helyszínen – gyakran személyesen is – a műveleteket; végül Georg Wipperfurthert alá tartozott a kiürített gettókból és a megsemmisítő táborokban visszamaradt zsidó tulajdon összegyűjtése, átválogatása és a felhasználásáról való intézkedés.

A Lublini kerület SS és rendőri vezetőjeként Globocnik felelt azon regionális műveletek koordinálásáért, amelyekben az SS különféle egységei együttesen vettek részt. Így tehát a Lublini kerülethez tartozó SS és rendőrség teljes, amúgy ritka hálózata is a rendelkezésére állt. Ez azért nagyon jelentős, mert egyrészt a Sicherheitspolizei két ágát (Gestapo és a Kripo), másrészt az Ordnungspolizei különböző egységeit jelentette. Lublini főhadiszállásán kívül a Sicherheitspolizei még négy kerületi irodát működtetett, és ezek mindegyikében működött egy Gestapo-részleg, amely a „zsidó ügyekkel” volt megbízva.

Az Ordnungspolizei jelenléte három módon volt érzékelhető. Először: a Schutzpolizei-nak a Lublini kerület minden nagyobb városában volt irodája. Ezek az irodák felügyelték – többek között – a helyi lengyel rendőrségeket. Másodszor: a kisebb városokban és vidéken kisebb csendőrsztagok

voltak elhelyezve. Harmadszor: három rendőrzászlóalj állomásozott a Lublini kerületben. A Sicherheitspolizei-irodák, a Schutzpolizei és a csendőrség együttesen kisebb rendőregységeket működtetett, amelyek jól ismerték a helyi viszonyokat. Mindazonáltal az összesen 1.500 embert jelentő három Ordnungspolizei-zászlóalj volt az egyetlen nagyobb emberi erőforrás, amelyből Globocnik meríthetett. Bár nélkülözhetetlenek voltak, de számuk még mindig kevesebb volt a szükségesnél.

Globocnik két másik élőerőforrást is igénybe vett. Az első a Sonderdienst (Különleges Szolgálat) volt, amelyet a német győzelem után kiképzett és mobilizált német nemzetiségiekből felállított, kisebb egységek alkottak, és amelyeket 1940 nyarán a kerület minden megyéjében a polgári közigazgatás vezetőjének hatáskörébe rendelték. A második, és az előbbinél sokkal fontosabb emberanyagot az úgynevezett trawnikiak jelentették. Miután Globocnik a helyi forrásokból képtelen volt előteremteni a szükséges létszámot, rábeszélte Himmlert, hogy nem lengyel segéderőket toborozhasson a szovjet határterületekről. A Globocnik-féle „Reinhard-művelet” vezérkarából Karl Streibel volt a kulcsembere ennek a feladatnak. Embereivel végiglátogatta a hadifogolytáborokat, és ukrán, lett, litván „önkénteseket” (*Hilfswillige*-ket vagy Hiwiket) toborzott. A jelentkezőket antikommunista (ennélfogva – szinte mindig – antiszemita) érzelmeik alapján válogatták ki. Jelentkezésük menekülést jelentett számukra a szinte biztos éhhalál elől, és ígéretet kaptak arra, hogy nem vetik be őket a szovjet hadsereg ellen. Ezeket az „önkénteseket” a Trawniki-ben lévő SS-táborba vitték kiképzésre, ahol német SS-tisztek és népi német altisztek parancsnoksága alatt, nemzetiségi alapon egységeket állítottak fel belőlük. Az Ordnungspolizei mellett ezek az egységek képezték a második nagy élőerőforrást, amelyből Globocnik felállíthatta magánhadsergét a gettók felszámolásához.

A lublini zsidók elleni gyilkos roham 1942 márciusában kezdődött és április közepéig tartott. A lublini gettó 40.000 lakosának mintegy 90 százalékát a belzeci haláltáborba deportálták, vagy a helyszínen kivégezték, és a közeli Izbicából, Piaskiból, Lubartówból, Zamoscból és Krasnikból további, mintegy 11.000-12.000 zsidót deportáltak Belzecbe. Ugyanebben az időszakban a Lublintól kelére levő szomszédos Galíciai kerületből is mintegy 36.000 zsidót deportáltak Belzecbe.

Április közepétől május végéig átmenetileg szünetelt Belzecben a gyilkolás, mert lebontották a három gázkamrának helyet adó kis faépületeket. He-lyükre nagy kőépületet húztak fel hat nagyobb gázkamrának. Amikor május végén újakezdődött a gyilkolás, elsősorban a szomszédos Krakkói kerületből és nem a Lublini kerületből szállították a zsidókat a táborba.

Május elején Globocnik Lublini kerületének második megsemmisítő tá-bora, Sobibór is elkezdte működését. Ebben a táborban a rá következő hat hét folyamán a lublini Zamosc, Pulawy, Krasnystaw és Chelm megyékből odaszállított deportáltakat ölték meg. Június 18-ra, alig három hónappal az után, hogy az első deportáló vonat elindult a lublini gettóból, már körülbelül 100.000 zsidót ölték meg a Lublini kerületből, 65.000-t a Krakkóiból és Galíciából, nagy többségüket gázzal, Belzecben és Sobibórban.³

A haláltáborokba deportálás csupán része volt a közép-európai zsidóság áttelepítését megcélzó, roppant mértékű akciónak. Miközben a lengyel zsi-dókat otthonukból a haláltáborokba deportálták, vonatrakományszámra ér-keztek a zsidók Németországból, Ausztriából, a Protektorátusból és a szlovák bábállamból a Lublini kerületbe. E transzportok némelyikét, például a június 14-én Bécsből indítottat, amely kíséretének Fischmann hadnagy is tagja volt, közvetlenül Sobibórba küldték. Másokat a különböző gettóba szállították, ahol átmeneti időre elfoglalták a nem sokkal korábban meggyilkoltak helyét.

Ez a roppant méretű embermozgatás, valamint a Sobibórban és Belzecben folyó tömeggyilkosság június 19-én hirtelen abbamaradt. Vasúti kocsik hiánya miatt a Főkörmányzóságban 20 napra fel kellett függeszteni a zsidók mozgását.⁴ A heti két transzport Krakkóból Belzecbe csak július 9-étől in-dult újra, július 22-én pedig elkezdődött a varsói gettó felszámolása, ahonnan a zsidókat az újonnan megnyitott treblinkai megsemmisítő táborba szállí-tották. Ugyanakkor a Sobibórba vezető vasúti pályán javítási munkálatok folytak, ami miatt a tábor őszig tulajdonképpen megközelíthetetlen volt. Így a Lublini kerületen belül a zsidók deportálása a megsemmisítő táborokba jú-lius eleje előtt nem kezdődött újra.

Ebben az időszakban, amikor a Főkörmányzóságban átmenetileg kény-telenek voltak leállítani a Végső Megoldás végrehajtását, érkezett meg a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj a Lublini kerületbe. A zászlóalj 1942. június 20-án Lengyelországban végzendő „különleges akcióra” kapott parancsot.⁵ Az írásos parancs nem tért ki e „különleges akció” természetére, és az em-berek abban a hitben voltak, hogy őrszolgálatot kell végezniük. Semmi sem utal arra, hogy akár a tisztek tisztában lettek volna a rájuk váró feladat valódi természetével.

A zászlóaljat a Sternschanze⁶ állomáson vagonírozták be, ugyanott, ahonnan néhány tagja az előző ősszel zsidókat deportált keletre, és június 25-én érkezett meg a Lublini körzet déli részén található lengyel városba, Za-moscha. Öt nappal később a zászlóalj főhadiszállását áttelepítették Bilgoraj-ba, és különféle egységeit a közeli városokban, Frampolban, Tarnogródban, Ulanówban, Torubinban, Wysokie-ban és a távolabbra lévő Zakrzówban he-lyezték el.⁷

Noha átmenetileg szünetelt a gyilkolás, Odilo Globocnik SSPF és a „Reinhard-művelet” vezérkara – legalábbis a lublini zsidók vonatkozásában – nem szándékozott sokáig tétlenül hagyni az újonnan érkezett rendőrszázlóalj. Ha a zsidók legyilkolását nem is lehetett folytatni, az átmeneti gettókat és táborokat meg lehetett tölteni velük. A rá következő józefówi akció perzselő emléke a 101-es tartalékos rendőrszázlóalj rendőrei többségének emlékeztéből kitörölte a jelentéktelenebb eseményeket, amelyeknek részesei voltak a Lublintól délre eső térségben eltöltött négy hét folyamán. Ámbár néhányan emlékeztek rá, hogy részt vettek a tömörítési folyamatban – a kisebb települések zsidó lakosságának nagyobb gettóba, táborokba való átköltöztetésében. Némely esetben csak az úgynevezett munka-zsidókat gyűjtötték össze és szállították teherautókra a Lublin körüli táborokba. Más esetekben az egész zsidó közösséget összetertették, és teherautókra rakták, vagy gyalog indították útnak, néha meg összegyűjtötték és az előbbieket helyére telepítették környező kis falvak zsidó lakosságát. Ezekben az akciókban nem került sor tömeggyilkosságra, jóllehet – legalábbis néhány alkalommal – agyonlőtték azokat, akiket öregnek, betegnek és gyengének tartottak az elszállításához. Az emberek egységesen bizonytalanok voltak azon települések nevét illetően, ahonnan kitelepítették, és ahova betelepítették a zsidókat. Senki sem emlékezett olyan nevekre, mint Izbica és Piaski, holott Lublintól délre ezekben a városokban voltak a nagyobb tranzit gettók, ahova a zsidókat összegyűjtötték.⁸

Aztán Globocniknak szemmel láthatólag elege lett a tömörítési folyamatból, és úgy döntött, újra megpróbálkozik a gyilkolással. Miután a haláltáborokba deportálás nem volt lehetséges, alternatívának maradt a tömeges kivégzés. Eljött az ideje a 101-es tartalékos rendőrszázlóalj próbatételének.

7.

Bevezetés a tömeggyilkosságba: A józefówi mézszárlás

Valószínűleg július 11-én lépett kapcsolatba Globocnik vagy valaki a törzskarból Trapp őrnaggyal, és közölte vele, hogy a 101-es tartalékos rendőrszázlóalj azt a feladatot kapta, hogy terelje össze a Bilgorajtól mintegy 30 kilométerre, délkeletre lévő Józsefőv városka 1800 zsidó lakóját. Ez alkalommal azonban nem áttelepítéséről volt szó. Csupán a munkaképes férfiakat kellett Globocnik egyik lublini munkatáborába küldeni. A nőket, öregeket és gyerekeket egyszerűen ki kellett végezni a helyszínen.

Trapp értesítette a közeli városokban állomásozó egységeket. A zászlóalj július 12-én gyűlt össze Bilgorajban, két egység kivételével: a 3. század harmadik szakasza Hoffmann századossal Zkarzówban állomásozott, az 1. század néhány embere pedig már Józsefővban volt. Trapp találkozott az 1. és a 2. század parancsnokával, Wohlauf századossal és Gnade hadnaggyal, és informálta őket a másnapi feladatról.¹ Trapp adjutánsa, Hagen főhadnagy nyilván más tiszteket is informált, mert Heinz Buchmann hadnagy aznap este tőle tudta meg a kérdéses művelet pontos részleteit.

Az akkor 38 éves Buchmann egy családi tulajdonban lévő fafeldolgozó üzemet vezetett Hamburgban. 1937 márciusában lépett be a náci pártba. 1939-ben hívták be az Ordnungspolizei-ba. Lengyelországban sofőrként szolgált. 1940 nyarán kérvényezte a leszerelését. De leszerelés helyett tiszti kiképzésre küldték. 1941 novemberében tartalékos hadnaggyá léptették elő, és 1942-ben kinevezték az 1. század első szakaszának parancsnokává.

lőtt.²⁰ Számosan azt is elismerték, tudták, hogy a zsidó „kórház” és az „öreges otthona” összes lakóját a helyszínen agyonlőtték. Azt azonban egyikük sem ismerte be, hogy szemtanúja vagy részvevője lett volna ennek.²¹

A tanúk legkevésbé abban a kérdésben egyeztek meg, hogyan viszonyultak eleinte az emberek a csecsemők legyilkolásának problémájához. Néhányuk szerint a lelőtt csecsemők holttesteit az öregekével és a betegekével együtt szerteszét heverték a házakban, az ajtóknál és a falu utcáin.²² Mások viszont határozottan állították, hogy ebben az első akcióban, a házkutatások és a kiürítés során az emberek még visszariadtak a csecsemők legyilkolásától. Egyik rendőr kihangsúlyozta, hogy „a falu abban a részében, ahol mi tevékenykedtünk, nem voltak csecsemők vagy kisgyerekek a lelőtt zsidók között. Szeretném elmondani, hogy mintegy hallgatólagosan mindenki tartózkodott a csecsemők és a kisgyerekek lelövésétől”. Később megfigyelte, hogy „az anyák még a halál torkában sem engedték el a gyerekeiket. Így aztán mi is toleráltuk az akaratukat, hogy magukkal vigyék gyerekeiket a józefóvi piacra.”²³ Egy másik rendőr hasonló megfigyelést tett: „Szinte az összes rendőr, aki részt vett akcióban, hallgatólagosan távol tartotta magát a csecsemőktől és a kisgyerekektől. Egész délelőtt módomból megfigyelni, hogy amikor elvezették őket, sok nő a karjában vitte a csecsemőjét, és kézen fogva vezette a kisgyereket.”²⁴ Mindkét tanú azt állította, hogy egyik tiszt sem avatkozott közbe, amikor csecsemőket a piacra vitték. Egy rendőr azonban emlékezett rá, hogy a kiürítés során Hoffmann százados szemrehányást tett egységének, a 3. század harmadik szakaszának. „Nem haladtunk elég energikusan”, mondta.²⁵

Ahogy a zsidók összefogdosása a végéhez közeledett, az 1. század embereit visszavonták a razziból, és a zászlóalj orvosától, valamint a század főhadnagyától gyors felkészítést kaptak a rájuk váró borzalmas munkára. Egy zeneszerető rendőr, aki a társasági eseményeken gyakran együtt hegedült a „csodálatosan tangóharmonikázó orvossal”, így emlékezett erre vissza:

Azt hiszem, ennél az eseménynél jelen voltak a zászlóalj tisztjei, köztük a zászlóalj orvosa, Dr. Schönfelder is. Neki pontosan el kellett magyaráznia, hogyan kell lőnünk ahhoz, hogy az áldozat azonnal meghaljon. Pontosán emlékszem, hogy ennek bemutatására lerajzolt vagy felvázolt egy emberi alakot, legalábbis válltól felfelé, és pontosan megmutatta azt a pontot, ahova a célzáshoz segédeszközként felszerelt bajonett hegyét helyezni kellett.”²⁶*

Miután az 1. század így kiokosítva elindult az erdő felé, Trapp adjutánsa, Hagen kiválasztotta a „munka-zsidókat”. A közeli fűrészmalom tulajdonosa már korábban felkereste Trappot annak a huszonöt embernek a névsorával,

akik nála dolgoztak. Trapp hozzájárult az elengedésükhöz: Hagen egy további segítségével felszólította a mesterembereket és az egészséges munkásokat, hogy lépjenek ki. Nyugtalanság söpört végig az embereken, amikor a mintegy 300 férfit elválasztották családjaiktól.²⁹ A gyalogmenet vége még ki sem ért Józefówból, máris hallatszottak az első lövések az erdő felől. Az első sortűzek hallatán a mesteremberek nyugtalanossága tovább nőtt. Egyesek sírva térdre vetették magukat... Ennél a pontnál világossá kellett válnia a számukra, hogy hátrahagyott családtagjaikat lövik le.”³⁰

Buchmann hadnagy és az 1. század luxemburgi rendőrei a munkásokat a néhány kilométerre lévő vasúti berakodó helyre kísérték, ahol már várakozott néhány vagon, köztük egy személykocsi. A vonat a „munka-zsidókat” őreikkel együtt Lublinba szállította, ahol Buchmann a zsidókat leadta egy táborba – állítása szerint nem a hírhedt majdaneki koncentrációs táborba, hanem valamely másikba. Oda ugyan nem várták a zsidókat, de a tábor vezetése örömmel vette át őket. Buchmann és emberei még aznap visszatértek Bilgorajba.³¹

Időközben Kammer főhadnagy a Józefówtól néhány kilométerre lévő erdőbe vitte az 1. század embereiből alakított első kivégzőosztagot. A teherautók az erdő széle mellett futó földút egy olyan pontjánál álltak meg, ahonnan egy csapás vezetett a fák közé. Az emberek lemásztak a kocsik platójáról és vártak.

Amikor megérkezett a 35-40 zsidóval megrakott első teherautó, ugyanannyi rendőr lépett előre, és *szembe állt* a zsidókkal. Aztán az így kialakult, egy rendőrből és egy zsidóból álló párok Kammer vezetésével elindultak az erdei csapáson. A helyet, hogy hol térjenek le a csapásról, Wohlauf mutatta meg nekik, aki egész napját a kivégzések helyszíneinek kiválogatásával töltötte. A kivégzőhelyre érve Kammer megparancsolta a zsidóknak, hogy feküdjenek hasra, sorban egymás mellé. A rendőrök a földön fekvők mögé léptek, ahogy megmutatták nekik, bajonettjük hegyét az előttük fekvő áldozat lapockacsontja fölött a gerincoszlopára helyezték, majd Kammer parancsára egyszerre tüzeltek.

Időközben újabb rendőrök érkeztek az 1. századból az erdő szélére, hogy kialakítsák a második kivégzőosztagot. Miután az első kivégzőosztag előjött az erdőből, a második osztag ugyanazon az ösvényen bevezette a maga áldozatait az erdőbe. Wohlauf néhány méterrel távolabb választott ki kivégzőhelyet a számukra, nehogy a zsidók meglássák a korábbi kivégzés áldozatait. Nekik is hasra kellett feküdniük a földön, és az előző eljárás megismétlődött.

Ezt követően a két kivégzőosztag egész nap, egészen a sötétség beálltáig, „ingájaratban” folytatta a gyilkolást. Csupán délből engedélyeztek szünetet a rendőrök számára. A délután folyamán valaki alkoholt „organizált” a kivég-

zőosztagok tagjainak. A szinte megállás nélküli gyilkolással eltöltött nap végére a rendőrök már képtelenek voltak megmondani, hány zsidót öltek meg. Az egyik rendőr szavait idézve, „sokat”.³²

Amikor Trapp hajnalban megtette ajánlatát, a rendőrök éppen csak túl voltak az akció valódi természetének ismertetésén, és nem nagyon volt idejük a gondolkodásra és reagálásra. Talán ha egy tucatnyian éltek ösztönösen a pillanat nyújtotta lehetőséggel, léptek ki és adták le puskáikat, kivonva ez által magukat az előttük álló gyilkolásból. Sok rendőrnek bizonyára el sem jutott a tudatáig a végrehajtásra parancsba kapott feladat valóságos természete, még kevésbé az, hogy beválaszthatják őket a kivégzőosztagokba. De amikor az 1. század embereit a piactérre rendelték, hogy megtanítsák nekik a „nyakszirtlövést”, majd az erdőbe küldték őket zsidókat gyilkolni, néhányan megpróbálták pótolni a korábban elszalasztott lehetőséget. Egyikük megkeverte Kammer főhadnagyot, akit jól ismert, bevallotta neki, hogy túlságosan „visszataszítóan” tartja a feladatot, és más megbízást kért. Kammer pedig kénytelen volt engedni, és a nap hátralévő tartamára őrszolgálatba rendelte az erdő szélére.³³ Kammer több rendőrt, akik szintén jól ismerték, őrszolgálatba osztott a teherautók útvonala mentén.³⁴ Néhány sortűz leadása után rendőrök egy másik csoportja is jelentkezett Kammernél azzal, hogy képtelenek folytatni a kivégzést. Kammer őket is mentesítette a további gyilkolás alól, és a teherautók kísérését kapták új feladatként.³⁵ Két rendőr elkövette azt a hibát, hogy Kammer helyett Wohlauf századoshoz (és SS-Hauptsturmführerhez) fordult. Azzal érveltek, hogy családapák lévén képtelenek folytatni a gyilkolást. Wohlauf kurtán elutasította őket, azt tanácsolva nekik, hogy akkor feküdjenek le az áldozatok mellé. De a déli pihenő alatt Kammer nemcsak ezt a két rendőrt, hanem néhány idősebb társukat is mentesítette, és egy altiszt kíséretében visszaküldte őket a piactérre. Az altiszt jelentett Trappnak, aki elbocsátotta őket a további szolgálat alól, és megengedte, hogy korábban térjenek vissza a Bilgorajban lévő barakkokba.³⁶

Néhány rendőr, aki nem kérte felmentését a kivégzőosztagokból, más módszerrel próbált kibújni a feladat alól. Géppisztollyal rendelkező altiszteket kellett kijelölni az úgynevezett kegyelemlövés leadására, mert egyes a rendőrök „feldúlt lelkiállapotuk miatt, de *szándékosan is* (kiemelés tőlem – C. R. B.) „mellétráfáltak”.³⁷ Mások már hamarabb megpróbáltak kibújni a feladat alól. A kiürítési művelet során az 1. századból néhányan elbújtak a katolikus pap kertjében, de aztán megijedtek, hogy feltűnik a hiányuk. Visszatértek a piactérre, és távollétüket igazolandó, felugrottak egy teherautóra, amely a zsidókért ment egy közeli faluba.³⁸ Voltak, akik a piactér környékén lődörögtek, mert nem akartak zsidókat hajkurászni a házkutatások során.³⁹ Megint mások a lehető leghosszabbra nyújtották a házkutatásokat, hogy ne

kelljen a piactéren lenniük, mert attól féltek, hogy beosztják őket a kivégzőosztagokba.⁴⁰ Egy sofőr, akinek a zsidók erdőbe szállítása volt a feladata, már az első forduló után a felmentését kérte. „Nyilván nem voltak elég erősek az idegei ahhoz, hogy a zsidókat a kivégzésük színhelyére szállítsa”, jegyezte meg az a rendőr, aki a helyére lépett.⁴¹

Azt követően, hogy az 1. század elvonult az erdőbe, a 2. századra hárult a maradék zsidók összefogdosása és teherautókra rakása. Alig dördültek el az erdőben az első sortűzek, szörnyű kiáltozás töltötte be a piacteret. Az összeszeterelt zsidók felfogták, mi vár rájuk.⁴² Ezt követően néma – a német tanúk szavait idézve, „hihetetlen”, „bámulatba ejtő” – nyugalom szállta meg őket.⁴³ Ha az áldozatok nyugodtak voltak, ugyanezt nem lehetett elmondani a német tisztokról. Ők egyre izgatottabbak lettek, mert rájöttek, hogy a kivégzés tempója túl lassú ahhoz, hogy egyetlen nap alatt befejezzék az akciót. „Olyan megjegyzéseket lehetett hallani, hogy 'Semmire sem jutunk! Nem haladunk elég gyorsan!'”⁴⁴ Trapp döntött, és új parancsokat adott ki. A 3. századot behívták a városkörüli őrhelyeikről átvenni a piactér őrzését. Gnade hadnagy 2. százada pedig azt a parancsot kapta, hogy vonuljon az erdőbe, és csatlakozzon a kivégzéseket végrehajtó rendőrökhöz. Steinmetz őrmester, a harmadik szakasz parancsnoka még egyszer felajánlotta az embereinek, jelentkezzenek, ha nem érzik elég erősnek magukat a feladathoz. De senki sem jelentkezett.⁴⁵ Gnade hadnagy két csoportra osztotta a századát, és az erdő két, különböző pontját jelölte ki a számukra, aztán meglátogatta Wohlauf 1. századát, hogy megfigyelje a kivégzések menetét.⁴⁶ Eközben Scheer hadnagy és Hergert* őrmester a 2. század első szakaszát és a harmadik szakasz néhány emberét az erdő egy adott pontjára vezette. Scheer négy csoportot alkotott az embereiből, és mindegyik számára kijelölt egy helyszínt a kivégzésekhez. Ezt követően visszaküldte őket a kivégzendőkért. Időközben Gnade hadnagy is visszajött, és heves vitába keveredett Scheerrel, amiért az nem küldte az embereket elég mélyen be az erdőbe.⁴⁷ Mire a csoportok két vagy három fordulót tettek a gyűjtőhely és a kivégzőhely között, és végrehajtották a kivégzéseket, Scheer számára nyilvánvalóvá vált, hogy a folyamat túl lassú. Tanácsot kért Hergertől. Hergert erre így emlékezett vissza: „Azt javasoltam, hogy elég, ha osztágonként két ember kíséri a zsidókat a gyűjtőhelyről a kivégzés helyszínére, és eközben a kivégzőosztagok többi tagja továbbmegy a következő helyszínre. Ráadásul a helyszín kivégzésről kivégzésre közelebb került az erdei csapásnál levő gyülekezőhelyhez. Mi aztán ennek megfelelően folytattuk a dolgot”.⁴⁸ Hergert javaslata jelentősen felgyorsította a kivégzés folyamatát.

Az 1. századdal ellentétben a 2. század emberei nem kaptak útbaigazítást a kivégzés végrehajtására vonatkozóan. Kezdetben a céláshoz nem csatolták fel a bajonetteket, és mint Hergert megjegyezte, „jelentős számban lőttek

pontatlanul”, ami „az áldozatok szükségtelen sérülését okozta”. Hergert egy-ségében az egyik rendőrnek is szemet szúrt, hogy az embereknek problémát okozott a pontos célzás. „Először támasztás nélkül lőttünk. Ha az ember túl magasra célzott, az egész koponya szétrobbant, aminek következményeként szerteszét repültek az agydarabok és a csontok. Ezért aztán utasítást kap-tunk, hogy a bajonett hegyét támasszuk neki a nyakszirtnek.”⁴⁹ De Hergert szerint a bajonett segítségével való célzás sem bizonyult megoldásnak. „A közvetlen közléről leadott lövés folytán a golyó olyan szögben találta el az áldozat koponyáját, hogy gyakran az egész koponya, de legalábbis a koponya teljes hátsó része szétszakadt, és vér, csontszilánkok, agydarabok repültek szerteszét, beszennyezve a kivégzőket.”⁵⁰

Hergert kihangsúlyozta, hogy az első szakaszból senkinek nem adatott meg a lehetőség, hogy előzetesen kivonja magát a feladat alól. De ha az embe-rek a kivégzések megkezdését követően azzal keresték meg őt vagy Scheert, hogy nem képesek nőket és gyerekeket agyonlőni, más feladatot kaptak.⁵¹ Ezt egyik embere is megerősítette: „A kivégzések folyamán elterjedt a híre, hogy aki nem bírja folytatni, kérheti a leváltását”. Majd így folytatta: „Magam is vagy tíz kivégzésben vettem részt, amelyek során nőket és férfiakat kellett agyonlőnöm. De egy idő után egyszerűen már képtelen voltam tovább embe-rekre lőni, amire őrmesterem, Hergert is figyelte, ugyanis a végén többször is mellétrafáltam. Ezért felmentett ez alól a szolgálat alól. Később más bajtár-sakat is felmentett, akik szintén nem tudták tovább folytatni.”⁵²

Drucker hadnagy második, és a Steinmetz őrmester harmadik szaka-szát az erdő másik részébe osztották be. Akár csak Scheer embereit, őket is öt-nyolc emberből álló kis csapatokra osztották, nem pedig harminc-negy-venfős csoportokra, mint Wohlauf 1. századát. Az embereknek megmondták, hogy a puskacső végét illesszék a nyak tövének levő csigolyához, de eleinte itt sem csatolták fel a célzáshoz a bajonettet.⁵³ Az eredmény iszonyatos volt. „A vér, az agydarabok és a csontszilánkok szinte teljesen beborították a kivégző-ket. Ott lógtak a ruhájukon.”⁵⁴

Amikor Drucker kis kivégzőosztagokra osztotta a szakaszát, a rendőrök egyharmadát visszatartotta tartaléknak. Igaz, végül mindenkire sor került a gyilkolásban, de az elképzelés az volt, hogy gyakori váltással és „cigaret-taszünetekkel” megkönnyíti emberei dolgát.⁵⁵ A folyamatos jövés-menés a teherautók körül, a nehezen járható terület és a gyakori csere következ-ményeképpen a csoportok összetétele folyamatosan változott.⁵⁶ A kavarodás alkalmat nyújtott a munka lelassítására és a feladat alóli kibújásra. A felada-tukat gyorsabban végző bizonyos rendőrök sokkal több zsidót lőttek le, mint azok a társaik, akik minden lehetőséget kihasználtak a késedelmeskedésre.⁵⁷ Egyik rendőr, miután részt vett két kivégzésben, egyszerűen „kereket oldott”,

és az erdő szélén várakozó teherautók között maradt.⁵⁸ Egy másiknak „váltás-kor” sikerült végérvényesen kibújni a feladat alól

Semmiképpen nem arról volt szó, hogy mindazok, akik nem akartak vagy nem voltak képesek saját kezűleg emberi lényeket gyilkolni, ne tudtak volna kibújni a feladat alól. Nem volt szigorú ellenőrzés. Én is az érke-ző teherautóknál maradtam, és ott foglaltam le magam. Legalább is ezt a látszatot keltemtettem. Azt nem lehetett elkerülni, hogy egyik-másik baj-társamnak szemet ne szúrjon, hogy nem veszek részt a kivégzésekben. Zá-poroztak is rám a megjegyzéseik – olyanok, mint „seggfej” és „gyáva nyúl”. Ily módon fejezték ki ellenszenvüket. De viselkedésemnek nem voltak kö-vetkezményei. Meg kell említenem, hogy nem én voltam az egyetlen, aki kivonta magát a kivégzésekben való részvételből.”⁵⁹

A háború után kihallgatott józsefői gyilkosok zöme a 2. század harma-dik szakaszában szolgált. Tőlük szerezhetjük talán a legmegbízhatóbb benyo-mást arról, milyen hatást tettek a kivégzések az emberekre, és mekkora volt lemorzsolódási arány akció során.

Hans Dettelmann* negyvenéves fodrászt Drucker a kivégzőosztagba osz-totta be. „Az első kivégzés során még nem voltam képes lelni az áldozatot. Elkószáltam, és megkértem... Drucker hadnagyot, hogy mentsen fel”. Dettel-man elmondta a hadnagyának, hogy „nagyon gyenge a lelki alkata”, és Druc-ker elengedte.⁶⁰

Walter Niehausnak*, a Reemtsma cigarettagyár korábbi üzletkötőjé-nek az első körben egy idősebb nőt kellett agyonlőnie. „Miután lelőttem az idősebb nőt, odamentem Toni (Anton) Bentheimhez* (a hadnagya), és meg-mondtam neki, hogy képtelen vagyok további kivégzéseket végrehajtani. At-tól kezdve nem is kellett részt vennem bennük... már ettől az egyetlen kivég-zéstől is teljesen kikészültem idegileg.”⁶¹

August Zornnak* elsőként egy nagyon öreg embert kellett kivégeznie. Felidézte, hogy öreg áldozata

Képtelen volt tartani társai tempóját, ismételten elesett, és fekvé maradt. Rendszeresen nekem kellett talpra állítanom és továbbcibálnom. Így az-tán mire a kivégzőhelyre értünk, a társaim már végeztek a saját zsidóik-kal. Agyonlőtt társai láttán az én zsidóm a földre vetette magát, és nem mozdult. Ekkor felhúztam a puskámat, és hátulról fejbőlöttem. Mivel már az is nagyon kiborított, ahogy a zsidókkal a kiürítés során bántunk; teljesen eluralkodott bennem a káosz. Túl magasra céloztam. A zsidóm koponyájának az egész hátsó része leszakadt, és kilátszott az agya. A ko-

*ponyadarabok Steinmetz őrmester arcába csapódtak. Ez készítetett arra, hogy a főhadnagyhöz menjek, és felmentésemet kérjem a szolgálat alól. Olyan rosszul lettem, hogy egyszerűn képtelen voltam folytatni: A főhadnagy ekkor felmentett.*⁶²

Georg Kageler* harminchét éves szabó végigcsinálta az első kört, mielőtt problémái adódtak volna. „Az első kivégzés végrehajtása után következőnek egy anyát és lányát kaptam. Szóba elegyedtem velük. Kiderült, hogy németek voltak Kasselből. Ekkor döntöttem el, hogy nem veszek tovább részt a kivégzésekben. Az egész dolgot rendkívül visszataszítónak találtam. Visszamentem a szakasparancsnokomhoz, közöltem vele, hogy rosszul érzem magam, és kértem, hogy mentsen fel a szolgálat alól”. Kagelert őrségbe osztották be a piactérre.⁶³ Sem az, hogy kivégzésük előtt beszélgetett leendő áldozataival, sem a felfedezése, hogy német zsidók is vannak Józsefówban, nem számított kuriózumnak. Schimke, aki elsőként tagadta meg a részvételt a kivégzésekben, a piactéren találkozott egy hamburgi zsidóval. Ahogy egy másik társa is.⁶⁴ Megint másik rendőr visszaemlékezett rá, hogy az első általa kivégzett zsidó kitüntetett, első világháborús veterán volt Brémából, és kegyelemért könyörgött, de hiába.⁶⁵

Franz Kastenbaum* a hivatalos kihallgatások során semmire sem volt hajlandó visszaemlékezni lengyelországi zsidógyilkolással kapcsolatban. Azután hivatlanul beállított a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tagjainak kihallgatását végző hamburgi államügyész irodájába, és elmondta neki, hogy tagja volt egy hét-nyolc emberből álló kivégzőosztagnak, amely az erdőbe kísérte, és ott közvetlen közlőről nyakszirtén lőtte a foglyokat. Ez az eljárás egészen a negyedik áldozatig ismétlődött.

Annyira visszataszító volt a számomra az emberek lelövöldözése, hogy a negyedik embert elhibáztam. Egyszerűen tovább már nem voltam képes pontosan célozni. Hirtelen rosszul lettem, és elrohantam a kivégzőhelyről. Az imént pontatlanul fejeztem ki magam. Nem arról volt szó, hogy többé nem tudtam pontosan célozni, hanem inkább arról, hogy a negyedik alkalommal szándékosan hibáztam. Utána berohantam az erdőbe hányni, majd leültem egy fa alá. Hangos kiabálással győződtem meg arról, hogy senki sincs a közelben. Egyedül akartam lenni. Ma már tudom, hogy az idegeim teljesen felmondták a szolgálatot. Azt hiszem, két-három óra hosszat maradtam egyedül az erdőben.

Ezt követően Kastenbaum kiment az erdő szélére, és visszavitt egy üres teherautót a piactérre. Távollétének nem voltak következményei; észre sem

vették, mert a kivégzőosztagok összekeveredtek, és megbízásukat véletlenül kapták. A kihallgatást végző ügyésznek elmondta, hogy azért jött el megtenni ezt a vallomást, mert amióta megpróbálta elhallgatni a kivégzéseket, nem lelt nyugalomra.⁶⁶

Azoknak a többsége, akik elviselhetetlennek találták a kivégzéseket, már nagyon korán kérte felmentését.⁶⁷ De nem minden esetben. Az egyik osztag emberei már egyenként 10-20 zsidó kivégzésén is túl voltak, amikor felmentésüket kérték. Egyikük így mondta el ezt: „Én főleg azért kértem a felmentésemet, mert a mellettem álló társam lehetetlen módon lőtt. Nyilvánvalóan mindig túl magasra célzott, és szörnyű sebeket ejtett az áldozatain. A legtöbb esetben az áldozatok koponyájának teljes hátsó része leszakadt, és az agydarabok szerteszét röpködtek. Egyszerűen képtelen voltam tovább nézni.”⁶⁸ Bentheim őrmester a lerakodóhelynél látta, hogy az emberek morálishan és idegileg megrendülve, vérrel és agydarabokkal bemocskolva jönnek elő a fák közül. A felmentésüket kérőknek azt tanácsolta, hogy „somfordáljanak el” a piactérre.⁶⁹ Ennek eredményeként a piactéren gyülekező rendőrök száma folyamatosan növekedett.⁷⁰

Mint az 1. századnál is, Drucker és Steinmetz emberei közül is alkoholt kaptak azok, akik ott maradtak az erdőben folytatni a kivégzéseket.⁷¹ Már sötétedett, a hosszú nyári nap a végéhez közeledett, de a gyilkos feladat még mindig nem fejeződött be, sőt a lövöldözés egyre kaotikusabbá, egyre hektikusabbá vált.⁷² Az erdő tele volt halottakkal, és egyre nehezebb volt új kivégzőhelyet találni, ahova a zsidókat lefektethették.⁷³ Amikor aztán teljesen besötétedett – ez este 9 körül lehetett, mintegy 17 órával az után, hogy a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj Józsefów külterületére érkezett –, és az utolsó zsidót is lelőtték, a rendőrök visszatértek a piactérre, és készülődni kezdtek, hogy visszatérjenek Bilgorajba.⁷⁴ Nem készültek tervek a holttestek eltemetésére, a halott zsidókat egyszerűen otthagyták az erdőben. Hivatalosan nem gyűjtötték össze az áldozatok ruháit, értékeit, jóllehet néhány rendőr megszede magát az áldozatoktól elvett órákkal, ékszerekkel és pénzzel.⁷⁵ A zsidók holmiját, amit az áldozatoknak a piactéren kellett hagyniuk, egyszerűen elégették.⁷⁶ Mielőtt a rendőrök felmásztak volna a teherautókra, hogy elhagyják Józsefówot, egy vérző fejű, tíz év körüli lány bukkant elő valahonnan. Trapphoz vitték, aki a karjaiba vette, és azt mondta neki, hogy: „Te életben maradsz.”⁷⁷

Bilgoraji barakkjaikba visszaérkezve az emberek lehangoltak, haragosak, keserűek és megrendültek voltak.⁷⁸ Csak keveset ettek, de rengeteget ittak. Bőséges mennyiségben kaptak alkoholt, sok rendőr be is rúgott. Trapp őrnagy a szokásos köröket futotta, megpróbálta megvigasztalni, megnyugtítani az embereit, és megint a felsőbb hatóságokat okolta.⁷⁹ De sem az ital, sem

Trapp vigasztaló szavai nem tudták elnyomni a szégyent és iszonyatot, amit éreztek. Trapp megkérte az embereket, hogy ne beszéljenek a dologról,⁸⁰ de azoknak nem volt szükségük bátorításra ez ügyben. Akik nem voltak az erdőben, nem akartak többet tudni.⁸¹ Akik pedig ott voltak, sem akkor, sem később nem kívántak beszélni a történetekről. A 101-es tartalékos rendőrszázlóalj hallgatólagos megegyezéssel egyszerűen nem beszélt a józefówi tömeggyilkosságról. „Az egész dolog tabutéma volt.”⁸² De a nappali elfojtás nem segített az éjszakai rémálmok ellen. A tömeggyilkosság utáni első éjszakán az egyik rendőr belelőtt a barakk mennyezetébe, amire felébredt.⁸³

Néhány nappal Józefów után a zászlóalj, úgy tűnik, éppen csak elkerülte a részvételt egy másik tömeggyilkosságban. Az 1. és a 2. század egyes egységei Trapp és Wohlauf vezetésével bevonultak a Józefówtól tizenkét kilométerre, nyugatra fekvő Alekzandrówba – egy úgynevezett egyutcás faluba, ahol a házak az út két oldalára voltak „felfűzve”. Csak kevés zsidót tereltek össze, és a rendőrök meg a zsidók egyaránt egy küszöbön álló a tömeggyilkosságtól tartottak. De némi tévovázás után lefűjták az akciót, és Trapp hazaengedte a zsidókat. Az egyik rendőr tisztán emlékezett arra, „hogy a zsidók térdre estek Trapp előtt, és próbálták megcsókolni a kezét és a lábát, az őrnagy azonban nem engedte, és elfordult tőlük”. A rendőrök anélkül tértek vissza Bilgorajba, hogy magyarázatot kaptak volna a furcsa eseményre.⁸⁴ Majd július 20-án – pontosan egy hónappal Hamburgból való elutazásuk, és egy héttel a józefówi vérfürdő után – a 101-es tartalékos rendőrszázlóalj elhagyta Bilgorajt. Átcsoportosították a Lublini kerület északi részébe.

8.

Elmélkedések egy mészárlás kapcsán

Józefówban a közel ötszáz rendőrből talán egy tucat reagált ösztönösen Trapp őrnagy azon ajánlatára, hogy felmentést lehet kérni a küszöbön álló tömeggyilkosságban való részvétel alól. Miért volt ilyen alacsony azoknak a száma, akik már kezdetben visszautasították, hogy öljenek? Részben az ajánlat hirtelensége miatt. Nem volt előzetes figyelmeztetés, sem idő a gondolkodásra. Az embereket teljesen váratlanul érte a józefówi akció.¹ Azok számára, akik nem voltak képesek azonnal reagálni Trapp ajánlatára, az első alkalom elúszott.²

A gondolkodási idő hiányával azonos fontossággal bírt a konformitásra való törekvés – az egyenruhát viselő emberek alapazonosulása a társaikkal, és az erős késztetés, hogy a sorból való kilépéssel ne különüljenek el a csoporttól. A zászlóaljat nem sokkal Józefów előtt töltötték fel teljes létszámmra, és az emberek többsége még nem igazán ismerte egymást; a katona-bajtársiasság kötődései még nem fejlődtek ki teljes mértékben náluk. Ennek ellenére a sorból való kilépés azon a reggelen, ott, Józefówban, egyet jelentett a bajtársak cserbenhagyásával és a „gyengeség”, „gyáváság” beismerésével. Ki „mert” volna „megszégyenülni” az összegyűlt bajtársak előtt,³ mondta nyomatékosan az egyik rendőr. „Ha nekem tennék fel a kérdést, hogy miért lőttem a többiekkel együtt, azt válaszolnám, hogy senki sem szereti, ha gyávnak tartják”, mondta egy másik rendőr, aki csak több sortűz után kérte a felmentését. „Egy dolog az elején visszaautasítani a gyilkolást, de egészen más megpróbálkozni vele, és képtelennek lenni a folytatására”, tette hozzá.⁴ Egy másik rendőr – aki jobban tudatában volt, hogy mihez kellett igazi bátorság – egyszerűen annyit mondott: „én gyáva voltam.”⁵

A kihallgatott rendőrök többsége tagadta, hogy bármiféle választási lehetőségük lett volna. Társaik vallomásával szembesülve sokan egyáltalán nem vitatták, hogy Trapp megtette a nevezetes ajánlatát, de az állították, vagy nem hallották a beszédnek azt a részét, vagy nem emlékeznek rá. Néhányan megpróbáltak szembeszélni a választás kérdésével, de nem találták a megfelelő szavakat. Más volt az idő és a hely; politikai értelemben mintha egy másik bolygón lettek volna, és a hatvanas évek politikai értékei és szóhasználatuk alkalmatlan volt annak a helyzetnek az ecsetelésére, amelyben 1942-ben magukat találták. A tipikustól teljesen eltérő módon ábrázolja lelkiállapotát azon a nevezetes, július 13-i reggelen az a rendőr, aki beismerte, hogy húsz ember gyilkolt meg, mielőtt a felmentését kérte. „Úgy gondoltam, hogy uralni tudom a helyzetet, és hogy a zsidók az én részvételem nélkül sem kerülhetik el a sorsukat... őszintén meg kell mondanom, hogy akkor nem is gondolkoztunk a dolgon. Csak évekkel később merült fenn bennem, mi is történt valójában akkor... Csak később merült fel bennem, hogy nem volt helyes”.⁶

A kézenfekvő racionalizálás mellé, miszerint kimaradni a kivégzésekben való részvételből semmit sem változtatott volna a zsidók sorsán, a rendőrök még egy másik indokolást is kerítettek viselkedésük magyarázatára. Az összes többi közül talán egy, akkor 35 éves bremerhaveni fémmunkásé volt a leginkább bámulatba ejtő racionalizálás:

Arra törekedtem, méghozzá eredménnyel, hogy csak gyerekeket löjek le. Ez úgy történt, hogy az anyák kézen fogva vezették a gyerekeket. A szomszédom lelőtte az anyát, én pedig lelőttem a hozzá tartozó gyereket, mert elmagyaráztam magamnak, hogy anya nélkül a gyerek úgysem maradhat sokáig életben. Ennek a gondolatnak, hogy úgy mondjam, nyugtatólag kellett hatnia a lelkiismeretemre, hogy elengedjem az anyjuk nélkül életképtelen gyerekeket.⁷

Ennek a kijelentésnek a teljes súlyát, és az egykori rendőr szóhasználatának jelentőségét nem lehet a maga teljességében felfogni, hacsak az ember nem tudja, hogy az „elengedni” német megfelelője (*erlösen*) vallási értelemben használva „megváltást” vagy „üdvözítést” is jelent. Aki „elenged”, az az *Erlöser* – az Üdvözítő vagy Megváltó!

Motiváció és tudatosság szempontjából a kihallgatások legszembezőbb hiányossága az antiszemitizmus megtárgyalásának elmaradása volt. A kihallgatók jobbára nem is törekedtek rá, és – érthető okból – potenciális vádlottként az emberek sem igyekeztek bármiféle tanulsággal szolgáló észrevételt tenni. Néhány kivételtől eltekintve az antiszemitizmus egész kérdéskörét hallgatás övezte. Egy dolog azonban világos: a rendőrök azon aggályához,

hogy milyen színben tűnnek fel bajtársaik szemében, nem társult semmiféle emberi érzelem az áldozataik irányában. A rendőrök szemében a zsidók kívül estek az emberi elkötelezettség és felelősségtudat körén. Az ilyen polarizáció, a „mi” és „ők”, a bajtársak és az ellenség szembenállása természetesen a háborúk állandó velejárója.

Úgy tűnik, még ha a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj nem is tette tudatosan magáévá a rezsim antiszemita doktrínáit, az emberek legalábbis elfogadták a zsidók beolvasását az ellenségképbe. Kora reggeli beszédében Trapp őrnagy is ahhoz az általános érvényűvé tett nézethez folyamodott, amely a zsidókat az ellenség részeként definiálta – a zsidó nők és gyerekek kivégzése során a rendőröknek jusson eszébe, hogy az ellenség bombái német nőket és gyerekeket gyilkolnak meg Németországban.

Ha kezdetben csupán egy tucatnyi rendőr lépett ki a sorból, és vonta ki ily módon magát a küszöbön álló tömeggyilkosságból, a kivégzések megkezdését követően sokkal nagyobb számban próbáltak kevésbé szembetűnő módon kibújni a gyilkolást jelentő szolgálat alól, vagy kérték felmentésüket a kivégzőosztagból. Nem tudhatjuk biztosan, hány rendőr tartozott e kategóriákba, de nem tűnik ésszerűtlen becslésnek, ha számukat a kivégzőosztagokba beosztottak számának 10-20 százaléka körüli tartományba helyezzük. Hergert őrmester például öt rendőrt mentett fel 40-50 rendőrből álló szakaszából. A Drucker-Steinmetz-egységből – ebből hallgatták ki a legtöbb embert – hat rendőrt tudunk beazonosítani, akik négynél kevesebb alkalommal lőttek, mielőtt felmentésüket kérték volna e szolgálat alól, valamint egy teljes, 5-8 tagból álló kivégzőosztagot, amely lényegesen később hagyta abba a gyilkolást. Bár a gyilkolás feladata alól kibúvók és a gyilkolást menet közben abbahagyók száma nem volt jelentéktelen, rá kell világítanunk arra, hogy a kivégzésekre kirendelt rendőrök legalább 80 százaléka mindaddig folytatta a gyilkolást, amíg az utolsót is le nem lőtték Józsefőv 1.500 zsidó lakója közül.

A gyilkolást menet közben abbahagyó rendőrök túlnyomó többsége még húsz-huszonöt évvel később is pusztán a saját cselekedeteitől való fizikai megcsömörlést nevezte meg motívumként, és semmilyen módon nem utaltak arra, hogy etikai és politikai megfontolások húzódtak volna meg e csömörérzés mögött. Iskolázottsági szintjüket figyelembe véve ne akarjuk elvont elvek kifinomult taglalását elvárni ezektől a tartalékos rendőröktől. Ezeknek az elveknek a hiánya nem jelenti azt, hogy csömörük ne azokban az emberi ösztönökben gyökerezett volna, amelyekkel a náciizmus radikálisan szembement, amelyeket megpróbált legyőzni. De úgy tűnik, mintha maguk az emberek nem lettek volna a tudatában az érzéseik és az általuk szolgált rezsim lényege között feszülő ellentmondásnak. Túl gyengének bizonyulni a gyilkolás folytatásához, természetesen „termelékenységi” és morális prob-

lémát jelentett a zászlóaljnak, de nem jelentett kihívást a rendőrségnél elvárható alapfegyelemmel szemben, és nem vonta kétségbe a rezsim autoritását. Az 1943. október 4-i hírhedt poseni beszédében, amelyet az SS vezetői számára tartott, maga Heinrich Himmler is elfogadta az effajta gyengeséget. Miközben az SS egyik legfőbb erényének tartott fegyelmet magasztalta, világosan megnevezte a kivételt, „akinek az idegei felmondják a szolgálatot, aki túl gyenge. Az ilyennek azt mondjuk: rendben van, nyugdíjaztasd magad”.⁸

A rendőrök viszonylag ritkán vállalták fel nyíltan, hogy szembenállásuk politikailag és etikailag motivált. Egyik rendőr elmondta, hogy azért ellenezte határozottan a náci zsidóellenes rendszabályait, mert a Kommunista Párt aktív tagjaként összességében is elutasította a náciizmust.⁹ Egy másik azért ellenezte a zsidók legyilkolását, mert évekig tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak.¹⁰ Egy harmadik elmondta, hogy őt a náci „politikailag megbízhatatlannak”, „elégedetlenkedőnek” tartották, de politikai identitásáról nem nyilatkozott.¹¹ Többen kifejezetten a náci antiszemitizmusával indokolták szembenállásukat a rezsimmel. „Már korábban is ez volt a nézetem”, mondta egy tájkertész, „mert a zsidóellenes rendszabályok miatt üzletfeleim nagy részét elvesztettem”.¹² Megint másik rendőr egyszerűen a „zsidók barátjaként” azonosította magát, de ennél többet nem árult el.¹³

Az a két rendőr, akik a legrészletesebb indokolták meg, miért utasították el a gyilkolásban való részvételt, azt a tényt hangsúlyozták ki: az, hogy nem volt karrierambíciójuk, nagyobb cselekvési szabadságot biztosított a számukra. Egy rendőr meg a következőképpen magyarázta, miért fogadta el a lehetséges hátrányokat, amelyek a gyilkolásból való kimaradása miatt érthetők: „Nem voltam hivatásos rendőr, és nem is akartam az lenni, hanem inkább független iparosmester. Otthon várt a vállalkozásom... Így semmiféle hátrányom nem származott abból, hogy nem viszem sokra a rendőrségnél”.¹⁴

Buchmann hadnagy etikai kifogásokkal indokolta a gyilkolás visszautasítását. Tartalékos tiszt és hamburgi üzletember lévén képtelen volt védtelen nőket és gyerekeket gyilkolni. De ő is a gazdasági függetlenségére hivatkozott, amikor kifejtette, miben különbözött a helyzete a tisztársaitól. „A többieknél valamivel idősebb voltam, ráadásul tartalékos tiszt. Ezért számomra nem volt különösebben fontos az előléptetés vagy a karrierépítés bármilyen más módja. Virágzó vállalatom volt odahaza. Ugyanakkor a század fejesei fiatalok és hivatásos rendőrök voltak, akik lenni akartak valakik”. De Buchmann olyasmit is beismert, amit a náci „kozmetopolita” és „zsidópárti” véleményként kétségkívül elítéltek volna. „Üzleti tapasztalataim révén, különösen pedig azért, mert kapcsolataim külföldre is kiterjedtek, jobb rálátásom volt a dolgokra. Ráadásul korábbi üzleti tevékenységem során sok zsidóval kerültem kapcsolatba”.¹⁵

A zászlóalj tagjai haragot és keserűséget éreztek a miatt, amit Józsefóban tenniük kellett, és ezekben a negatív érzelmekben még azok a rendőrök is osztoztak, akik végiggyilkolták az egész napot. Sok ember érzését fejezte ki, amit az 1. század egyik rendőre odakiáltott Kammer főhadnagynak: „Beleőrülök, ha még egyszer ezt kell csinálnom”.¹⁶ De csak kevesen tettek többet a panaszkodásnál annak érdekében, hogy elkerüljék ezt lehetőséget. Az idősebb rendőrök közül több nagycsaládos kihasználta egy, előírás adta lehetőséget. Az előírás értelmében írásbeli hozzájárulásuk nélkül nem végeztethettek velük szolgálatot harci területen. Egyikük, aki még nem adta ehhez a hozzájárulását, megtagadta az aláírását. Egy másik pedig visszavonta az aláírását. Hamarosan mindkettőjüket visszahelyezték Németországba.¹⁷ Ismét Buchmann rukkolt elő a legdrámaibb megoldással. Megkérte Trappot, helyeztesse vissza Hamburgba, és közölte vele, hogy csak az ő közvetlen, személyes parancsára hajlandó részt venni zsidóakciókban. Végezetül írt Hamburgba, és határozott formában kérte visszahívását arra hivatkozva, hogy „alkalmatlan” bizonyos, „rendőröktől idegen” feladatokra, amelyekkel egységét megbízzák Lengyelországban.¹⁸ Buchmannnak novemberig kellett várnia, de végül elfogadták az áthelyezési kérelmét.

Így hát nem e néhány rendőr etikai és politikai alapon nyugvó szembenállása okozott problémát Trappnak és lublini feletteseinek, hanem a többiek demoralizálódása – azoké, akik végig vállalták a gyilkolást és azoké, akik nem voltak képesek folytatni a gyilkolást. Ez mindenekelőtt egyfajta reakció volt a gyilkolási folyamat teljes iszonyatára. Ha a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljra mint létfontosságú élőerőre továbbra is igényt tartottak a Végső Megoldás végrehajtásához a Lublini kerületben, számtatásba kellett venni és enyhíteni kellett az emberekre nehezedő lélektani terhelést.

A rá következő akciók során két lényeges változtatást vezettek be, amelyekhez attól fogva – néhány jelentősebb kivétellel – ragaszkodtak. Először: a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj a továbbiakban többnyire csak a gettókikiürítésekben és a deportálásban vett részt, a leplezetlen helyszíni tömegkivégzésekben már nem. Így a rendőrök mentesültek a gyilkolási folyamat – amelynek színhelye a Lublini kerület északi részéből deportáltak esetében a treblinkai megsemmisítő tábor volt – közvetlen iszonyatától. Másodszor: noha maga a deportálás is iszonyatos művelet volt, amely során kegyetlen erőszakot alkalmazva kényszerítették az embereket a deportáló vonatokba, és szisztematikusan legyilkolták mindazokat, akik nem voltak képesek eljutni a vagonokig, ezeket az akciókat általában a 101-es rendőrzászlóalj a trawnikiakkal (a hadifogolytáborokban toborzott szovjet hadifoglyok, akiket az SS segédrendőrökké képzett ki) közösen hajtotta végre. S ráadásul a gettókikiürítések és a deportálások legrosszabb részét ez utóbbiakra szignálták ki.

Minden valószínűség szerint a józefóvi akciót követő lélektani demoralizálódás megismétlődésétől való félelem magyarázza a néhány nappal későbbi, rejtélyes alekszandróvi esetet. Trappot minden bizonnyal biztosították arról, hogy ez alkalommal trawnikiak hajtják végre a kivégzéseket. De miután azok nem mutatkoztak, Trapp elengedte a rendőrei által már összeterezt zsidókat. Röviden összefoglalva, dupla munkamegosztással kellett elérni a pszichológiai könnyítést, ami szükséges volt a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljnak a gyilkolási folyamatba való beintegráláshoz. A gyilkolás java áttevődött a haláltáborokba, és a helyszínen végzendő „piszkos munka” javát a trawnikiakra bízták. Ez a változás elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj megszokja a Végső Megoldás rá eső részének feladatait. S amikor ismét elérkezett a gyilkolás ideje, a rendőrök „nem örültek bele”. Sőt egyre hatékonyabb és érzékletlenebb hóhérokká váltak.

9.

Lomazy: A 2. század alászállása

Még a július 13-i józefóvi megszárlás előtt kiadták a parancsokat a Lublini kerület rendőrzászlóaljainak átcsoportosítására.¹ A kerületet északi, középső és déli „biztonsági zónákra” osztották. A 101-es tartalékos rendőrzászlóaljat az északi zónába osztották be, amely nyugatról kelet felé haladva, Pulawy, Radzyn és Biala Podlaska megyét (*Kreise*) foglalta magába. Gnade hadnagy 2. százada Biala Podlaskát kapta. Gnade a század törzskarát a megyeközpontban, Bialában állomásoztatta. Az első szakasz a délkeletre levő Piszczac és Tuczná között oszlott meg, a második szakasz délen, Wiszniceben állomásozott. A harmadik szakasz a délnyugatra eső Parczewba ment, voltaképpen már a szomszédos Radzyn megyébe.

Biala Podlaska megyében 1942. június 12-én kezdődött meg a Végső Megoldás, mikor is 3.000 zsidót deportáltak Bialából Sobibórbá. Kisebb közösségekből zsidók százait koncentrálták a Biala és Wisznice között félúton lévő Lomazyba,² aztán a gyilkolás-hadjárat Gnade hadnagy 2. századának megérkezéséig leállt. A Lomazyba összegyűjtött zsidók voltak az áldozatai a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj és az egyik trawnikiakból álló egység első közös öldöklésének. A 2. századnak kellett biztosítania a zsidók összetereztetéséhez szükséges élőerő javát. A trawniki egység elsődleges funkciója a kivégzőosztagok felállítása volt. Ezen a módon enyhítették a német rendőröket Józefówban olyannyira megviselő lélektani megterhelést.

Augusztus elején a harmadik szakasz egyik raja, úgy tizenöt-tizennyolc ember, Heinrich Bekemeier* őrmester vezetésével, Lomazyban állomásozott. A Bekemeier-csoport, ahogy őket nevezték, néhány eseménytelen hetet töltött el ezen a félig lengyel, félig zsidó településen. Bár a zsidó lakosság el-

különülve élt a lengyeltől, a zsidónegyedet nem vette körül kerítés, és őrség sem őrizte.³ A német rendőrök a zsidónegyed egyik iskolájában voltak elszállásolva.

Augusztus 16-án, csak egy nappal a küszöbön álló akció előtt, Gnade hadnagy telefonon felhívta Heinrich Bekemeiert Lomazyban, és közölte vele, hogy másnap reggel „zsidó-áttelepítés” kezdődik. Utasította, hogy hajnali 4-kor legyen embereivel készenlétben. Bekemeier számára teljesen „világos” volt, mit jelent mindez.⁴ Még ugyanaznap Gnade magához rendelte Bialába Drucker és Scheer hadnagyokat, és állítólag egy SD-tiszt jelenlétében informálta őket a másnapi akcióval kapcsolatban, amelyet az SS-sel karöltve kellett végrehajtaniuk. A teljes zsidó lakosságot le kellett löniük.⁵ A közeli Wiszniczében állomásozó második szakasz rendelkezett teherautókkal a félórás reggeli úthoz.⁶ Az első szakasznak azonban nem voltak teherautói, ezért lengyel lovas szekereket rekviráltak, és a rendőrök egész éjjel utaztak, hogy kora reggelre Lomazyba érjenek.⁷

Lomazyban Gnade megbeszélést tartott az altisztjeivel. Az altisztek parancsot kaptak a zsidónegyed kiürítésére. A zsidókat az iskolaudvarba kellett terelniük. Azt is megtudták, hogy a gyilkolást a trawniki Hiwik kapják feladatul, megkímélik tőle a rendőröket. A razziát viszont ugyanúgy kell végrehajtani, „ahogy eddig is tették” – vagyis a helyszínen agyon kell löniük a csecsemőket, betegeket, öregeket és a gyengéket, mindazokat, akiket nem lehet könnyen a gyűjtőhelyre hajtani. Az egyik rajparancsnok szerint azonban a gyerekek többségét a gyűjtőhelyre vitték. A rendőrök a kiürítés során – akárcsak Józefówban – Lomazyban is találkoztak német zsidókkal, még hozzá hamburgiakkal. A zsidók gyorsan megtöltötték az iskolaudvart. Azokat, akik nem értek be, átterelték a szomszédos sportpályára. Némi lövöldözés kíséretében a kiürítés szűk két óra alatt lebonyolódott.⁸

Lomazy 1.700 zsidó lakosát arra kényszerítették, hogy ülve várakozzanak. Kiválasztottak közülük 60-70 fiatalembert, ásót és lapátokat adtak nekik, és teherautóval az erdőbe vitték őket. Néhány fiatalember leugrott a mozgó teherautókról és megszökött. Egy másik rátámadt egy német káplárra, éppen a zászlóalj bokszbajnokára, aki kiütötte elkeseredett támadóját. Az erdőben a zsidóknak megparancsolták, hogy ássanak tömegsírt.⁹

Lomazyban a halálraírt zsidóknak és az őrséget adó rendőröknek óráig kellett várakozniuk. Aztán bemasírozott a városkába egy, ötven trawniki Hiwiből álló egység. Egy német SS-tiszt vezette a csapatot. „Még most is pontosan emlékszem”, emlékezett vissza az egyik rendőr, „hogy a Hiwik megérkezésük után azonnal pihenőt tartottak. Láttam, hogy az élelmiszer mellett vodkás palackokat is előhalásztak a zsákjaikból, és meghúzták az üveget”. Az SS-tiszt és Gnade is inni kezdett. Az altisztek szintén bűzlöttek az alkoholtól,

de a két parancsnokkal ellentétben, rajtuk nem látszott, hogy ittak.¹⁰ A rendőrök vajas kenyeret kaptak.¹¹

Amikor a tömegsír már majdnem elkészült, és miután a Hiwik és a rendőrök befejezték az étkezést, elindult egykilométeres útjára az erdei „halálmenet”.¹² Néhány rendőr a parasztok lovas kocsiával előrehajtott az erdőbe új kordont felállítani.¹³ Mások 200-300-as csoportokra osztották, és útnak indították a zsidókat. Azokat, akik menet közben összeestek, egyszerűen agyonlőtték.¹⁴ De a menet túl lassúnak bizonyult, és a rendőrök úgy határoztak, hogy a visszamaradt zsidókat egyetlen nagy csoportban hajtják az erdőbe. Kötéldarabokat gyűjtöttek a lengyel lakosságtól, a darabokat egyetlen hosszú kötéllel kötötték össze, és az így nyert hosszú kötelet lefektették a földre a zsidók köré. Aztán rájuk parancsoltak, hogy álljanak fel, fogják maguk köré a kötelet, és induljanak az erdő felé.

Toni Bentheim hadnagy elmondta, mi következett:

A menet rendkívül lomhán haladt. Bizonyára az elől lévők túl gyorsan haladtak és húzták a kötelet. Hátról a zsidók hatalmas nyalábbá fonódtak össze, és alig tudták egymás elé tenni a lábukat. Elkerülhetetlen volt, hogy elessenek. Alig indult el a menet a sportpályáról, máris voltak, akik elesetek, és ott lógtak a kötél végén. Ezeket a tömeg továbbvonszolta. A nyaláb közepén lévőket le is taposták. Az ily módon elesett zsidókat, akik ott maradtak az úton fekvé a menet mögött, kegyetlenül továbbhajtották, vagy a helyszínen agyonlőtték. De még ezek az első lövések sem változtattak a helyzeten. Végül a nyalábbá összepréselődött embertömeg már képtelen volt továbbhaladni. Mivel akkor éppen nem volt feladatunk, egyedül vagy néhány bajtársammal követtem a menetet, mert arra a következtetésre jutottam, hogy ezen a módon képtelenség előrehaladni. Mikor az első lövések után sem történt változás, hangosan valami ilyesmit kiáltottam, hogy: „Mi értelme ennek a marhaságnak? A fenébe azzal a kötéllel!” Kiáltásomra az egész menet megállt, beleértve a Hiwiket is, akik, ahogy visszaemlékszem, döbbenet bámultak rám. Még egyszer rájuk kiáltottam ugyanilyen értelemben – mindegyikükönél fegyver volt –, hogy ez a kötéldolog egy marhaság. Le azzal a kötéllel!... Második kiáltásomra a zsidók elengedték a kötelet, és a csoport normális sorokban menetelt tovább. Ekkor visszamentem az iskolaudvarra. Izgalomban és mérgemben felhajtottam egy snapszot.¹⁵

Amikor a zsidók menete elérte az erdőt, nemek szerint szétválogatták, és a három gyűjtőhely egyikéhez küldték őket. Ott le kellett vetközniük. A nők magukon tarthatták alsóneműjüket. Az egyik gyűjtőhelyen a férfiak teljesen

meztelenek voltak, másikon magukon tarthatták alsónadrágjukat. Mindegyik területhez rendőröket osztottak be, nekik kellett összegyűjteniük a ruhákat és az értékeket. A zsidókat figyelmeztették, hogy utána átkutatják őket. A zsidók összefogták és a rendőrök elé tették a ruhájukat. A rendőrök átkutatták a ruhákat. Azt követően a zsidók egy ládába vagy egy földre terített pokrócra dobták az értékeiket, majd megparancsolták nekik, hogy fekdüjenek hasra a földre. Ismét hosszú, nem egyszer órákig tartó várakozás következett. A halálra várók bőrét vörösré égette az augusztusi nap.¹⁶

A vallomások zöméből kiviláglik, hogy Gnade hadnagy „meggyőződéses náci” és antiszemita volt. Ráadásul kiszámíthatatlan is – néha barátságos és megközelíthető, máskor brutális és gonosz. Rossz tulajdonságait az alkohol hozta elő. A beszámolók szerint azon a délutánon Lomazyban szinte eszméletlenségig részeg volt. Lengyelországban „iszákossá” vált.¹⁷ Fokozódó alkoholfüggősége nem számított szokatlan eseménynek a zászlóaljban. Egy nem alkoholizáló rendőr elmondása szerint „A bajtársak többsége csupán a sok lelőtt zsidó miatt ivott. Azt az életet józanul nem lehetett elviselni”.¹⁸

Ha Gnade italozása nem is, szadizmusa, amely Lomazyban kitört belőle, annál inkább meglepte az embereket. Az előző ősszel Minszkben Gnade még sietve vonatra ültette embereit, nehogy belekeveredjenek az általuk Hamburgból Minszkbe kísért zsidók kivégzésébe. Józefowban sem vált ki tisztársai közül bármiféle szadisztikus megnyilvánulással. De a Lomazy melletti erdőben mindez megváltozott, amikor Gnade szórakozást keresett magának, hogy valahogy agyon üsse az időt, amíg a zsidók a tömegsírt megássák.

Még a kivégzések megkezdése előtt Gnade főhadnagy saját kezűleg kiválasztott húsz-huszonöt idősebb zsidót, szigorúan hosszú szakállasokat. Arra kényszerítette az öregembereket, hogy kússzanak a földön a sír előtt. De még mielőtt kiadta volna a parancsot a kússzásra, le kellett vetkőzniük. Miközben a teljesen meztelen zsidók a földön kússztak, Gnade főhadnagy ordítva körülnézett: „Hol vannak az altisztjeim? Még mindig nincsenek botjaik?” Az altisztek az erdő széléhez mentek, botokat vágtak maguknak, és vadul ütlegetni kezdték a zsidókat.”¹⁹

Miután befejeződtek a kivégzés előkészületei, Gnade a vetkőző helytől a sír felé kezdte kergetni a zsidókat.²⁰

A halálra szántakat kis csoportokra osztották, és arra kényszerítették, hogy a ritkás rendőrsorfal által szegélyezett, keskeny folyosón futva tegyék meg a 30-50 méteres távolságot a vetkőzőhelytől a tömegsírig.²¹ A sírt három oldalról magas földkupacok szegélyezték. A negyedik oldal, ahol a zsidókat a gödörbe terelték, lejtősen volt kiképezve. A Hiwik alkoholmámoros

izgalmukban, eleinte már a gödör bejáratánál lőni kezdtek a zsidókra. „Ennek eredményeként, az elsőként lelőtt zsidók teste elzárta a lejtőt, és néhány zsidónak le kellett mennie a sírba félrehúzni a tetemeiket. Rögtön ezután egy nagyobb létszámú embercsoportot hajtottak a sírba. A Hiwik felálltak a fel-tornyozott földkupacokra, és onnan lőtték az áldozatokat.”²² A lövöldözés folytatódott, és a sír kezdett megtelni. „Az ezután érkező zsidóknak fel kellett kapaszkodniuk a korábban lelőttekre, később pedig át kellett mászniuk rajtuk, mivel a sír már majdnem a széléig tele volt holttestekkel.”²³

Gnade, az SS-tiszt és a Hiwik nem ritkán italos palackkal a kezükben, egyre részegebb lettek.²⁴ „Gnade főhadnagy a földkupac tetejéről lövöldözött pisztolyával, és folyamatosan attól lehetett tartani, hogy a holttestek közé zuhan. Az SD-tiszt (sic) a Hiwikhez hasonlóan bemászott a sírba, és onnan lőtt. Olyan részeg volt, hogy képtelen volt a földfalon megállni”. A sírban emelkedni kezdett a vérrel keveredett talajvíz, és a Hiwik hamarosan térdig álltak benne. A lövöldözők száma folyamatosan csökkent, mert a Hiwik egymás után dőltek ki a részegségtől. Ekkor Gnade és az SS-tiszt gyalázni kezdte egymást, meghozzá olyan hangosan, hogy a sírtól harminc méterre állók is hallották. „A maga szar rendőrei egyáltalán nem lőnek!”, kiabálta az SS-tiszt. Mire Gnade visszaordított: „Rendben, akkor majd az én embereim is lőni fognak!”²⁵

Drucker és Scheer hadnagy magukhoz rendelték az altisztjeiket. Utasították őket, hogy formáljanak kivégzőosztagokat, és ugyanolyan módon folytassák a kivégzéseket, ahogy a Hiwik is csinálták. Hergert hadnagy szerint az altisztek elutasították a Hiwik módszerét, „mivel a talajvíz már akkor magasabb volt fél méternél. Ráadásul a holttestek szerteszét heverték – pontosabban: lebegtek – a sír területén. Emlékszem egy különösen iszonyatos képre: sok zsidót nem ért halálos találat, de nem kaptak kegyelemlovást, és így zuhantak rájuk a következő sortűzek áldozatai.”²⁶

Az altisztek úgy döntöttek, hogy a tömegsír egymással szemben lévő oldaláról két kivégzőosztaggal folytatják a kivégzéseket. A zsidókat felváltva a sír egy-egy oldalánál fektették le, és a sír ellentétes oldalán álló rendőrök lőtték rájuk. Mindhárom szakasz embereiből nyolc-tíztagú osztagokat formáltak, amelyek öt-hat sortűz után váltották egymást. Mintegy két óra múlva a Hiwik magukhoz tértek bódulatukból, és beálltak a német rendőrök helyére. A lövöldözés este hét óra körül fejeződött be. A „munka-zsidók” betemették a sírt, aztán őket is lelőtték.²⁷ A túltömött tömegsírra szórt vékony földtakaró továbbra is mozgott.²⁸

Az első és a második szakasz még aznap este visszatért az állomáshelyére, de a Bekemeier-csoport Lomazyban maradt, és néhány nappal később átfésülte a zsidónegyedet. A házak padlója alá ásott pincéket, bun-

kereket átkutatva a rendőrök 20-30 zsidót találtak. Bekemier telefonált Gnadenak, aki parancsot adott a lelövésükre. Bekemeier és emberei három-négy lengyel rendőr kíséretében az erdő széléhez hajtották a zsidókat, ahol hasra kellett feküdniük, és a rendőrök ismét a bajonett hegyét használva a célzáshoz, nyakszirtén lőtték őket. Minden rendőr lőtt legalább egyszer, de némelyek kétszer is. A holttesteket a lengyel polgármesternek kellett eltemettetnie.²⁹

A lomazyi mészárlás – a 101-es tartalékos rendőrszázalój által végrehajtott második, négy számjegyű tömegkivégzés – lényeges szempontokból különbözött a józefóvitól. Az áldozatok felől nézve, sokkal több volt a szökési kísérlet Lomazyban,³⁰ bizonyára azért, mert a fiatal, egészséges és munkaképes zsidókat sem kímélték, és az áldozatok már a kezdettől fogva tisztában lehettek vele, milyen sors vár rájuk. De hiába tettek a zsidók nagyobb erőfeszítést elrejtőzésük, elmenekülésük érdekében, a Lomazyban alkalmazott gyilkolási módszer hatékonyság szempontjából mindenképpen lényeges előrelépés volt a józefóvi improvizált, amatőr módszerhez képest. Durván egyharmaddal kevesebb rendőr ölt meg még több (1.700) zsidót mintegy feleannyi idő alatt. Ráadásul a ruhaneműiket és értékeiket is összegyűjtötték, és a holttesteket tömegsírba temették.

Pszichológiai értelemben csökkent a gyilkosokra nehezedő nyomás. A gyilkolás javát a Hiwik végezték, akik nem csupán az esemény után nyúltak az italhoz, hogy segítsen nekik a felejtésben. Bentheim hadnagy szerint az emberei „végtelenül boldogok” voltak, hogy ez alkalommal nem nekik kellett ölniük.³¹ Azoknak, akiket megkíméltek a közvetlen részvételtől, mintha kevésbé – vagy egyáltalán nem – lett volna olyan érzésük, hogy részt vettek a gyilkolásban. Józefówhoz képest viszonylag ártalmatlan dolognak tűnt összefogdosni és őrizni a mások által legyilkolásra kerülő zsidókat.

Még a Hiwik helyettesítésére kijelölt, a délután folyamán néhány órán át gyilkoló rendőrök visszaemlékezéseiben sem lelni nyomát olyasfajta iszonyodásnak, amilyen a józefóvi beszámolóikat uralta. Ez alkalommal a rendőröket nem párosították kivégzendőkkel, nem kerültek szemtől szembe az áldozataikkal. Nem alakult ki személyes kapcsolat áldozat és gyilkosa között. Józefóvval éles ellentétben csupán egyetlen rendőr emlékezett egy általa lelőtt zsidó személyazonosságára.³² A gyilkolási folyamat személytelenné tétele mellett a sűrű váltás is csökkentette a rendőrökben a szüntelen és vég nélküli gyilkolás érzetét, amely olyan jellemző volt Józefóvban. A gyilkolásban való közvetlen részvétel nem csupán kevésbé volt személyes, hanem körülhatároltabb is volt. A megszokás is szerepet játszott: miután egyszer már öltek, a második gyilkolás már nem váltott ki belőlük traumás sokkot. Az ember mindent meg tud szokni, még a gyilkolást is.

Egy másik tényező is élesen megkülönböztette Lomazyt Józefówtól, és egyúttal egy másik fajta pszichológiai „könnyítést” jelenthetett a rendőrök számára – nevezetesen az, hogy ez alkalommal nem nyomta a vállukat a „választás felelőssége”, amely elé Trapp állította őket az első mészárlás előtt, Józefóvban. Nem léphettek ki azok, akik nem akartak ölni; senki nem mentette fel következetesen a szolgálat alól azokat, akik láthatóan annyira megrendültek, hogy képtelenek voltak folytatni. A kivégzőosztagokba beosztott rendőrök maradéktalanul teljesítették a kapott parancsokat.³³ Ezért azoknak, akik öltek, nem kellett együtt élniük azzal a tudattal, hogy amit tettek, elkerülhető lett volna.

Ez persze nem azt jelenti, hogy az embereknek ne lettek volna választási lehetőségeik, csak azt, hogy nem ajánlották fel nekik olyan egyértelműen és nyíltan, mint Józefóvban. Erőfeszítéseket kellett tenniük annak érdekében, hogy kimaradhasanak a gyilkolásból. Még Hergert hadnagy – aki a legeltőkéltebb volt abban, hogy ne önkéntes alapon szervezzék a kivégzőosztagokat, hanem lényegében mindenki vegyen részt a gyilkolásban – is beismerte, hogy néhány rendőr „megléphetett” az erdőbe.³⁴ A gyilkolás alól magukat kivonó rendőrök száma nyilvánvalóan egészen kicsi volt, mert a Józefóvval összevetve mindössze két ember vallotta be, hogy szándékosan kimaradt a gyilkolásból. Georg Kageler állítása szerint egy olyan csapat tagja volt, amely kétszer kísért zsidókat Lomazyból az erdőbe, „aztán ’elosont’, hogy elkerülje a további parancsokat.”³⁵ Paul Metzger* külső kordonhoz osztották be az erdő szélénél azzal a feladattal, hogy útját állja a vetkőzőhelyről futva menekülni próbáló zsidóknak. Józefóvban Metzger két sortüzet követően „elosont” a várakozó teherautók közé. Most, Lomazyban, amikor egy futva menekülő zsidó hirtelen felé vette az irányt, Metzger átengedte. Így emlékezett vissza erre: „Gnade főhadnagy addigra már részeg volt, tudni akarta, melyik őrszem hagyta elmenekülni a zsidót. Én nem jelentkeztem, és bajtársaim sem neveztek meg. Gnade főhadnagy részegsége miatt képtelen volt kivizsgálni az esetet, ezért aztán elkerültem a számonkérést.”³⁶

Kageler és Metzger cselekedetének volt némi kockázata, de meglógásuknak nem volt következménye. Mindazonáltal úgy tűnik, a rendőrök többsége semmit nem tett annak érdekében, hogy kimaradjon a gyilkolásból. Lomazyban az egymást követő parancsok erősítették azt a természetes tendenciát, hogy az ember idomul bajtársai viselkedéséhez. Ezt sokkal könnyebb volt elviselni, mint a józefóvi helyzetet, ahol a rendőrök személyesen dönthettek a gyilkolásban való részvételüket illetően, de a nem gyilkolásnak „ára” volt: a bajtársaktól való elszigetelődés és „gyengeségük” lelepleződése.

Trapp nem csupán választási lehetőséget biztosított, de az alaphangot is megadta, amikor azt mondta: „A zsidók lelövése a feladatunk, nem pedig

a verésük és a kínzásuk”.³⁷ Saját, személyes gyötrődése mindenki előtt nyilvánvaló volt Józsefóban. Ettől kezdve a legtöbb „zsidóakciót” század- és százaserővel hajtották végre, nem a teljes zászlóalj bevetésével. Így nem Trapp, hanem a századparancsnokok – mint Gnade Lomazyban – kerültek abba pozícióba, hogy megadják az alaphangot az emberektől általuk elvárt viselkedéshez, amilyenre bátorították őket. Gnade indokolatlan és szörnyű szadizmusa a tömegsír szélénél csupán egyik példája volt az általa választott vezetési gyakorlatnak e tekintetben. S ezek a példák később tovább szaporodtak. A megszárlást követően Gnade és a trawnikiak SS parancsnoka – mindkettő még részeg volt – összefutott Toni Bentheimmel az iskolaudvaron, Lomazyban. „Maga hányat lőtt le?” – kérdezte Gnade Bentheimtől. Az őrmester válaszára, hogy „egyet sem”, Gnade megvetően megjegyezte: „Végül is mi mást várhatunk el egy katolikustól?”³⁸ Ilyen vezetés mellett, és a trawnikiak segítségével a 2. század emberei Lomazyban nagy lépést tettek előre azon az úton, hogy kíméletlen gyilkosokká váljanak.

10.

Az augusztusi deportálások Treblinkába

Lomazy, ahova 1942 júniusában a zsidókat koncentrálták, távol esett minden vasútállomástól, nem volt a legalkalmasabb hely a deportálásra. Ezért került sor az augusztus 17-i megszárlásra. De a Lublini kerület északi részének zsidó lakossága többségében Radzynban, Lukówban, Parczewben és Miedzyrzecben lakott, és a felsorolt települések mindegyike rendelkezett közvetlen vasúti kapcsolattal. Ettől kezdve a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj már nem helyszínen végrehajtott tömegmegszárlással, hanem főként gettókiürítéssel és a zsidóknak a treblinkai haláltáborba való deportálásával járult hozzá a Végső Megoldáshoz. Treblinka 110 kilométerre, északra volt a zászlóalj állomásheletől, Radzyntól.

Az első deportáló vonat 1942. július 22-én délután hagyta el Varsót, és a rá következő reggelre ért Treblinkába. Ettől fogva naponta érkeztek a szerelvények Varsóból és a környező településekről. Augusztus 5-e és augusztus 24-e között Radomból és Kielcéből is mintegy 30.000 zsidót szállítottak Treblinkába. Bár a tábor gyilkolókapacitását maximálisan kihasználták, a türelmetlen Globocnik úgy döntött, hogy a Lublini kerület északi részéből is megkezdje a deportálást. Radzyn megyében, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj által ellenőrzött biztonsági zóna központjában lévő Parczew és Miedzyrzec zsidó lakossága volt az akció egyes számú célpontja.

Steinmetz harmadik szakasza a Bekemeier-csoport nélkül, amelyet Lomazyban leválasztottak róla, Parczewban állomásozott. Több mint 5.000 zsidó élt ennek a városnak a zsidó negyedében, amelyet sem fal, sem drót-

kerítés nem választott el a város többi részétől. De ez nem jelentette azt, hogy a helybeli zsidók ne szenvedték volna el a német megszállással együtt járó, szokásos megkülönböztetést és megaláztatást. Steinmetz szavait idéve: megérkezésükkor a főút már zsidó sírkövekkel volt kikövezve.¹ Augusztus elején mintegy 300-500 parczewi zsidót szállítottak lovas szekéren, rendőrségi felügyelet mellett az öt-hat kilométerre lévő erdőbe. Ott átadták őket egy SS-egységnek. A rendőrök még a lövések eldördülése előtt elhagyták a helyszínt, ezért a zsidók sorsa ismeretlen maradt a számukra.² Parczewben egy sokkal kiterjedtebb deportálás hírei terjedtek, és sok zsidó az erdőbe menekült.³ A nagy többség azonban még a városban volt, amikor a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj 1. és 2. százada és egy Hiwi-egység augusztus 19-én kora reggel – mindössze két nappal a Lomazyban végrehajtott vérengzés után – bevonult Parczewba. Trapp ismét beszédet mondott. Közölte, hogy a zsidókat a vasútállomásra kell vinni, amely 2-3 kilométerrel volt a városon kívül. Közvetve, de félreérthetetlenül itt is utalt rá, hogy a betegeket, öregeket, gyengéket, tehát mindazokat, akik nem képesek megtenni ezt az utat, a helyszínen agyon kell löni.⁴

A 2. század képezte a kordont, az 1. század végezte a zsidónegyed átkutatását.⁵ Délutánra hosszú emborsor húzódott a piactértől a vasútállomásig. Aznap körülbelül 3.000 parczewi zsidót deportáltak. Néhány nappal később, ez alkalommal a Hiwik segítségével, megismétlődött az egész művelet, és a maradék 2.000 parczewi zsidót is Treblinkába küldték.⁶

A rendőrök emlékezete szerint a parczewi deportálások viszonylag eseménytelenek voltak. Minden simán ment, nem volt lövöldözés, és az első deportálásban résztvevő Hiwik működését sem kísérte a szokásos italozás és brutalitás. Gyaníthatóan azért, mert csak kevés „piszkos munka” akadt, a második deportálásba már szükségtelennek tartották bevonni a Hiwiket. Bár a rendőrök nem tudták biztosan, hova szállítják a zsidókat, és mit fognak velük tenni, Heinrich Steinmetz szavait idézve „mindnyájunk számára világos volt, hogy a deportálások az érintett zsidók számára a halálba vezető utat jelentették. Gyanítottuk, hogy valamilyen táborban fognak végezni velük.”⁷ A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj embereit, akik ezúttal mentesültek a közvetlen gyilkolástól, nem nagyon látszott zavarni ez a bizonyosság – még annak ellenére sem, hogy a parczewi deportálásoknak több áldozata volt, mint a józefóvi és a lomazyi méészárlásnak együttesen. Ami nem látszik, az nincs is. S valóban, Steinmetz szakasza néhány emberének emlékezetében mindössze annyi maradt meg, hogy őrszolgálatba osztották be őket egy mocsaras réten, és egész nap nedves lábbal kellett álldogálniuk.⁸

Sokkal emlékezetesebb volt a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj számára 11.000 zsidó deportálása Miedzyrzecből Treblinkába, augusztus 25-26-án.⁹

1942-ben a miedzyrzeci volt a legnagyobb gettó Radzyn megyében, 12.000-nél is több zsidóval, míg Lukówban 10.000 és Radzyn városban 6.000 zsidó élt. 1942 júniusában a Lublini körzet gettóinak közigazgatását a polgári hatóságoktól átvette az SS, és attól kezdve ezeket a gettókat a Sicherheitspolizei radzyni irodájából kiküldött emberek igazgatták.¹⁰

Míg a Lublini kerület déli részében az izbicai és a piaski gettót, az északiban a miedzyrzecit jelölték ki „transzit gettónak”, ahova a környék zsidóságát a Treblinkába való deportáláshoz összegyűjtötték. Ahhoz, hogy fogadni tudja a máshonnan érkező zsidókat, a miedzyrzeci gettót rendszeresen ki kellett üríteni. Az első és legnagyobb kiürítési akcióra augusztus 25-26-án került sor a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj 1. századának, a 2. század harmadik szakaszának, a 3. század első szakaszának, egy Hiwi-egységnek és a radzyni Sicherheitspolizei-nak együttes részvételével.¹¹

Amikor a zászlóalj főhadiszállása július végén Bilgorajból Radzynba költözött, az 1. század embereit ott, Kockban, Lukówban és Komarówkában állomásoztatták. A 3. század első szakasza szintén Radzyn megyében állomásozott, a Czemierniki nevű városban, a 2. század harmadik szakasza pedig Parczewben volt. Ezt az öt szakaszt mobilizálták a miedzyrzeci akcióhoz. Néhány rendőr már augusztus 24-e éjszakáján megérkezett Miedzyrzecbe, ők egy zsidókkal megrakott vonatot kísértek.¹² Az emberek többsége azonban augusztus 25-én, a reggeli órákban gyűlt össze Kammer főhadnagy irányításával. Wohlauf százados reggeli távolléte is magyarázatot nyert, amikor egy teherautó-oszlop állt meg a városból kivezető úton lévő rezidenciája előtt, és a százados, karján negyedik hónapban lévő, vállára dobott katonaköpenyt és csúcsos katonai sapkát viselő fiatal feleségével, kilépett a kapun. Mindketten felkapaszkodtak az egyik teherautóra. „Wohlauf százados elfoglalta a helyét a sofőr mellett, nekem pedig át kellett adnom a helyemet a feleségének”, emlékezett vissza az egyik rendőr.¹³

Mielőtt a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljhoz csatlakozott volna, Wohlauf századosnak nehézségei támadtak a karrierjével kapcsolatban. 1940 áprilisában Norvégiába küldték a 105-ös rendőrzászlóaljjal, de ottani parancsnoka hamarosan visszahívását kérte. Wohlauf energikus és okos, de fegyelmezetlen és nagyon beképzelt, írta róla.¹⁴ Wohlauf visszatért Hamburgba, és ott állt szolgálatba. Következő parancsnoka megállapította róla, hogy nem mutat érdeklődést a hazai szolgálat iránt, és szigorú ellenőrzést kell feleltetnie gyakorolni.¹⁵ Ekkor, 1941 tavaszán osztották be a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljhoz, amely nem sokkal korábban tért vissza Lódzából, és ezzel Wohlauf pályafutása új irányt vett. Zászlóaljparancsnoka, Trapp néhány hónapon belül előléptetésre terjesztette fel, és a 2. század parancsnokának javasolta. Wohlauf katonás, energikus, étellel teli és meg van áldva vezetői képességek-

kel, jellemezte Trapp. Ráadásul igyekszik követni a nemzeti szocialista elveket, és beosztottjait is erre inspirálja. „Bármikor kész a legvégsőig elmenni a nemzetiszocialista államért”.¹⁶ Wohlaufot századosá léptették elő, és átvette az 1. század parancsnokságát. Együttal ő lett Trapp helyettese is.

Emberei elég nagyképűnek tartották Wohlaufot. Egyik rendőr felidézte, hogy állva utazott az autójában, mint egy tábornok. Egy másik megjegyezte, hogy megvetően „kis Rommelnek” csúfolták.¹⁷ A század irodavezetője szerint energikus, parancsaiért felelősséget vállaló, határozott ember volt.¹⁸ Kelletlen szakaszparancsnoka, Buchmann hadnagy szerint „egyenesebb és őszintébb” ember volt Gnade hadnagnál (kétségtől nem túl magas mérce az összehasonlításhoz), és nem volt különösebben antiszemita. Olyan tiszt volt, aki komolyan vette a kötelességeit, de mindenekelőtt egy friss házaspár, fülig szerelmes fiatalpár volt.¹⁹

A 101-es tartalékos rendőrszázlój hirtelen elutazása Lengyelországba meglepte Wohlaufot. Felborította a június 22-i esküvővel kapcsolatos tervet. Alig érkeztek meg Bilgorajba, máris könyörögni kezdett Trappnak, hogy engedje vissza egy rövid időre Hamburgba, hogy elvehesse a barátnőjét, aki már negyedik hónapos terhes volt. Trapp először elutasította, de aztán külön szabadságot biztosított a számára. Wohlauf június 29-én nősült meg, majd visszatért Lengyelországba, épp időben ahhoz, hogy ne kesse le a józsefői eseményeket. Amikor egységét áthelyezték Radzynba, a mézeshetekre kihozatta magához ifjú feleségét.²⁰ Lehet, hogy Wohlauf azért vitte magával a feleségét a miedzyrzeci deportálásához, mert – ahogy Buchmann sugallja – ifjú, nászutas férjként egy pillanatra sem tudott elszakadni tőle. Másrészt viszont elképzelhető, hogy a nagyképű, önelégült százados azzal próbált benyomást tenni ifjú feleségére, hogy megmutatta neki, élet és halál ura a gettóban. Az emberek egyértelműen ez utóbbit feltételezték, és reakciójuk is ennek felelt meg – ingerültek és bosszúsak voltak, amiért engedte, hogy a fiatalasszony tanúja legyen a szörnyűségeknek, amelyeket elkövettek.²¹ Ha a századosuk nem, századának, az 1. századnak a tagjai még képesek voltak szégyenkezni.

Amikor a Wohlaufot, a feleségét és a 1. század legénységének többségét szállító konvoj megérkezett a Radzyntól kevesebb mint harminc kilométerre, északra lévő Miedzyrzecbe, már folyt a művelet. Az emberek hallották a lövéseket és a sikoltásokat, ahogy a Hiwik és a Sicherheitspolizei-egységek hozzálltak a zsidók összetereléséhez. Wohlauf elment az utasításokért, az emberei közben várakoztak. A százados húsz-harminc perc múlva tért vissza, és kijelölte a század feladatait. Néhány ember külső őrségbe ment, a többieknek csatlakozniuk kellett a gettó kiürítését végző Hiwikhez. Kiadták a szokásos parancsot, hogy lőjék agyon a szökéssel próbálkozókat, valamint az öregeket,

a betegeket és a gyengéket – mindazokat, akik nem képesek végigjárni az utat a piactértől a városszéli vasútállomásig.²²

Miközben a rendőrök Wohlaufra vártak, összeakadtak a Sicherheitspolizei egyik tisztjével, aki a korai időpont dacára már jócskán felöntött a garatra.²³ Rövidesen kiderült, hogy a Hiwik is részek voltak.²⁴ Olyan sűrűn és vadul lövöldöztek, hogy a rendőröknek gyakran fedezék után kellett nézniük, nehogy eltalálják őket.²⁵ Látták az utcákon és a házakban agyonlőtt zsidók holttesteit.²⁶

A Hiwik és a rendőrök zsidók ezreit hajtották a piactérre. Az áldozatoknak itt mozdulatlanul kellett ülniük, guggolniuk a forró tűző augusztusi napon. Teltek-múltak az órák, és sok zsidó elájult a késő nyári forróságban. Ráadásul a verés és a lövöldözés a piactéren is folytatódott.²⁷ Wohlaufné a melegben ledobta katonaköpenyét, és nyári ruhájában közelről figyelte az eseményeket.²⁸

Délután két óra tájban a külső őrséget a piactérre rendelték, és egy-két órával később megindult a menet a vonatállomás felé. Az összes Hiwit és rendőrt igénybe vették a menet kíséretéhez. Ismét általános lett a lövöldözés. A „beteglábuakat”, akik nem voltak képesek továbbmenni, egyszerűen lelőtték, és holttestüket otthagyták az út szélén.²⁹ Az utat egészen a vasútállomásig holttestek szegélyezték.

Egy utolsó iszonyat még hátra volt az eseménysor végén – a vagonok megtöltése. A Sicherheitspolizei és a Hiwik 120-140 embert préseltek egy-egy vagonba, az őrséget biztosító tartalékos rendőrök pedig nézték mindezt. Az egyik rendőr így emlékezett vissza erre:

Amikor nem haladt a dolog megfelelően, lovaglókorbácsot és puskatűt alkalmaztak. A bevagonírozás egyszerűen rettenetes volt. Ezek a szerencsétlen emberek pokoli zsivajt csaptak, mert egyszerre 10-20 vagonot töltöttek meg velük. A tehervonat szörnyen hosszú volt. Nem látszott a vége. 50-60 vagonból is állhatott. Miután a vagonokat megtöltötték, behúzták és leszögelték az ajtókat.³⁰

A vagonok lezárását követően a 101-es tartalékos rendőrszázlój emberei gyorsan eljöttek. Nem várták meg, amíg a szerelvény kihúzza az állomásról.

A miedzyrzeci gettó kiürítése volt a legnagyobb deportáló akció, amelyben a zászlóalj részt vett a Végső Megoldás ráeső része során. Mindössze 1.000 zsidó maradhatott ideiglenes munkaengedéllyel a miedzyrzeci gettóban, ők is csak addig, amíg helyükre lengyeleket nem találtak.³¹ Így mintegy 11.000 zsidó sorsa lett a deportálás. A rendőrök tisztában voltak vele, hogy „sok száz” zsidót lőttek le a művelet során, de pontos számot természetesen

nem tudtak.³² Nem úgy az életben maradt zsidók, akik összeszedték a holttesteket. 960 holttestet számoltak össze.³³

A számot szélesebb perspektívába kell helyezni ahhoz, hogy érzékelhessük a miedzyrzeci deportálásnak még az 1942-es német mértéket is meghaladó kegyetlenségét. 1942. július 22-e és szeptember 21-e között 300.000 zsidót deportáltak Varsóból. Az e két hónap alatt lelőtt zsidók száma 6.687-re rúgott.³⁴ Varsóban a helyszínen lelőttek aránya a deportáltakhoz képest 2 százalék volt. Ugyanez az arány Miedzyrzecben közel járt a 9 százalékhoz. A zsidók Miedzyrzecben nem „vágóhídra szánt báránként” vonultak a vasútállomásra, hanem olyan, alig elképzelhető kegyetlenséggel és brutalitással hajtották őket, amely még a 101-es tartalékos rendőrszázlój egyre eltompultabbá, érzéketlenebbé váló rendőreiben is rendkívüli nyomot hagyott. Ez nem egy „amit nem látok, az nincs” eset volt.

Miből adódik ez a különbség a viszonylag eseménytelen, ennél fogva az emlékezetben meg sem maradó parczewi deportálás, és a csupán egy héttel későbbi, szörnyűséges miedzyrzeci deportálás között? Német részről a kulcstényező az elkövetők és az áldozatok számaránya volt. Az 5.000-nél több parczewi zsidóhoz az Ordnungspolizei két százada és egy Hiwi-egység, mintegy 300-350 ember állt a németek rendelkezésére. Miedzyrzecben, kétszer annyi zsidó deportálásához a németek az Ordnungspolizei öt szakaszát, a helyi Sicherheitspolizei embereit és egy Hiwi-egységet vettek igénybe. Összesen mintegy 350-400 embert. Minél nagyobb nyomás nehezedett emberanyag tekintetében a gettó német kiűritőire, annál kegyetlenebbül és brutálisabban végezték a dolgukat.

Globocnik türelmetlen vállalkozása, az egyidejű deportálás a Varsói és a Radomi kerületből, valamint a Lublini kerület északi részéből Teblinkába, meghaladta a megsemmisítő tábor kapacitását. Augusztus végére annyira megszorodott a legyilkolásra váró zsidók és az eltüntetésre váró holttestek száma, hogy a túlterhelt gyilkológépezet felmondta a szolgáltatást. A Varsói, a Radomi és Lublini kerületekben elkezdett deportálásokat átmenetileg leállították, ahogy azt a vonatot is, amelynek augusztus huszonnyolcadikával kezdődően két fordulót kellett volna megtennie Lukówból Treblinkába.³⁵ Globocnik és a haláltáborokat felügyelő alárendeltje, Christian Wirth Treblinkába sietett, hogy újrászervezzék a tábort. Odarendelték Franz Strangl Sobibórból, amelyet a pályajavítási munkálatok miatt csak a legközelebbi településekről lehetett vasúttal megközelíteni, és megtették a tábor parancsnokának. Az átszervezési munkálatok egy hétig tartottak, és szeptember 3-án újraindult a deportálás Varsóból Treblinkába, amelyet szeptember közepétől a Radomi kerületből indított deportálás követett. Időközben a 101-es tartalékos rendőrszázlójnak is jutott egy rövid pihenő, mert a Lublini kerület északi részében csak szeptember végén kezdődött újra a gyilkolás.

11.

A szeptember végi gyilkolások

Röviddel azelőtt, hogy a Lublini kerület északi, biztonsági körzetében újraindult volna a deportálási program, a 101-es tartalékos rendőrszázlój még részt vett néhány tömeggyilkosságban. Ezek közül az elsőre Serokomlában került sor, Kocktól néhány kilométerrel északnyugatra. Serokomla már 1940 májusában elszenvedett egy tömeggyilkosságot, amelyet a Selbstschutz („önvédelem”) nevet viselő polgárőrségbe szervezett népi németek követtek el. Ezeket az egységeket 1939 őszén, 1940 tavaszán állították fel a megszállt Lengyelországban, és vezetésükkel Heinrich Himmler cimboráját, Ludolph von Alvenslebert bízták meg. Néhány – köztük a serokomlai – tömeggyilkosság után a Selbstschutzot Sonderdienst („különleges szolgálat”) néven újrászervezték, és a megyei polgári közigazgatás irányítása alá helyezték.¹

Serokomlát 1942 szeptemberében ismét meglátogatták a németek. Brand hadnagy első szakasza az 1. századból a közeli Kockban állomásozott. Brand parancsot adott Hans Keller őrmesternek, hogy tíz emberrel gyűjtse össze és vigye a faluba a Serokomla környéki zsidókat.² Szeptember 22-én kora reggel Brand szakasza kiatúzott Kockból, és a várostól északra lévő kereszteződéshez érve megállt. Hamarosan csatlakozott hozzájuk a húsz kilométerre, északkeletre lévő Radzynból az 1. század néhány másik egysége, Wohlauf százados vezetésével és a 15 kilométerre keletre lévő Czemiernikiből a 3. század első szakasza, élén Peters hadnaggal. Az egységek Wohlauf százados vezetésével Serokomlába hajtottak. Röviddel a falu előtt Wohlauf megállította a konvojt, és kiadta a parancsokat. Géppuskákat állítottak fel a falu szélén lévő két dombra, ahonnan jól be lehetett látni az egész környéket. Brand szakaszából néhányan parancsot kaptak, hogy képezzenek kordont

a falu zsidónegyede köré, és az 1. század többi részének a zsidó lakosságot kellett összetartania.³

Eddig még Wohlauf nem beszélt kivégzésről, csak annyit mondott, hogy az embereknek a szokásos módon kell eljárniuk – ennek a közvetett utalásnak az volt a jelentése, hogy azokat, akik megpróbálnak elbújni vagy elmenekülni, és akik képtelenek jární, a helyszínen le kell lőni. Ugyanakkor Peters hadnagy tartaléknak kijelölt szakasza elvonult egy kavicsgödörrel és földkupacokkal borított területre, nem egészen egy kilométerre a falutól. Keller őrmester a két közeli domb tetején felállított géppuskafészekből figyelte a készülődést. Számára nyilvánvaló volt, hogy a serokomlai zsidókat agyon fogják lőni, jóllehet Wohlauf csupán a zsidók „áttelepítéséről” beszélt az embereknek.

A mintegy két-háromszáz serokomlai zsidó összefogdosása délelőtt 11-re befejeződött ezen a melegnek és naposnak ígérkező szeptemberi napon. Ekkor Wohlauf „hirtelen” bejelentette, hogy a zsidókat agyon kell lőni.⁴ Jurich* őrmester vezetésével további embereket küldtek a gödrökhöz, hogy csatlakozzanak Peters hadnagy kivégzőosztagához. Dél körül az 1. század többi tagja indítani kezdte a 20-30 emberből álló csoportra osztott zsidókat.

Peters hadnagy szakasza Józsefóban kordont állt, így az embereknek nem kellett részt venniük a kivégzőosztagokban. Ugyanígy kimaradtak a gyilkolásból Lomazyban. Most azonban rajtuk volt a sor.

A gyilkolásban gyakorlott Hiwik híján Wohlauf a józsefői mintát követve maga szervezte meg a kivégzéseket. A zsidók csoportjait egymás után a gödrökhöz vezették, és ott Peters és Jurich szakaszából ugyanolyan létszámú rendőr lépett melléjük. Így a rendőrök megint szemtől szembe kerültek azzal a zsidóval, akit majd le kellett lőniük. A zsidóknak nem kellett levetkőzniük, nem gyűjtötték össze az értékeiket, nem válogatták ki közülük a munkaképeseket. Az összes zsidónak nemre, korra való tekintet nélkül meg kellett halnia. A kivégzőosztagok tagjai a gödrök közelében lévő valamelyik földkupac tetejére hajtották a zsidókat, ott egy sorban felsorakoztatták őket arccal az úgy kétféle méteres lejtő felé, majd a rendőrök hátulról, közvetlen közelből nyakszirten lőtték őket. A holttestek átbuktak a gödör szélén. A sortűz után a rendőrök a következő csoportot ugyanoda állították fel, így a halálraítéltek látták családtagjaik, barátaik holttestének egyre növekvő kupacát. Aztán ők is alábuktak. A kivégzőosztagok csak néhány sortűz leadása után váltották egymást.

Még dörögtek a sortűzek, amikor Keller őrmester lesétált a géppuskafészekből, hogy Jurich őrmesterrel beszéljen. Miközben közről nézték a kivégzéseket, Jurich Wohlaufra panaszkodott, hogy miután a százados elrendelte ezt a „szart”, egyszerűen „visszasomfordált” Serokomlába, és a lengyel

rendőrörszobán ücsörög.⁵ Ha már nem tudott a felesége előtt dicsekedni, aki erre az útra nem kísérte el, szemmel láthatólag nem kívánt jelen lenni a kivégzéseknél. Később Wohlauf azt állította, egyáltalán nem emlékszik a serokomlai akcióra. Lehet, hogy gondolatai már a közeli németországi utazás körül jártak, amely során a feleségét szándékozott hazakísérni.

A kivégzések délután 3-kor fejeződtek be. A holttestek temetése ügyében semmi sem történt, ott maradtak a kavicsgödörben. A rendőrök megálltak Kockban egy délutáni étkezésre. Este, a szállásukon külön adag alkoholt kaptak.⁶

Három nappal a serokomlai mészárlás után az 1. századból Jobst* hadnagy civil öltözkében, egy lengyel tolmács kíséretében elhagyta Kockot. Egy találkozóra ment, amit azzal a céllal szerveztek, hogy kelepcebé csalják a lengyel ellenállási mozgalom egyik tagját, aki Serokomla és Talcyn között rejtőzködött. A csapda működött, és Jobst elkapta az emberét. De amikor Talcynon keresztül visszaindult Kockba, megtámadták és megölték. A lengyel tolmács elmenekült, és csak jóval besötétedés után ért vissza Kockba, ahol beszámolt Jobst haláláról.⁷

Éjfél körül Jurich felhívta a zászlóalj főhadiszállását Radzynban, és jelentette Jobst meggyilkolását.⁸ Mikor Keller a telefonhívás után beszélt Jurich-hal, az volt a benyomása, hogy a zászlóalj főhadiszállása nem szándékozik megbüntetni a falut. De Trapp őrnagy hamarosan visszaszolgált Radzynból, hogy Lublin megtorlasként elrendelte 200 ember kivégzését.⁹

Ugyanaz az egység, amely négy nappal korábban rajtaütött Serokomlán, szeptember 26-án reggel ismét találkozott ugyanannal az útkereszteződésnél, Kock határában. Ez alkalommal nem Wohlauf százados volt a parancsnok, mivel ő már úton volt Németország felé, hanem személyesen Trapp őrnagy, akit elkísért adjutánsa, Hagen főhadnagy, valamint a zászlóalj törzskara.

Talcynba való megérkezésük után az első századnak megmutatták Jobst holttestét. Még ott feküdt a város szélén, az út mentén.¹⁰ A települést lezárták, a lengyel lakosokat előhozták a lakásaikból, és az iskolába vitték. Sok férfi már korábban elmenekült a faluból.¹¹ A faluban maradt férfiakat bevitték az iskola tornatermébe, ahol Trapp elvégezte a kiválogatást.

Trapp és Hagen nyilvánvalóan a lehető legkisebb mértékben szándékoztak elidegeníteni a lakosságot, ezért a lengyel polgármesterrel konzultálva végezték a kiválogatást. A lengyeleknek mindössze két kategóriája jöhetett a kiválogatás szempontjából számításba: egyrészt az idegenek és olyanok, aki átmenetileg tartózkodtak Talcynban, másrészt olyanok, akiknek „nem volt biztos megélhetésük”.¹² Trapp átküldött egy rendőrt a szomszédos osztályterembe, hogy megnyugtassa az ott fogva tartott nőket, akik sírtak és sikoltottak elkeseredésükben.¹³ Végül kiválasztottak hetvenegy lengyel férfit, akiket

kivittek a városon kívülre, és ott agyonlőtték. Ahogy az egyik német rendőr felidézte: „a szegények közül is a legszegényebbeket” lőtték csak le.¹⁴

Buchmann hadnagy néhány emberrel visszament egyenesen Radzynba, de a többiek megálltak Kockban ebédelni. Ebédjük felénél tartottak, amikor megtudták, hogy még nincs vége az aznapi gyilkolásnak, ugyanis messze nem volt meg a kétszázas megtorlási kvóta. Trapp egy kétségtelenül ötletes megoldást eszelt ki a létszám eléréséhez, amivel egyúttal elkerülte, hogy tovább mérgesedjen a kapcsolatot a lengyel lakossággal: talcyni lengyel helyett a kocki gettóból zsidókkal kell kiegészíteni a túsok létszámát.¹⁵ Egy német rendőr, egy sofőr, aki autóval igyekezett Radzynba, azt állította, hogy megállt a település szélén lévő gettónál, és figyelmeztetett a küszöbön álló akcióra.¹⁶ Egy ilyen figyelmeztetés persze teljesen hiábavaló volt a kelepccébe esett lakosság szempontjából. Német rendőrsztagok hatoltak be a gettóba, és korra, nemre való tekintet nélkül összeszedtek mindenkit, aki az útjukba került. Az idősebb, a kivégzőhelyig elmenni már nem képes zsidókat a helyszínen lelőtték. Az egyik rendőr később így vallott: „Igaz, hogy részt kellett volna vennem a gettó átkutatásában, de itt is sikerült elkeverednem az utcákon. A zsidóakciók minden formáját helytelenítettem, és ezért egyetlenegy zsidót sem fogtam el.”¹⁷ Ahogy az lenni szokott, az a néhány rendőr, aki kibújt a feladat alól, nem hátráltatta azokat, akik végrehajtották. A „hálón” fennakadt zsidókat átvitték a gettóból egy nagyobb házba, amelynek hátsó traktusa egy fallal körülvett udvarra nyílt. Aztán harmincasával kivezették őket az udvarra, megparancsolták nekik, hogy feküdjenek hasra a fal előtt, majd Brand parancsára az altisztek géppisztollyal agyonlőtték őket. A holttestek másnapig ott heverték az udvaron, akkor „munka-zsidókat” hoztak a gettóból, akik összeszedték, és egy tömegsírba temették a holttesteket.¹⁸ Trapp őrnagy azonnal jelentette Lublinnak, hogy a Talcynban törbe csalt és megölt Jobst megtorlásaként kivégeztek 3 „banditát”, 78 lengyel „bűntársukat” és 180 zsidót.¹⁹ Nyilvánvaló, hogy annak az embernek, aki végigsírta a józefóvi mészárlást, és még most is tartózkodott a lengyelek ok nélküli legyilkolásától, nem voltak hasonló skrupulusai a kvótához szükségesnél több zsidó lelövését illetően.

Ha Trapp őrnagy meg is békélt a lengyel zsidók legyilkolásában vállalt szerepével, Buchmann hadnagyról ugyanez nem mondható el. Józefów után tudatta Trappal, hogy személyes parancsa nélkül nem vesz részt a zsidóakciókban. Áthelyezését is kérvényezte. Ilyen vonatkozású kéréseivel kapcsolatban Buchmann egy fontos előnnyel rendelkezett. Mielőtt tisztí kikapcsolásra küldték volna, és tartalékos hadnagynak nevezték volna ki, 1939-ben, a zászlóalj első lengyelországi bevetése során Trapp sofőrje volt. Személyesen ismerte tehát Trappot, és úgy érezte, Trapp „megérti” őt, nem „bosszantja” az ő álláspontja.²⁰

Trapp nem tudta azonnal elintézni Buchmann áthelyezését Németországba, de védelmezte és alkalmazkodott a kívánságához, hogy ne kelljen részt vennie a zsidóakciókban. Buchmann Radzynban ugyanabban az épületben állomásozott, ahol a zászlóalj törzskara, és így nem volt nehéz kidolgozni azt a módszer, amivel elkerülhette, hogy „parancsmegtagadással” vádolhassák. Ha bármikor zsidóakciót terveztek, a főparancsnokság utasításait egyenesen Buchmann helyetteséhez, Grund* őrmesterhez továbbították. Amikor pedig Grund megkérdezte Buchmannról, szándékában áll-e csatlakozni a szakaszhoz a küszöbön álló akció során, Buchmann már tudta, hogy zsidóakcióról van szó, és nemet mondott. Így nem volt az 1. századdal sem Miedzyrzecben, sem Serokomlában. A talcyni azonban nem zsidóakciónak indult, és Buchmann az iskolában tartózkodott, amikor Trapp a lengyelek kiválogatását intézte. Az viszont nem volt véletlen, hogy az őrnagy a kocki gettó zsidóinak kivégzése előtt visszaküldte Radzynba. Radzynban Buchmann nem próbálta palástolni az érzelmeit. Éppen ellenkezőleg. „Felháborította a zsidókkal szemben alkalmazott bánásmód, és minden lehetséges alkalommal nyíltan hangot adott ennek a véleményének.”²¹ Környezete számára teljesen nyilvánvaló volt, hogy Buchmann nagyon „visszafogott és kifinomult” ember, tipikus civil, aki nem kívánt katona lenni.²²

Buchmann számára Talcyn volt az utolsó csepp a pohárban. Amikor délután visszatért, és az írnok megpróbált jelenteni neki, ő „azonnal elvonult a szobájába, és magára zárta az ajtót. Napokig nem szólt hozzám, holott jól ismertük egymást. Nagyon dühös volt, és keserűen panaszkodott. 'Elegem van ebből a szarból, torkig vagyok az egésszel', valami ilyesmit mondott.”²³ Buchmann nem csak panaszkodott. Szeptember végén levelet írt, közvetlenül Hamburgba, amelyben megsürgette az áthelyezését. Megírta, hogy a továbbiakban nem képes végrehajtani azokat a rendőrségtől idegen feladatokat, amelyekkel egységét Lengyelországban megbízták.²⁴

Jóllehet Trapp tolerálta és védelmezte Buchmann viselkedését, emberei egyes érzelmekkel viseltettek iránta. „Beosztottjaim közül sokan megértették a helyzetemet, mások viszont megvető megjegyzéseket tettek rám és lenéztek.”²⁵ De a legénységből néhányan követték a példáját, és közltek a század főhadnagyával, Kammerrel, hogy a továbbiakban nem képesek, és nem is szándékoznak részt venni az ilyen akciókban”. Kammer nem tett rólok jelentést, hanem legorombította és „semmirevaló seggfejeknek” nevezte őket, de azért az esetek többségében mentesítette őket a zsidóakciókban való részvételtől.²⁶ Kammer ezzel Trapp kezdetek óta alkalmazott példáját követte. Mindaddig, amíg elegendő számban állt rendelkezésre ember a gyilkoláshoz, könnyebb volt alkalmazkodni Buchmannhoz és az ő példáját követő emberekhez, mint botrányt csinálni a viselkedésükből.

12.

Újraindulnak a deportálások

1942 szeptemberének végéig a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj részt vett mintegy 4.600 zsidó és 78 lengyel kivégzésében, és segített Treblinkába deportálni mintegy 15.000 zsidót. E gyilkos műveletek nyolc, egymástól elkülönülő akcióból álltak, és egy három hónapos periódust fogtak át. Három akciót – a parczewi első deportálást, a lomazyi tömeges kivégzést és a miedzyrzeci deportálást – a rendőrök a Trawnikiban kiképzett Hiwi-egységekkel közösen hajtották végre. A másik öt alkalommal – a parczewi második deportálás, a józefówi, a serokomla, a talcyni és a kocki mészárlás során – a rendőrök egyedül tevékenykedtek.

A rendőrök képesek voltak különválasztani az emlékezetükben ezeket az akciókat. Ha nem is teljes részletességgel, de meglehetősen pontos időrendiséggel tudták felidézni az összes eseményt. Csakhogy az október eleje és a november első fele közé eső időszakban a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tevékenysége új lendületet vett. Lankadatlanul követték egymást az akciók. Az ismétlődő gettóküirítések során zsidók ezreit deportálták Radzyn megyéből Treblinkába. Ezért aztán rendkívül nehéz rekonstruálni ennek a halálos hat hétnek az eseményeit. Az egymást sűrűn követő akciók összekeveredtek a rendőrök emlékezetében. Bár néhány konkrét eseményre vissza tudtak emlékezni, ugyanakkor nem tudták az egymástól elhatárolható műveletek időrendi sorrendjébe beilleszteni. Ennek a sűrű eseménysorozatnak az általam elvégzett rekonstrukciója, amelyhez a rendőrök zavaros emlékeinek illeszkedniük kell, mindenekelőtt Tatjana Brustin-Berenstein lengyel-zsidó történész és a varsói Zsidó Történelmi Intézet közvetlen a háború után végzett kutatásain alapul.¹

Szeptember elején módosították az Ordnungspolizei megoszlását a Lublini kerületben. Létrehoztak egy negyedik biztonsági zónát, amelyhez a kerület keleti határa mentén elterülő három megye – Biala Podlaska, Hrubieszów és Chełm – tartozott. Ez lehetővé tette Gnade 2. százada első és második szakaszának áthelyezését Biala Podlaska megyéből a Radzyn megye északi részében lévő Miedzyrzec és Komarówka városokba.²

Szeptember utolsó hetében Biala Podlaska maradék zsidósága követte a 2. századot. Összeterelték és átszállították őket a már üresen álló miedzyrzeci gettóba.³ A miedzyrzeci „tranzit gettóba” szeptemberben és októberben a Radzyn megyei Komarówkából közvetlenül, Wohynból és Czemiernikiből pedig Parczewen keresztül is „töltöttek” zsidókat.⁴ Ezek közül az áttelepítések közül a rendőrök csak Komarówkára emlékeztek, amely a 2. század második szakaszának állandó állomáshelye volt.⁵ A komaróvkai zsidók között volt egy hamburgi nő, aki korábban moztulajdonos volt – övé volt a Millertor film-színház, amelyben az egyik rendőr gyakran megfordult.⁶ A lukówi gettó második „tranzit gettóként” szolgált, ahova Radzyn megye kisebb településeiről szállították a zsidókat.⁷ Ez a koncentrációs folyamat természetesen vészjósló előjátéka volt az újraindított treblinkai deportálásoknak, és a Lublini kerület északi részének zsidómentessé tételét megcélzó szisztematikus hadjáratnak.

A Radzyn megye gettói ellen indított októberi „offenzíva” koordinációs központja a Sicherheitspolizei irodája volt, Fritz Fischer Untersturmführer irányítása alatt. A radzyni, a lukówi és a miedzyrzeci gettó igazgatását 1942 júniusában átvette a Sicherheitspolizei,⁸ de helyi emberanyag csak korlátozott mennyiségben állt rendelkezésre. A radzyni iroda és a lukówi rendőrség talán ha összesen negyven Sicherheitspolizei-emberrel és népi német „segítővel” rendelkezett.⁹ Fischernek volt még egy állandó Hiwi-egysége, és Radzynban, Lukówban, valamint Miedzyrzecben összesen még mintegy negyven-ötven csendőr állomásozott. Nyilvánvaló, hogy ez a korlátozott Sicherheitspolizei- és csendőrségi erő még Fischer saját Hiwi-egységével együtt is erősen rá volt utalva a külső segítségre a zsidóknak ezekből a gettókból való deportálásához. Így ismét a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljnak kellett biztosítania a szükséges emberanyag nagyobb részét. A zászlóalj nélkül a gettók kiürítése nem lett volna végrehajtható.

A deportálás Treblinkába október 1-én indult újra a radzyni gettó 2.000 zsidó lakosának odaszállításával. Október 5-én 5.000, október 8-án további 2.000 zsidót deportáltak Treblinkába. Egy párhuzamos akcióval október 6-án és 9-én zsidók ezreit vitték el Miedzyrzecből. Gyaníthatóan a Lukówból és a Miedzyrzecből indított vonatot a bevagónírozás után összekapcsolták, bár tanúvallomás ezzel kapcsolatban nem áll rendelkezésre. Október 14-16-a között 2-3.000 zsidó Miedzyrzecbe való szállításával befejeződött a lukówi

gettó kiürítése. De a lukówi zsidók csak rövid ideig maradtak a miedzyrzeci gettóban, mert október 27-én és november 7-én ismét deportálták a zsidókat Miedzyrzecből. November 6-án Kock maradék 700 zsidó lakosát Lukówbá szállították. A rá következő napon, mivel aznap a miedzyrzeci gettót is kiürítették, 3.000 zsidót deportáltak Lukówból Treblinkába.¹⁰ A deportálásokkal egy időben alkalmi gyilkosságok is folytak, amelyek során azokat a zsidókat végezték ki, akik a gettók kiürítésekor elbújtak, vagy akiket szándékosan hagytak hátra, mert vagy nem fértek be a vonatokba, vagy mert közreműködtek a kiürítés lebonyolításában. A hathetes deportálási roham folyamán a 101-es tartalékos rendőrszázlój nyolc akcióban több mint 27.000 zsidó Treblinkába történő deportálásában segédkezett, és megölt még mintegy 1.000 zsidót a razziák és a legalább négy „átfűlés” során.

Rendkívül változatos a rendőrök emlékezete az egyes akciókról. Az október 1-i nyitó műveletet, 2.000 zsidó deportálását Radzynból, az 1. század emberei és Fischer Untersturmführer vezetésével húsz Hiwi együttesen hajtotta végre. Úgy látszik, a helyszínen alig került sor gyilkolásra, bár a Hiwik nem takarékoskodtak figyelmeztető lövésekkel, miközben a zsidókat a vasútállomás felé terelték.¹¹ Másnap, október 2-án a 2. század Steinmetz őrmester által vezetett második szakasza Gnade parancsára tömeges kivégzéssel fejezte be a parczewi gettó likvidálását. E művelet során azt a több mint száz zsidót lőtték agyon, akiket minden bizonnyal túl későn vittek oda, és így lemaradtak a Miedzyrzecbe irányított transzportról.¹²

Ezt követően az 1. és a 2. század párhuzamosan két deportálást hajtott végre Lukówból illetve Miedzyrzecből. Még szeptember elején Gnade hadnagy áttelepítette főhadiszállását Miedzyrzecbe, amelyet nevének bonyolult lengyel kiejtése miatt a rendőrök a találó *Menschenschreck*-re (emberi rémület) kereszteltek át. Gnade sofőrje, Alfred Heilmann* felidézte, hogy valamilyen este egy öt óra hosszát tartó megbeszélésre vitte a hadnagyot Miedzyrzec főterének egyik épületébe, amely egyben a Sicherheitspolizei főhadiszállása volt, és börtönként is szolgált. A megbeszélés alatt rettenetes ordítás hallatszott a pincéből. Mire két vagy három SS-tiszt lépett ki az épületből, és géppisztolyuk táráját a pinceablakon keresztül a pincébe ürítették. „Na, most majd csend lesz”, jegyezte meg az egyik, amikor visszamentek az épületbe. Heilmann óvatosan odament a pinceablakhoz, de olyan bűz csapott ki rajta, hogy visszatántorodott. Odafentről erősödött a zaj, végül éjfél táján előbukkant a félig részeg Gnade, és közölte Heilmannal, hogy másnap reggel¹³ kiürítik a gettót.

A Miedzyrzecben állomásozó 2. század embereit reggel 5-kor ébresztették. Csatlakozott hozzájuk Drucker második szakasza Komarówkából, valamint egy méretes Hiwi-egység. Drucker emberei kordont alkottak a gettó

körült, miközben a Hiwik és az Ordnungspolizei többi része a főterre hajtotta a zsidókat. Gnade és mások a korbácsukkal hallgattatták el az összegyűlt zsidókat. Néhány zsidó már azelőtt belehalt a verésbe, hogy a menet megindult volna a vasútállomásra.¹⁴ Heilmann látta a zsidó foglyokat, amikor kihozták a Sicherheitspolizei főhadiszállásának pincéjéből. Széklet borította őket, és bizonyára napok óta nem ettek. Amikor összegyűlt a szükséges mennyiségű zsidó, a rendőrök a vasútállomáshoz hajtották őket. A helyszínen agyonlőtték azokat, akik nem tudtak menni, és ha a sor bármikor lelassult, az örök könyörtelenül belelőtték a tömegbe.¹⁵

Az állomáson már ott volt egy kisebb rendőregység, hogy távol tartsa a lengyel bámszokásokat. Gnade felügyelte a vasútállomásra érkező zsidók bevagonírozását. Kíméletlen ütlegetéssel és lövöldözéssel zsúfolták a lehető legtöbb embert a marhavagonokba. Huszonkét évvel később Gnade rangidős tiszthelyettese – tekintettel arra, mennyire vonakodtak a tanúk attól, hogy korábbi bajtársaikat kritizálják – ugyancsak szokatlan vallomást tett. „Legnagyobb sajnálatomra el kell mondanom, hogy Gnade főhadnagy olyan a benyomást tett rám, mint aki örömét leli ebben az egész dologban.”¹⁶

De még a legfékevesztettebb erőszak sem tudott változtatni azon tényen, hogy túl kevés vagon állt rendelkezésre. S miután a vagonajtókat lezárták, mintegy 150 zsidó – jobbára nők és gyerekek, de néhány férfi is – maradt vissza. Gnade magához hivatva Druckert, és utasította, hogy vigye ezeket a zsidókat a temetőbe. A temető bejáratánál a rendőrök elhajtották a „lelkes nézőközönséget”¹⁷, és megvárták Ostmann* őrmestert, aki egy teherautóban vodkát hozott a kivégzőosztag tagjai számára. Ostmann odafordult egyik emberéhez, akinek mindezidáig sikerült elkerülnie, hogy részt vegyen a kivégzésekben, és korholni kezdte: „Jobb, ha iszik, Pfeiffer*. Ezúttal nem ússza meg. Ezeket a zsidó nőket le kell lőni, és most magán a sor”. Egy körülbelül húsz emberből álló kivégzőosztagot küldtek a temetőbe. A zsidókat is húszas csoportokra osztották – először a férfiakat, azután a nőket és a gyerekeket. Hasra kellett feküdniük a temető fala előtt, és a rendőrök hátulról nyakszirtten lőtték őket. Minden rendőr hétszer vagy nyolcszor lőtt.¹⁸ A temető kapujánál egy zsidó injekciós tüvel támadt Druckerre, de hamar végeztek vele. A többi zsidó még akkor is csendben ülte várta sorsának beteljesülését, amikor a sortűzek megkezdődtek. „Mindegyikük csupa csont és bőr volt, félig-meddig már éhen haltak”, emlékezett vissza az egyik ő.¹⁹

Az október 6-i és a három nappal későbbi miedzyrzeci deportálást nem lehet rekonstruálni. A tanúk vallomásai nagyon eltérőek.²⁰ Egy dolog bizonyos: a gettót október közepén újra feltöltötték 2-3.000, Radzynból áttelepített zsidóval, akiket október 14-e reggelén gyűjtöttek össze, és száznál több lovas szekéren, lengyel rendőrök, Sonderdienst-es népi németek és az 1. szá-

zad néhány rendőrének őrizete alatt szállítottak át Miedzyrzecbe. A karaván lassan haladt az északkeleti irányban huszonkilenc kilométerre lévő város felé, ahova csak besötétedés után érkeztek meg. Az üres szekereket visszairányították Radzynba.²¹

A rá következő, október 27-i és november 7-i akciók során a miedzyrzeci gettót kiürítették, mindössze 1.000 „munka-zsidót” hagyva ott. Az akciók kisebbek lehettek az október elején végrehajtottaknál, mert sem Sicherheitspolizei-egységek, sem Hiwik nem vettek részt bennük. Ez alkalommal Gnade volt a parancsnok, és ő újabb színnel – a „meztelen motozással” – gazdagította a deportálási folyamatot. Miután a deportáltakat összegyűjtötték a piactéren, két barakkba terelték őket, ahol le kellett vetkőzniük, és a rendőrök értékeket keresve megmotozták őket. A motozás végeztével, bár hideg őszi idő volt, csak az alsóneműket vehették vissza, és így, hiányos öltözkében hajtották őket a vasútállomásra, a Treblinkába induló marhavagonokba.²² Augusztus vége óta, a november 7-i deportálással bezárólag a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj legalább 25.000 zsidót deportált az „emberi rémület” városából Treblinkába.

Mialatt Gnade Miedzyrzecből deportálta a zsidókat, az 1. század parhuzamos akciókat hajtott végre Lukówban. Már nem Wohlauf százados volt a parancsnok. Kapcsolata Trappal fokozatosan romlott. Az őrnagy nyíltan is kifejezte kiábrándultságát a miedzyrzeci epizód miatt, amely során Wohlauf magával vitte a feleségét, és hagyta, hogy végignézze a gettó kiürítését.²³ A serokomlai mézszárlást követően Wohlauf visszakísérte a feleségét Hamburgba, és néhány napot ott töltött. Október közepén Radzynban megbetegedett sárgaságban. November elején elesett egyetlen bátyja, a Luftwaffe pilótája, és néhány nappal később apja is életét veszítette Drezdában. Wohlauf Drezdába utazott apja temetésére, majd beteget jelentett, és visszatért Hamburgba, hogy járóbetegként kikezeltesse a sárgaságát. Lábadozása folyamán megtudta, hogy jóváhagyták kérvényét, amelyben egyetlen életben maradt fiúgyermekként felmentését kérte a frontszolgálat alól. 1943 januárjában rövid időre visszatért Radzynba, hogy összeszedje személyes holmiját.²⁴

Wohlaufnak sikerült megszabadulnia a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljtól, emberei azonban nem kaptak hasonló haladékat. Steinmetz Lomazyban és Parczewben állomásozó rendőreivel (a 2. század harmadik szakasza), valamint egy Hiwi-egységgel kibővülve két deportálást hajtottak végre Lukówból. Október 5-én 5.000, október 8-án 2.000 zsidót küldtek Treblinkába. A rendőrök deportálással kapcsolatos emlékei nagyon eltérőek. Némelyek szerint csak néha dördültek el lövések, és valójában nem lőttek le senkit.²⁵ Mások sortűzekre emlékeztek.²⁶ Egyik rendőrt csak csodával határos módon

került el egy eltévedt golyót.²⁷ A zsidó tanács elnökét, más prominens zsidóval együtt a gyűjtőhelyen (*Schweinemarkt*, azaz „sertéspiac”) gyilkolták meg az első deportálás során. Akkor sok zsidónak sikerült elrejtőznie, de most megtalálták, és három nappal később deportálták őket.²⁸ Az egyik rendőr következtetése, hogy a lukóvi deportálás „határozottan rendezettebben és humánusabban” folyt le, mint az augusztusi miedzyrzeci, nem sokat jelent az utóbbit kísérő példátlan brutalitás ismeretében.²⁹

Az első deportálásokat követően Steinmetz szakasza visszatért Parczewba, és a zászlóalj főhadiszállását Radzynból Lukówbába helyezték át. November 6-án Brand hadnagy és Jurich őrmester ellenőrizte az utolsó 700 zsidó áttelepítését Kockból Lukówbába. Amikor Jurich észrevette, hogy sok zsidó hiányzik, a helyszínen lelőtte a zsidó tanács elnökét. Mint a Radzynból Miedzyrzecbe irányított transzportnál, most is lovas szekereket használtak, és a karaván késő éjjel ért Lukówbába.³⁰

A 3 – 4.000 zsidó végső deportálására másnap, november 7-én, reggel került sor, és a művelet napokon át tartott.³¹ A zsidók előtt már nem volt titok a sorsuk, és miközben hajtották őket, azt énekelték, hogy „Treblinkába utazunk”. Megtorlásul, amiért a zsidó gettórendőrség nem jelentette az elrejtőzött zsidókat, az Ordnungspolizei kivégzett negyven-ötven zsidót.³²

Úgy látszik, a végső deportálás folyamán sok zsidó rejtőzhetett el, mert azt követően, hogy a deportáló vonat elhagyta az állomást, a Sicherheitspolizei egy trükkhöz folyamodott, hogy előcsalja a bujkálókat a rejtekhelyeiről. Elhíresztelték, hogy új személyazonossági kártyákat osztanak ki, és akit a nélkül találnak, a helyszínen agyonlövök. Az elkeseredett zsidók abban a reményben, hogy legalább a deportálások között egy kis haladékat kapnak, előbújtak rejtekhelyeikről, és jelentkeztek. Amint a németeknek sikerült legalább 200 zsidót összegyűjteniük, november 11-én kihajtották Lukówból és legyilkolták őket. Egy másik csoportot november 14-én gyűjtöttek össze és mézszároltak le.³³

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj emberei legalább az egyik – ha nem mindkét – utolsó mézszárlásban részt vettek. Mivel Trapp és az 1. század nagyobb része máshol volt, Buchmann átmenetileg védelmezője nélkül maradt. Ő és voltaképpen a zászlóaljtorzs összes igénybe vehető embere – legyen írónok, híradós és sofőr –, aki eddig még nem vett részt személyesen a tömegkivégzésekben, egyszerre azon kapta magát, hogy a helyi Sicherheitspolizei be akarja vonni a szolgálatba. Azoknak a rendőröknek a megfakult emlékezetével ellentétben, akik 1942 őszére a zsidóakciók érzéketlen veteránjaivá váltak, az „újoncok” emlékezetében élénk és maradandó nyomot hagyott a lukóvi zsidók lemészárlása.³⁴ Egyik rendőr felidézte, hogy már az akciót megelőző este híre ment a küszöbön álló tömegkivégzésnek.

Ezen az estén a berlini rendőrség egyik szórakoztatással foglalkozó egysége – az úgynevezett jóléti frontszolgálat – volt a vendégünk. Ez az egység zenészekből és előadóművészekből állt. Az egység tagjai is hallottak a zsidók küszöbön álló kivégzéséről. Kérték, sőt szinte könyörögtek, hogy hadd vegyenek részt az akcióban. A zászlóalj teljesítette a kérésüket.³⁵

Másnap reggel Buchmann visszatért egy megbeszélésről, és az embereivel a Sicherheitspolizei épületéhez vonult, amely gettó bejárata közelében állt. A rendőrök kordont alkottak az út két oldalán, majd kinyílt a gettó vaskapuja, és egy, néhány száz zsidóból álló menetszlop vonult ki rajta. A rendőrök kihajtották a zsidókat a városból.³⁶

További örökre volt szükség, mert volt még egy második oszlop is. A zászlóaljtorzset a Sicherheitspolizei főhadiszállására rendelték. A törzskar rendőrei néhány nappal korábban a szálláshelyükül szolgáló iskola ablakából nézték végig, ahogy a lukóvi zsidókat a vasútállomáshoz hajtják. S most rajtuk volt a sor, hogy részt vegyenek az akcióban. A Sicherheitspolizei ötven-száz zsidót bízott rájuk, és követniük kellett velük a városból kifelé tartó menetet.³⁷ Eközben az első oszlop az útról egy ösvényre kanyarodott, amely kivezetett egy homokos rétre. Egyik SS-tiszt megállást parancsolt, és utasította Buchmann helyettesét, Hans Prutzmant*, hogy kezdjenek hozzá a zsidók kivégzéséhez. Prutzmann 15-25 emberből – jobbára a szórakoztatóbrigád önként jelentkező tagjaiból, akiket a zászlóalj már ellátott puskákkal – összeállított egy kivégzőosztagot. A zsidóknak le kellett vetkőzniük – a férfiaknak meztelenre, a nők magukon tarthatták alsóneműjüket. Ezt követően halomba rakatták velük ruhájukat és cipőjüket, majd kis csoportokban a mintegy ötven méterre lévő kivégzőhelyre vezették őket. Itt a szokásos módon hasra kellett feküdniük, és a rendőrök bajonettjük hegyének segítségével célozva nyakszirten lőtték őket. Buchmann néhány SS-tiszt társaságában a közelben állt.³⁸

Amikor a zászlóaljtorzs személyzete a homokos rétre ért, már folytak a kivégzések. Buchmann odament a rendőrökhöz, és utasította őket, hogy alkossanak egy kivégzőosztagot az általuk odáig kísért zsidók kivégzéséhez. A törzskar egyik írnoke, aki egyenruhágyeket intézte, felmentését kérte a feladat alól. „Mert gyerekek is voltak a zsidók között, és nekem három gyermekem volt. Valami olyasmit mondtam a hadnagynak, hogy képtelen vagyok löni, és adjon valami más feladatot”. Néhány másik rendőr is ugyanezt kérte Buchmanntól.³⁹

Buchmann tehát ugyanabban a helyzetben találta magát, mint Trapp Józsefőwban, és lényegében ugyanolyan módon is reagált. Egyrészt eleget tett a Sicherheitspolizei magasabb rangú SS-tisztjétől kapott közvetlen pa-

rancsnak, hogy az általa vezetett Ordnungspolizei-egység tömegesen végezzen ki zsidókat, ugyanakkor mentesítette négy, felmentéséhez határozottan ragaszkodó alárendeltjét. A sortűzek folytatódtak, és Buchmann eltávozott. A törzskar egyik magasabb rangú tagjával, akit jól ismert, és akit saját kérésére mentesített a kivégzőosztagban való részvételtől, jó messzire eltávolodott a kivégzések színhelyétől.

Nem sokkal később a híradósok és a sofőrök is parancsot kaptak, hogy vegyenek részt a Sicherheitspolizei által Lukówban összegyűjtött zsidók kivégzésében. Ekkor már Buchmann nem volt jelen.⁴⁰ Kérelmei, hogy hívják vissza Hamburgba, végül meghallgatásra találtak. Hamburgba való visszatérése után először légvédelmi tiszti beosztást kapott. 1943 januárja és augusztusa között Hamburg rendőrpáncsnokának adjutánsaként szolgált. Majd megkapta az engedélyt, hogy visszatérjen vállalata élére, és a háború hátralévő éveiben, üzleti útjai során Franciáországba, Ausztriába és Csehszlovákiába is eljutott. Mielőtt leszerelték volna az Ordnungspolizei-től, még főhadnaggyá léptették elő.⁴¹ Nyilvánvaló, hogy Trapp nem csupán mentesítette Buchmannt a lengyelországi zsidóakciókban való részvétel alól (az egyetlen, lukóvi kivételével), de arról is gondoskodott, hogy személyi lapja nagyon pozitív értékelést tartalmazzon, amely semmi esetre sem veszélyezteti további pályafutását.

13.

Hoffmann százados furcsa
egészsége

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj 3. százada, élén Wolfgang Hoffmann századossal, egyben SS-Hauptsturmführerrel, 1942 őszéig szinte burokban töltötte napjait. Jobbára kimaradt a zászlóalj többi egysége számára szinte mindennapos tevékenységét jelentő gyilkolásból. Józsefővben a század két szakasza a külső kordont biztosította, és a századból senkit sem osztottak be a kivégzőosztagokba. Amikor a zászlóaljat áthelyezték a Lublini kerület északi biztonsági zónájába, a 3. század második és harmadik szakasza Pulawy megyébe került. A harmadik szakasz, Hoffmann közvetlen parancsnoksága alatt, magában Pulawyban, Hoppner hadnagy második szakasza pedig először a közeli Kurówban, majd Wandolinban állomásozott. Pulawy megye zsidó lakosságának nagy többségét már 1942 májusában deportálták Sobibórba – ők voltak a tábor legelső zsidó áldozatai –, és a zsidó lakosság maradványát a Pulawytól mindössze hat kilométerre, keletre lévő Konskowola városka „gyűjtőgettyójában” koncentrálták. Így csupán Peters hadnagynak a szomszédos Radzynban állomásozó első szakasza vett részt az augusztusi deportálásokban és a szeptemberi kivégzésekben. Eleinte még a lengyel ellenállás sem zavarta a 3. századot Pulawyban. Hoffmann későbbi jelentéséből kiviláglik, hogy a megyét „viszonylag csendesnek” találta, ahol októberig egyetlen összetűzésük sem volt „fegyveres banditákkal”.¹

Október elején azonban véget ért a 3. század szerencséje. Beütemezték az 1.500-2.000 zsidónak helyet adó konskowolai „gyűjtőgettyó” kiürítését², ahogy a szomszédos Radzyn megye gettóit is. A Lublini kerület északi zóná-

jának zsidómentessé kellett válnia. A feladathoz jelentős erőket vontak össze: Czemiernikiből, a 3. század mindhárom szakaszát, Petersét is beleértve; a helyi csendőrőrs tizenkét emberét Jammer* főhadnagy vezetésével (nekik a helyi lengyel rendőrség munkáját kellett ellenőrizniük); egy folyamatosan úton lévő, motorizált csendőrszázadot Messmann* hadnagy parancsnoksága alatt, és mintegy száz Hiwit, valamint három SS-embert Lublinból.³ A 3. század Pulawyban gyülekezett, ahol Hoffmann egy darab papírról felolvasta az utasításokat a gettó átfésülésére, a zsidók piactérre hajtására és a jární képtelen öregek, betegek, gyengék és csecsemők helyszíni agyonlövésére. Már jó ideje ez az irányadó eljárás mód, tette még hozzá.⁴

A rendőrök Konskowolába hajtottak. Hoffmann mint a jelen lévő, legmagasabb rangú rendőrtiszt konzultált Jammerrel és Messmannal, majd szétosztotta az embereket. A szokásos gyakorlattal ellentétben a Hiwiket a kordonba osztották be, a néhány rendőr mellé. A gettóba elsőként behatoló kutatóosztagokat a 3. század emberei és Messmann motorizált csendőrségének emberei alkották. Mindegyik kommandó kapott egy háztömböt.⁵

A gettóban dizentériajárvány tombolt, és sok zsidó nem hogy a piactérre nem tudott elmenni, de még az ágyból sem tudott felkelni. Így aztán az első átfésülés során mindenhol lövések hallatszottak. Az egyik rendőr így emlékezett vissza az akcióra: „A lakásokban én magam hat öregembert lőttem le; ágyhoz kötött emberek voltak, és határozottan megkértek rá”.⁶ Az első átfésülés befejeztével az életben maradt zsidók többségét a piactérre hajtották, és a kordont alkotó egységeket berendelték egy második átfésülésre. Ezek a rendőrök már korábban is hallották a folyamatos lövöldözést, és most, a gettó átkutatása során láthatták a szerteszét heverő holttesteket.⁷

Az emberek közül sokan különösen a gettó kórházaként szolgáló épületre emlékeztek. A kórház tulajdonképpen egyetlen, három- vagy négyemeletes priccsekkel telezsúfolt terem volt, amelyből szörnyű bűz áradt. Öt-hat rendőr kapta feladatául a mintegy negyven-ötven beteg legyilkolását, akiknek többsége járványos hasmenésben szenvedett. „Mindenesetre szinte mindnyájan kórosan soványak, végzetesen alultápláltak voltak. Csupa csont és bőr”.⁸ Kétségtelen, hogy a rendőrök a terembe belépve azonnal vad lövöldözésbe kezdtek, hogy a lehető leghamarabb kikerüljenek a bűzből. A golyózáporban a holttestek a fenti priccsekről a padlóra zuhantak. „Annyira felháborított ez az eljárás, annyira szégyelltem magam miatta, hogy azonnal sarkon fordultam, és elhagytam a helyiséget”, mondta az egyik rendőr.⁹ Egy másik így emlékezett vissza: „Állapotuk láttán képtelen voltam rájuk lőni, és szándékosan mellőlőttem”. Örmestere, aki szintén részt vett a lövöldözésben, észrevette ezt, és „az akció vége után félrehívott, árulónak, gyávnak nevezett, megfenyegetett, hogy jelenteni fogja Hoffmann századosnak. De nem tette meg”.¹⁰

A piactéren szétválasztották a zsidókat – egyik oldalra a férfiakat, a másikra a nőket és a gyerekeket. Aztán kiválogatták a tizennyolc és a negyvenöt év közötti férfiakat, főleg a szakképzetteket. Valószínűleg nőket is kiválogattak munkára. A kiválogatottakat a gettóból a Pulawy határában lévő vasútállomásra hajtották, és onnan a Lublin környéki munkatáborokba vitték. Sokuk olyan gyenge volt, hogy nem tudta megtenni az öt kilométeres utat a vasútállomáshoz. A tanúk becslése szerint 500-1.000 zsidót választottak ki munkára, de százat útközben lelőttek közülük, mert összeestek a kimerültségtől, nem tudtak továbbmenni.¹¹

Miközben a munkára kiválasztott zsidókat kihajtották a városból, a többieket – 800-1.000 nőt, gyermeket és nagyszámú idős férfit – a kivégzés színhelyére, a városszéli erdőbe vezették. Peters első szakasza és Messmann csendőrsége alkotta a kivégzőosztagokat. Elsőként a zsidó férfiakat vezették be az erdőbe, ahol megparancsolták nekik, hogy feküdjenek hasra, majd agyonlőtték őket. Utána a nők és a gyerekek következtek.¹² Az egyik rendőr beszélgetésbe elegyedett a zsidó tanács elnökével, egy Münchenből származó német zsidóval, mígnem őt is elvezették.¹³ Amikor a munkára kiválasztott zsidókat a vasútállomásra kísérő rendőrök visszaértek, üresen találták a konskowlai piacteret, de hallották a lövéseket az erdő felől. Még egyszer át kellett fésülniük a gettót, utána elmehettek pihenni. Addigra már késő délután volt. Néhányan rábukkantak egy kellemes tanyaházra, és elkezdtek kártyázni.¹⁴

Huszonöt évvel később Wolfgang Hoffmann azt állította, hogy semmire sem emlékszik a konskowlai akcióval kapcsolatban, amely során a parancsnoksága alatt álló rendőrök egyetlen nap alatt 1.100-1.600 zsidót gyilkoltak meg. Amnéziája hátterében nem csupán jogi megfontolások húzódhattak meg, hanem minden bizonnyal a pulawy akció idején jelentkező egészségproblémái is. Akkoriban Hoffmann a dizentéria elleni védőoltást hibáztatta, amelyet augusztus végén kapott. 1960-ban hasznosabbnak tartotta a józefóvi mészárlás okozta lélektani stresszel magyarázni a betegségét.¹⁵ Bármilyen is volt az oka, Hoffmann hasmenéses és gyomorgörcsös panaszai 1942 szeptemberében-októberében kezdődtek. Saját elbeszélése szerint állapotát – a diagnózis szerint vegetatív vastagbélgyulladást – komolyan súlyosbították a zökkenések, például biciklizés közben vagy az autóban ülve, ezért abban az időben csak nagyon kevés akciót vezényelt személyesen. Mindazonáltal „katonás lelkesedésből” és a gyógyulás reményében október végéig nem jelentette betegségét. Csupán november 2-án vonult be a hadsereg kórházába, akkor is csak az orvos utasítására.

Csakhogy Hoffmann emberei egységesen máshogy látták a dolgot. Megfigyelésük szerint a Hoffmann az ágy biztonságába kényszerítő, „állítólagos” gyomorgörcsrohamok túlságosan gyakran estek egybe a század kényelmet-

lennek és veszélyesnek tűnő feladataival. Ha valamelyik este folyamán tudomást szereztek a következő napi akcióról, a rendőrök körében szinte általánossá vált megjósolni, hogy a századparancsnok másnapra beteget jelent és ágyban marad.

Volt még két súlyosbító tényező, amelyek miatt Hoffmann viselkedése még jobban bosszantotta embereit. Először: mindig szigorú és megközelíthetetlen volt – tipikus „dísziszt”, aki szerette fehér gallérját és kesztyűjét, egyenruhájára mindig kitűzte SS-jelvényét, és szigorú tiszteletadást követelt meg magának. Mindez az akciók küszöbén megnyilvánuló, feltűnő gyáva-ságának tükrében a képmutatás csúcsának tűnt. Rendőrei *Pimpf*nek – így nevezték a Hitlerjugend tíz-tizenéves korcsoportjának tagjait –, Hitler „kölyökcserkészének” csúfolták. Másodszor: akadályoztatott mozgását beosztottjainak fokozott ellenőrzésével próbálta kompenzálni. Ragaszkodott ahhoz, hogy még ágyban fekve is ő adja a parancsokat. Tulajdonképpen nemcsak századparancsnokként, hanem szakaszparancsnokként is funkcionált. Az altiszteknek minden őrjárat és akció előtt Hoffmann hálósobájában kellett jelentkezniük a minden részletre kiterjedő parancsokért, és utána személyesen neki jelentettek. A harmadik szakasz Pulawyban állomásozott, és mert nem volt hadnagya, egy idősebb őrmester, Justmann* vezetésére bízták. Justmann Hoffmann jóváhagyása nélkül nem készíthetett beosztási tervet. Ezért Justmann és a többi őrmester úgy érezte, mintha káplárrá fokozták volna le őket.¹⁶ Hoffmann november 2-ától november 25-ig kórházban volt Pulawyban. Utána visszatért Németországba, és Újévig ott lábadozott. Még egy rövid, egyhónapos időszakra visszavette a század parancsnokságát, aztán újabb kezelésre visszautazott Németországba. Második németországi eltávozása során jutott tudomására, hogy Trapp felmentette az 1. század vezetése alól.

Hoffmann viszonya Trappal már januárban megromlott, amikor a zászlóaljparancsnok az összes tisztjével, altisztjével és közlegényével aláíratott egy különleges nyilatkozatot, miszerint megfogadják, hogy nem fognak lopni, fosztogatni, vagy fizetés nélkül bármit elvinni. Hoffmann haragos levélben válaszolt Trappnak, mondván, hogy nem írja alá a nyilatkozatot, mert az sérti a „becsületérzését”.¹⁷ Ráadásul Hoffmann ideiglenes helyettese, Messmann főhadnagy – annak a motorizált csendőregységnek a parancsnoka, amely szintén részt vett a konskowlai mészárlásban – Trappnak tett jelentésében, pulawybeli passzivitása miatt nem dicsérte a századost. Trapp konzultált Karlsen főhadnaggal a 3. századból, aki megerősítette, hogy Hoffmann betegsége bizonyos problémákat vet fel. 1943. február 23-án Trapp előterjesztette kérelmét, hogy mentse fel Hoffmann az 1. század vezetése alól. Kérelmét azzal indokolta, hogy a százados minden fontosabb akció előtt beteget jelentett, és a „szolgálati érzék effajta fogyatékosága” nem volt jó hatással emberei moráljára.¹⁸

A büszke és érzékeny Hoffmann keserűen, de energikusan reagált a felmentésére, és ismét elővette, hogy „tiszti és katonai becsülete súlyos sérelmet szenvedett”. Azzal vádolta Trappot, hogy személyes rosszakaratot motiválta.¹⁹ Trapp részletesen válaszolt, és fenntartotta döntését. A Lublini kerület Ordnungspolizei parancsnoka azzal zárta le az ügyet, hogy Hoffmann viselkedését „semmilyen vonatkozásban nem találta kielégítőnek”, mert amennyiben tényleg beteg volt, felelőtlenül viselkedett, amiért a szabályzatot figyelmen kívül hagyva nem jelentette. De lehetőséget kell kapnia a bizonyításra egy másik egységben.²⁰

Hoffmann csakugyan áthelyezték egy másik rendőrzászlóaljhoz, amely 1943 őszén a frontvonalban tevékenykedett a Szovjetunió területén, és ahol megkapta a II. Osztályú Vaskeresztet. Később egy, fehéroroszokból álló segédrendőr zászlóaljat vezetett Minszknél, utána pedig egy kaukázusi „önkéntes rendőr” zászlóaljat bíztak rá. A háborút a Poznani kerület rendőrtábornok parancsnokának első törzstisztjeként fejezte be.²¹ Összefoglalva: Hoffmann további pályafutásából nehezen lehetne arra a következtetni, hogy 1942 őszi viselkedése gyávaságából fakadt, mint ahogy alárendeltjei és Trapp gyanították. Beteg volt. Nem állapítható meg, vajon a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj által elkövetett tömeggyilkosságok váltották-e ki eredetileg a betegségét, mindenesetre pszichológiailag indukált „vastagbél-túlérzékenység” vagy „adaptációs vastagbélgyulladás” szimptomái jelentkeztek nála. Hoffmann feladatai minden bizonnyal rontottak az állapotán. Másfelől az is világos, hogy betegségét nem használta fel kibúvónak a zsidógyilkolás alól, inkább mindent elkövetett, hogy titokba tartsa feljebbvalói előtt és elkerülje a kórházat. Ha a tömeggyilkosságok okozták Hoffmann bélpanaszait, az olyasmi volt, amit nagyon szégyellt, és amin legjobb képességei szerint próbált meg felülkerekedni.

14.

A zsidóvadászat

1942 novemberének közepéig a Józefówban, Lomazyban, Serokomlában, Konskowolában és a többi helyen végrehajtott tömegmészárlással, valamint a miedzyrzeci, lukówi, parczewi, radzyni és kocki gettók felszámolásával a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tagjai legalább 6.500 lengyel zsidó helyszíni kivégzésében és legalább még másik 42.000-nek a treblinkai gázkamrákba juttatásában vettek részt. De szerepük a tömeggyilkolási hadjáratban mindezzel még nem ért véget. Miután a Lublini kerület északi zónájának gettói kiürültek, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj új feladatot kapott: a rendőröknek fel kellett kutatniuk és szisztematikusan le kellett gyilkolniuk azokat, akik elmenekültek a korábbi razziák elől, és most rejtkehelyeken lapultak. Röviden: a régió *zsidómentessé* tétele lett a feladatuk.

Egy évvel korábban, 1941. október 15-én a Főkörmányzóság helytartója, Hans Frank rendeletet adott ki, mely szerint minden zsidót, akit a gettóhatáron kívül fognak el, különleges bíróság elé kell állítani, és halálra kell ítélni. Ez a rendelet, legalábbis részben, a lengyelországi német közegészségügyi tisztviselők kérelmére adott válasz volt. Ugyanis felismerték, hogy csak a legszigorúbb büntetéssel lehet az éhező zsidókat visszatartani attól, hogy megpróbáljanak kívülről élelmiszert csempészni a gettókba, és ez által továbbterjesszék a gettókban tomboló tifuszt. Például a Varsói kerület közegészségügyi igazgatója, dr. Lambrecht azért érvelt olyan törvény mellett, amely „felakasztással” fenyegette a gettókon kívül talált zsidókat, mert úgy vélte, az nagyobb visszatartó erővel bírna, mint „az éhhalál”.¹ Csak hogy hamarosan érkezni kezdtek panaszok Frank rendelkezésének végrehajtásával kapcsolatban. Nem állt rendelkezésre elegendő számban ember az elfogott zsidók bekíséréséhez,

túl nagy távolságokat kellett megtenni, és a különleges bíróságok jogi eljárásai túl nehézkesek, időigényesek voltak. A problémát egyszerűen orvosolták: felfüggesztették az összes folyamatban lévő jogi eljárást, és a helyszínen agyonlőtték a gettókon kívül talált zsidókat. Frank és a kerületi kormányzók 1941. december 16-i megbeszélésén a Varsói kerület kormányzó-helyettese megjegyezte, hogy „az emberek nagyon hálásan fogadták az Ordnungspolizei parancsnokának tűzparancsát, aminek értelmében a településeken kívül talált zsidókat kivétel nélkül agyonlövük”.²

Röviden összefoglalva: már szisztematikus deportálásukat megelőzően is azonnali agyonlövés fenyegette a gettókon kívül talált lengyelországi zsidókat. De a Lublini kerületben csak ritkán érvényesítették ezt a „tűzparancsot”, mivel ott – a Főkormányzóság többi részével összevetve – csak részleges volt a gettósítás. A Lublini kerület északi részének kisvárosaiban, falvaiban élő zsidókat 1942 szeptemberéig, októberéig nem koncentrálták a miedzyrzeci és a lukóvi gettóba. A 306-os rendőrzászlóalj, amely Trapp egységének elődje volt a Lublini kerület északi zónájában, alkalmilag ugyan végzett ki városokon kívül talált zsidókat,³ de a zsidók szisztematikus felkutatására a gettósítás befejeződéséig nem került sor. Az igazából csak a gettók kiürítését követően vált intenzívvé.

A zászlóalj által ellenőrzött területen elsőként a parczewi gettót ürítették ki teljesen augusztus végén. A 2. század Parczewban állomásozó harmadik szakaszának parancsnoka, Steinmetz őrmester elmondása szerint az ő területükön is folyamatosan találtak zsidókat, akiket aztán bezártak a helyi börtönbe. Gnade az elfogott zsidók kivégzésére utasította Steinmetzet. „Nyilvánvaló, hogy Gnade parancsa a jövőbeli esetekre is érvényes volt... Az én feladatom volt biztosítani a térség zsidómentességét”.⁴ Drucker hadnagy emlékezete szerint augusztus végén parancs érkezett a zászlóalj főhadiszállásáról, hogy „a szabadon kószáló zsidókat a helyszínen agyon kellett löni”. De a rendelkezést mindaddig nem hajtották végre a maga teljességében, amíg be nem fejeződött a zsidóknak a kis falvakból a tranzit gettókba történő végleges deportálása.

Októberre már teljes érvényű volt a parancs.⁵ Mindenfelé plakátok hirdették, hogy agyonlövük azokat a zsidókat, akik nem vonulnak be a gettókba.⁶ A „tűzparancs” a rendszeresen kiadott parancsok közé került, amelyet újra meg újra megismételtek a rendőröknek, kiváltképp mielőtt őrjáratba küldték őket.⁷ Senkinek a legcsekélyebb kétsége nem maradt a felől, hogy zsidó nem maradhatott életben a zászlóalj által biztosított területen. Hivatalos zsargon szerint a zászlóalj „erdei őrjáratokat” végzett „gyanúsítottak” felkutatására.⁸ De mivel az életben maradt zsidókat fel kellett kutatniuk, és le kellett vadászniuk, mint az állatokat, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj a Végso Megol-

dásnak ezt a szakaszát nem hivatalosan *Judenjagdnak*, vagyis „zsidóvadászatnak” nevezte el.⁹

A „zsidóvadászatnak” több módja létezett. A leglátványosabb a parczewi erdő kétszeri átfésülése volt 1942 őszén, illetve 1943 tavaszán. Az első a zászlóalj önálló akciója volt, a másodikat a hadsereg egységeivel vállvetve hajtották végre. Nemcsak zsidók, hanem partizánok és szökött szovjet hadifoglyok után is kutattak, habár az 1942. októberi első átfésülés elsődleges célpontjai a zsidók voltak. A 3. századból Georg Leffler* így emlékezett erre vissza:

Azt mondták nekünk, hogy sok zsidó bujkál az erdőben. Ezért nagy garraal átkutattuk az erdőt, de senkit sem találtunk. A zsidók bizonyára jól elbújtak. Ekkor másodszor is átfésültük az erdőt, és csak ez alkalommal fedeztük fel a földből kiálló kéménycsöveket. Rájöttünk, hogy a zsidók földalatti bunkerokban rejtőzködtek. Kipiszkáltuk őket onnan. Csak egyetlen bunkernál ütköztünk ellenállásba. Néhány bajtárs lemászott ebbe a bunkerba, és kikergette a zsidókat, akiket a helyszínen agyonlőtték... Hasra kellett feküdniük, és nyakszirtlövessel végeztek velük. Arra már nem emlékszem, kikből állt a kivégzőosztag. Azt hiszem, egyszerűen megparancsolták a közelben állóknak, hogy hajtsák végre a kivégzéseket. Vagy ötven zsidót lőttünk le, férfiakat és nőket, fiatalokat és öregeket vegyesen, mert teljes családok rejtőzködtek ott... a kivégzések viszonylag nyilvánosan történtek. Nem állítottunk fel kordont. Szép számú parczewi lengyel álldogált a kivégzőhely közvetlen közelében. Aztán parancsot kaptak, minden bizonnyal Hoffmantól, hogy temessék el a zsidókat egy félíg elkészült bunkerba.¹⁰

A zászlóalj más egységei is emlékeztek a bunkerokra és a zsidók 20-50-es csoportokban történő legyilkolására.¹¹ Az egyik rendőr 500-ra becsülte az októberi átfésülések során agyonlőtt zsidók számát.¹²

Tavasza némileg megváltozott a helyzet. Annak a néhány zsidónak, aki életben maradt, sikerült csatlakoznia a partizánokhoz és a szökött hadifoglyokból álló bandákhoz. A tavaszi átfésülés során a rendőrök rábukkantak egy „erdei táborra”, ahol a szökött hadifoglyok és zsidók fegyveres ellenállást tanúsítottak. Itt 100-120 zsidót és oroszot öltek meg. A zászlóalj egy embert veszített: Trapp adjutánsát – Hagen hadnagyot saját emberei lőtték le véletlenül.¹³

Bizonyos számú zsidó dolgozott a német megszállók által elkobozott és irányított különféle és nagyméretű mezőgazdasági birtokokon. A Parczew közelében lévő Gut Jablonnál Steinmetz szakaszának egyik egysége a harminc zsidó munkást teherautóra rakta, kivitte az erdőbe, ahol a rendőrök

a már szokásossá vált nyakszirtlövessel végeztek velük. A német tulajdonos, akit nem tájékoztattak előre munkásai küszöbönálló kivégzéséről, eredménytelenül panaszkodott.¹⁴ A Pulawy közelében lévő Gut Pannwitz német tulajdonosa fordított problémával találta szembe magát. Neki túl sok zsidó munkása volt. A birtokán dolgozó munkások menedéket nyújtottak és élelmet adtak a gettókból a közeli erdőbe menekült zsidóknak. Akárhányszor a zsidó munkások száma túlságosan felduzzadt, az igazgató telefonált Hoffmann századosnak. A százados kiküldött egy egységet, amely lelőtte a létszám feletti zsidókat.¹⁵ Miután Hoffman kórházba került, utódja, Messmann hadnagy létrehozott egy mozgó századot. Ez az egység Pulawy 50-60 kilométeres körzetében szisztematikusan gyilkolta zsidó munkások kisebb csoportjait. Messman sofőrje, Alfred Sperlich* így emlékezett vissza erre az eljárásra.

Azokban az esetekben, amikor a gazdasági udvar és a zsidók szállása könnyen megközelíthető volt, nagy sebességgel behajtottam az udvarra. A rendőrök leugráltak a kocsiról, és berohantak a zsidók szállására. Az ott talált zsidókat kihajtották az udvarra, és egy szénaboglya, krump-lisverem vagy trágyahalom mellett agyonlőtték őket. Az áldozatok majdnem mindig meztelenek voltak, és a földön fekvé kapták a golyót a nyakszirtjükbe.

Ha azonban a gazdasági udvarhoz vezető út túlságosan szem előtt volt, a rendőrök gyalog, lopakodva jöttek, hogy az áldozatoknak ne legyen módjuk megszökni. Az erdő közeli munkahelyeken a rendőrök rendszerint több zsidót találtak a vártnál.¹⁶

Néhány zsidó az erdő helyett inkább a várost választotta búvóhelyül, de őket is felkutatták.¹⁷ A legemlékezetesebb eset Kockban történt. Egy, németeknek dolgozó lengyel tolmács jelentést tett egy pincéről, amely zsidók búvóhelyül szolgált. Itt négy zsidót ejtettek foglyul. A foglyok a „kihallgatásuk” során beszéltek egy másik rejtékhelyről, amely egy nagy házban volt a város szélén. Erre a második rejtékhelyre egyetlen német rendőr ment ki egy lengyel tolmács kíséretében. Nem készültek fel nehézségekre. Azonban ez volt az a ritka alkalom, amikor a zsidóknak fegyvereik voltak. Tüzet nyitottak a közeledő rendőrré. A rendőr erősítést hozott, és tűzpárbaj tört ki. Végül egy kitörési kísérlet során négy zsidót megöltek. A pincében nyolc vagy tíz súlyosan sebesültet, illetve halottat találtak. Mindössze négyen vagy öten kerültek sértetlenül a rendőrök kezébe. Őket szintén „kihallgatták”, és még az este folyamán kivégezték.¹⁸ Ezt követően a német rendőrök a háztulajdonos után eredtek. De a lengyel nőnek még sikerült idejében elmenekülnie. Azonban a nyomok elvezettek az apjához, aki egy közeli faluban élt. Brand

hadnagy választás elé állította az apát – a saját vagy a lánya életét választja. Az apa a saját életét választotta, a lányát pedig a helyszínen agyonlőtték.¹⁹

A „zsidóvadászat” legáltalánosabb módja az volt, hogy kis létszámú őrzásokat küldtek az erdőbe egyenként likvidálni a bejelentett bunkereket. A zászlóalj valóságos hálózatot épített ki besúgókból és „erdei futárokból”, vagyis nyomkeresőkből, akik a zsidók rejtékhelyei után szimatoltak, és amennyiben rájuk bukkantak, jelentették. Nagyon sok lengyel szállított önként információt az erdőkben bujkáló zsidókról, akik kétségbeesett élni akarástól hajtva a közeli mezőkről, farmokról, falvakból loptak maguknak élelmet. Miután helyi rendőrpáncsnokok átvették e jelentéseket, kis létszámú őrzásokat küldtek ki a bujkáló zsidók felkutatására. Kisebbségekkel újra meg újra ugyanazon forgatókönyv szerint játszódtott le a dolog. A lengyel felderítők a rejtett bunkerhez vezették a rendőröket, a rendőrök meg gránátokat dobáltak a nyílásokba. Majd miután az első gránátámadást túlélő zsidók előbújtak rejtékhelyükről, a rendőrök a földre parancsolták, és hátulról nyakszirtten lőtték őket. A holttestek eltemetése rendszerint a legközelebbi falu lakosaira várt.²⁰

Ezek az őrzások túlságosan gyakoriak voltak ahhoz, hogy a rendőrök többsége emlékezni tudott volna rá, hány akcióban vett részt. „Többé-kevésbé ez volt a napi betevő falatunk”, mondta egyikük.²¹ A „napi betevő” kifejezést használta egy másik rendőr is a „zsidóvadászatra”.²² Parancsnokaik viselkedéséből az őrzásban részt vevő emberek rögtön meg tudták állapítani, partizánakció előtt állnak-e, vagy csupán feljelentett és minden bizonnyal fegyvertelen zsidókra vadásznak.²³ Legalább egy rendőr vallotta azt, hogy a „zsidóvadász” őrzások voltak többségben. „Ezek az akciók voltak a fő foglalatosságaink, és sokkal gyakoribbak is voltak, mint a valódi partizánakciók”.²⁴

Az életben maradt zsidók levadászásával foglalatossá váló kis őrzásokkal a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj majdnem egy teljes kört írt le, és visszakerült a kezdetekhez, a józefóvi tapasztalathoz. A nagy deportálási műveletek során lényegében az összes rendőrnek részt kellett vennie legalább a kordonban. Igaz, hogy embertömegeket tereltek a vonatokba, de távol tudták tartani magukat az utazás másik végpontján folyó gyilkolástól. A segítségükkel deportált zsidók sorsa iránti közönyük rendületlen volt.

A „zsidóvadászat” azonban más volt. Újra látták áldozataik arcát, és a gyilkolás személyre szólóvá vált. S ami még fontosabb: a rendőrök megint nyílt választás elé kerültek. S arról, hogy miként éltek e választási lehetőséggel, a zászlóalj „keményekre” és „gyengékre” való megosztásának aránya árulkodott. Józsefőv óta sokuk eltompult, közönyös és alkalmanként lelkes gyilkossá vált; mások csökkentették részvételüket a gyilkolási folyamatban, visszafogták magukat, amikor nagyobb kockázat és kényelmetlenség nélkül

megtehették. Mindössze egy nonkonformista kisebbségnek sikerült megóvnia ostrom alatt álló morális autonómiáját, és olyan viselkedésmintát, a feladat alól való kibúvás olyan stratégiáját követni, amelyek megóvták őket attól, hogy gyilkos válják belőlük.

Ami pedig a lelkes gyilkosokat illeti, Brand hadnagy feleségének emlékezetében élesen megmaradt egy eset, amelynek lengyelországi látogatása során volt a tanúja:

Egyik reggel szállásunk kertjében reggeliztem a férjemmel. Egyszer csak odalépett az asztalunkhoz egy rendőr a férjem szakaszából, vigyázzba vágta magát, és így szólt: „Hadnagy úr, még nem reggeliztem”. A férjem kérdő pillantást vetett rá, mire a rendőr így folytatta: „Még egyetlen zsidót sem öltem meg”. Ez olyan cinikusan hangzott, hogy én haragosan, kemény szavakkal rendre utasítottam. Ha jól emlékszem, gazembernek neveztem. Férjem elküldte a rendőrt, és szemrehányást tett nekem, hogy ne beszéljek így, mert még nagy bajba kerülök.”²⁵

A rendőrök növekvő érzéketlensége a kivégzéseket követő viselkedésükben is megfigyelhető. Józsefőw és az első kivégzések után az emberek megrendülten, keserűen, étvágytalanul tértek vissza szálláshelyeikre. Nem volt kedvük beszélni arról, amit nem sokkal korábban elkövettek. De a folyamatos gyilkolás eltompította ezt a fajta érzékenységet. Az egyik rendőr felidézte, hogy „az ebédőasztalnál néhány bajtárs viccet csinált abból, amit aznap átéltek. Történeteikből ki tudtam hámozni, hogy csak nemrég fejeztek be egy tömegkivégzést. Emlékszem egy különösen durva viccre. Az egyik ember azt mondta, ’most esszük meg a lemészárolt zsidók agyát’”²⁶ Csak a tanú találta rossznak ezt a „viccet”.

Ilyen légkörben a tisztek és az altisztek számára nem volt gond önkénteseket találni a „zsidóvadász” őrzőparancsokba vagy kivégzőosztagokba. E vonatkozásban Adolf Bittner* rendelkezett a leghatározottabb véleménnyel. „Először is, határozottan kimondhatom, hogy mindig volt elegendő számú önkéntes a kivégzőosztagokba... még azt is hozzá kell tennem, hogy gyakran annyian jelentkeztek, hogy néhányukat el kellett utasítani.”²⁷ Mások kevésbé voltak kategorikusak, és megjegyezték, hogy az önkéntesek mellé a tisztek és az altisztek némelykor azok közül választottak, akik a közelükben álltak, és rendszerint olyanokat, akikről tudták, hogy szívesen vesznek részt a kivégzésekben. Ahogy Bekemeier hadnagy kifejezte: „Összegezve azt lehet mondani, hogy kevés embert igénylő, kis akciókhoz mindig volt elég önkéntes jelentkező. A nagyobb akciók kivégzőosztagaiba is jelentkeztek önkéntesek, de ha nem volt elégséges a létszám, további embereket jelöltek ki.”²⁸

Bekemeierhez hasonlóan Walter Zimmermann* is különbséget tett a kisebb és a nagyobb akciók között. Az utóbbiakkal kapcsolatban megjegyezte:

Nem emlékszem olyan esetre, hogy bárkit is kényszerítettek volna a kivégzésekben való részvételre, ha kijelentette, hogy képtelen rá. Ami pedig a csoport- és szakaszméretű akciókat illeti, őszintén kijelenthetem, hogy ezekhez a kisebb kivégzésekhez mindig akadtak olyan bajtársak, akiknek másoknál kisebb problémát okozott a zsidók agyonlövése. Szóval a kommandók parancsnokainak soha nem okozott gondot jelentkezőket találni a kivégzőosztagokba.”²⁹

Akik nem akartak részt venni a „zsidóvadászban” vagy kivégzőosztagokban, három dolgot tettek: nem tartották titokban azon véleményüket, hogy ellenzik a gyilkolást; soha nem jelentkeztek önkéntesen; elhúzódtak a tisztektől és altisztektől, amikor azok a „zsidóvadász” és a kivégzőosztagokat összeállították. Néhányukat soha nem jelölték ki, mert jól ismerték a véleményüket. Otto-Julius Schimkét, aki elsőként lépett ki a sorból Józsefőwban, sokszor osztották be partizánok elleni akciókba, de „zsidóvadász” osztagba egyszer sem. „Nem lehet kizárni, hogy a józsefői incidens miatt mentesítettek a zsidóakciók alól”³⁰ Hasonló módon, Adolf Bittner is annak tulajdonította, hogy nem kellett részt vennie a zászlóalj további zsidóakcióiban, hogy elejétől fogva és nyíltan ellenezte azokat.

Ki kell hangsúlyoznom, hogy az első naptól kezdve nem tartottam titokban a bajtársaim között, hogy ellenzem ezeket az intézkedéseket. Magamtól soha nem is vettem részt bennük. Például az egyik legelső kutatás során megpofoztam egyik bajtársamat, mert a jelenlétemben bottal vert egy zsidó nőt. Az esetről jelentés készült, ami által a feletteseim megismerték álláspontomat. Hivatalosan sohasem büntettek meg. De aki ismeri, hogyan működött a rendszer, tudja, hogy a hivatalos büntetésen kívül is voltak módszerek, amelyek felérték a büntetéssel. Így aztán vasárnapi szolgálatokra és különleges őrsegekre osztottak be.”³¹

De Bittnert soha nem osztották be kivégzőosztagba.

Gustav Michaelson*, aki bajtársai ugratásával mit sem törődve a teherautók között lődörgött Józsefőwban, reputációjának köszönhetően szintén bizonyos fokú védeltséget élvezett. A gyakori „zsidóvadászatok” kapcsán a következőket mondta el: „Soha senki nem keresett meg e műveletek ügyében. A tisztek ’férfiakat’ vittek magukkal ezekre az akciókra, én pedig az ő szemük-

ben nem voltam 'férfi'. A hozzám hasonló beállítottságú és hasonlóan viselkedő bajtársaim szintén kimaradtak ezekből az akciókból.”³²

Heinrich Feucht* felidézte azt a taktikát, amely segítségével – egy alkalom kivételével – sikerült elkerülnie, hogy gyilkolnia kelljen. „Az embernek mindig volt bizonyos – még ha csak néhány méternyi – mozgástere, és tapasztalatból nagyon gyorsan rájöttem, hogy a szakaszparancsnokok majdnem mindig a hozzájuk közelebb állókból állítják össze a kivégzőosztagokat. Így én mindig megpróbáltam a lehető legtávolabbra kerülni az események középpontjától.”³³ Mások is háttérbe húzódással igyekeztek kimaradni a kivégzésekből.³⁴

De néha sem a távolságtartás, sem a reputáció nem bizonyult elegendőnek, és csupán nyílt visszautasítással lehetett elkerülni a gyilkolásban való részvételt. A 3. század második szakaszában Hoppner hadnagyból lett az egyik leglelkesebb „zsidóvadász”, és megpróbálta úgy alakítani a dolgokat, hogy mindenki sorra kerüljön a gyilkolásban. Néhány rendőr, aki korábban soha nem ölt, e „zsidóvadászatok” során vált gyilkossá.³⁵ Arthur Rohrbaugh* képtelen volt védtelen embereket ölni. „Hoppner hadnagy is tisztában volt vele, hogy nem tudok ölni. Korábbi alkalmakkor már figyelmeztetett, hogy keményebbnek kell lennem. Meg is jegyezte egyszer, hogy még meg kell tanulnom a nyakszirtlövést”. Egy őrjárat során, amelyet Heiden* tizedes vezetett, és amelyen öt másik emberrel együtt vett részt, Rohrbaugh három zsidó nővel és egy gyerekkel akadt össze. Heiden parancsot adott embereinek, hogy lőjék le a nőket és a gyereket, de Rohrbaugh egyszerűen sarkon fordult, és otthagyta. Heiden ekkor előrántotta a saját pisztolyát, és maga végzett velük. Trapp részéről nem érték retorziók Rohrbaughot. „Azt hiszem, az öregember miatt nem kellett hogy fájjon a fejem.”³⁶

Mások jóval óvatosabbak voltak, és csak akkor maradtak ki a gyilkolásból, ha nem volt jelen tiszt, és a nézetüket osztó, megbízható bajtársak között voltak. Martin Detmold* felidézte, hogy „a kisebb akciók során gyakran megtörtént, hogy futni hagytuk az összeszedett zsidókat. Ilyesmire akkor került sor, ha biztosak voltunk benne, hogy nincs a közelben feljebbvaló. Idővel az ember megtanulta megítélni a bajtársait, és felmérni, megkockáztathatja-e, hogy a fennálló parancs ellenére ne lője le az elfogott zsidókat, hanem inkább futni hagyja őket.”³⁷ A zászlóalj rádiósai szintén azt állították, hogy amikor a kábelek fektetése közben véletlenül zsidókkal akadtak össze, nem vettek tudomást róluk.³⁸ Ha messziről kellett lönni, nem közlőrlől a nyakszirtbe, legalább egy rendőr állította, hogy „a levegőbe lőtt.”³⁹

Nem maradtak fenn számadatok arról, hány száz – valójában inkább ezer – zsidót lőtt agyon a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj a „zsidóvadász” során. De a Lengyelország területén tevékenykedő három másik rendőri egy-

ség fennmaradt irataiból fogalmat alkothatunk arról, mennyire fontos tényezője volt a „zsidóvadász” a Végso Megoldásnak.”

1943 májusától októberéig, vagyis miután a gettórazziák elől elszökött és elrejtőzni próbáló zsidók nagy többségét már rég felkutatták és agyonlőtték, a Lublini kerület Ordnungspolizei parancsnoka (KdO) – ezért a számok a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj hozzájárulását is magukba foglalják – havi lebontásban jelentette krakkói felettes szervének (BdO) a rendőrei által lelőtt zsidók számát. E hathónapos időszakban – amely jóval a Lublini kerületben végrehajtott gyilkolás csúcsidezaka utánra esett – ez a szám 1.695, azaz átlagosan mintegy havi 282 volt. Különösen két hónap eredménye volt kiemelkedő: augusztusé, amikor egy másik, nagyobb erdő átfésülésére került sor, és októberé, amikor a sobibóri haláltáborból kitört rabokat kutatták fel.⁴⁰

Sokkal árulkodóbbak a varsói csendőrszakasz jelentései a csúcsidezszakban folytatott „zsidóvadász” eredményszámait illetően. Ez a mindössze 80 emberből álló egység járőrözött a Varsó közeli városokban és vidéken. Vezetője, Liebscher hadnagy hírhedt odaadással vett részt a Végso Megoldás végrehajtásában. Papírra vetett napi jelentései szerint 1943. március 26-a és szeptember 21-e között egysége 1.094 zsidót ölt meg, ami az akcióban részt vevő rendőrökre lebontva fejenként 14 áldozatot jelent. A csúcshónap – nem váratlanul – április és május volt, mikor is a gettó végso likvidálása elől menekülő zsidók kétségbeesetten próbáltak átjutni Liebscher területén. Jelentéseiben Liebscher részletesen beszámolt a különféle napi eseményekről. Mindegyik az alábbi fejszöveggel kezdődött: „az érvényes irányelvek szerint lefolytatva”, ezt a dátum, a hely, a zsidók száma, valamint a férfiak-nők rubrika követte. A végére már a fejszöveg is feleslegesnek találtatott, és minden további magyarázat nélkül csupán a dátum, a hely, és a zsidó férfiak és nők száma került lejegyzésre.⁴¹

Talán a 133-as tartalékos rendőrzászlóalj egyik századának a helyzete volt a legrelevánsabb és leginkább párhuzamos a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj helyzetével. Ez a század a Lublini kerulettől keletre lévő Galfciai kerület Rawa Ruska nevű településén állomásozott. Az 1942. november 1-e és december 12-e közé eső, hathetes periódus jelentései szerint ez a század 481 zsidót gyilkolt meg, akik vagy a deportálás elől bújtak el, vagy a Belzecbe tartó vonatokról ugrottak le. Ebből következik, hogy e rövid, hathetes időszak folyamán a század rendőrei fejenkénti lebontásban átlagosan közel három zsidót öltek meg egy, a deportálásokkal már „megtisztított” és a „zsidóvadászatokkal” zsidómentesen tartott területen.⁴²

Jóllehet a „zsidóvadász” kevés figyelmet vont magára, mégis fontos, és statisztikailag jelentős fázisa volt a Végso Megoldásnak. A zsidó áldozatok nem jelentéktelen százaléka vesztette életét ezen a módon a Főkormány-

zóságban. A statisztikákon túlmenően, a „zsidóvadászat” pszichológiailag fontos kulcs az elkövetők mentalitásához. Lengyelország német megszállói közül számosan lehettek akár több alkalommal is tanúi vagy résztvevői a gettózásnak – ezek nem voltak többek néhány rövid pillanatnál az életükben, könnyű volt őket elfojtani. De a „zsidóvadászat” nem rövid epizód volt, hanem kitartó, könyörtelen és folyamatos hadjárat, amely során a „vadászok” felkutatták, és a személyes találkozást követően azonnal legyilkolták „zsákmányukat”. Nem múltó időszak volt ez, hanem egyfajta létállapot, folyamatos készenlét és szándék azzal a céllal, hogy a legutolsó fellelhető zsidót is meggyilkolják.

15.

Az utolsó mészárlások: „az aratóünnep”

1942. október 28-án a Főkormányzóság HSSPF-e, Wilhelm Krüger úgy rendelkezett, hogy nyolc zsidó gettó maradhat a Lublini kerületben.¹ A nyolcból négy – Luków, Miedzyrzec, Parczew és Konskowola – a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj által ellenőrzött területre esett. Valójában, az őszi deportálások után csak az első kettő maradt meg zsidógettónak, a Lublini kerület más részein lévő piaski, izbicai és włodawai mellett. Egyfelől a folyamatosan fenyegető éh- és fagyhaláltól, másfelől az elárultatástól és az agyonlövéstől való félelem arra készítette az októberi és novemberi deportálások elől az erdőbe menekült zsidók jó részét, hogy visszatérjenek az újból megnyitott lukóvi és miedzyrzeci gettóba. A téli időjárás egyre nehezebbé és bizonytalanabbá tette az életet az erdőben; a hóban minden nyom meglátszott, és legalább egy esetben előfordult, hogy fagyott ürülék árulta el a zsidók szénaboglyába vájt rejtekhelyét.² Ezért amikor úgy tűnt, hogy befejeződtek a deportálások; sok zsidó vélte úgy, hogy sokkal jobbak a túlélési esélyeik valamelyik engedélyezett gettóban, mint üldözött vadként az erdőkben.

Tény, hogy a deportálások Radzyn megyéből éppen szüneteltek, de az élet a lukóvi és a miedzyrzeci gettóban egyáltalán nem volt veszélytelen. Lukówban a gettó SS parancsnoka, Josef Bürger decemberben 500 és 600 közötti számú zsidót agyonlővetett, hogy csökkentse a gettó zsúfoltságát.³ Miedzyrzecben a seprűgyár 500 zsidó munkását, akiket mentesítettek az őszi deportálás alól, 1942. december 30-án a trawniki munkatáborba deportálták.⁴ A rá következő nap este 11 óra körül, tehát Szilveszter éjszakáján,

a szomszédos Biala Podlaska-i Sicherheitspolizei ittas állapotban megjelent a miedzyrzeci gettóban, és elkezdte „sportból” lelődözni a még életben lévő zsidókat. Végül megérkezett a radzyni Sicherheitspolizei, és elkergette őket.⁵

Aztán négy hónapos viszonylagos nyugalom után elérkezett a vég. Május 1-je éjszakáján a 2. század emberei körülvették a miedzyrzeci gettót, ahonnan az előző ősszel oly sok zsidót deportáltak. Reggel, ez alkalommal is egy trawniki egységgel kiegészítve, a zsidókat kihajtották a piactérre. A rendőrök 700 és 1.000 közöttire tették a deportált zsidók számát, bár egyikük beismerte, olyat is hallottak, hogy a szám 3.000 volt.⁶ Egy zsidó tanú 4.000 és 5.000 közöttire becsülte a számukat.⁷ Gnade vetkőztető barackjaiban ismét alaposan átkutatták és kifosztották a zsidókat, majd betuszkolták őket a marhahagyonokba, méghozzá olyan szorosan, hogy alig tudták rájuk zárni az ajtókat. Volt, akit a Lublin melletti majdaneki munkatáborba küldtek, de többségük a treblinkai gázkamrákba került. Ezzel befejeződött az úgynevezett ötödik miedzyrzeci akció.⁸ A hatodik akcióra május 26-án került sor, mikor is újabb 1.000 zsidót küldtek majdaneki táborba.⁹ Ekkor mindössze 200 zsidó maradt a gettóban. Néhányan megszöktek közülük, de 170-et 1943. július 17-én a „hetedik”, egyben utolsó akció során agyonlőtt a Sicherheitspolizei. Ezt követően Miedzyrzec zsidómentessé nyilvánított. Május 2-án, a Gnade 2. százada által lebonyolított miedzyrzeci deportálással párhuzamosan lublini SS-egységek és Trawnikiből érkezett ukrán segédrendőrök közösen felszármolták a lukówi gettót, és további 3.000 és 4.000 közötti számú zsidót küldtek Treblinkába.¹⁰

Azok közül a rendőrök közül, akik 1942 júniusában jöttek Lengyelországba a 101-es tartalékos rendőrszázláljal, soknak fokozatosan új feladatokat jelöltek ki, és 1942-43 telén az idősebbeket, az 1898 előtt születetteket visszaküldték Németországba.¹¹ Ezzel egyidejűleg a zászlóalj összes szakaszából embereket választottak ki, és egy új egységet állítottak belőlük össze Brand hadnagy vezetés alatt. Ezt az új egységet visszaküldték Zamosciba, a Lublini kerület déli részébe, hogy vegyen részt a lengyeleknek a falvakból való elűzésében. Az akció Himmler és Globocnik azon tervének volt a része, amely tiszta német településrendszert szándékozott létrehozni mélyen bent Lengyelországban.¹² 1943 elején fiatal altiszteket vezényeltek át a zászlóaljból a Waffen-SS-hez különleges kiképzésre.¹³ Valamivel később Gnade hadnagyot áthelyezték Lublinba, hogy hozzon létre egy különleges őrszázadot. Gnade Steinmetzet vitte magával helyettesének.¹⁴ Gnade rövid időre még visszatért Miedzyrzecbe, hogy levezenyelje a májusi deportálást. Végül Scheer hadnagyot is átvezényelték Lublinba, hogy átvegye a két különleges „üldöző szakasz” (*Jagdzüge*) egyikének parancsnokságát, amelyeket kimonodottan a partizánvadászat felélénkítésének érdekében állítottak fel. Az em-

berhiány pótlására erősítés érkezett, egy berlini csapattal töltötték fel a megyengített 2. századot.¹⁵ De a 101-es tartalékos zászlóalj létszáma továbbra se érte el az előírtat.

A változtatások és áthelyezések következtében 1943 novemberében, amikor a zászlóaljnak a Végső Megoldásban játszott szerepe a nagy „aratóünnepben” (*Erntefest*) –, az egész háború legnagyobb, egy ütemben végrehajtott zsidógyilkolásában – kulminált, a józefóvi mézszárlásban részt vevő rendőröknek már csak egy része volt az egység tagja. A Lublini kerületben végrehajtott *Erntefest* a maga 42.000 zsidó áldozatával még a több mint 33.000 zsidó életét követelő hírhedt Babij Jar-i tömegmészárlást is felülmúlta, és ebben a szörnyűséges rekorddöntésben csupán az 1941. októberi, 50.000 odesszai zsidó életét kioltó román mézszárlással szemben maradt alul.

Az *Erntefest* volt a csúcspontja Himmler keresztes hadjáratának, amelyet a lengyel zsidóság elpusztítására indított. 1942-ben, amikor a gyilkolási hadjárat lendületbe jött, Himmlert elárasztották az ipari és a katonai hatóságoktól érkező panaszok, amiért elviszik a háborús erőfeszítések szempontjából nélkülözhetetlen zsidó munkásokat. Válaszként e panaszokra, melyeket amúgy üres kifogásoknak tartott, Himmler hozzájárult bizonyos számú zsidó megkíméléséhez azzal a feltétellel, hogy az SS igazgatása alatt álló gettóban és táborokban helyezik el őket. Ezzel Himmler elhárította a háborús gazdaság érdekein alapuló gyakorlatias érvelést, és egyidejűleg biztosította magának a korlátlan ellenőrzést a zsidók sorsa felett, mert végül is a munkatáborok és a munkagettók nyújtotta menedék csupán átmeneti volt. Ahogy Himmler mondta: „A Führer akarátának megfelelően a zsidók egy napon onnan is el fognak tűnni”.¹⁶

A Lublini kerületben a miedzyrzeci, lukówi, piaski, izbicai és włodawai munka-gettók tovább működhetek 1942-43 telén. A piaski, izbicai és włodawai gettót 1943 márciusában és áprilisában likvidálták; a miedzyrzecit és a lukówit, mint láttuk, májusban érte utol ugyanaz a sors.¹⁷ A Lublini kerületben ezután már csak az Odilo Globocnik munkatábor-birodalmában dolgozó mintegy 45.000 zsidó volt életben. Az a szám a lublini gettó néhány túlélőjét és a varsói, valamint a bialystoki gettóból odaküldött munkásokat is magában foglalta.

1943 őszére két dolog volt nyilvánvaló Himmler számára. Először: küldetésük végeztével a „munka-zsidókat” meg kell gyilkolni. Másodszor: az elmúlt hat hónap folyamán mindahányszor a zsidók minden reményüket elvesztették a túlélésre, ellenállás ütötte fel a fejét – áprilisban Varsóban, júliusban Treblinkában, augusztusban Bialystokban, októberben Sobibórban. 1943 tavaszáig a lengyelországi zsidók ragaszkodtak ahhoz a nagyon is érthető, de téves feltételezéshez, hogy a nácik nem lehetnek olyan irracionálisak,

hogy legyilkolják a német háborús gazdaság számára nélkülözhetetlen zsidó munkásokat. Ezért aztán „a munka általi üdvözülés” kétségbeesett stratégiáját követték, mint az egyetlen reményt a maradék zsidóság életben maradására. Ez a stratégia és remény volt a zsidók szolgálatkészségének legfontosabb előfeltétele. De a zsidókat fokozatosan megfosztották illúzióiktól. A németek ellenállásba ütköztek, amikor megpróbálták végleg felszámolni a varsói és bialystoki gettót; a treblinkai, valamint a sobibóri haláltáborban lázadás tört ki, amikor a „munka-zsidók” rájöttek, hogy a táborokat be akarják zárni. Himmler nem hihette, hogy a reményüket vesztett, kétségbeesett zsidók további ellenállás nélkül eltűrik a munkatáborok fokozatos és egyenkénti felszámolását. Ezért a lublini munkatáborok lakóit egyetlen, összpontosított és meglepetésszerűen végrehajtott művelet során kellett megsemmisíteni. Így született meg az *Erntefest* gondolata.¹⁸

Egy ilyen mértékű tömeggyilkossághoz tervekre és előkészítésre volt szükség. Globocnik új keletű utóda, Jakob Sporrenberg Krakóba utazott, hogy főnökével, Wilhelm Krüggerrel tanácskozzon. Krakóból egy különleges dossziéval tért vissza, és hozzáfogott a parancsok kiosztásához.¹⁹ Október végén zsidó rabokat állítottak munkába, árkokat ásattak velük a majdaneki, trawniki és poniatowai tábor körül. Bár az árkok mélysége három méter, szélességük másfél-három méter volt, cikcakkos vonaluk hihetővé tette azt az állítást, hogy légítámadások elleni védekezésül van rájuk szükség.²⁰ Aztán Főkörmányszóság-szerte elkezdődött a SS- és a rendőri egységek mobilizálása. November 2-án este Sporrenberg találkozott a különböző egységek – köztük krakkói Waffen-SS-egységek, a krakkói 22. rendőrhadosztály, lublini saját 25. rendőrezrede (ennek volt része a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj is) parancsnokával, valamint a lublini Sicherheitspolizei, a majdaneki, trawniki és poniatowai tábor parancsnokával és saját SSPF törzskarával. A tanácskozásterem dugig megtelt. Sporrenberg a Krakóból hozott dossziéből kiosztotta a parancsokat.²¹ Az összpontosított gyilkolási hadművelet másnap reggel kezdődött.

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj lényegében a lublini *Erntefest* minden fázisában részt vett. November 2-án érkeztek a terület központjába (tehát Trapp feltehetőleg részt vett Sporrenberg konferenciáján), és éjszakára elszállásolták őket. November 3-án kora reggel elfoglalták állásaikat. A zászlóalj egyik egysége segített a Lublin környéki kis munkatáborokból a majdaneki koncentrációs táborba hajtani a zsidókat. A majdaneki tábor Lublin központjától néhány kilométerre, a délkeletre vezető főút mentén terült el.²² A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj legénységének zöme, egymástól öt méterre állva őrláncot alkotott annak a főútvonalból ferdén leágazó útnak a két oldalán, amely a táborparancsnok háza mellett elhaladva a belső tábor főbejáratához

vezetett. A rendőrök posztjukról figyelték a Lublin különböző munkahelyeiről vonuló zsidók végtelen sorát.²³ Biciklis női őrök 5.000-6.000 női rabot kísérték a „régii repülőterei táborból”, ahol a haláltáborokból érkezett, beraktározott ruhákat válogatták. A nap folyamán még másik 8.000 zsidó férfi is elvonult a rendőrök előtt. A már eleve a táborban lévő 3.500-4.000 zsidóval együtt az áldozatok száma 16.500-18.000-re duzzadt.²⁴ Miközben a zsidók elvonultak a rendőrök őrlánca között, zene bömbölt a teherautókra szerelt hangszórókból. De a próbálkozás ellenére, hogy zenével nyomják el a többi zajt, a táborból kihallatszott a folyamatos fegyverdörgés.²⁵

A zsidókat a legutolsó barakksorhoz hajtották, ahol le kellett vetkőzniük. Aztán meztelenül, tarkójukon összefont ujjakkal, kisebb csoportokban, a kerítésen vágott lyukon keresztül az árkokhoz hajtották őket. Ezt az útvonalat is a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj rendőrei őrizték.²⁶

A tömegsíroktól mindössze tíz méterre őrt álló Heinrich Bocholt* az 1. századból szemtanúja volt a gyilkolási folyamatnak.

Órhelyemről megfigyelhettem, hogyan hajtották ki zászlóaljunk rendőrei a meztelen zsidókat a barakkokból... a kivégzőosztagok tagjai pontosan előttem, a sírok szélén ültek. Az SD emberei voltak... A kivégzést végrehajtók mögött bizonyos távolságra további SD-emberek álltak. Ők folyamatosan töltötték a géppisztolyok tárait, majd a töltött fegyvert odanyújtották a kivégzéseket végrehajtóknak. Mindegyik sírnál szép számban voltak kivégzők. Már nem emlékszem a sírok számára. Lehetséges, hogy egyszerre több sírnál folytak a kivégzések. De arra határozottan emlékszem, hogy a meztelen zsidókat egyenesen a sírokba vezették, ahol rá kellett feküdniük az előttük kivégzettek áldozatokra... Arra már nem emlékszem biztosan, meddig tartott ez az egész. Bizonyára egész nap, mert emlékszem, hogy egyszer leváltottak a posztomról. Nem tudom megmondani az áldozatok számát, de borzalmasan sokan voltak.²⁷

SSPF Sporrenberg nagyobb távolságból – a tábor felett köröző Fieseler Storch repülőgépből – figyelte a gyilkolást. A lengyelek a háztetőkről nézték.²⁸

Még ugyanaznap más német egységek a Lublintól negyven kilométerre, keletre lévő trawniki munkatábornál és néhány kisebb táboroknál is lemészárolták a zsidó foglyokat. A Trawnikiiban lemészárolt zsidók számát 6.000-10.000 közé becsülik. Poniatowában, Lublintól ötven kilométerre keletre még élt 14.000 zsidó, és a budzyni és krasniki táborban még másik 3.000. Ez utóbbi két táborot megkímélték. Budzynban a Heinkel repülőgépgyár számára folyt a termelés, Krasnik pedig a lublini SSPF személyes szükségleteit látta el. A poniatowai nagy munkatáborot csupán azért nem számolták fel no-

vember 3-án, mert a németeknek nem állt elég ember a rendelkezésére. De a tábor hermetikusan lezárták, a telefonvonalat lekapcsolták; nehogy a majdaneki és trawniki események figyelmeztessék a foglyokat arra, mi vár rájuk másnap, november 4-én. Itt is teljesnek kellett lennie a meglepetésnek.

A két táborban végrehajtott két különböző mészárlás a 101-es tartalékos rendőrszázlój sok tagjának az emlékezetében egyetlen táborban – Majdanekben vagy Poniatowában – végrehajtott, 2-3 napos akcióvá olvadt össze. De néhány tanú – századonként legalább egy – a két tábor verzióra emlékezett.²⁹ Ezért nyilvánvalónak tűnik, hogy a 101-es tartalékos rendőrszázlój emberei november 4-én reggel a Lublintól ötven kilométerre, nyugatra lévő Poniatowába vonultak.

Ez alkalommal nem aprózták szét a zászlóaljat. Az emberek vagy a vetkőzobarakkok és a cikcakkos vonalban kiásott tömegsírok között, vagy a kivégzőhelyeknél őrködtek.³⁰ Ők alkották az emberkordont, amely között a poniatowai tábor 14.000 „munka-zsidója” anyaszült meztelenül, tarkón összekulcsolt ujjakkal a halálba vonult, miközben a németek ismét bömbölő zenével próbálták elnyomni a sortűzek dörrenéseit. Martin Detmold közelről látta az eseményeket.

Én és csapatom közvetlenül a sír előtt állt őrséget. A sír egy körülbelül három méter széles és négy méter mély, cikcakk alakú árokrendszer volt. Őrhelyemről figyelemmel kísérhetem, ahogy a zsidókat... az utolsó barakkokban levetkőzésre és értékeik átadására kényszerítették, majd az általunk alkotott kordon között a lejtős árokba vezetik. Az árkok szélén álló SD-emberek folyamatosan hajtották a zsidókat a kivégzőhelyek felé, ahol más SD-emberek az árok szélén állva géppisztollyal lelőtték őket. Mivel én voltam a csapat parancsnoka, és ennél fogva szabadabban mozoghattam, egy alkalommal egészen a kivégzőhelyig elmentem. Láttam, hogy az újonnan érkezett zsidóknak rá kellett feküdniük a már korábban agyonlőttökre. Aztán velük is géppisztolysorozatok végeztek. Az SD-emberek gondosan vigyázva úgy lötték le a zsidókat, hogy lejtők maradtak a hullahalmok között, lehetővé téve az újonnan érkezetteknek, hogy rá tudjanak feküdni az addigra már három méter magas hullahalmokra.

... Ez a dolog volt a legiszonyosabb, amit valaha is láttam, mert nem egyszer voltam tanúja, hogy egy-egy sortűz után sok zsidó csak megsebesült, és a még életben lévőket betemették a később lelőtt holttestei. A sebesültek nem részesültek úgynevezett kegyelemlövésben. Emlékszem, hogy a hullahalmokból a sebesültek átkozták az SS-embereket (sic).³¹

A többi rendőr már rég hozzászokott a zsidók tömeges legyilkolásához, és az *Erntefest*-mészárlás csak néhányukra gyakorolt olyan mély hatást, mint Detmoldra. A többségre más hatott az újdonság erejével, más gyakorolt mély hatást – a rengeteg holttest eltüntetésének problematikája, amelyet mindeidáig a haláltáborok viszonylagos titkossága által övezett. Gnade különleges őrszázada a gyilkolás után is Lublinban maradt. A század egyik tagja, Wilhelm Gebhardt* felidézte, hogy „Lublinban még napokig szörnyű bűz terjengett, égő holttestek tipikus szaga. Bárki el tudta képzelni, milyen sok zsidó holttestét égették el Majdanekben.”³²

Ha Lublin lakóinak csak nagy távolságból kellett elszenvedniük az égő holttestek szagát, Poniatowában a 3. század számos rendőrének jóval közvetlenebb tapasztalat jutott osztályrészéül a holttestek megsemmisítése során. Minthogy Poniatowa mindössze 35 kilométerre volt Pulawytól déli irányban, a század embereinek néha alkalmuk volt odautazni, sőt néhányan feladatul kapták a holttestek exhumálásának és elégetésének szörnyű munkáját végző „munka-zsidók” őrzését. A rendőrök nem egyszer megfigyelhették a zsidó munkásokat, ahogy kiszedték az árkokból, lóval az égetés színhelyére vontatták, ott vasrácsokra helyezték, végül meggyújtották a holttesteket.

„Eszeveszett bűz” borította el az egész környéket.³³ Egy alkalommal, miközben folyt az égetés, egy rendőrökkel megrakott teherautó állt meg a tábornál. „Néhány bajtársunk rosszul lett a szagtól és a félig elégett holttestek látványától, és összehányták a teherautó platóját.”³⁴ Amikor a 3. század új parancsnoka, Haslach* százados meghallgatta a visszatérő embereinek jelentését, „hihetetlennek” tartotta a hallottakat, és odaszólt Karlsen főhadnaghoz: „Jöjjen, nézzük meg a saját szemünkkel”. Mire a helyszínre értek, a munka már befejeződött, de egy szolgálatkész SS-tiszt megmutatta nekik a sírokat és a sínekből készített, mintegy négyszer nyolc méteres „égető rácsot”.³⁵

Az *Erntefest*-tömegmészárlások befejeztével a Lublini kerület gyakorlatilag zsidómentessé vált. Ezzel befejeződött a 101-es tartalékos rendőrszázlój gyilkos közreműködése a Végső Megoldásban. Óvatos becslések szerint 6.500 zsidót lőttek agyon a kezdeti, a józefówhoz és a lomazyhoz hasonló mészárlások során. Ehhez jött a „zsidóvadászaton” lelőtt 1.000, valamint a Majdanekben és a Poniatowában agyonlőtt minimum 30.500 zsidó. A zászlóalj tehát legalább 38.000 zsidó lelövésében vett részt. Az 1943. május eleji miedzyrzeci deportálással, amelynek során a rendőrök legalább 3.000 zsidót vagoníroztak be a Treblinkába tartó vonatokba, a segítségükkel halálba küldött zsidók száma elérte a 45.000-t. A nem egészen 500-as létszámú zászlóalj számlájára összesen legalább 83.000 legyilkolt zsidó írható.

16.

A következmény

A Végső Megoldásban való részvételének lezárultával, és mert a háború áradata Németország felé vette az irányt, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj egyre gyakrabban találta magát szemben partizánokkal és ellenséges katonákkal. 1943 tavaszán a zászlóaljat ritka veszteség érte: egy akció során a rendőrök véletlenül lelőtték Hagen főhadnagyot. A háború utolsó évében a zászlóalj tisztikara drámai veszteségeket szenvedett el. Gnade, Hoppner és Peters hadnagy harci tevékenység során esett el. Drucker hadnagy megsebesült, és visszatért Németországba.¹ 1944 elején Trapp őrnagy is visszatért Németországba.² A légénység néhány tagja az előrenyomuló szovjet hadsereg fogságába esett, de többségük a III. Birodalom összeomlásakor visszajutott Németországba.

Sokan visszatértek háború előtti foglalkozásukhoz. Eza két SS-Hauptsturmführer, Hoffmann és Wohlauf, valamint a mintaként vett harminckét altisztből tizenkettő számára a rendőrségi karrier folytatását jelentette. A százhetvennégyes légénységi mintából tizenkettő sikeresen hasznosította tartalékosként letudott szolgálatát. Ők a háború után karriert csináltak a rendőrségnél. Nem meglepő, hogy a kihallgatások csak kevés információval szolgáltak azt illetően, hogyan sikerült ennek a huszonhat embernek ilyen könnyen rendőrségi szolgálatban maradnia. Miközben a tartalékos rendőrök közül csak ketten voltak párttagok, az altisztek közül már kilencen, akik közül hárman még az SS-nek is tagjai voltak. Hoffman és Wohlauf természetesen mind a pártnak, mind az SS-nek tagja volt. Hoffmann megemlítette, hogy SS tagsága miatt az angolok rövid időre internálták. Jóllehet a lengyel hatóságok kihallgatták, végül szabadon engedték, és ő azonnal jelentkezett a hamburgi rendőrségnél.³

Ironikus módon, a háború után nem a zászlóalj kemény magját jelentő SS-tisztek szembesültek nehézségekkel a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj ténykedése miatt, hanem Trapp őrnagy és Buchmann hadnagy. Az egyik rendőrt, aki tagja volt a talcyni kivégzőosztagnak, elhidegült felesége feljelentette. A kihallgatások során a rendőr megnevezte zászlóaljparancsnokát, Trapopot, századparancsnokát, Buchmannt, és főhadnagyát, Kammert. 1947 októberében mindnyájukat kiadták Lengyelországnak. 1948. július 6-án Siedlcében egynapos bírósági eljárás folytattak le ellenük. A per csupán a Talcynban megtorlásként lelőtt hetvenkét lengyelre fókuszált, nem pedig a zászlóalj sokkal számosabb, sokkal több áldozatot követelő tetteire, amelyet a lengyel zsidók ellen követett el. A rendőrt és Trappot halálra ítélték, és 1948 decemberében kivégezték. Buchmann nyolc évet kapott, Kammer pedig hármat.⁴

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj ellen egészen az 1960-as évekig nem folytattak további törvényszéki vizsgálatot. 1958-ban ludwigsburgi székhellyel létrehozták a Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen-t (Állami Igazságügyi Központi Hivatalt) azzal a céllal, hogy kezdje meg és koordinálja a náci bűnökkel szembeni bünvádi eljárásokat. A hivatal személyzetét különböző feladatok mentén osztották csoportokba. Mindegyik csoport más és más „bűnkomplexumot” vizsgált. Csak miután elvégezték a bizonyos bűnkomplexummal kapcsolatos kezdeti kutatásokat, és tudomást szereztek a legmagasabb rangú gyanúsítottak hollétéről, utalták át az ügyet annak a szövetségi államnak az államügyészéhez, ahol az elsődleges gyanúsított vagy gyanúsítottak éltek. A ludwigsburgi nyomozók először a Lublini kerületben elkövetett különféle bűnök vizsgálata során találkoztak tanúként a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj néhány tagjával. 1962-ben az ügyet átutalták a hamburgi igazságügyi szerveknek, mert a zászlóalj életben maradt tagjainak többsége akkor ott élt.

1962 végétől 1967 elejéig a zászlóalj 210 korábbi tagját hallgatták ki, sokat közülük nem is csak egyszer. Tizennégy ember – Hoffmann és Wohlauf százados, Drucker hadnagy, Steinmetz, Bentheim, Bekemeier és Grund őrmester, Grafmann* és Mehler* tizedes és öt tartalékos rendőr – ellen emeltek vádat. A per 1967 októberében kezdődött, és ítélethozatalra a következő év áprilisában került sor. Hoffmann, Wohlaufot és Druckert nyolc évre, Bentheimet hat évre, Bekemeiert öt évre ítélték. Grafmannt és az öt tartalékos rendőrt is bűnösnek nyilvánították, de a bíró javaslatára az 1940. évi büntető-törvénykönyv egyik rendelkezése alapján nem hoztak ellenük ítéletet. (Azért folytatták le a pert ennek a törvénykönyvnek a szellemében, hogy elkerüljék a nürnbergi perekkel szemben felhozott kritikát, miszerint *ex post facto* törvényt alkalmaztak). Grundot, Steinmetzt és Mehler-t nem foglalták bele az ítéletbe, mert megromlott egészségügyi állapotuk miatt ügyüket elkülönítet-

ték a többiekétől. A hosszú fellebbezési folyamat végül 1972-ben fejeződött be. Benthaim és Bekemeier bűnösségét fenntartották, de ellenük sem hoztak ítéletet. Hoffmann ítéletét négy évre, Druckerét három és fél évre csökkentették. S az ügyészség, látván, hogy az első perben mindössze három vádlott esetében tudott ítéletet elérni, ejtette a zászlóalj többi tagjával szemben függőben lévő ügyet.

Bármennyire elégtelennek is tűnhet első pillantásra a háború utáni igazságszolgáltatás, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljjal kapcsolatos vizsgálat egyike volt az egykori Ordnungspolizei-tagok tettei ügyében lefolytatott néhánynak, amely egyáltalán eljutott a bírósági tárgyalásig. A rendőrzászlóaljjal kapcsolatos vizsgálatok többségénél még vádemelésre sem került sor. S abban a néhány ügyben, amely bíróság elé került, alig néhány ítélet született. Komparatív értelemben, a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljjal kapcsolatos vizsgálat és bírósági eljárás a rendőrzászlóaljak tetteit feltárni szándékozó német igazságügyi hivatalok ritka sikereként könyvelhető el.

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj 210 tagjának kihallgatási jegyzőkönyvei a Hamburgi Államügyészség archívumaiban található, és fontos, valószínűleg nélkülözhetetlen forrását képezik ennek a tanulmánynak. Remélhetőleg az ügyészségnek az ügy előkészítése érdekében tett csodálatraméltó erőfeszítései nagyobb hasznára lesznek a történelemnek, mint amennyire az igazságszolgáltatás hasznára lehettek.

17.

Németek, lengyelek és zsidók

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tagjainak pert megelőző és bíróság előtt tett vallomásait természetesen nagy óvatossággal kell használni. A jogi számitgatások problematikája, így az önfelmentés és a bajtársak meggyanúsítása, nagy súllyal esett latba az összes tanúnál. Ugyanilyen fontossággal bírtak – még amikor nem jogászai megfontolás formájában tálták is – az események óta eltelt huszonöt év következményeinek hatásai: az emlékezetkihagyás és emlékezzetorulás. A pszichológiai védekezés mechanizmusa, kiváltképp az elfojtás és a kivetítés, szintén döntően formálta a vallomásokat. Ezek a vallomások megbízhatóságával kapcsolatos fenntartások sehol nem válnak problematikusabbá, mint a német-lengyel-zsidó kapcsolat baljós háromszögének vonatkozásában. Leegyszerűsítve: a vallomásokban ábrázolt német-lengyel és a német-zsidó kapcsolat rendkívül önmentő; ezzel szemben a lengyel-zsidó kapcsolatok ábrázolása rendkívüli mértékben terhelő. Ha elkezdjük vizsgálni az első két kapcsolatot, ahogy azokat egykori rendőrök ábrázolták, jobban láthatjuk az aszimmetriát és a torzítást a harmadikról szóló beszámolójukban.

A német-lengyel kapcsolatok vonatkozásában a legszembeszökőbb vonás a megjegyzések ritkasága. A rendőrök általában partizánokról, banditákról, rablókról beszélnek, de megjegyzéseik nem utalnak az ilyen jelenség kifejezetten németellenes jellegére. Éppen ellenkezőleg, a banditizmust olyan helyi jellegű problémaként ábrázolják, amely már a német megszállás előtt is jelen volt Lengyelországban. Ily módon, a partizánok és a banditák létét kétféleképpen hívják segítségül: egyrészt sejtetik, hogy a németek az országban őshonos törvénynélküliségtől védelmezték a lengyeleket; másrészt a zászlóalj zsidóellenes tevékenységének gyakoriságát és intenzitását elkendőzendő, ar-

ra hivatkoznak, hogy nem a zsidók, hanem a partizánok és a banditák okozták a rendőröknek az igazi fejfájást.

Néhány tanú a jó német-lengyel kapcsolat fenntartására irányuló, bizonyos próbálkozásokra hivatkozott. Hoffmann százados egyenesen dicsekedett a százada és Pulawy lakossága közötti jó kapcsolattal. Állítása szerint vádat emeltetett Messmann hadnagy ellen, mivel ez utóbbi gépesített csendőrbandájának a taktikája – „meglátni és lelőni” – elkeserítette a lengyeleket.¹ Buchmann hadnagy megjegyezte, hogy Trapp őrnagy a talcyni polgármesterrel konzultálva válogatta ki a túszoikat a megtorló kivégzéshez. Vigyáztak, hogy ne tekintélyes polgárokat, hanem idegeneket és koldulókat válasszanak ki.² A német megszállást inkább emberségesként feltüntető ábrázolásnak csupán két vallomás mondott ellent. Bruno Probst felidézte a zászlóalj korai poznanai és lódzi szereplését 1940-41-ben, amely során a rendőrök brutális kitelepítéseket hajtottak végre, és a helyi lakosság kegyetlen zaklatásával szórakoztatták magukat. De még kritikusabban viszonyult a németeknek a lengyelekkel szemben 1942-ben alkalmazott bánásmódjához.

*Akkoriban elég volt az irigy szomszédok feljelentése vagy megjegyzése ahhoz, hogy fegyverrejtegetés, banditák vagy zsidók bűjtatásának pusztá gyanújával egész lengyel családokat löjjenek agyon. Amennyire tudom, az ilyesmivel vádolt lengyeleket soha nem tartóztatták le és adták át a kompetens rendőri szerveknek. Saját megfigyeléseim és bajtársaim elbeszélése alapján állíthatom, hogy a fentebb említettekkel gyanúsított lengyeleket mindig kivégeztük a helyszínen.*³

A német-lengyel kapcsolat „rózsaszínű” voltát vitató második tanú nem az életben maradt rendőrök valamelyike volt, hanem Brand hadnagy felsége, aki rövid időre meglátogatta a férjét Radzynban. Elmondta, hogy az idő tájt a német civilek – főként az egyenruhát viselő rendőrök – számára megszkott volt „uralkodó fajként” viselkedni a lengyelekkel szemben. Például a lengyeleknek ki kellett térniük a járdákon sétáló németek elől; ha németek léptek be egy boltba, a lengyelektől elvárták, hogy elhagyják az üzletet. Egy napon, Radzynban, ellenségesen viselkedő lengyel nők állták el Brandné útját; ő és társasága csak úgy úszta meg a további zaklatást, hogy a rendőrség kihívásával fenyegetődzött. Amikor Trapp tudomást szerzett erről az incidensről, haragra lobbant, és kijelentette, hogy azokat a lengyel nőket agyon kéne lőni a piactéren. Brandné szerint ez az incidens jól illusztrálja a németek beállítottságát a lengyelekkel szemben.⁴

A német rendőrök és a lengyel nők közötti szexuális kapcsolatról csupán két utalás áll a rendelkezésünkre. Állítása szerint Hoffmann úgy védte meg

egyik emberét, hogy nem jelentette: az illető nemi betegséget szedett össze egy lengyel nővel folytatott, tiltott szexuális kapcsolat során.⁵ Egy másik rendőr nem volt ilyen szerencsés. Egy évet töltött el egy büntetőtáborban, amiért megszegte a németek és lengyelek közötti szexuális kapcsolat tilalmát.⁶ Természetesen egy ilyen tilalom léte önmagában is sokat elárul a német-lengyel kapcsolatok valódi minőségéről – ami oly kézenfekvő módon kimaradt a vallomások többségéből.

Vajon a lengyelekkel is megtehették volna a németek ugyanazt, amit a zsidókkal tettek? Jóllehet jóval kisebb mértékben, de a lengyelekkel szemben is kialakult az érzéketlenség és a közöny. 1942 szeptemberében, Talcynban a zászlóaljat még aggodalommal töltötte el a megtorló intézkedések során kivégzendő lengyelek nagy száma. A hetvennyolc „beáldozható” lengyel legyilkolását követően Trapp zsidók legyilkolásával tornázta fel a számot az előírt megtorlási kvótára. Bruno Probst elmondta, hogy 1943 januárjára már másfajta viselkedés vált uralkodóvá. Hoppner második szakasza a 3. századból éppen moziba készült Opolében, amikor jelentések érkeztek, hogy lengyel merénylők lelőttek egy német rendőrtisztet. Hoppner embereivel Niezdów faluba indult végrehajtani a megtorló kivégzéseket. A faluba érve meglepődve konstataálták, hogy a legöregebbek kivételével az egész lakosság elmenekült. Annak ellenére, hogy az akció közepén eljutott hozzájuk a hír, miszerint a rendőrtiszt nem halt meg, csupán megsebesült, Hoppner a tizenöt éves lakóból tizenkettőt (többnyire nőket) kivégeztett, és felgyújtatta a falut. Ezt követően a rendőrök visszamentek az opolei moziba.⁷

Hasonló kihagyások jellemzőek a tanúvallomásra a németek a zsidókkal szembeni attitűdjeinek vonatkozásában. Ennek egyik oka pusztá jogi méricskélés. A német törvények szerint az emberölés csak akkor minősül gyilkosságnak, ha kimutatható egy „alapmotívum” – például a fajgyűlölet. Amelyik ex-rendőr nyíltan beismeri antiszemitizmusát, súlyosan veszélyezteti a saját jogi helyzetét; aki pedig a többiek antiszemita viselkedéséről beszél, a korábbi bajtársai ellen valló tanú kényelmetlen helyzetében találja magát.

De az antiszemitizmus megtárgyalásától való ódzkodás egy sokkal általánosabb és áthatóbb – a nemzeti szocializmus egész jelenségére és a rendőrök, illetve bajtársaik akkori politikai beállítottságára vonatkozó szükséviságnak is a része volt. Elismerni viselkedésük nyíltan politikai vagy ideológia dimenzióit, elfogadni, hogy a nemzeti szocializmus morálisan fordított világa – amely olyannyira más volt, mint az 1960-as évek politikai kultúrája és elfogadott normái – akkoriban tökéletes értelemmel bírt a számukra, egyet jelentett volna annak beismerésével, hogy mind politikai, mind morális értelemben eunuchok voltak, akik egyszerűen csak alkalmazkodtak az egymást

követő rezsimekhez. Ez pedig egy olyan igazság volt, amellyel csak kevesen akartak vagy tudtak szembenézni.

Hoffmann százados, aki tizenhat évesen a náci középiskolai diákszervezet, tizennyolc évesen a Hitlerjugend, tizenkilenc évesen a náci párt és az SS tagja lett, a szokásos módon tagadta a politikai és az ideológiai dimenziókat. „1933 májusában azért léptem be az általános SS-be, mert az SS-t akkoriban kizárólag védelmi alakulatlannak tekintették. Belépésemnek nem volt különösebb, ideológiai motivációja.”⁸ Drucker hadnagy volt a vádlottak közül az egyetlen, aki tényleg komolyan próbált megküzdeni múltbeli attitűdjének problémáival. Ezért vallomása sokkal kevésbé volt őszintén, de azért ő sem fukarkodott a mellébeszéléssel.

*Csupán az SA-beli kiképzésem során részesültem ideológiai képzésben, ahól az akkori idők propagandájának hatására bizonyos fokú befolyás volt tapasztalható. Mivel szakaszparancsnok voltam az SA tengerészetenél, és akkoriban a szakaszvezetőktől megkülönböztették a párttagságot, röviddel a háború kitörése előtt beléptem a pártba. Az akkori idők befolyására némi averzió jellemzte viszonyulásomat a zsidókhoz. De nem mondhatnám, hogy különösebben gyűlöltem őket – mindenesetre most úgy vélem, hogy akkoriban ilyen volt a beállítottságom.”*⁹

A néhány esetben, amelynben a rendőrök mások brutálisáról és antiszemizmusról vallottak, rendszerint a legénység tagjai tettek megjegyzést bizonyos tisztekre. Például beismerték, igaz, némileg vonatkozva, hogy Gnade brutális, szadista alkoholistá, „meggyőződéses” náci és antiszemita volt. Számos valóságban két őrmester egészen negatív színben jelenik meg: Rudolf Grundot, aki Buchmann helyettesítette attól kezdve, hogy ez utóbbit mentesítették a zsidóakcióban való részvétel alól, „mérges törpének” csúfolták, mert alacsony termetű az emberével való ordítózással kompenzálta. Grundot, különösen nyersnek és harsánynak, igazi „akarnoknak”, és „százszáz százalékos nácinak” tartották, aki „nagy, lelkesedéssel tette a dolgát.”¹⁰ Heinrich Bekemeier, „nagyon kellemetlen emberként” írták le, aki mindig büszkén viselte náci jelvényét. Az emberei nem szerették, és a lengyelek, valamint a zsidók, akikkel szemben „brutális és kegyetlen” volt, különösen félték tőle. Egyik embere elmondta, hogyan kényszerített Bekemeier Lomazy közelében egy csoport zsidót arra, hogy énekelve kússzanak át egy sáros pocsolyán. Amikor egy öregember kimerülten összeesett, és kegyelemért könyökögve Bekemeier felé nyújtotta a kezét, az őrmester szája lőtte. Heinrich Bekemeier, zárta le a tanú, egy „közönséges kutya” volt.¹¹ De az ilyen denunciaciók, a népszerűtlen tisztekre – hát még egykori bajtársakra – tett terhelő vallomások rendkívül ritkák voltak.

Zsidókkal szembeni attitűdök egész skálája tárul elénk a kihallgatások során elhangzó kevésbé nyílt és kevésbé köriteltekintő állításokból. Például arra a kérdésre, hogy miként tudtak megkülönböztetni egymástól a vidéki lengyeleket és zsidókat, néhány rendőr a ruhájukat, hajviselésüket és általános megjelölésüket említette meg. De többen használtak olyan szókészletet, nos megjelölésüket említette meg. De többen használtak olyan szókészletet, amely a huszonöt évvel korábbi náci sztereotípiákat tükrözte: a zsidók „piszkosak”, „ápolatlanok”, a lengyeleknél „kevésbé tiszták” voltak.¹² Más rendőrök megjegyzései ettől eltérő érzékenységről árulkodtak, amely elismerte, hogy az áldozatul odavetett zsidók emberek rongyokat viselő, éhező élőhalottak voltak.¹³

Hasonló kettősség tükröződik a zsidók kivégzőhelyeken tanúsított viselkedésének leírásában. Néhányan a zsidók passzivitását hangsúlyozták ki, alkalmanként határozottan önmegtagadó módon, mintha arra akartak volna utalni, hogy a zsidók bűnrészesek voltak a saját halálukban: nem álltak ellen, nem próbáltak megszökni. A zsidók elfogadták a sorsukat: voltaképpen önként lefektették a puskacső elé.¹⁴ Más leírások egyértelműen az áldozatok méltóságára helyezték a hangsúlyt: „bámulatra ejtő” és „hihetetlen” volt a zsidók önuralma.¹⁵

A németek és a zsidók közötti szexuális kapcsolatra tett néhány utalásból kibontakozó kép nagyon különbözők a német rendőrök és lengyel nők közötti tiltott románctól vagy akár gyors szexuális önmegszerezéstől. A német férfiak és zsidó nők esetében a kapcsolat a kiszolgáltatott feletti dominanciáról szólt – erőszakról és voyeurizmusról. A rendőr, aki a tanúk szerint megpróbált megérőszakolni egy zsidó nőt, ugyanaz a rendőr volt, akit a felesége később fejleltett a szövetséges megszálló hatóságoknak, akit kiadtak Lengyelországnak, és akit Lengyelországban Trappal, Buchmannal és Kammerrel együtt perbe fogtak. Az aliszit szemtanú nem jelentette felelősségének az erőszakoskodót.¹⁶ A második eset szereplője Peters hadnagy volt, aki miután egyik este vodkával leitta magát, éjszakai őrfátra ment a gettóba. „Teljes harci díszben” bement a zsidók lakhelyére, lefárasztotta a zsidó nőkről a takarót, megbámulta őket, majd továbbállt. Reggelre már ismét józan volt.¹⁷

A németek beszámolóinak többségében a zsidók megmaradtak névtelen közösségnek. Ez alól nem volt kivétel. Eleinte a rendőrök gyakran emlegették találkozásait német zsidókkal, és szinte mindig pontosan fel tudták idézni melyik városból került oda a szóban forgó zsidó: a kitüntetett I. világháborús veterán Brémából, az anya és lánya Kasselből, a zsidó tanács elnöke Münchenből. Ez a tapasztalat – amely éles ellentétben állt a beléjük sulykolt zsidóképpel, amely szerint a zsidók az idegen ellenséghez tartoznak – bizonyára vártalan és megrázkódtató lehetett a számukra, ha ilyen élesen megmaradt az emlékezetükben.

Azok a zsidó áldozatok, akiknek identitását a német rendőrök még elfogadták, a nekik dolgozó – főleg a konyhai – személyzethez tartoztak. Az egyik rendőr felidézte, hogy Lukówban extra adag ételt szerzett az általa felügyelt zsidóosztag tagjainak, mert „a zsidók gyakorlatilag semmit sem kaptak enni – annak ellenére sem, hogy nekünk dolgoztak”. Ugyanez az ember azt állította, hogy amikor sor került a gettó kiürítésére, futni hagyta a zsidó gettórendőrség vezetőjének a feleségét.¹⁸ Miedzyrzecben egy konyhai kisegítő nő könyörgött egy másik rendőrnek, hogy a gettó kiürítésekor mentse meg az anyját és a nővérét, és a rendőr megengedte, hogy behozza őket is a konyhába.¹⁹ Kockban a szeptemberi kivégzések idején az egyik rendőr találkozott egy síró zsidó nővel, és a konyhába küldte.²⁰

De a gyenge szálak, amelyek a rendőrök és zsidó konyhai kisegítőik között kifejlődtek, a végén ritkán mentettek életet. A lukóvi deportálás alatt, mivel két konyhai kisegítője nem jött munkába, az egyik rendőr elment a gyűjtőhelyre. Mindkettőt ott találta, de az ügyeletes SS-ember csak az egyiket engedte el. S nem sokra rá őt is elvitték.²¹

A rendőrök emlékezetében azok az esetek maradtak meg a legélesebben, amikor nem hogy nem mentették meg zsidó segítőiket, de nekik kellett kivégezniük őket. Pulawyban Hoffmann százados magához rendelte a hálszobájába Nehring* tizedest, megajándékozta egy palack finom borral, és utasította, hogy menjen ki abba a gazdaságba, ahol korábban őrszolgálatot teljesített, és löje le a zsidó munkásokat. Nehring nem akarta vállalni a megbízást, mert sok ottani zsidó munkást „személyesen ismert”, de mindhiába. Ő és egysége közösen kapta meg a feladatot egy csendőrtiszttel és annak négy vagy öt emberével, akik szintén Pulawyban állomásoztak. Nehring elmondta a tisztnak, hogy nagyon jól ismert sok zsidót, és ezért nem vesz részt a kivégzésben. A tiszt előzékenyebb volt Hoffmannnál, és átvállalta a feladatot. Ő és emberei lelőtték 15-20 zsidót, és Nehringnek jelen sem kellett lennie.²²

Kockban két zsidó konyhai segítő, Bluma és Ruth segítséget kért a szokásához. Az egyik rendőr közölte velük, hogy „nincs értelme”, de a többiek segítettek nekik megszökni.²³ Két héttel később néhány rendőr megtalálta Blumát és Ruthot. Egy bunkerban rejtőzködtek egy tucat zsidó társaságában. Az egyik rendőr, aki felismerte őket, megpróbált elsomfordálni, mivel tudta, mi következik. De parancsot kapott, hogy löje le őket. Ő visszautasította a parancsot, és elment. A bunkerben talált zsidókat – köztük a két korábbi konyhai segítőt – agyonlőtték.²⁴

Komarówkában Drucker 2. századának második szakaszánál is volt két zsidó konyhai segítő, Jutta és Harry. Egy napon Drucker közölte, hogy tovább nem maradhatnak, és nincs mit tenni, agyon kell löniük őket. Néhány rendőr

kivitte Juttát az erdőbe, beszélgetni kezdtek vele, majd hátulról lelőtték. Röviddel később Harryt, miközben málnát szedett, hátulról pisztollyal tarkón lőtték.²⁵ A rendőrök nyilvánvalóan külön figyelmet fordítottak arra, hogy meglepetésszerűen lőjék agyon azokat, akik az elmúlt hónapokban az ételüket eléjük rakták, akiket név szerint ismertek. A német-zsidó kapcsolatok 1942-es modellje szerint a gyötrelmes várakozás nélküli, gyors halál jelentette a könyörületességet!

Míg a német rendőrök vallomásai csekély információval szolgálnak a németek lengyelekkel és zsidókkal szembeni viselkedéséről, bővelkednek a lengyelek zsidókkal szembeni viselkedését elítélő megjegyzésekben. Az ilyen vallomások kiértékelésekor legalább két tényezőt kell figyelembe venni. Először: a német rendőrségnek magától értetődően számottevő kapcsolata volt a Végső Megoldásban együttműködő lengyelekkel, akik a segítségükre voltak a zsidók felkutatásában. Ezek lengyelek vad antiszemitizmusukkal igyekeztek behízelegni magukat a német megszállók kegyeibe. Szükségtelen megjegyezni, hogy azok a lengyelek, akik segítettek a zsidóknak, mindent elkövettek, hogy ismeretlenek maradjanak a németek előtt. Ebből következően egyfajta inherens egyoldalúság volt fellelhető azoknak a lengyeleknek a szimpátiáiban és viselkedésében, akikkel a német rendőröknek közvetlen tapasztalataik voltak.

Ezt az inherens egyoldalúságot, véleményem szerint, egy második tényező tovább torzította. Nyugodtan spekulálhatunk úgy, hogy jó adag kivétítés húzódott meg a lengyelek antiszemitizmusát hangsúlyozó német megjegyzések hátterében. Ezeknek az embereknek, akik sokszor vonakodtak terhelő megjegyzést tenni bajtársaikra vagy igazat mondani saját szerepükkel kapcsolatban, nem csekély lélektani megkönnyebbülést jelenthetett osztozni a lengyelekkel a felelősségben. A lengyelek bűnéről őszintén lehetett beszélni, a németekéről azonban csak egészen óvatosan. S valóban, minél nagyobb arányú volt a lengyelek bűne, annál kevesebb maradt belőle a német oldal számára. A most következő tanúvallomás mérlegelésénél nem szabad megfeledkezni ezekről a fenntartásokról.

A németek lengyelek elleni vádjainak litániája – mint maga a tömeggyilkosság-sorozat is – a józefóvról szóló beszámolóval kezdődik. Az egyik rendőr szerint a lengyel polgármester snapszot osztott a német rendőröknek a piactéren.²⁶ Más rendőrök szerint a lengyelek segítettek kihajtani a zsidókat a szálláshelyükről, és elárulták a kerti bunkerokat és a dupla falú rejtékhelyeket, ahol a zsidók megbújtak. A lengyelek még a rendőrrazziát követően is folytatták a keresést, és a délután folyamán is folyamatosan hozták a piactérre a zsidókat. Alig hogy elvitték a zsidókat, bementek a zsidók házaiba fosztogatni, és kivégzések után kirabolták a zsidók hulláit.²⁷

A klasszikus váddal az a Hoffmann százados rukkolt elő, aki állítása szerint szinte semmire sem emlékezett a saját százada által elkövetett konskowlai mézszárlással kapcsolatban. Ezzel szemben, Józsefővval kapcsolatban a következőkre emlékezett részletesen: miután feloldották a külső kordont, és az ő 3. százada bevonult Józsefőv falu központjába, két lengyel diák meginvitálta a házukba egy pohárka vodkára. A fiatal lengyelek és Hoffmann görög és latin verseket mondtak egymásnak, és nem rejtették véka alá a politikai nézeteiket sem. „Mindketten lengyel nacionalisták voltak, és haragudtak a németekre, mert rosszul bántak a lengyelekkel. Úgy vélték, csak egyetlen jótett írható Hitler számlájára: hogy megszabadítja őket a zsidóktól.”²⁸

Lényegében nem volt olyan beszámoló a „zsidóvadászatról”, amely ne tért volna ki arra a tényre, hogy a zsidók rejtekhelyeinek nagy többségét lengyel „ügynökök”, „informátorok”, „erdei futók” és dühös parasztok árulták el. De a rendőrök szövelezésében több volt csupán a lengyelek viselkedésről szóló információnál. Újra meg újra az „elárult” szót használták – kétségtelenül annak morálisan erősen helytelenítő második jelentésével.²⁹ Gustav Michaelson volt ebben az értelemben a leghatározottabb. „Akkoriban nagyon zavarónak találtam, hogy a lengyel lakosság elárulta a bujkáló zsidókat. A zsidók kiválóan álcázták magukat az erdőben, a földalatti bunkerokban és az egyéb rejtekhelyeken, és soha nem bukkantunk volna rájuk, ha a lengyel lakosság nem árulja el a rejtekhelyeiket.”³⁰ Michaelson a kisebbséget alkotó „gyenge” rendőrök közé tartozott, akik soha nem lőttek, ennél fogva a teljesnél kevesebb képmutatással adhatott hangot erkölcsi kritikájának. Nem mondható el ugyanez a lengyeleket „árulással” vádolók többségéről, akik soha nem említették meg azt az el nem hanyagolható részletet, hogy a német eljárás mód része volt ilyen embereket toborozni, és ezt a viselkedést megjutalmazni.

Ismét a kíméletlenül őszinte Bruno Probst helyezte a dolgot kiegyensúlyozottabb megvilágításba. Gyakran indítottak lengyel informátorok tippjei alapján a „zsidóvadászatról”, mondta, majd hozzátette: „De arra is emlékszem, hogy akkoriban kezdtünk fokozatosan ráállni zsidókat bújtató lengyelek korábbiánál módszeresebben lelővöldözésére. Egyidejűleg szinte minden alkalommal felgyújtottuk a tanyájukat.”³¹ Azt, hogy a német irányelvek közé tartozott módszeresen agyonlőni a zsidókat rejtegető lengyeleket, a 210 rendőr közül, Probston kívül egyedül az a rendőr ismerte el, aki az apja által a németeknek elárult és zsidók bujtatásáért kivégzett, kocki lengyel nőről vallott.

Probst egy másik történetet is elmondott. Egy alkalommal a Hoppner hadnagy által vezetett őrzárát felfedezett egy bunkert, amelyben tíz zsidó búj meg. Előjött egy fiatalember, és elmondta, hogy ő lengyel, és csak azért búj meg, hogy együtt lehessen a feleségével. Hoppner választás elé állította: elmegy, vagy a feleségével együtt agyonlövök. A lengyel maradt, és agyonlőtték. Per-

sze, ha a távozás mellett dönt, akkor is „bizonyosan” agyonlőtték volna „szökési kísérlet közben.”³²

A német rendőrök további példákkal is illusztrálták a lengyelek bűnrészségét. Konskowlában egy lengyel parasztasszonynak öltözött nő haladt a kordon egyik rendőre felé. A közelben álló lengyelek figyelmeztették a rendőrt, hogy álruhába öltözött zsidó, de az hagyta továbbmenni.³³ Több rendőr is egybehangzóan állította, hogy olyan lengyelek is voltak, akik maguk fogtak el zsidókat, és addig őrizték őket, amíg a németek értük jöttek.³⁴ Számos zsidót a németek érkezésekor megvertek.³⁵ Mindazonáltal csupán egyetlen tanú tett említést arról, hogy lengyel rendőrök csatlakoztak a német őrzárhoz, és részt vettek – két alkalommal – zsidók agyonlövésében.³⁶ Ezzel szemben Toni Bentheim részletesen beszámolt róla, mi történt azt követően, hogy a komaróvkai lengyel rendőrök négy zsidó elfogását jelentették. Drucker utasította Bentheimet, hogy lője agyon őket. Bentheim a temetőbe vitte a zsidókat, és maga akarta lelőni mind a négyet, de beragadt a géppisztolya. Ekkor megkérdezte a vele lévő lengyel rendőrtől, „akarja-e maga elrendezni a dolgot. De ő a legnagyobb ámulatomra nemmel válaszolt”. Bentheim ez után a pisztolyát használta.³⁷

A lengyelek bűnrészségéről szóló német beszámolók nem hamisak. Sajnálatos módon más beszámolók is megerősítik; túl gyakran volt példa a németek által a lengyeleknek tulajdonított magatartásformára. Végül is a Holokauszt olyan történet, amelyben túl kevés a hős, és túl sok az elkövető és az áldozat. De a német ábrázolásnak van egy hibája: a nézőpontban fellelhető sokréti torzítás. A rendőrök hallgattak a zsidókat segítő lengyelekről, és hallgattak arról is, hogy a németek büntették a zsidók segítségét. Arról sem hangzott el jóformán semmi, hogy a németek ösztönözték a rendőrök által képmutató módon, olyannyira elítélt lengyel „árulást”. S arról sem esett szó, hogy a gyilkos segédrendőröket – a hírhedt Hiwiket – nem a lengyel népesség köréből verbuválták, éles ellentétben az antiszemitizmussal átitatott Kelet-Európa más nemzeteivel. Ezért, bizonyos módon, a német rendőrök lengyelekre tett megjegyzései ugyanannyit árulnak el az előbbiről, mint az utóbbiról.

18.

Átlagemberek

Miért vált a 101-es rendőrszázlój oly sok embere gyilkossá, és csak talán egy 10 százaléknál – de 20 százaléknál semmiképpen nem nagyobb – része nem? Az effajta viselkedés értelmezéséhez már a múltban is szép számú magyarázatot hívtak segítségül: a háborúval együtt járó elállatiasodást, a rasszizmust, a szegmentálódást és a feladatokhoz való hozzászokást, az elkövetők tudatos kiválogatását, a karrierizmust, a parancsnak való vak engedelmességét, a személyiség alávetését a tényeknek, az ideológiai felkészítést és az alkalmazkodást. Ezek a tényezők változó mértékben alkalmazhatóak, de egyikük sem fenntartás nélkül.

A háborúkat mindig is atrocitások kísérték, ahogy John Dower, figyelemreméltó, *War Without Mercy: Race and Power in the Pacific War* (Háború irtalom nélkül: faj és hatalom a Csendes-óceáni háborúban) című könyvében megállapítja: a „háborús gyűlölet” „háborús bűnöket” indukál.¹ Elsősorban akkor szegik meg minden oldalról a szokásosnál gyakrabban és dühödtebben az amúgy is törékeny háborús konvenciókat és a harc törvényeit, amikor mélyen beágyazódott, negatív faji sztereotípiák adódnak a fegyveres emberek egymás tömeges legyilkolására küldésétől elválaszthatatlan elállatiasodáshoz. Ebben rejlik a „konvencionális háború” – amelyet Németország és a nyugati szövetségesek hívtak –, valamint a közelmúlt „faji háborúi” közötti különbség. A náci kelet-európai „megsemmisítő” háborújában és a „zsidók elleni” háborújában, de a Csendes-óceáni, és a nem is olyan régi, vietnami „könyörtelen” háborúban is, a katonák túlságosan gyakran kínoztak, mészároltak le civileket és tehetetlen rabokat, és követtek el számos egyéb atrocitást. Dower közlése, miszerint a Csendes-óceáni hadszíntéren küzdő, egész

amerikai egységek kérkedtek a „foglyot nem ejtünk” irányelvvel, gyűjtötték harctéri szuvenírként elesett japán katonák testrészeit, dermesztő olvasmányok azok számára, akik elbizakodottan azt feltételezik, hogy a háborús atrocitások a német rezsim monopóliumát képezték.

A háború, különösen a faji háború elállatiasodáshoz vezet, az elállatiasodás pedig atrocitásokba torkollik. Mondhatjuk, hogy ez az a közös szál, amely Brombergtől², Babij Jartól Új-Guineán és Manilán keresztül My Lai-ba vezet. De amennyiben a háború, különösen a faji háború volt az alapvető kontextus, amelyen belül a 101-es tartalékos rendőrszázlój tevékenykedett (amit érvekkel alá fogok támasztani), mennyit magyaráz meg a háborús elállatiasodás fogalma a rendőrök józefóvi és azt követő viselkedéséből? Legfőképpen, milyen megkülönböztetéseket szükséges tenni a különbözőfajta háborús bűnök és az azokat elkövető emberek gondolkodásmódja között?

A hírhedt háborús atrocitások javát – Oradourt és Malmédyt, az amerikaiak által számos Csendes-óceáni szigeten elkövetett rabmészárlásokat és halottcsonkításokat, valamint a My Lai-ban végrehajtott mészárlást – egyfajta „harctéri örület” váltotta ki. Az erőszakhoz szokott, az emberi életek kioltásába belefásult, saját veszteségeiktől elkeseredett, és a látszólag álnok és embertelen ellenség macacsságától frusztrált katonák néha kirobbantak, máskor bőszen eltökélték magukat, hogy az első adandó alkalommal bosszút állnak. Habár a parancsnoki struktúra elemei tolerálták, eltűrték vagy hallgatólagosan (néha nyíltan) bátorították ezeket az atrocitásokat, azok nem képezték a hivatalos kormánypolitika részét.³ A nemzetek gyűlöletpropagandája és sok tiszt és parancsnok megsemmisítésre buzdító retorikája ellenére ezek az atrocitások mégis csupán a fegyelem és a szolgálati út üzemzavarát jelentették. Nem tartoztak az „irányadó működési folyamathoz”.

Másfajta atrocitások, amelyekből hiányzott a „harctéri örület”, és amelyek teljes mértékben részét képezték a kormányzati politikának, az „irányadó működési folyamathoz” tartoztak. A német és japán városok gyűjtőbombázása, a külföldi munkások rabszolgasorba vetése és bántalmazásuk a német táborokban, gyárakban vagy a Szíamot és Burmát összekötő vasútvonal mentén, a partizánok által megölt minden német katonáért száz civil megtorlásként való kivégzése Jugoszláviában és Kelet-Európa más területein, nem elállatiasodott emberek spontán kirobbanása vagy kegyetlen bosszúja volt, hanem kormányok politikájának módszeres végrehajtása.

Az atrocitások mindkét fajtája előfordul a háború elállatiasító kontextusában, de a „politikailag elhatározott atrocitást” végrehajtó emberek másfajta lelkiállapotban vannak. Nem düh, keserűség, frusztráció, hanem számítás motiválja cselekedeteiket. Egyértelmű, hogy a 101-es tartalékos rendőrszázlój emberei mint az európai zsidóság szisztematikus legyilkolását célul kitűző

náci politika végrehajtói a második kategóriába tartoznak. A néhány idősebb, I. világháborút megjárt veterán és a néhány, a Szovjetunióból Lengyelországba átvezényelt altiszt kivételével a zászlóalj tagjai nem szagoltak puskaport, nem találkoztak ellenséggel. Nagy többségük soha nem sütötte el a puskáját haragból. Rájuk sem lőttek soha, és harcoló bajtárs sem esett el mellettük. Így harcot megelőző, háború okozta elállatiasodás se jöhetett szóba a rendőrök józefóvi viselkedését direkt módon befolyásoló közvetlen tapasztalatként. De a gyilkolás megkezdődését követően egyre inkább elállatiasodtak az emberek. Ahogy a csatában is, az első összecsapás szörnyűségei megszokottá váltak, és fokozatosan könnyebbé vált az ölés. Ebben az értelemben az elállatiasodás nem oka, hanem következménye volt a rendőrök viselkedésének.

Mindazonáltal a háború kontextusát sokkal általánosabb értelemben kell számításba venni, mint a csata által indukált elállatiasodás és dühöngés kizárólagos okaként. A háború – a „mieink” és az „ellenség” közötti harc – egy polarizált világot hoz létre, amelyben az „ellenség” könnyedén tárgyiasítható és eltávolítható az emberi kötelezettségek közösségéből. A háború a legalkalmasabb környezet a kormányok számára, hogy magukévá tegyék, és majdhogynem problémamentesen kivitelezék a „politikailag elhatározott atrocitást”. Ahogy John Dower megfigyelte: „A Másik elembertelenítése rendkívüli mértékben hozzájárult a gyilkolást könnyebbé tevő lélektani eltávolodáshoz”.⁴ Az eltávolodás, nem pedig a düh és az elállatiasodás az egyik kulcs a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj viselkedéséhez. Háború és negatív faji sztereotipizálás volt az egymást kölcsönösen erősítő tényezője ennek az eltávolodásnak.

Számos holokausztkutató, elsősorban Raul Hilberg a pusztító folyamat bürokratikus és adminisztratív aspektusaira helyezi a hangsúlyt.⁵ Ez a megközelítés azt a kérdést feszegeti, hogy milyen mértékben mozdítja elő a modern bürokratikus létforma a funkcionális és fizikai eltávolodást – ugyanazon a módon, ahogy a háború és a negatív faji sztereotipizálás az előkövető és áldozata egymástól való eltávolodását elősegíti. S valóban, a Holokauszt előkövetői közül sok volt az úgynevezett „íróasztali” gyilkos, akiknek a tömeggyilkolásban való részvételét nagymértékben megkönnyítette tevékenységük bürokratikus természete. Feladatuk gyakran csak apró lépés volt az általános gyilkolási folyamaton belül, és ők rutinszerűen végezték a feladatukat. Soha nem látták tetteik következményeinek áldozatait. A szegmentálódott, a feladathoz hozzászokott, elszemélytelenedett bürokrata vagy szakértő – függetlenül attól, hogy tulajdonelkobzás, vonatmenetrendek összeállítása, rendeletek meghozása, táviratok küldése vagy listák összeírása volt a feladata – a tömeggyilkolás valóságával való szembenézés nélkül végezhetette a feladatát. A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj embereinek természetesen

nem volt részük ekkora luxusban. Ők szó szerint átmedvesedtek a közvetlen közelről agyonlőtt áldozataik véréből. Senki sem szembesült közvetlenebb módon a tömeggyilkosság valóságával, mint ezek a rendőrök ott, a józefóvi erdőben. A szegmentálódás és a megszokás, a bürokratizált gyilkolás személytelené tevő aspektusai nem adnak magyarázatot a zászlóalj kezdeti viselkedésére Józefówban.

Mindazonáltal nem lehetett teljesen figyelmen kívül hagyni a gyilkolási folyamaton belüli munkamegosztás lélektanilag könnyítő hatását. Noha a zászlóalj emberei Józefów után önállóan is hajtottak végre kivégzéseket – Serokomlában, Talcynban, Kockban és később, a számtalan „zsidóvádaszat” során –, a nagyobb akciókat közösen, a feladatokat megosztva végezték el. Mindig a rendőrök alkották a kordont, és sokan közülük közvetlenül is részt vettek a zsidók gyűjtőhelyre terelésében, a deportáló vonatokba való betuszkolásában. Azonban a legnagyobb tömegmészárlások végrehajtásához „szakértőket” hoztak. Lomazyban a Hiwik egyedül hajtották volna végre az egész tömegkivégzést, ha nem lettek volna túlságosan részegek. Az *Erntefest* során Majdanekben és Poniatówában a lublini Sicherheitspolizei biztosította a kivégzőosztagokat. A treblinkai deportálásoknak volt még egy lélektani előnye a rendőrök számára: nem csupán mások végezték a gyilkolást, de maga a gyilkolás is a gettókiürítéseket végrehajtó és a zsidókat a halálvonatokba terelő rendőrök látóterén kívül történt. A rendőröknek a józefóvi iszonyatot követő szeparációja, azon érzetük, hogy nem igazi részvevői vagy felelősei rá következő tetteiknek – a gettókiürítéseknek és a kordon biztosításoknak –, ékes bizonyítéka a munkamegosztás immunizáló hatásának.

Milyen mértékben – ha egyáltalán – reprezentálja a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj állománya a Végso Megoldás gyakorlatba való átültetésének különleges feladatához szükséges, speciális kiválasztási folyamatot? Hans-Heinrich Wilhelm német történész legújabb kutatásai szerint Reinhard Heidrich RSHA-jának (*Reichssicherheitshauptamt* – Birodalmi Biztonsági Főhivatal) személyi osztályán időt és erőfeszítést nem kímélve igyekeztek a legmegfelelőbb tiszteket kiválasztani az Einsatzgruppék élére.⁶ Himmler is igyekezett megtalálni a megfelelő embert a megfelelő posztra. Nagy gonddal választotta ki a HSSPF-eket és a többi, magas beosztású vezetőt. Ezért tartotta Lublinban a visszataszító Globocnikot, annak ellenére, hogy korrupciós ügyei voltak, és hogy kinevezését még a párton belül is sokan ellenezték.⁷ A treblinkai tábor parancsnokáról, Franz Stanglról szóló klasszikus tanulmányában – amelynek címe *A sötétség felé* (Into That Darkness) – Gitta Sereny megállapítja: minden bizonnyal nagy gonddal választhattak ki éppen kilencvenhatot a németországi eutanázia-program négyszáz végrehajtójából a lengyelországi haláltáborok számára.⁸ Vajon a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj

összeállításakor is hasonló műgonddal válogatták ki a tömeggyilkosság végrehajtására alkalmas személyeket?

Ami a legénységet illeti, a válasz határozott nem. A legtöbb ismérv figyelembevételével éppen ennek az ellenkezője volt igaz. Életkoruknál, születési helyüknél és szociális háttérüknel fogva a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj közemberei a legkevésbé sem tűnhettek megfelelő nyersanyagnak ahhoz, hogy majd tömeggyilkosokat gyúrjanak belőlük. Ezen ismérvek alapján a középkorú, munkásszármazású hamburgiakból álló legénység összetétele nem a különleges vagy akárcsak a véletlenszerű kiválasztást reprezentálja, hanem minden szempontból negatív kiválasztás a szóban forgó feladathoz.

De egy szempontból mégis sor kerülhetett egy korábbi és általánosabb kiválasztási forma alkalmazására. A párttagok nagy aránya (25%) a zászlóalj-legénységen belül, ami munkásszármazásukra való tekintettel különösen aránytalanak tűnik, azt sugallja, hogy a tartalékosok első behívása – még jóval azt megelőzően, hogy gyilkos szerepük a Végső Megoldásban szóba került volna – nem véletlenszerűen történt. Ha Himmler eleinte potenciális belföldi biztonsági erőként gondolt a tartalékosokra, miközben aktív rendőrök nagy számban tartózkodtak külföldön, logikus, hogy óvakodott a kétes politikai megbízhatóságú emberek besorozásától. Egy megoldás maradt, lakossági számarányuknál nagyobb arányban hívni be tartalékos szolgálatra középkorú párttagokat. De ennek az irányvonalnak a létezése csupán feltételezés, mert nem találtak arra vonatkozó dokumentumokat, hogy szándékosan hívtak volna be párttagokat az Ordnungspolizei tartalékos egységeibe.

Még nagyobb fejtörést okoz a tisztek különleges kiválasztásának megközelítése. SS-mértékkel mérve Trapp őrnagy német hazafi volt, de hagyománytisztelő és túlságosan szentimentális – amely tulajdonságokat a náci Németországban, megvetően a „gyengeség” jelének és „reakciónak” tartottak. Sokat elárul, hogy bár mind Himmler, mind pedig Heidrich komoly erőfeszítéseket tett a rendőrség és az SS egybeolvasztása érdekében, a kitüntetett I. világháborús veterán és hivatásos rendőr Trappot, aki 1932-es pártkönyvével az „öreg harcosok” közé tartozott, nem vették fel az SS-be. Bizonyára nem azért nevezték ki a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj élére és küldték különleges feladattal a Lublini kerületbe, mert alkalmasnak tartották tömeggyilkosságok végrehajtására.

A zászlóalj többi tisztje se igazán bizonyíték a gondos kiválasztás irányelvére. Kifogástalan pártbeli előéletük ellenére, SS-mértékkel mérve Hoffman is és Wohlauf is lassú tempóban haladt előre a ranglétrán. Különösen Wohlauf Ordnungspolizei-beli pályafutását jellemezték közepes, sőt gyenge értékelések. Érdekes, hogy a viszonylag idős (48 éves) Gnade tartalékos hadnagy, nem pedig a két, fiatal SS-százados bizonyult a legkegyetlenebb szadis-

ta gyilkosnak, olyan embernek, aki örömét leli a tevékenységében. Végezetül, Buchmann tartalékos hadnagyot se olyasvalaki helyezte a posztjára, aki tudatosan leendő gyilkosokat akart összeválogatni.

Röviden, a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljat nem azért küldték Lublinba zsidókat gyilkolni, mert kimondottan gyilkolásra kiválogatott és kiképzett emberek alkották a legénységét és a tisztikarát. Éppen ellenkezőleg, a zászlóalj az üledéke volt annak az emberi erőforrásnak, amely Globocnik rendelkezésére állt, és amelyből a háborúnak abban a stádiumában meríthetett. Azért alkalmazták a zászlóaljat a gyilkolásra, mert ez volt az egyetlen egység a frontvonal mögött, amely ilyen feladatok elvégzéséhez rendelkezésre állt. A legvalószínűbb, hogy Globocnik szimplán azt gondolta, bármelyik útjába kerülő zászlóalj, összetételére való tekintet nélkül, megfelelő lesz erre a gyilkos feladatra. Ha így volt, csalódást okozhatott neki Józsefőw közvetlen utóhatása, de az események hosszú távon őt igazolták.

Számos, szintén a náci gyilkosokkal foglalkozó tanulmány másfajta kiválasztást sejtet – nevezetesen az önkiválasztást szokatlanul erőszakra hajlamos emberek köréből, a párt és az SS számára. Röviddel a háború után Theodor Adorno és mások megalkották az „tekintélyelvű személyiség” fogalmát. Miután tisztában voltak vele, hogy a szituációs és környezeti befolyásokat már mások tanulmányozzák, elhatározták, hogy a mindaddig elhanyagolt lélektani tényezőkre összpontosítanak. Egy hipotézissel kezdték, hogy bizonyos, mélyen megbúvó jellemvonások a „potenciálisan fasisztoid egyéneket” különösen fogékonyra teszik az antidemokratikus propagandára.⁹ Vizsgálataik során összeállítottak egy listát a „tekintélyelvű személyiség” legfontosabb jellegzetességeiről (amelyeket az úgynevezett F-skálával teszteltek). E jellegzetességek a következők: merev ragaszkodás a hagyományos értékekhez; alázatosság a tekintélyhordozó személyek előtt; agresszív viszonyulás a csoporton kívüliekhez; az önvizsgálat, a gondolkodás és kreativitás ellenzése; hajlam a babonásságra és sztereotipizálására; a hatalom és a „keménység” csodálata; romboló szándék és cinizmus; projekciós készség („a hajlam hitelt adni annak, hogy vad és veszélyes dolgok történnek a világon” és a „tudatalatti érzelmi impulzusokból kifelé irányuló projekció”); végezetül túlhajtott szexuális érdeklődés. Arra a következtetésre jutottak, hogy az antidemokratikus egyénben „erős alapként agresszív impulzusok munkálkodnak”, és a fasiszta mozgalmak lehetővé teszik a számára, hogy agresszióját szentesített erőszak révén az ideológiaiailag megcélzott csoporton kívüliekre projektálja.¹⁰ Zygmunt Bauman a következőképpen összegezte ezt a megközelítést: „A náciizmus kegyetlen volt, mert a nácik kegyetlenek voltak; és a nácik kegyetlenek voltak, mert a kegyetlen emberek voltak hajlamosak nácikká válni.”¹¹ Bauman rendkívül

kritikusan viszonyul Adorno és kollégái módszertanához, amely figyelmen kívül hagyta a társadalmi befolyásokat, és ugyanolyan kritikusan viszonyul az implikációhoz, miszerint az átlagemberek nem követtek el fasiszta atrocitásokat.

A lélektani magyarázat későbbi szószólói Adorno megközelítését a lélektani és a situációs (társadalmi, kulturális és intézményi) tényezők határozottabb összefűzésével módosították. John Steiner, az SS-be önkéntesen belépő emberek egy csoportjának tanulmányozása során arra jutott: „úgy tűnik, létezik önkiválasztási folyamata a brutalitásnak”.¹² Ő ajánlotta bevezetni az „alvó” fogalmát – erőszakra hajlamos egyének bizonyos személyiségjellegzetességeit, amelyek rendszerint látensek, de bizonyos körülmények között aktiválhatók. Az I. világháború utáni Németország káoszában az F-skálán magas helyezést elérő emberek aránytalanul nagy számban vonzódtak a nemzetiszocializmushoz mint „az erőszak szubkultúrájának” kifejeződéséhez, különösképpen az SS-hez, amely ösztönzést és támogatást nyújtott erőszak-potenciáljuk teljes kibontakoztatásához. Az ilyen emberek a II. világháborút követően visszatértek a törvénytisztelő viselkedéshez. Így aztán Steiner arra a következtetésre jut, hogy „a helyzetben megvolt a lehetőség, hogy az SS viselkedésének legközvetlenebb meghatározó eleme legyen” az „alvó” felébresztésében.

Ervin Staub elfogadja az elképzelést, hogy „bizonyos emberek személyiségük okán válnak elkövetővé; ők az 'önkiválasztottak'”. Ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy a Steiner-féle „alvó” egy nagyon általános jellemvonás, és hogy bizonyos körülmények között az emberek többsége képes a legszélsőségesebb erőszakra és emberi élet kioltására.¹³ Staub valóban elég határozott azt illetően, hogy a „szokványos lélektani folyamatok, normális, általános emberi motivációk, valamint az emberi gondolat és érzés bizonyos alapvető, de nem szükségszerű tendenciái” az „elsődleges forrásai” az ember azon képességének, hogy tömegesen pusztítson emberi életeket. A szokványos gondolkodásból életre kelő és az átlagemberek által elkövetett gonosz a norma, nem pedig a kivétel”.¹⁴

Staub érvényesnek fogadja el Steiner „alvóját”, Zygmunt Bauman azonban mint „metafizikai kellék” elveti. Bauman számára „a kegyetlenség sokkal inkább társadalmi, mint karakterológiai eredetű”.¹⁵ Úgy véli, hogy a legtöbb ember „belecsúszik” a társadalom által számára biztosított szerepekbe, és nagyon kritikus az összes olyan implikációval szemben, mely szerint a „hibás személyiség” az oka az emberi kegyetlenségnek. Számára a kivétel – a valódi „alvó” – az a ritkán előforduló egyén, aki képes ellenállni a tekintélynek, akinek fontos saját morális autonómiája, de aki – amíg próba elé nem állítják – csak ritkán van tudatában rejtett erejének.

Akik a situációs tényezők relatív vagy abszolút fontosságát fölébe helyezik az egyéni lélektani személyiségjegyeknek, mindig Philip Zimbardo stanfordi börtönkísérletére hivatkoznak.¹⁶ Zimbardo ki akarta szűrni mindazokat a személyeket, akik a normálisnál magasabb pontszámot értek el egy pszichológiai kísérletsorozatban, amely többek között „a konvencionális értékekhez való merev ragaszkodást”, a „tekintéllyel szembeni kritikátlan hozzáállást” (vagyis a „tekintélyelvű személyiség” F-skáláját) mérte. Ehhez taláломra kétféle – örökre és rabokra – osztotta homogén „normális” tesztcsoportját, és a csoportokat egy szimulált börtönben helyezte el. Jóllehet tilos volt a nyílt erőszak, hat nap sem kellett hozzá, és a börtönélettől elválaszthatatlan struktúra – amelyben a hármas csoportokban egymást váltó öröknek meg kellett tervezniük a jóval számosabb rabpopuláció ellenőrzését – gyorsan eszkálódó brutalitást, megalázást és dehumanizálást eredményezett. „Rendkívül drámai és lesújtó volt számunkra megfigyelni, milyen könnyű előcsalni a szadista viselkedést a nem 'szadista típusú' egyedekből”. Zimbardo következtetése szerint már egyedül a börtön szituáció is „elégleges körülménynek bizonyult az abberált, antiszociális viselkedés előidézéséhez”.

Ezzel a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljról szóló tanulmánnyal összefüggésben talán az a viselkedésskála a leglényegesebb, amelyet Zimbardo a tizenegy börtönőrből álló mintájában felfedezett. Az örök közel egyharmada bizonyult „kegyetlennek és keménynek”. Ők folyamatosan újabb és újabb zaklatási formákat eszeltek ki. Élveztek a birtokukba került hatalmat, amely lehetővé tette a számukra, hogy önkényeskedhessenek és kegyetlenkedhessenek. Az örök középső csoportja „kemény, de igazságos volt”. Ők a „szabályoknak megfelelően játszottak”, nem törekedtek rosszul bánni a rabokkal. S csupán kettő (vagyis kevesebb, mint 20 %) volt közülük „jó őr”, akik nem büntették a rabokat, sőt kisebb szívességeket tettek nekik.¹⁷

Zimbardónak az örök viselkedésével kapcsolatban felfedezett skálája és a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljon belül kialakult csoportmegoszlás között izgalmas hasonlóság mutatkozik: ott van a mind lelkesebben gyilkoló mag, amelynek tagjai önként jelentkeztek a kivégzőosztagokba és a „zsídóvadászatokra”; ott van rendőrök egy nagyobb létszámú csoportja, azoké, akik öltek és razziáztak, ha azt kapták feladatul, de nem keresték az alkalmat a gyilkolásra (sőt bizonyos esetekben, amikor senki sem figyelte őket, megszegtek az érvényes parancsokat, és tartózkodtak a gyilkolástól); és ott van a parancsokat nyíltan visszautasítók és az ilyen irányú parancsok alól kibúvók kis csoportja (kevesebb, mint 20%).

A Zimbardo-féle kísérlet őrei és a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj rendőrei közötti meglepő hasonlatosságon túlmenően még egy másik tényezőt is figyelembe kell venni, amikor pszichológiai hajlam alapján mérlegeljük

az „önkiválasztás” alkalmazhatóságát. A zászlóalj tartalékos hadnagyokból és közrendőrökből állt, akiket a háború kitörése után egyszerűen behívtak. Az altisztek a háború kitörése előtt léptek be az Ordnungspolzei-ba annak reményében, hogy karriert futhatnak be a rendőrségnél (ez esetben a hamburgi városi rendőrségnél és nem a politikai rendőrségnél, a Gestapónál), vagy hogy ezáltal elkerülhetik a besorozást a hadseregbe. Ilyen körülmények között nehéz felismerni bármiféle önkiválasztó mechanizmust, amely révén az Ordnungspolzei tartalékos zászlóaljai szokatlanul nagy számban vonzóttak volna magukhoz erőszakos hajlamú embereket. Valójában, ha a náci Németország szokatlanul nagy számban kínált olyan karrierlehetőséget, amely szentesítette és jutalmazta az erőszakos viselkedést, a találmányra történő besorozás a maradék népességből – amelyből már elvonták az erőszakra hajlamos egyéneket – az átlagosnál is kevesebb számú „tekintélyelvű személyiséget” biztosított volna. Röviden összefoglalva: a személyiségjegyek alapján történő önkiválasztás nem elégséges magyarázat a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj embereinek viselkedésére.

Ha a speciális kiválasztás csekély szerepet játszott, az önkiválasztás pedig látszólag semekkorát sem, mi a helyzet az önérdékkel és a karrierizmussal? Azok, akik beismerték, hogy végrehajtottak kivégzéseket, nem karrier-megfontolásokkal igazolták a cselekedeteiket. Éppen ellenkezőleg: a karrierizmus kérdését az a néhány rendőr artikulálta a legtisztábban, aki nem vett részt kivégzésekben. Buchmann hadnagy és Gustav Michaelson kivételes viselkedésük magyarázata során elmondták, hogy tisztársaiktól és bajtársaiktól eltérően őket jól bevezetett polgári pálya várta otthon, és nem kellett mérlegelniük a lehetséges negatív következményeket jövőbeli rendőrségi karrierjüket illetően.¹⁸ Buchmann egyértelműen vonakodott attól, hogy viselkedését az ügyészség a vádlottakkal szemben felhasználja, így elképzelhető, hogy azért emelte ki a karriertényezőt, mert a vallomása ezáltal kevésbé volt morálisan terhelő azokra az emberekre nézve, akik máshogyan cselekedtek. Azonban Michaelson vallomását nem befolyásolta semmiféle számítás vagy elhallgatás.

Ráadásul azoknak a vallomása mellett, akik számára közömbösek voltak a karrier-megfontolások, ott van azok viselkedése, akiknek egyértelműen fontos volt a karrier. Hoffmann százados klasszikus példája a karriervágy által hajtott embernek. Pszichoszomatikus eredetű gyomorgörcsök gyötörték, amelyeket legalábbis részben, ha nem teljes mértékben, a zászlóalj szörnyű tettei váltottak ki, de ő makacsul megpróbálta eltitkolni betegségét a felettesei elől, ahelyett hogy ürügyként használta volna fel a helyzetéből való szabaduláshoz. A hiábavaló célért, hogy százada élén maradjon, képes volt megkockáztatni, hogy emberei szemében gyávának tűnjék. S amikor végül

felmentették, keserűen támadta ezt, a karrierjét veszélyeztető fejleményt. Ismerve a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj azon rendőreinek a számát, akik a háború utáni rendőrségnél folytatták pályájukat, a karrierambíciók sok másik rendőr esetében is fontos szerepet játszhattak.

Az elkövetők – természetesen és hagyományosan – leggyakrabban a parancsokkal magyarázták a tetteiket. A náci diktatúra tekintélyelvű politikai kultúrája – amely vadul intoleráns volt a más véleményen levőkkel szemben – a parancsnak való engedelmesség és a fegyelem könyörtelen fenntartásának mérvadó katonai szükségszerűsége mellett olyan helyzetet hozott létre, amelyben az egyéneknek *nem volt választásuk*. A parancs az parancs volt, és abban a politikai klímában senkitől nem lehetett elvárni, hogy megszegje őket, állították az elkövetők. Az engedetlenség egyet jelentett a koncentrációs táborral, ha nem az azonnali kivégzéssel, és valószínűleg a családtagokat sem kímélték volna. Az elkövetők szörnyű „kényszerhelyzetben” találták magukat, és ezért nem tarthatók felelősnek a tetteikért – legalábbis a vádlottak ezt ismételték a háború utáni Németországban lefolytatott perekben.

Van azonban egy általános érvényű probléma ezzel a magyarázattal. Egészen egyszerűen az elmúlt negyvenöt év során lefolytatott sok száz háborús perben nem volt védőügyvéd vagy vádlott, aki akárcsak egyetlen olyan konkrét esetet tudott volna dokumentálni, amikor úgymond elkerülhetetlen, szigorú büntetéssel torolták meg fegyvertelen civilek legyilkolására kapott parancs megtagadását.¹⁹ A büntetés vagy korholás, amely a parancsmegtagadást időnként követte, soha nem volt arányban annak a bűnnek a súlyosságával, amelyet az emberekkel el akartak követtetni.

A „megkerülhetetlen parancs” magyarázat egyik variációja a „vélelmezett kényszerhelyzet”. Azt, hogy a parancsmegtagadás következményei nem voltak olyan félelmetesek, a parancsot teljesítők abban az időben nem tudhatták. Amikor megkapták a gyilkolási parancsot, őszintén azt gondolták, hogy nem volt választási lehetőségük. Kétségtelenül, sok egységénél előfordult, hogy a fanatikus tisztek fenyegetésekkel megfélemlítették az embereket. Mint láthattuk, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj bizonyos tisztjei és altisztjei, mint Drucker és Hegert, kezdetben megpróbálták mindenkit belevonni a gyilkolásba, még ha később fel is mentették a feladat alól azokat, akik nem voltak képesek folytatni. Más tisztek és altisztek, mint Hoppner és Ostmann, pedig kiszóltatták azokat, akikről köztudott volt, hogy nem hajlandók ölni, és megpróbálták – néha sikerrel – rákényszeríteni őket a gyilkolásra.

De általános szabályként még a vélelmezett kényszerhelyzet sem alkalmazható a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljjra. Attól a józefowi hajnaltól fogva, amikor Trapp őrnagy könnyes szemmel és elfúló hangon felajánlotta, hogy mentesíti a feladat alól azokat, akik nem képesek ölni, és az ajánlatát

elsőként elfogadó rendőrt megvédte felettesének, Hoffmann századosnak a haragjától, a 101-es tartalékos rendőrszázalójában nem állt fent vélelmezett kényszerhelyzet. S Trapp későbbi viselkedése – nem csupán felmentette Buchmann hadnagyot a zsidóakciókban való részvételtől, de meg is védte a nemtetszésének nyíltan hangot adó tiszte – még világosabbá tette a dolgokat. Egy sor íratlan „alapszabály” alakult ki a zászlóaljban belül. A kisebb tömegkivégzéseket önkéntesek hajtották végre, vagy a végrehajtókat azok közül választották ki, akik vállalták a gyilkolást, vagy nem vették maguknak a fáradságot, hogy a kivégzőosztagok összeállításakor meghúzódnak a háttérben. Még a nagyobb akciók esetén sem kényszerítették azokat, akik nem akartak gyilkolni. Vissza lehetett utasítani a tiszteket arra irányuló próbálkozásait, hogy gyilkolásra bírják az ölni nem akarókat, mert az emberek tudták, hogy a tiszteket nem fellebbezhetnek Trapp őrnagyhoz.

Az akciókat legnyíltabban kritizálók – például Buchmann – kivételével mindenkinek részt kellett vennie a kordonban és a zsidók összefogdosásában, de még ilyen körülmények között is módjukban állt az egyéneknek eldönteni, részt vesznek vagy sem a gyilkolásban. A vallomások tele vannak történetekkel olyan rendőrökről, akik érvényes parancsokat szegtek meg a gettóküirítési műveletek során: nem ölték meg csecsemőket, elrejtőzni vagy menekülni próbálókat. Még olyanok is állították, hogy nem ölték a gettóküirítések zűrzavarában vagy őrárat során – ahol nem voltak szem előtt –, akik beismerték, hogy részt vettek a kivégzésekben.

Ha a szigorú büntetéstől való félelem nem érvényes magyarázat a parancsnak való engedelmségre, mi a helyzet a „tekintélynek való behódolással”, ahogy azt kiterjesztett értelemben Stanley Milgram használja – az alkalmazkodás mint a szocializáció és az evolúció egyszerű terméke, „mélyen gyökerező viselkedési tendencia” a hierarchiában felettünk állók utasításainak teljesítésére, akár azon az áron is, hogy visszataszító és az „egyetemesen elfogadott” morális normákkal szembemenő tetteket követünk el.²⁰ Milgram mára már elhíresült kísérletsorozata az egyén ellenálló képességét tesztelte a semmiféle külső kényszer, fenyegetést nem alkalmazó tekintéllyel szemben.* Egy „tudományos tekintély” önként jelentkező, nem beavatott alanyokat arra tanított be, hogy egy állítólagos tanulási kísérlet során egyre erősebb – tudtukon kívül nem valóságos – áramütéseket mérjenek egy beavatott áldozatra, aki ezekre gondosan programozott, fokozatosan erősödő „hangvisszacsatolással” – panaszkodással, fájdalmas felüvöltésekkel, segítségért

kiáltással és végül baljós hallgatással – reagált. A klasszikus hangvisszacsatolás-kísérlet során Milgram alanyainak kétharmada egészen a legnagyobb fájdalom okozásáig „engedelmesnek” bizonyult.²¹

A számos változatban elvégzett kísérletek egymástól jelentősen eltérő eredményt produkáltak. Ha a beavatott áldozat takarásban volt, és az alany se nem hallhatta, se nem láthatta a reakcióját, az engedelmség sokkal nagyobb volt. Ha az alany vizuális visszacsatolást és hangvisszacsatolást is kapott, a végsőig való alkalmazkodás 40 százalékkal csökkent. Ha az alany meg kellett érintenie a beavatott áldozatot, például ő szorította rá a kezét az „áramot” vezető lemezre, az engedelmség 30 százalékra esett vissza. Ha egy tekintély nélküli személyiség adta az utasítást, az eredmény nulla volt. Ha a be nem avatott alany kiegészítő vagy járulékos feladatot végzett, de nem ő mérte személyesen az „áramütést” a beavatott áldozatra, az engedelmség majdnem teljes volt. S ellenkezőleg, ha az alanyok egy olyan beavatott kortárscsoportnak voltak a tagjai, amely gondosan megtervezett módon visszautasította, hogy továbbra is alávesse magát a tekintélyhordozó személy utasításainak, az alanyok nagy többsége (90%) csatlakozott saját kortárscsoportjához, és szintén felhagyott a dologgal. Ha az alanyok teljes diszkrécióban maguk döntöttek az áramütések erősségéről, néhány szadista kivételével, következetesen minimálisra csökkentették az áramütés erejét. Ha az alanyok a tudósok közvetlen ellenőrzése nélkül cselekedtek, sokuk „csalt”, és az előírtnál kisebb áramütést mért ki – még akkor is, ha képtelen volt konfrontálódni a tekintéllyel és abbahagyni a kísérletet.²²

Milgram számos tényezővel magyarázta, miért volt ilyen váratlanul magas fokú a gyilkolást is vállaló engedelmség a kényszer nem alkalmazó tekintély esetében. Egyfajta evolúciós elfogultság elősegíti azoknak az embereknek a túlélését, akik alkalmazkodni tudnak a hierarchikus helyzetekhez és szervezett társadalmi tevékenységekhez. A család, az iskola és katonai szolgálat általi szocializáció, valamint a társadalmon belüli jutalmak és büntetések teljes skálája is megerősíti, internalizálja a hajlamot az engedelmségre. Látványosan önkéntes belépés valamely legitimnek „felfogott” tekintélyrendszerbe – erős kötelességtudatot hoz létre. A hierarchián belül levők magukévá teszik a tekintély perspektíváját vagy „helyzet-meghatározását” (ez esetben inkább egy fontos tudományos kísérlet, mint fizikai kényszerűség okozásának formájában). A „lojalitás, engedelmség, fegyelem” elképzelései, melyek értő teljesítését a tekintély megkívánja, erkölcsi kötelességekké válnak, és fontosságukban felülmúlják az áldozattal való azonosulást. A normális egyének egyfajta „eszközállapotba” kerülnek, valaki más akaratának eszközévé válnak. Ebben az állapotukban többé már nem érznek személyes felelősséget tetteik tartalmáért, csupán azért, hogy mennyire jól teljesítsenek.²³

* A Milgram-teszt érvényességével kapcsolatban néhány éve kétségek merültek fel. Lásd: <https://www.amazon.com/Behind-Shock-Machine-Psychology-experiments/dp/159558921X> (a fordító megjegyzése)

Ebbe belebonyolódva az emberek egy sor „rögzítő-tényezővel” vagy „összecementező mechanizmussal” találják magukat szemben, amelyek még jobban megnehezítik a fegyelemszegést és a parancs visszautasítását. A folyamat lendülete gátját állja minden új vagy ellentétes irányú kezdeményezésnek. A „szituációs kötelesség” vagy etikett helytelennek, tapintatlanságnak vagy akár erkölcstelen kötelességszegésnek láttatja a visszautasítást. S a szocializált szorongás, amelyet az engedetlenségért várható büntetés vált ki, további visszatartó erőként működik.²⁴

Milgram félreérthetetlenül utalt a kísérletei során és a náci rezsim idején tapasztalt emberi viselkedés hasonlóságaira. „Az embereket minden különösebb nehézség nélkül rá lehet bírni a gyilkolásra”,²⁵ vonta le a következtetést. Természetesen tudatában volt a két helyzet közötti jelentős különbségnek. Nyíltan beismerte, hogy kísérletének alanyait biztosították, hogy cselekedeteik nem okoznak maradandó fizikai károsodást. Nem fenyegették az alanyokat, és nem alkalmaztak fizikai kényszert velük szemben. S végezetül: nem került sor a beavatott áldozatok „nagyértékű leértékelésére”, szisztematikus ideológiai kiképzésben részesült alanyok révén. Ezzel szemben a III. Birodalom gyilkosai egy rendőrállamban éltek, ahol a parancsmegszegés drasztikus következményekkel járhatott. Intenzív ideológiai felkészítésnek vetették alá őket, de ugyanakkor tisztában voltak vele, hogy nem egyszerűen csak fájdalmat okoznak, hanem emberi életet is kioltanak.²⁶

Vajon felfoghatjuk-e a józefóvi mézárálást egyfajta radikális Milgram-kísérletként, amelyet egy lengyel erdőben valódi gyilkosokkal és áldozatokkal végeztek, nem pedig egy szociálpszichológiai laboratóriumban nem beavatott alanyokkal és beavatott áldozatokkal? Vajon megmagyarázzák-e Milgram megfigyelései és következtetései a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tetteit? Felmerül néhány nehézség, amennyiben Józefówt a tekintélynek való behódolás eseteként magyarázzuk, mivel a Milgram-kísérlet egyik változata sem állítható pontos párhuzamba a józefóvi történelmi helyzettel, és a releváns különbségek túl sok változót képeznek ahhoz, hogy tudományos érvényességű következtetést vonhassunk le belőlük. Mindazonáltal a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj embereinek viselkedése és a vallomásaik szemléltető módon alátámasztják Milgram meglátásainak jórésztét.

A tekintélyrendszer, amelynek a rendőrök engedelmeskedtek Józefóban, a laboratóriumi helyzettel ellentétben egészen összetett volt. Trapp őrnagy nem erős, hanem nagyon is gyenge tekintélyhordozó személy volt. Sírva ismerte el az előttük álló feladat iszonyatos természetét, és az idősebb tartalékos rendőrök számára lehetővé tette, hogy kivonják magukat a feladat alól. De ha Trapp közvetlen tekintélyhordozó személyi minőségében gyenge volt is, a távolabbi tekintélyrendszer, amelyre hivatkozott, minden volt, csak

nem gyenge. A parancs a tömegmészárlásra a legmagasabb helyről érkezett, mondta Trapp, és a zászlóaljat kötötték az ettől a távoli tekintélytől érkezett parancsok, még ha Trapp törődése mentesített is néhány rendőrt a teljesítésük alól.

Minek engedelmeskedett Trapp embereinek nagy többsége, amikor nem léptek ki a sorból? Trappnak vagy a felettesei által képviselt tekintélynek? Vajon Trappnak engedelmeskedtek, de elsősorban nem mint tekintélyhordozónak, hanem mint személyiségnek – a népszerű és kedvelt tisztnek, akit nem hagyhattak a csávéban? S mi van a többi tényezővel? Maga Milgram is megjegyzi, hogy az emberek jóval gyakrabban magyarázzák viselkedésüket tekintélytisztelettel, mint konformitással, mert mintha csak az előbbi oldozná fel őket a személyes felelősség alól. „Az alanyok tagadják a konformitást, és az engedelmisséget *használják fel* cselekedeteik magyarázatára.”²⁷ Mégis sok rendőr ismerte be, hogy nem a tekintélynek, hanem a konformitás nyomásának engedelmeskedett (mit fognak gondolni a bajtársaik). Milgram nézete szerint az effajta beismerés csak a jéghegy csúcsa, és ennek a tényezőnek jóval fontosabbnak kellett lennie, mint amit ez emberek beismertek a vallomásaikban. Ha pedig ez a helyzet, a konformitás a tekintélynél centrálisabb szerepet feltételez Józefóban.

Milgram megvizsgálta, milyen hatással van a kortárscsoportnyomás az egyén tekintéllyel szembeni ellenállás-kapacitására. Amikor a beavatott együttműködők blicceltek, az alanyok sokkal könnyebbnek találták követni őket. Milgram ennek az ellenkezőjét is megpróbálta megvizsgálni, vagyis a konformitás szerepét a fájdalomkókozó kapacitás növelésében.²⁸ Három alany – két együttműködő és egy nem beavatott – azt az instrukciót kapta a tudományos tekintélytől, hogy okozzanak fájdalmat a bármelyikük által javasolt legalacsonyabb szinten. Amikor valamely egymagában cselekvő nem beavatott alany a feszültség beállításához teljes diszkréciót biztosított, az alany majdnem mindig csak minimális fájdalmat okozott. De amikor a mindig elsőként sorra kerülő két együttműködő az áramütések erősségének fokozatosan növelését javasolta, a nem beavatott alanyt jelentős mértékű befolyás érte. Bár az egyéni variációk skálája széles volt, a választott áramerősség átlagos értéke félútra esett az áramütés erejének nem növelése és a fokozatos, lépésenként történő növelése között. Ez még mindig nem a gyenge tekintély hiányosságait kompenzálni hivatott kortárscsoportnyomás próbája. Pityergés nem volt, csak a tisztelettel övezett tudós ösztökélése, hogy az alanyok hagyják ott a kezelőtáblát, míg mások – akikkel az alanyok bajtársi viszonyban voltak, és akik előtt kénytelenek voltak férfiasnak és keménynek tűnni – maradtak, és folytatták a fájdalmas áramütések adagolását. Valóban szinte a lehetetlenséggel lenne határos összeállítani egy kísérletet egy olyan

forgatókönyv kipróbálására, amely megköveteli a nem beavatott alany és a beavatott együttműködők igazi, bajtársi kapcsolatát. Mindazonáltal úgy tűnik, Milgramnak sikerült egyértelműen demonstrálnia, hogy a tekintély és a konformitás kölcsönösen erősíti egymást.

Ha a tekintély sokrétű természete Józsefóban és a rendőrök közötti konformitás kulcsszerepe nem is fut teljesen párhuzamban Milgram kísérleteivel, mégis figyelemreméltó támogatást nyújtanak Milgram következtetéseihez, és egyértelműen igazolják bizonyos megfigyeléseit. A gyilkolás iszonyatának közvetlen közelsége jelentős mértékben megnövelte azoknak az embereknek a számát, akit tovább már nem akartak eleget tenni a parancsnak. Másrészt a munkamegosztás és a gyilkolási folyamat haláltáborokba való áthelyezése következtében az emberek aligha – ha egyáltalán – éreztek bármiféle felelősséget tetteikért. Milgram kísérletének alanyaihoz hasonlóan sok rendőr is kibújt a parancs teljesítése alól, amikor nem voltak közvetlen felügyelet alatt. Ha kockázat nélkül megtehették, mérsékeltek személyes részvételüket, arra azonban nem voltak képesek, hogy nyíltan megtagadják a részvételt a zászlóalj gyilkoló műveleteiben.

Egy tényező – az ideológiai felkészítés –, amelyre Milgram kísérletei nem terjedtek ki, és egy másik – a konformitás –, amelyet csak részben érintett, további vizsgálatot igényelnek. Milgram megszabta „a helyzet definícióját”, vagyis az ideológiát, amely a tekintélyhez való alkalmazkodás döntő fontosságú előzményeként értelmet és koherenciát biztosít a társadalmi eseménynek. A viselkedés ellenőrzésének egyik módja ellenőrizni a módszert, amellyel az emberek a világukat értelmezik, érvelt Milgram. Ha elfogadják a tekintély ideológiáját, az akció logikusan és készségesen követi azt. Következésképpen „létfontosságú követelmény a készséges engedelmisség eléréséhez az ideológiai megokolás, mert az teszi lehetővé egyén számára, hogy olyannak lássa a viselkedését, ami az a kívánatos végcél elérését szolgálja.”²⁹

Milgram kísérleteiben jelen volt egy „mindenek felett átvélő, ideológiai indokolás” azon hallgatóságos és megkérdőjelezhetetlen hit formájában, hogy a tudomány és hozzájárulása a fejlődéshez jó. De nem próbálták szisztematikusan „leértékelni” a beavatott áldozatot, és senki sem próbálta bármiféle ideológiával teletömni az alany a fejét. Milgram feltételezése szerint a náci Németország lakossága a jóval csekélyebb közvetlen felügyelet ellenére is destruktívabban viselkedett, ami a tekintélynek egy „viszonylag hosszú indoktrinálási folyamat révén elért internalizálásából következett, amit egy laboratóriumi óra alatt lehetetlen volt rekonstruálni.”³⁰

Akkor hát milyen mértékben formálta a náci doktrínák tudatos sulykolása a 101-es tartalékos rendőrszászlóalj állományának viselkedését? Olyan mennyiségben zúdult volna rájuk az okos és ármányos propaganda, amitől

elveszítették képességüket a független gondolkodásra és felelősségteljes cselekvésre? Vajon a zsidók leértékelése és a legyilkolásukra való buzdítás volt az ideológia felkészítés lényege? Közismert nevén „agymosásnak” nevezik az intenzív ideológiai kiképzést és pszichológiai manipulációt. Ilyesmiről a koreai háborúban fogságba esett amerikai katonák tesznek először említést. Ezek a gyilkosok is átestek volna valamiféle „agymosáson”?

Kétségtelen, hogy Himmler nagy hangsúlyt helyezett az SS és a rendőrség állományának ideológiai nevelésére. Nem csak hatékony katonáknak és rendőröknek kellett lenniük, hanem ideológiailag motivált harcosoknak, keresztes lovagoknak is a III. Birodalom faji és politikai ellenségei ellen folytatott harcban.³¹ Nemcsak az SS elitszervei részesültek ideológiai kiképzésben, hanem az Ordnungspolizei is. A legalacsonyabb rangú tartalékos rendőr sem maradt ki belőle, jöllehet a tartalékosok aligha illettek bele Himmlernek az új náci arisztokráciáról alkotott elképzelésébe. Például az SS-tagsághoz öt generációra visszamenőleg kellett igazolni a faji tisztaságot, szemben a rendőrséggel, ahol az „elsőfokú keverékek” (személyek két zsidó nagyszülővel) és házastársaik 1942 októberéig, a „másodfokú keverékek” (emberek egy zsidó nagyszülővel) és házastársaik 1943 áprilisáig szolgálatban maradhattak.³²

1940. január 23-i alapkiképzési irányelveiben az Ordnungspolizei főhivatala elrendelte, hogy a jó fizikai kondíció fenntartása, a fegyverhasználat és a rendőri technikák elsajátítása mellett az összes Ordnungspolizei-zászlóaljat jellemében és ideológiailag is meg kell erősíteni.³³ Az alapkiképzés egy hónapos „ideológiai képzést” is magába foglalt. Az első hét egyik témája „Világnézetünk alapja: a faj” címet viselte, amit a második héten „A vér tisztaságának fenntartása” című előadás követett.³⁴ Az alapkiképzésen túl mind az aktív, mind a tartalékos rendőrszászlóaljak legénysége tisztjeik részéről folyamatos katonai és ideológiai nevelésben részesült.³⁵ A tiszteknek egyhetes szemináriumokon is részt kellett venniük, amelyekbe egyórányi ideológiai képzés és egyórányi, másoknak tartandó ideológiai képzési gyakorlat is beletartozott.³⁶ Az 1941 januári, ötrészes tanulmányterv az alábbi alfejezeteket foglalta magába: „A faj mint világnézetünk alapjának az értelmezése”, „A zsidókérdés Németországban”, „A német vér tisztaságának megőrzése”.³⁷

E folyamatos ideológiai képzés szellemében és gyakorisága révén világos utasításokat adtak ki, amelyek „zsinórmértéke” a nemzetiszocialista világnézet volt. Az embereket naponta, de legalább kétnaponta tájékoztatták az aktuális eseményekről és azoknak az ideológiai köntösbe burkolt értelmezéséről. A tiszteknek minden héten 30-45 perces összejöveteleket kellett tartaniuk, amelyeken ajánlott könyvekből vagy speciálisan előkészített SS-pamfletekből olvastak fel rövid ismertetőket, tanulságos szemelvényeket. A tiszteknek olyan témát kellett választaniuk – például lojalitás, bajtársiasság, támadó

szellem –, amelyek egyértelmű módon mutatták be a nemzetiszocializmus oktatási céljait. Havonta üléseztek, mikor is megtárgyalták a legfontosabb időszéri témákat. Ezeket az előadásokat tiszték, valamint az SS és a párt oktatási személyzetének tagjai is tarthatták.³⁸

A 101-es tartalékos rendőrszázlój tisztjei nyilvánvalóan eleget tettek az ideológiai oktatással kapcsolatos irányelveknek. 1942 decemberében Hoffmann és Wohlauf századost, valamint Gnade főhadnagyot „az ideológia és az egységekről való gondoskodás területén folytatott tevékenységük” elismeréseként kitüntették, és a parancsnokság részéről könyvjutalomban részesültek.³⁹ De Himmler kétségtelen szándékai ide vagy oda, elég egyetlen pillantást vetni a 101-es tartalékos rendőrszázlój ideológiai felkészítéséhez használt anyagra, hogy komoly kétségeink támadjanak afelől: vajon kellőképpen adekvát volt-e az SS kiképző anyaga a rendőrök gyilkosokká válásának magyarázatához?

A koblenzi német Szövetségi Archívumban (Bundesarchiv) két fajtája található az Ordnungspolizei számára előírt oktatási anyagnak. Az elsőt, egy hetente körlevél formájában megjelenő, két cikksorozatot, az Ordnungspolizei „ideológiai képzésért” felelős osztálya adta ki 1940–44 között.⁴⁰ Ezekben néhány vezércikket olyan náci és ideológiai nagyságok jegyeztek, mint Joseph Göbbels, Alfred Rosenberg (Hitler minisztere az elfoglalt Szovjetunióban) és Walter Gross (a párt faji politikai osztályának vezetője). Az írásokból természetesen süttött a rasszista perspektíva, de az összesen mintegy kétszáz kiadványban viszonylag kevés helyet szenteltek *kifejezetten* az antiszemitizmusnak és a zsidókérdésnek. Az egyik kivétel, mely „A zsidóság és a bűnözés” címet viselte, még a két cikksorozat középszerű színvonalához képest is kivételesen nehézkes írás, és arra a következtetésre jutott, hogy az állítólagos zsidó jellemvonások, mint a „mértéktelenség”, a „hiúság”, a „kíváncsiság”, a „realitás figyelmen kívül hagyása”, a „lélektelenség”, a „butaság”, a „rosszindulat” és a „brutalitás” – a „tökéletes bűnöző” jellemvonásai.⁴¹ Ez a szöveg inkább elaltatta az olvasóit, mintsem hogy gyilkost formált volna belőlük.

Egyetlen másik cikket szenteltek teljes mértékben a zsidókérdésnek, ez az 1941 decemberi kiadvány hátsó borítóján található, címe: „A jelen háború célja: megszabadítani Európát a zsidóktól”. A cikk vészjóslóan megjegyyezte, hogy „már megvalósulóban van a Führer jóslata, miszerint a zsidók által ki-robbantott új háború nem az antiszemita Németország összeomlását, hanem éppen ellenkezőleg, a zsidók eltűnését fogja eredményezni”, hogy küszöbön állt „a zsidókérdés végleges megoldása, amely nem csupán a hatalomtól való megfosztásukat jelenti, hanem ezen élősködő faj tényleges eltávolítását az európai népek családjából”. „Ami két évvel ezelőtt még lehetetlennek tűnt, fokozatosan realitássá válik: a háború végére zsidómentes Európában fogunk élni.”⁴²

Természetesen semmi különös nem volt abban, hogy az SS oktatóanyaga a végső céllal, a „zsidómentes Európa” elérésével összefüggésben felidézte Hitler jóslatát, és segítségül hívta a Führer tekintélyét. Éppen ellenkezőleg, ugyanezt az üzenetet széles körben terjesztették a népesség körében. Egyébként az, hogy ezeknek az anyagoknak mennyire nem a tartalékos rendőrök „agymosása”, tömeggyilkosokká formálása volt a célja, abból az 1942. szeptember 20-i cikkből is kiolvasható, amely a két sorozat egyetlen cikként a tartalékos rendőröknek íródott. A cikk távolról sem arról szólt, hogyan acélozzák őket emberfeletti mértékben embertelenné nagy feladatok elvégzéséhez, hanem azt feltételezte, hogy a tartalékos rendőrök semmi fontosabb dolgot nem csinálnak. Hogy javítsák a hangulatukat, amelyet legfőképp az unalom kezdett ki, biztosították „az idősebb tartalékosokat”, hogy tekintet nélkül arra, mennyire tűnik számukra érdektelennek a feladatuk, a totális háborúban „mindenki fontos.”⁴³ Addigra a 101-es tartalékos rendőrszázlój „idősebb tartalékosai” már túl voltak a józefóvi és lomazyi tömegkivégzéseken és az első parczewi és miedzyrzeci deportálásokon, és a Lublini kerület északi részén lévő gettók ellen indítandó és gyilkolásban kulmináló hathetes hadjárat küszöbén álltak. Valószínűtlen, hogy bármelyikük túlságosan relevánsnak vagy lelkesítőnek találta volna ezt a cikket.

Egy sor (évi 4-6) speciális pamflet – melyek „az Ordnungspolizei ideológiai képzését” voltak hivatottak elősegíteni – képezte az oktatóanyag második csoportját. Az egyik 1941-es kiadvány „A német nép vérközössége” illetve „A Nagynémet Birodalom” témakörét taglalta.⁴⁴ Az egyik 1942-es kiadvány a „Németország újrászervezi Európát”, egy különkiadás pedig „Az SS-ember és a vérkérdés” címet viselte.⁴⁵ 1943-ban egy nagy, összevont kiadványt szenteltek „A fajpolitika” témakörének.⁴⁶ A vér kérdésével foglalkozó 1942-es külön kiadványban, de különösen az 1943-as „A fajpolitika” címűben igen erős hangsúlyt kapott a faji doktrína és a zsidókérdés, amelyeket nagyon részletesen és módszeresen tárgyalt. Ebben az alábbi eszmefuttatás olvasható: a német „nép” (*Volks*) vagy „vérközösség” (*Blutgemeinschaft*) hat, egymással közeli rokonságban lévő európai faj keverékéből áll, amely közül a legnagyobb az 50-60 százalékot kitevő nordikus faj. A fajt kialakító zord északi klíma kíméletlenül megsemmisítette a gyenge elemeket, ezért a nordikus faj magasabb rendű a világ összes többi fájánál, ahogy ez a német kulturális és katonai teljesítményekből is kiviláglik. A német *Volks*-nak folyamatosan harcolnia kell a természettel a fennmaradásért, mert a természet törvényei szerint „az összes gyengére és alacsonyabb rendűre a pusztulás vár”, és „csak az erőseknek és hatalmasoknak van joguk a szaporodásra”. Ahhoz, hogy ezt a csatát megnyerje, a *Volks*-nak két dolgot kell tennie: életteret kell szereznie a további népszaporulat számára, és meg kell őriznie a német vér tisztaságát.

Azok a népek, akik számbelileg nem növekednek, vagy nem őrzik meg tisztaságukat, Spárta és Róma sorsára jutnak.

Az emberek egyenlőségét hirdető doktrínák jelentik a főveszélyt a területi expanzió és a faji tisztaság szükséges voltának egészséges tudatosságára. Az első ilyen doktrína a zsidó Pál által terjesztett kereszténység. A második a zsidó szabadkőművesek által ösztönzött francia forradalomban – a fajilag alacsonyabb rendűek felkelésében – gyökerező liberalizmus. A harmadik és egyben legveszélyesebb a zsidó Marx Károly kézjegyet viselő marxizmus-kommunizmus.

„A zsidó egy keverék faj, amely minden más néppel és fajjal ellentétben mindenekelőtt parazita ösztönein keresztül őrzi meg lényeges tulajdonságait”. Mellőzve bármifajta következtetést vagy logikát, a pamflet azt állította, hogy miközben a zsidók megtartották a saját faji tisztaságukat, fajkeveredéssel létükben veszélyeztették a befogadó népeket. A fajtudatos népek és a zsidók együttélése elképzelhetetlen. Köztük csak harc volt elképzelhető, amely csak akkor érhetett véget, amikor az „utolsó zsidó elhagyja a Földnek általunk belakott részét”. A jelenlegi háború is ilyen harc, amely meghatározza Európa sorsát. „A zsidók elpusztításával” az európai összeomlás veszélye is megszűnik.

Milyen határozott célból íródtak ezek a pamfletek? Milyen következtetések levonására ösztönözték az olvasókat a nemzetiszocialista faji gondolkodás alaptételeiből vett ismertetőikkel? Sem „A vér kérdése”, sem „A fajpolitika” nem zárult a faji ellenség megsemmisítésére biztató felszólítással. Inkább a népszaporulat növelésére serkentették a németeket. A faji harc részben a „termékenység” és a „kiválasztás” törvényei által meghatározott demográfiai küzdelem volt. A háború a „kontraszelekció tiszta formája”, mert nem elég, hogy a legjobbak hullnak el a csatatéren, de ráadásul azelőtt teszik, hogy utódokat nemzettek volna. „A fegyverek győzelme” megkövetelte a „gyerekek győzelmét”. Mivel az SS a német népben túlsúlyban lévő nordikus elemet reprezentálta, az SS-embereknek kötelességük volt fiatalon házasodni; fiatal, fajilag tiszta és termékeny feleséget kellett választaniuk, és sok gyereket kellett nemzeniük.

Ezért jó néhány tényezőt szem előtt kell tartani, ha ki akarjuk értékelni a pamfleteknek a tartalékos rendőrökre gyakorolt hatását. Először is: a leg részletesebb és legalaposabb pamfletet 1943-ig – amely időpontban a Lublini kerület északi része, ahol a 101-es tartalékos rendőrszázalaj tevékenykedett, lényegében már „zsidómentes” volt – ki sem adták. Túl késői volt ahhoz, hogy szerepe lehetett volna ennek a zászlóaljnak a tömeggyilkosságra való felkészítésében. Másodszor: az 1942-es pamflet egyértelműen a fiatal SS-leányok családi kötelességeiről szólt, és felettébb irreleváns volt a középkorú

tartalékos rendőrök szempontjából, akik már régebben meghozták döntéseiket a házastársukkal és családjuk méretével kapcsolatban. Így, még ha hozzáférhető volt is, kimondottan alkalmatlannak látszott arra, hogy alaptéma legyen a zászlóalj heti vagy havi ideológiai kiképzéseinek egyikén.

Harmadszor: a rendőrök életkora más módon is befolyásolta fogékonyaságukat az ideológiai kiképzésre. A náci elkövetők jó része fiatal volt. Ők már egy olyan világba nőttek bele, amelyben a náci értékek jelentették az „morális normát”. Akár úgy is okoskodhatnánk, hogy ezek a fiatal emberek a náci diktatúra körülményei között jártak iskolába, szocializálódtak, és egyszerűen nem ismertek jobbat. A zsidók gyilkolása nem ütközött azzal az értékrenddel, amelyben felnőttek, és így ideológiai felkészítésük is sokkal könnyebb volt. De bármilyen legyen is az érdeme egy ilyen érvelésnek, semmiképpen nem állja meg a helyét a 101-es tartalékos rendőrszázalaj többnyire középkorú rendőrei esetében. Ezek a rendőrök az 1933-at megelőző korszakban jártak iskolába, és személyiségformáló éveik is az 1933 előtti időszakra estek. Sokan olyan társadalmi környezetből érkeztek, amely nem volt fogékony a nemzetiszocializmusra. Tökéletesen ismerték a náci korszak előtti német társadalom erkölcsi normáit. Korábbi mértékekkel értékelhették a náci irányelveket, amelyek végrehajtásával megbízták őket.

Negyedszer: az ideológiai traktátusok, amilyenek az Ordnungspolizei számára is készültek, ugyanúgy tükrözték azt a légkört, amelyen belül a tartalékos rendőröket kiképezték és eligazították, mint azt a politikai kultúrát, amelyben a megelőző évtized során éltek. Ahogy Drucker hadnagy rendkívül eufemisztikusan kifejezte: „Az akkori idők hatása a zsidókkal szembeni beállítottságomat bizonyos mértékű averzió jellemezte.” A zsidók folyamatos és szüntelen, mindent átítató gyalázásának és a német felsőbbrendűség hasonló intenzitású súlykolásának befolyással kellett lennie a német tömegek, köztük a tartalékos rendőrök viselkedésére.

Sötödösor: a zsidókkal foglalkozó pamfletek és egyéb anyagok szükségesnek ítélték Európa zsidómentessé (*judenfrei*) tételét, támogatást és együttérzést kértek a cél eléréséhez, de nem ösztönöztek nyíltan személyes részvételre a cél eléréséhez szükséges zsidógyilkolásban. Azért szükséges erre a kérdésre kitérni, mert a partizánok elleni hadviselésre vonatkozó Ordnungspolizei irányelvek némelyike egészen nyíltan kimondta, hogy minden rendőrnek kellően keménynek kell lennie ahhoz, hogy partizánokat – és ami még fontosabb – „partizángyanús” személyeket öljön meg.

A partizán hadviselés nem más, mint a bolsevizmusért folytatott harc, nem népi mozgalom... Az ellenséget teljesen meg kell semmisíteni. A folytonos döntési kényszer a partizánok és a partizángyanúsok életé-

*ről és haláláról, még a legkeményebb katonának is nehézséget okoz. De a döntéseket meg kell hozni. Az viselkedik helyesen, aki a személyes érzések lehetséges indítékait félretéve, számalmat és kíméletet nem ismerve teszi a dolgát.*⁴⁷

Az Ordnungspolizei ideológiai kiképzését szolgáló, fennmaradt anyagok semelyikében sem található a fentihez hasonló irányelv-együttes, amely fegyvertelen zsidó nők és gyerekek legyilkolására próbálja felkészíteni a rendőröket. Bizonyos, hogy a partizánellenes tisztogatások során nagy számban gyilkoltak le zsidókat „partizángyanúsként” a Szovjetunióban. Csakhogy azokon a lengyel területeken, amelyek 1942-ben a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj hatáskörébe tartoztak, egyszerűen nem volt komoly átfedés partizángyanús egyének és zsidók legyilkolása között. Legalább is ennél az egységnél a zsidók gyilkolását nem lehet a partizánok vagy a „partizángyanúsak” legyilkolását szorgalmazó brutális buzdítás számlájára írni.

Akad azonban egy idevonatkozó összehasonlítás. Mielőtt az Einsatzgruppék a Szovjetunió területére léptek volna, kéthónapos kiképzésen estek át. Felkészítésük során különböző SS-nagyságok látogatták meg őket és tartottak buzdító beszédeket a küszöbön álló „megsemmisítő háborúval” kapcsolatban. Négy nappal az invázió előtt a tiszteket Berlinbe rendelték egy utolsó találkozási magával Reinhard Heidrichhez. Röviden: komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy felkészítsék őket tömeggyilkosságok elkövetésére. Még az 1941 nyarán, az Einsatzgruppék nyomában a Szovjetunió területére lépő rendőrzászlóaljakat is nagyjából felkészítették a rájuk váró feladatokra. A rendőrökkel ismertették az elfogott kommunisták kivégzését elrendelő titkos utasítást, az úgynevezett „komisszár parancsot”, és a civil lakossággal való bánásmód irányelveit. Némelyik zászlóaljparancsnok – ahogy azt a hozzájuk látogató Daluegétől és Himmlertől látták – szónoklatokkal igyekezett lelkesíteni a parancsnokságára bízott egységet. Ugyanakkor, meglepő módon a 101-es tartalékos zászlóalj tisztikarát és legénységét egyaránt felkészületlenül érte a rájuk váró gyilkos feladat.

Összegezve, a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljat a német társadalom többi részéhez hasonlóan megfertőzte a rasszista és antiszemita propaganda. Továbbá, az Ordnungspolizei vezetése minden egység esetében gondoskodott az alapfokú és folyamatos ideológiai kiképzésről. Egy ilyen propagandaáradat minden bizonnyal jelentős mértékben erősítette a német felsőbbrendűségbe vetett hitet, valamint azt a „bizonyos averziót” a zsidókkal szemben. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló, hogy az ideológiai felkészítést szolgáló anyag java nem az idősebb tartalékosoknak íródott, sőt bizonyos esetekben teljesen alkalmatlannak és irrelevánsnak bizonyult a számukra. Szembetűnő módon

hiányzik a fennmaradt dokumentációból az olyan anyag, amely a rendőröket a személyes feladatként rájuk osztott zsidógyilkoláshoz lett volna hivatott megkeményíteni. Elégge meg kellene lennünk győződve az ideológiai felkészítés manipuláló képességéről ahhoz, hogy elhiggyük, ennek az anyagnak bármely része megfoszthatta a független gondolkodás képességétől a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj rendőreit. Kétségtelen, hogy az emberek jó része általánosságban befolyásolható és kondicionálható volt; hogy sokukat átítatta a saját felsőbbrendűségük, faji összetartozásuk tudata, valamint azon meggyőződésük, hogy a zsidók mások és alsóbbrendűek, de teljesen biztos, hogy nyíltan nem készítették fel őket a zsidók legyilkolásának feladatára.

Az ideológiai kiképzés mellett volt még egy lényeges tényező, amelyet Milgram kísérletei csupán érintettek, de nem tártak fel: a csoporttal való azonosulás. A zászlóalj mint egység parancsot kapott a zsidók legyilkolására, de a rendőrök egyenként nem kaptak ilyen parancsot. Mégis az emberek 80-90 százaléka folytatta a gyilkolást, holott szinte mindannyian – legalábbis kezdetben – iszonyodtak és undorodtak attól, amit tettek. Egyszerűen elképzelhetetlen tartották, hogy kilépjenek a sorból, hogy nonkonformista módon viselkedjenek. Egyszerűbb volt ölni.

Miért is? Először is: a sorból való kilépéssel a gyilkolást nem vállalók a „piszkos munkát” a bajtársaikra hagyták. Mivel a zászlóaljnak mint egységnek akkor is gyilkolnia kellett, ha az egyéneknek nem, a gyilkolás visszautasítása egyet jelentett a kellemetlen közös feladat személyre eső része alóli kibújjással. Ez, hatását tekintve, aszociális cselekedet volt a bajtársakkal szemben. A gyilkolás alól kibúvók az izolálódást, az elutasítást és a kiközösítést kockáztatták – ami nagyon kényelmetlen kilátás egy szorosan összezárt egységben, idegen környezetben, ellenséges lakosságtól körülvéve. Az ilyen egyén seho-va és senkihez sem fordulhat támogatásért, társadalmi kapcsolatért.

Az elszigetelődés veszélyét tovább fokozta az a tény, hogy a kilépést erkölcsi szemrehányásként is értelmezhatték a bajtársak: a gyilkolást elutasító voltaképpen azt jelezte, hogy „túl jó” ahhoz, hogy ilyesmit tegyen. A gyilkolást megtagadók többsége, bár nem mindegyikük, ösztönösen megpróbálta elkerülni bajtársai kritizálását, ami pedig benne rejtett a gyilkolás elkerülésének tetteben. Az elkerülők nem azt bizonygatták, hogy morálisan „túl jók”, hanem inkább azt, hogy „túl gyengék” a gyilkoláshoz.

Ez a hozzáállás nem jelentett kihívást a bajtársak önértékelésével szemben; éppen ellenkezőleg, legitímálta a „keménységet”, megtartotta magasabb rangú minőségnek. A szorongó egyén számára ez még egy járulékos előny is bírt: nem vonta morális alapon kétségbe a gyilkos rendszer célkitűzéseit. De ugyanakkor felvetett egy másik problémát, miután nem volt nagy a különbség a „gyöngének lenni” és a „gyávának lenni” között. Innen fakad

a megkülönböztetés, amelyet egy olyan rendőr tett, aki Józsefóban azért nem lépett ki a sorból, mert attól félt, hogy gyávának tekintik, de aki később otthagya a kivégzőosztagot: egy dolog túl gyávának bizonyulni már a gyilkolás megpróbálásához is, és megint más gyengének bizonyulni a folytatáshoz, miután az illető már megpróbálkozott vele.⁴⁸

Következésképpen a gyilkolást nem vállalók többsége ármányos módon csak megerősítette a többség „macsós” értékrendjét – amely szerint pozitív tulajdonságnak számított elég „keménynek” lenni békés és védtelen férfiak, nők és gyerekek legyilkolásához –, és megpróbálta nem szétszakítani azokat a kötelékeket, amelyek a társadalmi környezetüket jelentő bajtársi közösséghez kapcsolta. A lelkiismeret és a zászlóaljban uralkodó normák ellentmondásai közötti őrlődés számos rendőrnél gyötrelmes kompromisszumokat eredményezett: nem lőtték agyon a helyszínen a csecsemőket, hanem hagyták, hogy anyjuk a gyűjtőhelyre vigye őket; nem öltek őrségben, ha nem volt a közelben túlbuzgó bajtárs, aki jelenthette volna az efféle finnyáskodást; elvitték zsidókat a kivégzőhelyre, de szándékosan mellélőttek. Csak a nagyon kivételesekről pergett le társaik gúnyolódása, és viselték el, hogy „gyengének” csúfolják, ne tartsák „férfinak” őket.⁴⁹

Mostanra leírtunk egy teljes kört, és visszaértünk John Dower megfigyeléséhez, miszerint a háború és a rasszizmus hatásai a folyamatos propaganda és ideológiai felkészítés alattomos hatásaival karöltve erősítik egymást. A mindent átható rasszizmus, és ami belőle következett: a zsidó áldozatok kirekesztése az elkövetőkkel közös összes térből, a rendőrök többsége számára megkönnyítette a közvetlen környezetük (a zászlóalj) és társadalmuk (a náci Németország) normáihoz való alkalmazkodást. Az éveken át folyó antiszemita propaganda (és a náci diktatúrát megelőző évtizedek fülhasogatóan harsány német nacionalizmusa) összekapcsolódott a háború polarizáló hatásával. A fajilag magasabb rendű németek és a fajilag alacsonyabb rendű zsidók dichotómiája, ami a náci ideológia magvát képezte, könnyen egybe tudott olvadni azzal az ábrázolásmóddal, amely Németországot egy, minden oldalról ellenségekkel körülvett szigetként jelenítette meg. Ha kétséges, hogy a rendőrök többsége megértette és magáévá tette a náci ideológiai elméleti aspektusait, ahogy azokat az ideológiai felkészítést szolgáló SS-pamfletek megjelenítették, az is kétséges, hogy a – Drucker hadnagy kifejezését használva – „kor hatásával”, a németek felsőbbrendűségét hirdető szüntelen propagandával és a zsidók megvetésére, gyűlöletére biztató izgatással szemben immunisak voltak. Semmi sem segített jobban a náci kánnak a faji háború megvívásában, mint maga a háború. Háború idején, amikor túlságosan is megszokottá vált kirekeszteni az ellenséget az emberi közösségből, a zsidókból is túl könnyű volt „ellenségképet” – *Feindbildet* – csinálni.

Primo Levi legutolsó, *A vízbefúltak és a megmentettek* című könyvében található egy esszé, „A szürke zóna”, amely talán Levi legmélyrehatóbb, legnyugtalanítóbb elmélkedése a Holokausztról.⁵⁰ Ebben fenntartja, hogy a világos különbségtételre irányuló természetes törekvésünk ellenére sem lehet a táborok történetét a „két érdekcsoport, az áldozatok és az üldözők történetére redukálni”. Szenvedélyesen állította, hogy „naiv, abszurd és történelmileg hamis azt hinni, hogy egy olyan pokoli rendszer, mint a nemzetiszocializmus, szentesíti az áldozatait; pontosan fordított a helyzet, éppen hogy lealacsonyítja, saját magához teszi hasonlatossá őket”. Itt az ideje, hogy vizsgálat alá vonjuk az elkövető és az áldozat egyszerűsített manicheus képe közötti „szürke zónát”. Levi a „*protekcija* (korruptió) és a *kollaboráció*” szürke zónájára összpontosított, amely a táborokban a áldozatok sokfélesége körében virágzott – a többi rabbal szemben élvezett apró fölényekkel visszaélő, alacsony beosztású funkcionáriusok „színes faunájától” kezdve, a valóban privilegizált kápók (akik a „legszörnyűbb atrocitásokat elkövetésével” élhették ki a szeszélyeiket) hálózatán keresztül, a rettenetes sorsú, az életüket a krematóriumok és a gázkamrák kiszolgálásával meghosszabbító Sonderkommandókig (Levi a Sonderkommandó kieselését és megszervezését tartotta a nemzetiszocializmus „legpokolibb bűnének”).

Miközben Levi a szürke zónán belül levő áldozatok viselkedésének sokrétűségére összpontosított, bátorkodott arra emlékeztetni, hogy az elkövetők is beletartoztak ebbe a zónába. Még Mussfeld, a birkenau krematórium egyik SS altisztje – aki napi mézárásadagját leleményes gonoszsága által fémjelzett önkényes és szeszélyes tettekkel fejelte meg – sem volt egy „monolit”, amikor a gázkamra kiürítése közben egy 16 éves lányra bukkantak, aki a csodával határos módon túlélte az elgázosítást. A felfedezés megrökönytetette Mussfeldet, és egy pillanatra elbizonytalanodott. Végül parancsot adott a lány kivégzésére, de nem várta meg parancsa végrehajtását, hanem gyorsan kiment. A „pillanatnyi szálamom” kevésnek bizonyult Mussfeld „feloldozásához”, akit 1947-ben megérdemelten fel is akasztottak. Mégis a „szürke sávon, a homály azon a zónáján belülre helyezte – igaz annak a legszélsebb határára –, amelyet a terroron és szolgalelkűségen alapuló rezsim sugároznak ki magukból”.

Levi nézetét az áldozatokat és az elkövetőket egyaránt magába foglaló szürke zónáról óvatos fenntartással kell megközelíteni. Az áldozatok és az elkövetők a szürke zónában nem voltak egymás tükörképei. Az elkövetők nem váltak az áldozatok társaivá (mint oly sokan állították később) azon a módon, ahogy némely áldozat az elkövetők cinkosává lett. Az elkövető és az áldozat közötti kapcsolat nem volt szimmetrikus. Választási lehetőségeik, amellyel mindegyikük szembetalálta magát, teljesen különböztek egymástól.

Mindazonáltal Levi szürke zónája egészen alkalmazhatónak tűnik a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljra. A zászlóaljnak megvolt az a része, amely megközelítette a legszélso határt. Gnade hadnagy ötlük az eszünkbe, aki először, a gyilkolásban való részvételt elkerülendő, az embereivel együtt még gyorsan elhagyta Minszket, de aki később megtanulta élvezni a gyilkolást. Vagy gondoljunk a sok másik tartalékos rendőrré, akik a józefóvi erdőben még iszonyodtak, de a későbbiek maguktól jelentkeztek a kivégzőosztagokba és a „zsidóvadászatot” folytató egységekbe. Mussfeldhez hasonlóan ők is bizonyára átérték a „szánalom pillanatát”, de ez még nem oldozza fel őket. S a szürke zóna ellenkező határán, még a zászlóalj gyilkos tevékenységének legnyilvánvalóbb és legszókimondóbb kritikusa, Buchmann hadnagy is legalább egyszer megingott. Védelmezőjének, Trapp őrnagynak a távollétében, a lukóvi Sicherheitspolizei parancsára a kivégzőhelyre vezette az embereit – ez röviddel Hamburgba való visszahelyezése előtt történt. S az elkövetők szürke zónájának közepén ott áll a szánalmas Trapp, aki „gyermekként bögött”, miközben embereit a zsidók leggyilkolására küldte, és Hoffmann százados, akinek teste fellázadt a szörnyű tettek ellen, amelyekre értelme sarkallta.

Az emberi lény viselkedése természetesen rendkívül összetett jelenség, és a történész, aki megpróbálja „elmagyarázni”, nem mentes némi arroganciától. Amikor pedig közel 500 emberről van szó, még kockázatosabb vállalkozás együttes viselkedésük általános magyarázatával próbálkozni. Akkor hát milyen végkövetkeztetésre juthatunk? Az ember kínos érzéssel vesz búcsút a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj történetétől. Ez a történet az átlagemberekről nem az összes ember története. A tartalékos rendőröknek volt választásuk, többségük mégis szörnyű tetteket követett el. A gyilkolókat nem oldozhatja fel az a nézet, hogy a helyükben bárki ugyanazt tette volna, mert még közöttük is voltak olyanok, akik nem vállalták a gyilkolást, vagy elkezdtek ugyan, de abbahagyták. A felelősség végső soron egyénre szabott dolog.

Ugyanakkor a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj kollektív viselkedésének nagyon zavaró implikációi vannak. Sok társadalmat gyötörnek rasszista tradíciók, és élnek háborús lelkiállapotban vagy háborús fenyegetésben. A társadalmak mindenhol a tekintély tiszteletére és a tekintélyhez való alkalmazkodásra kondicionálják az embereket, és voltaképpen nem is igen tudnának működni másképpen. Az emberek mindenhol előre akarnak jutni a társadalmi ranglétrán. Az összes modern társadalomban bonyolult az élet, és az ebből fakadó bürokratizálódás és tagolódás csökkenti a hivatalos politika végrehajtójának személyes felelősségét. Lényegében a kortárs csoport minden társadalmi közösségen belül jelentős nyomást gyakorol a viselkedésre, és erkölcsi normákat állít fel. Ha ezek a körülmények gyilkosokat formálhattak a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj rendőreiből, melyik embercsoporttal nem tennék meg ugyanezt?

Utószó

Amióta az *Átlagemberek* hat évvel ezelőtt először megjelent, folyamatosan és tüzetesen vizsgálta és kritizálta egy másik szerző, Daniel Jonah Goldhagen, aki nem csupán ugyanerről a témáról – a holokauszt-elkövetővé vált „átlag németek” motivációjáról – írt, de munkája kidolgozásához részben az ugyanarról a tömeggyilkos egységről szóló ugyanazon dokumentumokat – nevezetesen a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tagjainak háború utáni, bírósági kihallgatási jegyzőkönyveit – választotta.¹ Természetesen nem szokatlan, hogy különböző tudósok eltérő kérdéseket tesznek fel, más módszertant alkalmaznak ugyanazokkal a forrásokkal kapcsolatban, más módon következtetést vonnak le belőlük. De a különbségeket ritkán vitatják ennyire élesen, vetik fel ilyen ellenséges keretbe foglalva, mint ebben az esetben. S a tudományos viták során ritkán lesz az egyik ellenfél munkájából egyszerre nemzetközi sikerkönyv és számtalan – a lelkendezően pozitívtól az élesen negatívig terjedő – kritika tárgya.² Goldhagen professzor, munkám szigorú kritikusa maga is célponttá válik. Összefoglalva: Goldhagen könyvemről írt kritikája és a rá következő, az ő saját műve által kiváltott polémia, megérdemel egy retrospektív „utószót” az *Átlagemberek* következő kiadásaiban.

Számos kérdésben nincs vita Goldhagen és köztem. Először abban, hogy sok „átlag német” vett részt a zsidók tömeges legyilkolásában; másodszor abban, hogy a gyilkosok többségét nem kiválogatták, hanem a német társadalom keresztmetszetéből sorozták be találomra, és nem azért gyilkoltak, mert különben súlyos büntetés fenyegette őket. Mindazonáltal e következtetések egyike sem új felfedezés a Holokauszt-tanulmányok területén. Raul Hilberg 1961-ben kiadott, *Az európai zsidók elpusztítása* címet viselő mesteri, egyben úttörő tanulmányának egyik alapvető következtetése volt, hogy az elkövetők

„morálisan nem különböztek a lakosság többi részétől; a német elkövető nem volt különleges fajta német”. Az elkövetők „a német lakosság figyelemreméltó keresztmetszetét” képviselték, és a pusztító gépezet „szerkezetileg semmiben sem tért el a szervezett német társadalom egészétől”.³ Herbert Jäger német tudós és az 1960-as évek német ügyészei egyértelműen megállapították, hogy senki nem tudott egyetlen olyan esetet sem dokumentálni, amelyben szigorú büntetéssel sújtottak volna egy németet, amiért nem volt hajlandó részt venni fegyvertelen polgári személyek legyilkolásában. Goldhagen ebben a tekintetben hitelt ad Jägernek és a német ügyészeknek, de teljesen elutasító Hilberggel szemben.

Eltekintve a Holokausztról szóló írásaink hangszínbeli különbségétől és attól, ahogy az ezzel a témakörrel foglalkozó tudósokhoz viszonyulunk, Goldhagen és az én véleményem jelentősen különbözik a történelmi értékelés két fő területén. Egyrészt különbözőképpen értékeljük az antiszemitizmus szerepét a német történelemben, a náci korszakét is beleértve. Másrészt különböző módon értékeljük a holokauszt-elkövető „átlag németek” motivációit. Ezt a két témát szeretném hosszabban kitárgyalni.

Hitler készséges hóhérai című könyvében Daniel Goldhagen azt állítja, hogy az antiszemitizmus „többé-kevésbé uralta a civil társadalom fogalomalkotási világát” a nácik előtti Németországban,⁵ és miután a németek hatalomba „választották” (sic) Hitlert, a párt világgépében, programjában és retorikájában központi helyet elfoglaló antiszemitizmus ... a német kultúra érzelmeit tükrözte.⁶ Mivel Hitler és a németek a zsidókat illetően „egy véleményen voltak”, a Holokauszt elkövetéséhez Hitlernek csupán ki kellett szabadítania béklyójából, el kellett engednie a pórázáról „a már meglévő, felgyülemlett” antiszemitizmust.⁷

Nézetei megtámogatására, amelyek szerint a náci rezsim csupán hagyta, bátorította a németeket, hogy azt tegyék, amit tenni szándékoztak, nem pedig alapjaiban formálta a németek beállítottságát, magatartását 1933 után, Goldhagen megalkot egy tézist, amelyről azt hirdeti, hogy „új” az antiszemitizmus kutatásában. Az antiszemitizmus „nem felbukkan, eltűnik, és újra felbukkan egy adott társadalomban, hanem a mindig jelenlevő antiszemitizmus többé-kevésbé manifesztálódik”. Nem az antiszemitizmus, hanem pusztán a „kifejeződése kap erőre vagy csökken” a változó körülményeknek megfelelően.⁸

Aztán Goldhagen elbeszélésében ez a kép az alapként szolgáló állandóságáról és a felszíningadozásról 1945 után hirtelen megváltozik; a mindenütt jelenvaló, permanens, megsemmisítésre törekvő német antiszemitizmus, amely a Holokauszt-gyilkosok egyedüli és elégséges motivációja volt, hirtelen eltűnik. Az átnevelés, a közbeszéd megváltozása, az antiszemita beszéd tör-

vényi tilalma és az intézményes megerősítés hiánya egy csapásra átalakította a századok óta az antiszemitizmus befolyása alatt álló német kultúrát.⁹ Most azt halljuk, hogy a németek olyanok, mint mi.

Az, hogy az antiszemitizmus nagyon jelentős szempont volt az 1945 előtti Németország politikai kultúrájában, és hogy a jelenlegi Németország politikai kultúrája egészen más, összehasonlíthatatlanul kevésbé antiszemita, két olyan tétel, amit könnyedén támogathatok. De ha Németország politikai kultúrája az oktatásban, a közbeszédben, a törvényekben és az intézményi megerősítés tekintetében békövetkezett változások hatására 1945 után átalakulhatott, ahogy Goldhagen sugallja, akkor számomra ugyanilyen hihetőnek tűnik, hogy az 1945-öt megelőző három-négy évtizedben, de különösen a náci uralom tizenkét éve alatt szintén megváltozhatott.

Könyvének bevezető fejezetében Goldhagen használható modellt állít fel az antiszemitizmus háromdimenziós analíziséhez, még ha a rá következő fejezetekben nem is alkalmazza saját modelljét. Az antiszemitizmus a zsidók állítólagos negatív tulajdonságainak állítólagos forrása vagy oka (például: faj, vallás, kultúra, környezet) szerint változik, érvel Goldhagen. Változik az elfogultság vagy prioritás mértékében, vagyis hogy mennyire fontos az antiszemitizmus az antiszemita számára, és változik a fenyegetettség mértékében, vagyis hogy mennyire érzi magát veszélyben az antiszemita.¹⁰ Az, hogy az antiszemitizmusnak az állítólagos zsidó veszélyről felállított diagnózisa a prioritás és intenzitás folytonosságával együtt változhat, nem csupán azt sugallná, hogy az antiszemitizmus – mint e dimenziók bármelyike vagy mindegyike – idővel változik, hanem hogy végtelen változatban létezhet. Úgy vélem, hogy még egyetlen ország, így Németország esetében is többes számban – inkább antiszemitizmusokról, mint antiszemitizmusról – kellene beszélnünk és gondolkoznunk.

De a Goldhagen által ténylegesen alkalmazott koncepció éppen ellenkező hatást eredményez. Minden különbségtételt kitoról, és a németországi antiszemitizmus manifesztálódásának módozatait egyetlen rubrikában összegzi. Minden németet, aki másmilyennek érzekelte a zsidókat, és ehhez a másmilyenséghez negatív tartalmat társított, aminek áttérés, asszimiláció, kivándorlás vagy megsemmisítés révén el kell tűnnie, „eliminacionista antiszemitaként” kategorizál, még ha Goldhagen megelőző modellje szerint ok, prioritás és intenzitás szempontjából különböznek is. Mindenestre ezek a létező különbségek analitikai szempontból jelentéktelenek, mivel Goldhagen szerint az eliminacionista megoldásváltozatok „hajlamosak megsemmisítésé áttételeződni”.¹¹ Ezt a megközelítést alkalmazva Goldhagen akadálytalanul lép át a németországi antiszemitizmus-manifesztálódás módozatainak sokféleségéből egyetlen német, „eliminacionista antiszemitizmusba”, amely

a rosszindulatú daganat sajátságait magára öltve, hűen természetéhez, megsemmisítéssé áttételeződik. Eképpen került egész Németország „egy véleményre” Hitlerrel a Végső Megoldás igazságosságának és szükségességének a kérdésében.

Ha a Goldhagen által javasolt analitikai modellt fogadjuk el az általa a gyakorlatban használt koncepció helyett, mit mondhatunk a német politikai kultúra antiszemitizmus-választékának változásairól és a választék szerepéről a Holokausztban? S hol fogjunk hozzá?

Kezdjük a XIX. századi német történelemmel, pontosabban az állítólagos német „különút” (*Sonderweg*) különböző interpretációival. A hagyományos társadalomszerkezeti megközelítés szerint Németországban az 1848-as elvetélt liberális forradalom kisiklatta a forradalommal együtt járó politikai és gazdasági modernizációt. A kudarcos forradalmat követően a prekapitalista német elit megtartotta privilégiumait egy autokratikus politikai rendszer keretein belül, miközben az elbátortalanodott középosztályt a gyors gazdasági modernizáció konjunktúrájával vásárolták meg, megjutalmazták a nemzeti egységgel, amelyet saját forradalmi erőfeszítéseivel nem tudott elérni, és végezetül a terjeszkedő „szociális imperializmussal” manipulálták.¹² A kulturális-ideológiai megközelítés szerint bizonyos német intellektüelek torz módon és hiányosan tették magukévá a felvilágosodást, ezt követően elborongtak a mind jobban veszélyeztetett és bomlásnak indult tradicionális világ felett, és ez vezetett egyrészt a liberális-demokratikus értékek és tradíciók folyamatos elutasításához, másrészt a modernitás (a modern technológia és a „cél szentesíti az eszközt” logika) szempontjaival való szelektív összehangolódáshoz, és hozta létre azt, amit Jeffrey Herf sajátosan német „reakciós modernitásnak” nevezett.¹³ Egy harmadik fajta, John Weis és Daniel Goldhagen által szemléltetett megközelítés egy német *Sonderweg* meglétét veti fel, amelyet a kiterjedésében és fertőzőképességében egyedülállóan széles körű és heves németországi antiszemitizmussal igazol, habár az előbbi kevésbé széles ecsettel fest, mint az utóbbi, és körültekintő módon azonosítja be ennek a német antiszemitizmusnak a tizenkilencedik század végi helyét a német populista mozgalmakban, a politikai és tudományos elit körében.¹⁴

Úgy vélem, Szulamit Volkov interpretációja a XIX. század végi német antiszemitizmusról, mint egyfajta „kulturális kódrol”, csodálatosan szintetizálja a német *Sonderweg*-elgondolások eltérő, mindazonáltal egymást kölcsönösen nem teljesen kizáró főbb elemeit.¹⁵ Az antiliberalis rendszert irányító német konzervatívok úgy érzékelték, hogy a modernizáció által elindított változások egyre jobban veszélyeztetik vezető szerepüket, és az antiszemitizmushoz kapcsoltak mindent – liberalizmust, demokráciát, szocializmust, internacionalizmust, kapitalizmust és kulturális kísérletezést –, amitől fenyegetve

éreztek magukat. Az önjelölt antiszemita egyúttal tekintélyelvű, nacionalista, imperialista, korporatív és kulturálisan tradicionális volt. Volkov így összegezi: „Addigra az antiszemitizmus már szilárdan kapcsolódott mindahhoz, amit a konzervatívok képviseltek. Egyre kevésbé volt elválasztható a modernség-ellenességüktől...” A konzervatívok, amellet hogy a populista egytémájú pártoktól átvett antiszemitizmust áltudományos és szociáldarwinista érvekkel támasztották alá, a reakció védelmének kérdéséről sem feledkeztek meg (ennek a sajátosan modern formája volt a haditengerészet kiépítése).

A századfordulóra a természetében egyre inkább faji színezetet öltő német antiszemitizmus a konzervatív politikai platform szerves részévé vált, és mélyen behatolt az egyetemek világába. Jobban átpolitizálódott és intézményesült, mint a nyugati demokráciákban – Franciaországban, Angliában és az Egyesült Államokban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a XIX. század végi német antiszemitizmus uralta volna a politikát vagy a fogalomalkotás világát. A konzervatívok és az egytémájú antiszemita pártok együttesen is csak kisebbséget képviseltek. Míg a Prussian Landtag az 1870-es években a katolikusok ellen, a Reichstag az 1880-as években a szocialisták ellen hozott többségi szavazattal diszkriminációs törvényt, a lakosság alig egy százalékát kitevő, és magukat egy rögeszmés zsidóellenességben egyesült Németországtól megvédeni aligha képes német zsidók emancipációját nem hatálytalanították. Annak, hogy a baloldal nem rukkolt elő a jobboldal antiszemitizmusához mérhető filozofizmusmal, nem saját antiszemitizmusa volt az oka, hanem az, hogy számára az antiszemitizmus nem volt téma, nem fért bele saját osztályfelfogásába.

A zsidókérdés még a nyíltan antiszemita konzervatívok számára is csupán egy volt a sok téma közül. S durva torzítás lenne azt sugallni, hogy jobban féltek a zsidóktól, mint például a hármass Antanttól vagy a hazai szociáldemokratáktól. Amennyiben az antiszemitizmus nem volt központi kérdés a konzervatívok számára, és a legnagyobb veszélynek sem tartották, mennyire kevésbé lehetett az a német társadalom számára. Ahogy Richard Levi megjegyezte: „Bátran kijelenthetjük, hogy a legtöbb németet egész idő alatt csak nagyon kevésbé érdekelték [a zsidók]. Rendkívül természetlen stratégia a XIX. és XX. századi német történelem központjába helyezni a zsidókat.”¹⁶

Természetesen voltak németek, akiknél a zsidókérdés központi helyet foglalt el, akik számára a zsidók voltak minden rettenetes forrásai. A német konzervatívok századfordulós antiszemitizmusa jól illeszkedik Gavin Langmuir „xenofób” antiszemitizmusról alkotott elgondolásába, amely különféle állításokból álló negatív sztereotípiát alkotó állítások nem a valódi zsidó kisebbséget ábrázolták, hanem inkább különféle fenyegetéseket és veszélyeket szimbolizáltak, amelyeket a konzervatívok nem tudtak

vagy nem akartak megérteni.¹⁷ Langmuir azt is megjegyzi, hogy a „xenofób” antiszemitizmus biztosít termékeny talajt a fantasztikus vagy „kimerikus” antiszemitizmus számára, amelyet Saul Friedländer nemrégiben „megváltó” antiszemitizmusnak nevezett.¹⁸ Ha a németországi xenofób antiszemitizmus fontos szlet is volt a politikai spektrum egyik fontos szegmensének a politikai programjában, a „megváltó” antiszemiták képzelt vádjaikkal – amely az árja vér zsidók általi megfertőzésétől a marxista forradalom és a plutokrata demokrácia kettős fenyegetése mögött megbúvó zsidó világ-összeesküvésig terjedt – marginális jelenségnek számítottak.

Németország egymást követő traumás tapasztalatai 1912 és 1929 között – a jobboldal többségvesztése a Reichstagban, az ország katonai veresége, az infláció elszabadulása, a gazdasági összeomlás – átalakították az ország politikáját. A jobboldal a közép rovására, a jobboldalon belül a radikálisok vagy az Új Jobboldal pedig a tradicionalisták vagy a Régi Jobboldal rovására erősödött meg. A kimerikus antiszemitizmus ezzel a változással arányos mértékben vált marginális jelenségből annak a mozgalomnak a lényegévé, amely 1932 nyarán Németország legnagyobb politikai pártja lett, hat hónappal később pedig átvette az ország irányítását.

Már maga ez a tény megkülönbözteti Németország és a német antiszemitizmus történetét bármely európai ország hasonló vonatkozású történetétől. De még ezt is kellő perspektívába kell helyezni. Szabad választáson a nácik soha nem kaptak 37 százaléknál több szavazatot – ami kevesebb, mint a szocialistáké és a kommunistáké együttesen. Daniel Goldhagennek igaza van, amikor emlékeztet, hogy „egyének egyes kérdésekkel kapcsolatos álláspontja nem következtethető ki a szavazataikból”.¹⁹ Ugyanakkor nagyon valószínűtlen, hogy igaz lenne idevonatkozó állítása, miszerint sok német, aki gazdasági okokból a szociáldemokratákra szavazott, a zsidókkal kapcsolatban Hitlerrel és a nácikkal volt egy véleményen. Bár bizonyítani nem tudom, erősen gyanítom, hogy sokkal több német szavazott a nácikra más okból, mint az antiszemitizmus, mint azok a németek, akik számára az antiszemitizmus ugyan központi kérdés volt, de mégsem a nácikra adták a szavazatukat. Sem a választási eredmények, sem bármiféle velük kapcsolatos plauzibilis magyarázat nem sugallja azt, hogy 1932-ben a németek nagy többsége „egy véleményen volt Hitlerrel”, vagy hogy az „antiszemitizmus centrális volta a párt világnézetében, programjában és retorikájában... a német kultúra érzelmeit tükrözte”.²⁰

1933-tól kezdődően mindazon tényezők – oktatás, nyilvános beszéd, törvények és intézményi megerősítés –, amelyeknek Goldhagen az antiszemitizmus 1945 utáni megszűnését tulajdonítja, ellentétes irányban és a háború utáninál ténylegesen sokkal összehangoltabban működtek, hogy felkorbá-

csolják a németek antiszemita érzelmeit. Kétségbe vonhatja-e bárki is, hogy ennek jelentős hatása volt, kiváltképp a gazdasági és külpolitikai sikert sikerre halmozó Hitler-rezsim növekvő népszerűségének fényében? Ahogy William Sheridan Allen lényegre törően összefoglalta: még egy olyan, erősen elnácisodott városban is, amilyen Northeim is volt, „az emberek azért fogadták el az antiszemitizmust, mert tetszett a náciizmus, nem pedig fordítva”.²¹ Sőt, a Goldhagen által oly gyakran idézett 1936-os, illegális Sopade-jelentés – „kétségtelen, hogy az antiszemitizmus a lakosság széles köreiben gyökeret eresztett ... az általános antiszemita pszichózis még a meggondolt emberekre, a mi bajtársainkra is áttérjed”²² – is azt bizonyítja, hogy a németek viselkedésében 1933 után, a nácik hatalomra jutását követően következett be változás, nem pedig azt megelőzően.

De még az 1933-at követő időszak német antiszemitizmusáról is a legheylesebb többes számban beszélni. A párton belül valóban létezett egy jelentős mag, amely számára a zsidók szörnyű faji veszedelmet jelentettek, és a zsidókérdés rendkívüli fontossággal bírt. Mindazonáltal a náci mozgalom „kimerikus” vagy „megváltó”, antiszemita keménymagjának másmilyen volt a stílusa és a kedvelt reakciója. A spektrum egyik végén a pogromok után sóvárgó SA és a Streicher-típusú emberek álltak; a másikon a hűvös, számító, intellektuális antiszemiták, akikről Ulrich Herbert ad személyleírást a Werner Bestről készített új biográfiájában – ők szisztematikusabb, de szenvedélymentesebb üldözést javasoltak.²³

Hitler konzervatív szövetségesei a zsidók emancipációjának visszavonását és elkülönítésüket támogatták az ellenforradalom és a nemzeti megújulás jegyében. Igyekeztek véget vetni az állítólagosan „túlméretezett” zsidó befolyásnak Németországban, habár e kérdés fontossága aligha volt egyenértékű a szakszervezetek, a marxista pártok és a parlamenti demokrácia lerombolásával, vagy az újra-felfegyverkezéssel és Németország nagyhatalmi státuszának visszaállításával. Ezek a körök gyakran, de nem következetesen használták a faji antiszemitizmus nyelvezetét. Néhányuk, mint Hindenburg elnök, mentességet akartak azoknak a zsidóknak, akik lojálisan szolgáltak a hazát, az egyházak pedig magától értetődően az áttérteket akarták mentesíteni. Nem tartom valószínűnek, hogy a konzervatívok túlléptek volna az 1933-34-es kezdeti, diszkriminációs intézkedéseken, amelyek kirekesztették a zsidókat a polgári és katonai szolgálatból, a szabad foglalkozásokból és a kulturális életből.

Amit a konzervatívok elégséges intézkedésnek véltek, még az első lépésnél is kevesebb volt a nácik számára. A nácik a konzervatívoknál sokkal jobban megértették a köztük lévő távolságot. De a kezdeti zsidóellenes intézkedésben és a demokrácia szétverésében bűnrészes konzervatívok a diktatú-

rában már nem ellenezhették a zsidók üldözésének radikalizálódását, nem követelheték maguknak azokat a jogokat, amelyeket megtagadtak másoktól. S miközben háborogtak, amiért az általuk hatalomra segített náciik folyamatosan és egyre növekvő mértékben megfosztják őket a privilégiumaiktól és hatalmuktól, közülük csak kevesen éreztek büntudatot vagy sajnálatot a zsidók sorsa miatt. Amellett érvelni, hogy a náciik konzervatív szövetségei nem voltak egy véleményen Hitlerrel, nem jelenti annak tagadását, hogy viselkedésük megvetésreméltó, felelősségük jelentős volt. Mint megelőzőleg, a „xenofób” antiszemitizmus termékeny talajt biztosított a „kimerikus” antiszemiták számára.

Mit lehet általánosságban mondani az 1930-as évek német lakosságáról? Vajon a náciik antiszemita áradata a lakosság többségét magával sodorta? Csak részben, állítja részletes kutatásaira támaszkodva Ian Kershaw, Otto Dov Kulka és David Bankier, akik meglepő mértékű konszenzusra jutottak ebben a kérdésben.²⁴ Az 1933-39 közötti időszak tekintetében ez a három történész megkülönbözteti a pártaktivisták egy kisebbségét, akik számára az antiszemitizmus sürgető fontossággal bírt, és a német lakosság nagy többségét, akik számára nem volt fontos. Az aktivistáktól eltekintve a német lakosság nagy többsége nem követelt antiszemita rendszabályokat. Mindazonáltal az „átlag németek” zöme – akiket Saul Friedländer szemben az „aktivistákkal”, „nézőként” ír le²⁵ – elfogadta a rezsim törvényekkel alátámasztott intézkedéseit, amelyekkel véget vetett az emancipációnak: 1933-ban kirekesztette a zsidókat a közszolgálatból, 1935-ben kitaszította őket a társadalomból, és 1938-39-ben kisajátította a vagyonukat. Mégis ez a többség kritikusan viszonyult a párt radikálisainak brutális erőszakához azokkal a zsidókkal szemben, akiknek törvényes üldözését ő hagyta jóvá. Az 1933-as bojkott, az 1935-ös vandál kitörések és az 1938. novemberi *Kristallnacht* pogrom negatív visszhangot keltett a német lakosság jelentős részében.

De ami a legfontosabb: szakadék nyílt a zsidó kisebbség és általánosságban a lakosság között. Ez utóbbi, bár nem mobilizálódott a harsány és erőszakos antiszemitizmus zászlaja alatt, egyre inkább „apatikussá”, „passzívva”, „közönyössé” vált az előbbi sorsával szemben. Széles körben elfogadták az antiszemita intézkedéseket, amennyiben szabályosan és törvényesen hajtották végre azokat. Ennek két fő oka volt: egyrészt ezek az intézkedések azzal a reménnyel kecsegtettek, hogy megfékezik a németek többsége által visszaszítónak tartott erőszakot, másrészt a németek nagy része addigra elfogadta a zsidók szereplésének korlátozását, sőt megszüntetését Németországban. Ez volt a rezsim fő eredménye. De még mindig nem kínálta fel azt a távlatot, amelyet az „átlag németek” többsége később jóváhagyott, sőt részt vett benne

– az európai zsidók tömegméretű legyilkolását, és hogy 1938 „nézői” 1941-42-re népiirtó gyilkosokká válnak.

A háború éveit illetően Kershaw, Kulka és Bankier néhány kérdésben eltérő véleményen van, de általánosságban egyetértenek abban, hogy az „igazhívók” antiszemitizmusa nem volt azonos a népesség antiszemita attitűdjeivel, és hogy a rezsim antiszemita prioritásait és népiirtás iránti elkötelezettségét még mindig nem osztották az átlag németek. Bankier, aki semmi esetre sem becsüli alá a német antiszemitizmust, a következőket írta: „Az átlag németek tudták, hogyan különböztethető meg az elfogadható diszkrimináció... és a népiirtás elfogadhatatlan iszonyata... Minél sűrűbben szivárogtak be a hírek a tömeggyilkosságokról, annál kevésbé akart a nyilvánosság belekeveredni a zsidókérdés végső megoldásába.”²⁶ Mindazonáltal, Kulkát idézve: „a rendkívüli mély közöny a zsidóknak mint emberi lényeknek a sorsával szemben, szabad kezet biztosított a rezsim számára a radikális Végső Megoldás megkezdéséhez.”²⁷ Kershaw ugyanezt hangsúlyozta ki emlékezetes mondásával: „az Auschwitzba vezető utat a gyűlölet építette, de közönnyel volt kiköveze.”²⁸

Kulka és Rodrigue zavarban van a „közöny” kifejezés miatt, amelyet egyébként ők is és Kershaw is használ. Érzik, hogy nem ragadja meg elégséges módon a náci antiszemitizmus internalizálását a lakosság tömegeiben, különösképpen a zsidókérdés valamilyen, meg nem határozott „eliminálással” történő megoldásának elfogadását illetően. Egy morálisan súlyosabb kifejezést indítványoznak: a „passzív” vagy „objektív bűnrészességet”.²⁹ Goldhagen még nyomatékosabb. Kijelenti a „közöny” fogalmáról – amelyet a „nézetnélküliséggel” és „a tömeggyilkossággal szembeni teljes morális semlegességgel” azonosít –, hogy fogalmilag hibás és pszichológiailag lehetetlen. Szerinte a németek nem apatikusak és közönyösek voltak, hanem „könyörtelenek”, „résztvételek” és „érzéketlenek”, és hallgatásukat beleegyezésként kell értelmezni.³⁰ Nincs problémám Kulka, Rodrigue és Goldhagen azon óhajával, hogy erősebb, morálisan jobban elítélő nyelvezetet használjanak a német viselkedés ábrázolásához. De nem hiszem, hogy a nyelvezet választása ebben az esetben megváltoztatja Kershaw, Kulka és Bankier alaptételét, nevezetesen azt, hogy az antiszemitizmus prioritása és a zsidógyilkolás iránti elkötelezettség szempontjából hasznos és fontos megkülönböztetés tehető a náci mag és a lakosság egésze közé. Goldhagen árnyékra vetődik, amikor a közönnyt definiálja, és félreértelmezi a hallgatás jelentését egy diktatúrában. Arról a tényről is megfelelkezni látszik, hogy Kershaw közönyről alkotott elgondolása anticipálja a Goldhagen saját analitikai modelljében lévő folytonosságot, amikor Kershaw megjegyzi: lehet, hogy a háború éve alatt a németek nagyon nem állhatták a zsidókat, miközben kevésbé érdekelték őket.

Van még két másik kérdés, amelyben Goldhagen és én egyetértünk. Az első, hogy nemcsak azt kell nézni, milyen volt az átlag németek attitűdje és magatartása otthon, hanem azt is, hogy milyen volt a megszállt kelet-európai területeken; a második, hogy a zsidók gyilkolásának feladatával szembekerülve az átlag németek többsége „készséges” hóhérrá vált. Ha az átlag németek odahaza közönyösek és apatikusak, cinkosok és érzéketlenek voltak, Keleten gyilkos lett belőlük.

E gyilkos magatartás összefüggéseinek és motivációinak tekintetében azonban nem értünk egyet. Goldhagen szerint ezek az átlag németek, akik 1933 előtt „a Németországban forgalomban lévő kulturális képzetnél alig többel voltak felszerelve”, végre a lehetőség birtokába jutva egyszerűen „népirtó tömeggyilkosok akartak lenni”.³¹ Véleményem szerint az átlag németek magukkal vitték Kelet-Európába attitűd-készletüket, amelyben a német társadalomban fellelhető és 1933 óta a rezsim által szított, különféle antiszemita alkotóelemeken kívül sok más dolog is volt. Mint azt a breszt-litovszki békeszerződés, a *Freikorps*-kampányok és a Versailles-i szerződés szinte teljes körű elutasítása demonstrálja, az I. világháború végkimenetelének el nem fogadása, a német faji felsőbbrendűség gondolatával felvértezett birodalmi törekvések Kelet-Európa irányába, valamint a virulens antikommunizmus széleskörűen elfogadott nézet volt a német társadalomban. Azt is megkockáztatom, hogy e nézetek inkább szolgáltak közös alapként a német lakosság tömegei és a náci számára, mint az antiszemitizmus.

S Kelet-Európában az 1939-41 közötti időszak eseményei és az akkori helyzet még jobban átformálta az átlag németeket, mint az otthoni diktatúrában 1933-39 között átélt tapasztalataik. Németország az idő szerint háborút vívott, méghozzá hódító „faji háborút”. Ezek az átlag németek általuk alacsonyabb rendű emberek által benépesített területeken állomásoztak, és a megszálló németeket folyamatosan arra buzdították, hogy uralkodó fajként viselkedjenek. Ráadásul a zsidók, akikkel itt találkoztak, fura és idegen keleti zsidók – *Ostjuden* – voltak, nem asszimilált, középosztálybeli német zsidók. Mindehhez 1941-ben két további tényező járult: a bolsevizmus elleni keresztes hadjárat és a „megsemmisítő háború”. Valószínű-e azt sugallni, hogy a háború okozta változás a helyzetben és az összefüggésekben nem alakította át az átlag németek attitűdjeit és viselkedését Kelet-Európában, és hogy csupán egy – 1933 előtti időszakra datálható és tulajdonképpen az összes német által elfogadott – közös, kognitív zsidóábrázolás magyarázza azt a készségességet, sőt némelyeknél a buzgalmat, amellyel a zsidókat gyilkolták?

Ebben a vonatkozásban fontos megjegyezni, hogy mielőtt végrehajtották a Végső Megoldást, amely a szovjet területeken 1941 második felében, Lengyelországban és Európa többi részében 1942 tavaszán kezdődött, a náci

rezsim már talált készséges hóhérokat 70-80.000 szellemi és testi fogyatékos német, több tízezer lengyel értelmiségi, több tízezer civil tús és több mint kétmillió szovjet hadifogoly legyilkolásához. Nyilvánvaló, hogy 1939 szeptemberétől a rezsim egyre inkább képes volt legitimálni és megszervezni az elképesztő méretű tömeggyilkolást, amely nem függött az elkövetők antiszemita motivációtól és az áldozatok zsidó identitásától.

Daniel Goldhagen legutóbb azt írta, hogy „még ha nincs is teljesen igaza a német antiszemitizmus kiterjedését és sajátosságát illetően, nem következik belőle, hogy ez érvénytelenítené... az elkövetőkkel és motivációikkal kapcsolatos következtetéseit”.³² Goldhagen értelmezésének lényege, hogy ezek az emberek nem „csupán készséges hóhérok” voltak, hanem a zsidók „népirtó hóhérai akartak lenni” (kiemelés tőlem).³³ „Kedvvel oltották zsidóvérszomjukat”; szórakoztak; „élvezetből” ölték.³⁴ Azonfelül a németek által megtestesített brutalitás és embertelenség a zsidókkal szemben mennyiségileg és minőségileg egyaránt „jellegzetes” és „példátlan” volt; csakugyan „kimagaslott az emberi barbárság hosszú krónikájából”.³⁵ Goldhagen határozottan leszögezi, hogy „tekintettel a Holokauszt motiváló okára, az elkövetők nagy többsége számára elég egy monokauzális magyarázat” – nevezetesen a „démoni antiszemitizmus”, amely az „elkövetők kogníciójának és általánosságban a német társadalomnak a közös építménye” volt.³⁶

Fenti értelmezésének támogatására Goldhagen folytonosan a társadalomtudomány szigorú módszertanát hívja segítségül, mint az egyik olyan tényezőt, amely könyvét a téma más kutatóinak munkái elé helyezi, és amellyel szemrehányásaikat leszereli.³⁷ Ehhez az értelmezéshez Goldhagen érvelésének két aspektusára szeretnék összpontosítani, melyeket hozzámérnék az ő maga által felállított szigorú társadalomtudományi mércéhez – érvelésének elgondolása és szerkezete az egyik, bizonyíték-felhasználási módszertana a másik.

Miközben Goldhagen könyvének java az antiszemitizmus németországi történetére és a Holokauszt során a zsidókkal való bánásmódra összpontosít, érvelése konstrukciójának szempontjából két összehasonlítás döntő fontosságú.³⁸ Az egyikben németek és nem németek viselkedését veti össze annak alapján, ahogy a zsidó áldozatokkal bántak. A másikban a németeknek a zsidó, illetve a nem zsidó áldozatokkal szembeni bánásmódját veti össze. A cél annak megállapítása, hogy kizárólag a német társadalomra jellemző, minde-nütt jelenvaló eliminacionista antiszemitizmus magyarázhatja az ezekből az összehasonlításokból állítólagosan következő, erőteljes különbségeket.

Számos probléma merül fel ezzel az elgondolással kapcsolatban. Érvelése adekvát megtámogatásához Goldhagennek a második összehasonlítással be kell bizonyítania, hogy nem csak a németek bántak eltérő módon a zsidó

és a nem zsidó áldozatokkal (amiben voltaképpen minden történész egyetért), hanem azt is, hogy a különböző bánásmódot alapjában véve az elkövetők nagy többségének antiszemita motivációi magyarázzák, és nem más lehetséges motivációk, mint például a különböző áldozatcsoportok számára meghatározott különböző kormányzati irányelvek teljesítése. *Hitler készséges hőhérai* második és harmadik esettanulmányának célja megfelelni a bizonyítási kötelezettségnek e két kérdés vonatkozásában. Goldhagen érvelése szerint a lublini Lipowa és Flughafen zsidó munkatábor esete szemlélteti, hogy más áldozatokkal ellentétben, csak a zsidó munkásokkal bántak a németek gyilkos kegyetlenséggel, tekintet nélkül a gazdasági racionalitásra, sőt annak ellenére. S állítása szerint a Helmbrechts-halálmenet esete pedig azt szemlélteti, hogy még akkor is ölték a zsidókat, amikor parancsuk volt rá, hogy életben kell tartaniuk őket. Tehát a gyilkolást nem a kormányzat iránti engedelmeség vagy a parancsnak való engedelmisség motiválta, hanem az elkövetők mély és személyes zsidógyűlölete, amely a német kultúrával ivódott beléjük. Goldhagen az általa felsorolt összes esetből azt látja bizonyítotttnak, hogy a német elkövetők példátlan, szüntelen és mindenütt jelenlévő kegyetlensége a zsidókkal szemben csak ugyanezzel az indítékkal magyarázható.

Goldhagen könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy ráirányítja a figyelmet a halálmenetekre. De próbálkozása, hogy általános érvényű következtetéseket vonjon le a Helmbrechts-halálmenet esetéből, nem igazán meggyőző. Az erőteljes ábrázolásmód, amelyet Goldhagen ennek a szörnyű eseménynek a leírásánál alkalmaz, nem homályosíthatja el azt a tényt: az, hogy a parancs ellenére is buzgón ölték a zsidókat, nem reprezentatív erejű bizonyíték a többi halálmenet vonatkozásában, ahogy arra sem bizonyíték, hogy ugyanez a jelenség ne fordult volna elő a németeknek más áldozatokkal szembeni bánásmódjában. Goldhagen éppen az általa leírt eseményben ismeri be, hogy az örök akadályozták meg a helybeli német lakosokat, hogy élelmiszert adjanak a zsidóknak, és a német katonákat, hogy egészségügyi ellátásban részesítsék őket. S mindezt a nélkül teszi, hogy mérlegelné, vajon ezek a németek nem voltak-e ugyanolyan tipikus tagjai a német társadalomnak, mint a halálmenetek kísérő őrszemélyzete. Voltaképpen ez, a németek különböző csoportjainak viselkedésében észlelt határozott különbség utal a szituációs és szituáción kívüli tényezők fontosságára, amit Goldhagen teljes mértékben figyelmen kívül hagy.³⁹

Hasonló módon szolgál ellenpéldaként, hogy a legmagasabb politikai szinten bekövetkezett változás ellenére folytatódott a nem zsidó áldozatok leggyilkolása és a munkaerejükkel való irracionális visszaélés. 1941 októberében, röviddel az után, hogy meghozták a döntést Európa zsidóságának kiirtásáról, a náci vezetés megváltoztatta a szovjet hadifoglyokkal kapcsolatos korábbi

álláspontját. Elrendelték, hogy attól kezdve inkább munkára kell fogni őket, mintsem hagyni, hogy éhen haljanak, a betegségek és az időjárás viszontagságai elpusztítsák őket. Rudolf Höss, Auschwitz parancsnokát értesítették, hogy nagy szovjet hadifogoly kontingenst fog kapni a Himmler fontossági listáján előlelő helyen szereplő birkenau-i új tábor létrehozásához. Összefoglalva: mind a gazdasági racionalitás, mind a legfelső szintről jövő parancs azt kívánta, hogy tartsák életben és fogják hasznos munkára a szovjet hadifoglyokat. 1941 októberében közel 10.000 szovjet hadifogoly érkezett Auschwitzba, ahonnan Birkenaubába küldték őket. Négy hónappal később, február végére már csak 945 volt közülük életben, ami 9,5 százalékos túlélési rátát jelentett.⁴⁰ Himmler parancsa, hogy a szovjet hadifoglyokat a tábor építésére használják, nem változtatta meg egy csapásra a koncentrációs tábor őrszemélyzetének – amely a munkát kínzásra és gyilkolásra használta – alkati és rögzült viselkedésformáit, ahogy a Birkenauban uralkodó halálos körülményeken sem változtatott.

Michael Thad Allen új keletű, az SS Gazdasági és Igazgatási Főhivataláról (Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt) írt Ph.D. disszertációjában⁴¹ rámutatott arra, hogy a koncentrációs táborok rendszerén belül, a munkának a rabok kínzására és büntetésére, mintsem termelésre való alkalmazása már a zsidók táborokba telepítését jóval megelőzően az intézményi kultúra része volt. Mi több, a koncentrációs táborokon belüli munka termelékenységének növelésére tett próbálkozások folyamatosan megbuktak a gazdasági racionalitással szemben makacsul ellenséges tábori személyzet gáncsoskodása miatt. Ebben az értelemben, a foglyok etnikai identitásától függetlenül, nehéz volt változtatásokat elérni a koncentrációs tábor intézményi kultúráján.

Mi volt a helyzet a zsidó munkaerővel Birkenauban, ebben az időben? Összehasonlításképpen 1942 tavaszán hétezer fiatal, szlovák zsidó nőt küldtek az auschwitzi főtáborba vagy *Stammlager*be munkára. Augusztus közepén a még életben levő hatezret Birkenaubába költöztették. December végére, alig több mint négy hónappal később már csak hatszázötvenen voltak közülük életben – az összehasonlítási túlélési arány 10,8 %.⁴² Röviden összefoglalva: intézményes és szituációs tényezők, valamint egy ideológia, amelynek gyilkoló potenciálja nem kizárólag az antiszemitizmusból eredeztethető, ugyanabban a táborban, ugyanannyi idő alatt közel ugyanakkora elhalálozási arányt produkált a szlovák zsidó nők és a szovjet hadifoglyok esetében – s történt mindez annak ellenére, hogy a kormányzat megváltoztatta a szovjet foglyok sorsával kapcsolatos irányelveit, tekintettel az általuk elvégzendő feladat fontosságára.

Goldhagennek abban valóban igaza van, hogy hosszú távon enyhült a szovjet hadifoglyokkal szembeni gyilkos bánásmód, míg ugyanez a zsidó

munkások esetében – apró mozzanatoktól eltekintve – nem mondható el. De ez éppenséggel azt bizonyítja, hogy a kormányzati politikának való megfelelés végül mindkét esetben felülkerekedett az intézmény tehetetlenségén és a szovjet hadifoglyokkal szembeni gyilkos viselkedésmintákhoz való kezdeti, konok ragaszkodáson. Ez nem bizonyítja – ahogy azt Goldhagen sugallja⁴³ –, hogy a szlávok és a szovjet hadifoglyok, valamint a zsidók sorsa elsősorban a két áldozatcsoporttal szemben kulturálisan indukált attitűdök különbözősége miatt tért el egymástól. A németek mintegy kétmillió szovjet hadifogoly halálát okozták a háború első kilenc hónapja során – amely szám jóval magasabb, mint az ugyanazon időszakban elpusztult zsidók száma. A hadifogolytáborokban a halálozási arány a Végső Megoldást megelőzően messze meghaladta a lengyel gettókét. Az a tény, hogy a náci rezsim megváltoztatta irányelveit – egyrészt hogy legyilkoljon minden zsidót, másrészt hogy ne hagyja elpusztulni a szovjet hadifoglyokat – inkább Hitler és a náci vezetés ideológiájából, prioritásából és megszállottságából, mint a német társadalom beállítottságából következik. A szovjet hadifoglyok döbbenetes mértékű halálozási aránya a háború első hónapjaiban mindenekelőtt azt sugallja, hogy a náci rezsimnek – amennyiben az maradt volna a célja – meg volt rá a kapacitása, hogy átlag németeket korlátlan számú szovjet hadifogoly legyilkolására bírjon rá. A szovjet hadifoglyok 1942 tavaszáig folytatódó tömeges pusztulása azt bizonyítja, hogy az irányelvekben bekövetkezett változást nem követte azonnal a gyilkoló intézmények leállítás, sem személyzetük attitűdjeinek és magatartásának változása.

Röviden, van egy sor elképzelhető és fontos változó: kormánypolitika, régi viselkedésminták és kulturálisan indukált kognitív képek. Mégis a zsidó és a nem zsidó áldozatokkal szembeni német viselkedésről számot adva Goldhagen érvelése nem különíti el egymástól adekvát módon a lehetséges és esetleges tényezők változatait. Legfőképp az elkövetők kegyetlenségének kihangsúlyozásával támasztja alá, miért ragaszkodik „egyetlen” adekvát keretként a németeknek a zsidókról alkotott kognitív képéhez.

Csak hogy érvelése, hogy a németek zsidókkal szembeni kegyetlensége példa nélkül álló, két tekintetben is problémás. Először, Goldhagen igénye a példanélküliségre inkább saját elbeszélésének érzelmi hatásán, mint aktuális összehasonlításon alapszik. Számos szemléletes és háttorzongató leírását adja a zsidókkal szembeni német kegyetlenségnek, majd szimplán közli a dermedt és elborzasztott olvasóval, hogy az ilyen viselkedés példa nélkül álló. De ha csak erről lenne szó! A romániai és horvátországi öldöklésekről szóló beszámolók egyértelműen bizonyítanak, hogy ezek a kollaboránsok kegyetlenségben nem hogy egyenlők voltak a németekkel, hanem jócskán túllícitálták őket. S akkor még nem beszéltünk a rengeteg lehetséges, nem holokauszt-példáról Kambodzsaától Ruandáig.

Ugyanakkor elbagatellizálja a nácik kegyetlenségét, amellyel a más áldozataikat, különösképpen a német fogyatékosokat legyilkolták. Őket a németek állítólagosan „rideg közreműködéssel”, minden hűhó nélkül, „fájdalommentesen” fosztották meg az élettől.⁴⁴ Holott az értelmi fogyatékosokat eleinte, még mielőtt a gázautókat és a gázkamrákat kifejlesztették volna, az Eimann-kommandó kivégzőosztagai lötték agyon. Sok csecsemőt pedig egyszerűen hagytak éhen halni. Az intézeteikben sikoltozva menekülő betegeket összefogdosták, és a várakozó buszokba kényszerítették. És Hadamarban a gyilkosok nagy dáriddal ünnepelték meg a tízezredik áldozatot!⁴⁵

Másodszor, Goldhagen egyszerűen, intuitív módon magától értetődőnek állítja be, hogy az ilyen kegyetlenséget kizárólag a német kultúrára sajátosan jellemző, kognitív zsidóképpel lehet magyarázni.⁴⁶ Abban Goldhagen nem téved, hogy a Holokauszt – a túlélők visszaemlékezéseiben annyira szembeötlő – kegyetlensége olyan kérdés, amellyel a történészek nem foglalkoztak teljes terjedelmében, de ez nem jelenti azt, hogy saját megalapozatlan állítása a motivációval kapcsolatban helytálló lenne. Érdekes módon az ékes szavú túlélő, Primo Levi legalábbis részben egyetért Franz Stanglall, a treblinkai haláltábor hírhedt parancsnokával az elkövetők kegyetlenségének egy másik, egészen gyakorlatias magyarázatát illetően, nevezetesen, hogy az áldozat teljes lealacsonyítása, megalázása megkönnyítette az áldozatnak – az elkövető tettei felől nézve oly lényeges – dehumanizálását. „Kondicionálta azokat, akiknek végre kellett hajtaniuk az irányelveket. Lehetővé tette a számukra, hogy megtegyék, amit megtettek”. De osztozhatunk Levi csalódottságában is, hogy önmagában egy ilyen magyarázat, ha nem is teljesen hibás, legalábbis inadekvát. „Ez a magyarázat nem mentes a logikától”, teszi még hozzá, „de az ég felé kiált; ez az egyedüli haszna a haszontalan erőszaknak”.⁴⁷

S valóban, a kegyetlenség túl sok példája halad meg egy tisztán funkcionális magyarázatot. Íme, egy másfajta megközelítés Fred E. Katztól: egy gyilkos környezetben a „kegyetlenség kultuszának” létrehozása „erőteljes jelenség”, amely sokféle kielégüléssel – személyre szóló hírnévvel és a társak körében megnövekedett tekintéllyel, az unalom enyhítésével, valamint az öröm és ünnepélyesség, művésziesség és kreativitás érzésével – szolgál azok számára, akik indokolatlan és leleményes kegyetlenségükkel hivatkoznak.⁴⁸ De mi továbbra is itt állunk a megoldatlan kérdés előtt, amelyet nem lehet szimpla kijelentésekkel megválaszolni: vajon a gyűlölet kultusza a szükséges előfeltétele a kegyetlenség kultuszának? Goldhagen feltett egy fontos kérdést, és én nem gondolom, hogy megtaláltuk volna rá a kielégítő választ.

Vegyük szemügyre a másik összehasonlítást, hogy miként bántak a németek, illetve a nem németek a zsidókkal. Ahhoz, hogy az elfogadott társadalomtudományi kíváncsiak szempontjainak megfelelőjünk, a németek viselke-

dését össze kéne vetnünk a Végső Megoldás által érintett összes országban, de legalábbis egy elfogulatlanul és véletlenszerűen kiválasztott ország-mintában tapasztalt viselkedéssel. Ehelyett Goldhagen a dánok és az olaszok viselkedését ajánlja az összehasonlítás alapmértékének, ami se nem véletlenszerű, se nem elfogulatlan választás.⁴⁹ A valóságban indítványa csupán felveti a dán és olasz együttműködés ritkaságának a kérdését, szemben a németek azon képességével, hogy gyilkos kollaboránsokat találjanak gyakorlatilag mindenhol máshol Európában. Nem szemlélteti a németek zsidókkal szemben alkalmazott bánásmódjának páratlan voltát, még kevésbé azt, hogy e bánásmódnak a kulturálisan sajátos német antiszemitizmus volt az oka. Máshol Goldhagen elismeri, hogy kelet-európaiak is tagjai voltak kivégzőosztagoknak, és felszólít a „kognitív és a situációs tényezők kombinációjának” tanulmányozására, amely kombináció ilyen elkövetőket biztosított a Holokauszt számára.⁵⁰ Nem fejt ki, miért vált egyszerre elfogadhatóvá egy multikauzális magyarázat a kelet-európai elkövetők – de nem a német elkövetők – esetében.

Ráadásul, mint az amerikai Holokauszt Emlékmúzeumban 1996 áprilisában tartott szimpóziumon megjegyeztem,⁵¹ a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljban szolgáló luxemburgiak példája ritka alkalmat kínál arra, hogy összehasonlítsuk, hogyan viselkednek eltérő kulturális háttérrel rendelkező emberek ugyanabban a helyzetben. Noha a bizonyíték inkább szuggesztív, mint meggyőző, megjegyeztem, hogy úgy tűnik, a tizennégy luxemburgi viselkedése nagyon hasonlított német bajtársaik viselkedéséhez, ami arra utalt, hogy csakugyan nagyon erősek voltak a situációs tényezők. Goldhagen válaszában kifejtette, hogy a tizennégy túl kicsi létszám ahhoz, hogy merész következtetéseket lehessen levonni belőle. Csakhogy a kis létszám nem zavarta, amikor ő vont le merész következtetéseket a Lipowa és a Flughafen munkatábor vagy a Helmbrechts-halálmenet őreinek viselkedéséből.

Goldhagen érvelésének elgondolásával szembeni ellenvetéseim nem cáfolják magát az általa interpretált értelmezést, mindössze rámutatnak, hogy ő maga nem felel meg a társadalomtudomány szigorú bizonyítási alapkövetelményeinek, amelyeket nem csak hogy maga elé állít, hanem amelyekkel kapcsolatban ismételtelen kijelenti, hogy mások szégyenletes módon még csak meg sem értettek.

Goldhagen beismeri, hogy azzal a hipotézissel kezdte, „hogy a zsidókkal kapcsolatos hiedelmek motiválták az elkövetőket arra, hogy részt vegyenek áldozataik haláláig tartó üldözésében.”⁵² A háború utáni törvényszéki kihallgatások során összegyűjtött vallomások alkotják az elsődleges forrását a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj viselkedésére és motivációira vonatkozó bizonyítékoknak, amelyekkel ezt a hipotézist össze kell vetnünk. A történészek nem vitatják, hogy az elkövetők háború után tett vallomásai sok problémát vetnek

fel; a vallomásokat a kihallgatók kérdései és a tanúk feledékenysége, elfojtásai, torzításai, mellébeszélései, valamint hazudozásai formálják.

De álláspontom szerint a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj törvényszéki vallomásai minőségükben különböznek a hasonló vallomások nagy többségétől. Fennmaradt a zászlóalj névsora, és az állomány több mint 40 százalékát (jobbára tartalékos közrendőröket, kevésbé a tisztakat) felkészült és kitartó ügyészek hallgatták ki. A szokatlanul eleven és részletes vallomások sokasága éles kontrasztban áll az előre megírt és egyértelműen őszintétlen vallomásokkal, amelyekre szintén jócskán akadt példa. Bírálataim szubjektív és gyarló voltának tudatában mindazonáltal úgy érzem, hogy óvatos felhasználás mellett ez a vallomástömeg egyedülálló lehetőséget biztosít a történész számára, hogy oly módon vegye górcső alá a tárgyalt kérdéseket, amilyenre más ügyek jegyzőkönyveinek esetében nincs lehetőség. Végül is nem véletlen, hogy a háború utáni német perek százai közül Goldhagen és én is, egymástól függetlenül, ugyanazokat a bírósági jegyzőkönyveket választottuk ki.

Ezzel szemben Goldhagen az elkövetők vallomásai bizonyítóerejének problematikáját boncolgatva azt mondja, hogy „az egyetlen értelmes módszertani álláspont, figyelmen kívül hagyni az összes önmentegítő vallomást, amelyet más források nem támasztanak alá.”⁵³ Goldhagen azt is tudja, hogy „az elfogult következtetések elkerülése érdekében képesnek kell lennünk ellenállni a csábításnak, hogy a bőséges mennyiségben rendelkezésünkre álló esetből számunkra kedvező anyagot válasszunk ki.”⁵⁴ Ki is jelenti, hogy az ő módszertanában „az ilyen elfogultság elhanyagolható mértékben van jelen.”⁵⁵

De vajon elkerüli-e Goldhagen módszertana az elfogultságot? A gyakorlatban milyen alapmérték segítségével dönti el Goldhagen egy vallomásról, hogy az önmentegítő és ezért figyelmen kívül hagyandó – hacsak nem nyer megerősítést más forrásból? Goldhagen számára a vallomások „minden valószínűség szerint” akkor önmentegítő, ha a tanúk tagadják, hogy „lelküket, belső akaratukat és erkölcsi jóváhagyásukat” adták a gyilkoláshoz.⁵⁶ Röviden, ki kell zárni minden olyan vallomást, amely Goldhagen eredeti hipotézisébe nem illő lelkiállapotról és motivációkról tanúskodik – hacsak más forrás nem erősíti meg. Megerősítő bizonyítékot találni a lelkiállapotról – a korabeli levelek és naplók hiányában – pedig szinte lehetetlen. Ennek eredményeként Goldhagen csupán a maradék, hipotézisével kompatibilis vallomásra hagyatkozhat, és következtetései a gyakorlati céloknak megfelelően előre determináltak. Az a módszertan, amely alig tesz egyebet, mint megerősíti a hipotézist, amelynek a kipróbálására létrehozták, nem nevezhető érvényes társadalomtudománynak.

A bizonyíték felhasználásának Goldhagen által alkalmazott módszere a determinista módszertan problematikája mellett egy másik fogyatékoságot is felvet – nevezetesen a kettős mérce használatát, amennyiben Goldhagen nem ugyanazokat a bizonyítási mércéket és nem ugyanazt a magas kizárási küszöböt alkalmazza, amikor az áldozatok lengyelek és nem zsidók. A Goldhagen-féle bizonyítási módszer problematikussá voltának halmozott hatását drámai módon illusztrálhatjuk, ha összevetjük mindkettőnk beszámolóját a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj kezdeti – a józefóvi zsidók és a talcyni lengyelek ellen elkövetett – tömeggyilkosságairól.

Goldhagen szerint Józsefóban Wilhelm Trapp őrnagy gyilkolásra „ösz-tönző beszédet” tartott, aktiválva az összes ember által már addig is osztott démonikus zsidóképet. Jóllehet „össze volt zavarodva” és „feszengett”, beszéde mégis „a zsidókkal kapcsolatos elnácisodott felfogásáról” árulkodott. Goldhagen elismeri, hogy „a gyilkolások miatt sokan lelkileg megrendültek, sőt átmenetileg depresszióba estek”, de őv „a kísértéstől”, hogy többet olvasunk bele az emberek negatív reakcióiról szóló vallomásaiba, mint a túl sok kiontott vér látványa által kiváltott zsigeri gyengeséget.⁵⁷

Mi maradt ki ebből a portréból? Goldhagen egyetlen lábjegyzetben – de nem a főszövegben – tudomásul veszi, hogy egy tanú „sírni” látta Trappot. Nem említi a másik hét tanút, akik szintén látták sírni, vagy legalábbis lelkileg gyötrődni.⁵⁸ Nem említi két rendőr vallomását, akik felidéztek, hogy Trapp világosan a tudomásukra hozta, nem tőle jönnek a parancsok⁵⁹, sem annak a négynek vagy ötnek a vallomását, akik megjegyezték, hogy Trapp nyíltan elhatárolta magát a parancsoktól, amikor továbbadta őket az embereinek.⁶⁰ Nem említi Trapp sofőrjének vallomását: „A józefóvi eseményekkel kapcsolatban később valami ehhez hasonlólt mondott nekem: 'Az Úristen legyen hozzánk, németekhez irgalmas, ha ezt a zsidó ügyet valaha is megbosszulják a földön'”⁶¹ A „buzdító beszédéről”, amely állítólag aktiválta a démonikus zsidó képét, némi vizsgálódás után kiderül, hogy a zsidók Németország háborús ellenfeleiként való beállítása és a német asszonyokra, gyerekekre hulló bombák képének felidézése szánalmas próbálkozás volt a zsidók küszöbön álló lemezárulásának racionalizálására. A rendőrök vallomásaikban megismelt állításait, miszerint megrendültek, depressziósok, elkeseredtek, levertek, lesújtottak, dühösek voltak, Goldhagen önmentegetésként vagy pillanatnyi „zsigeri” gyengeség jeleként visszautasítja.

A talcyni lengyel túsók megtorlásként történő kivégzésének leírása során Goldhagen a következőképp érvel: „Ez a szemléltető epizód egymás mellé helyezi a németek lengyelekkel és zsidókkal szembeni beállítottságát”. Bizonyítékként mindössze két tanút idéz – az egyiket arra, hogy Trapp Talcynban „sírt”, a másikat pedig arra, hogy néhány rendőr a kivégzések után kijelentet-

te, „többé nem kíván részt venni ilyen küldetésekben”.⁶² Összefoglalva, pontosan ezek a megismelt vallomások azok, amelyeket Goldhagen kizár, vagy elutasít, amikor a zászlóalj józefóvi tömeggyilkosságát tárgyalva egyszerre megragadja az alkalmat, hogy bizonyítsa – még ha csak két személlyel mondatja is el –, mennyire másképp érzett a zászlóalj a lengyelek legyilkolásával kapcsolatban.

Ráadásul ez a kettős mérce, amelyet Goldhagen a bizonyítékok kiválasztása során alkalmaz, az emberek motivációjának általa végzett analízisében is fellelhető. Azt, hogy Talcynban a rendőrök nem maradtak ki a gyilkolásból, nem annak bizonyítékeként értelmezi, hogy lengyeleket kívántak gyilkolni, ugyanakkor azt, hogy Józsefóban nem próbáltak kimaradni, annak a bizonyítékeként idézi, hogy a zsidók „népirtó hóhérai akartak lenni”. A rendőrök józefóvi gyötrődését tanúsító hegynyi vallomásban nem lát egyebet pillanatnyi „zsigeri” gyengeségnél, míg a talcyni ügyben egyetlen tanú állítását érvényes bizonyítékként fogadja el a rendőröknek a lengyelek legyilkolásától való „nyilvánvaló irtózására és vonakodására”.⁶³

Más módon is megnyilvánul ez a kettős mérce a zsidó és a lengyel áldozatokra vonatkozásában. A gyilkosok attitűdjének kiértékeléséhez Goldhagen számos példáját idézi a zsidók indokolatlan és voluntarista legyilkolásának. De elhallgatja a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj által elkövetett ugyanilyen indokolatlan és voluntarista öldökléseket, amikor az áldozatok lengyelek voltak. Például jelentés érkezett, hogy egy német rendőrtisztet megöltek Niezdów faluban, erre olyan rendőröket küldtek a megtorló akcióra, akik éppen moziba készültek Opoléba. Niezdówban csak öreg lengyelek, főleg nők maradtak, mert a fiatalok és a férfiak az erdőbe menekültek. Időközben újabb hír érkezett, miszerint a rendőr nem halt meg, csak megsebesült. Ennek ellenére a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj rendőrei lelőtték az összes öreg lengyelt, felgyújtották a falut, majd visszatértek a moziba egy kis esti kikapcsolódásra.⁶⁴ Ebben az epizódban nem nagyon látjuk bizonyítékát a rendőrök „nyilvánvaló irtózásának és vonakodásának” a lengyelek legyilkolásától. Vajon elhallgatta volna Goldhagen ezt a mozzanatot, ha az áldozatok zsidók, és könnyen kimutatható az antiszemita motiváció?

A bizonyíték tendenciózus kiválogatásának sémája⁶⁵ abban is tetten érhető, hogy Goldhagen szinte teljesen uniformizálja az embereket. Heinz Buchmann hadnagy volt a zászlóalj egyetlen olyan tagja, aki elvi alapokon ellenezte a tömeggyilkosságot, és semmilyen zsidóellenes akcióban nem volt hajlandó részt venni. Amikor a saját és a két SS-tiszt, Julius Wohlauf és Wolfgang Hoffmann viselkedése közötti különbségről faggatták, Buchmann vonakodva beismerte, hogy számára az előléptetésnek nem volt jelentősége,

mert jól működő vállalata volt otthon, míg Wohlauf és Hoffmann ambiciózus hivatásos rendőr volt, „akik lenni akartak valakik”. Buchmann még hozzátette, hogy „külföldre is kiterjedő üzleti tapasztalataim jóvoltából jobb rálátásom volt a dolgokra”.⁶⁶ Goldhagen gyorsan elkeni Buchmann megjegyzését a karrier-motiváció fontosságáról, és állításának második felét annak bizonyítékként magyarázza, hogy ő volt az egyetlen, akit nem kerített hatalmába a hallucinációs német antiszemitizmus.⁶⁷

De ha már Buchmann citálja főtanúként annak bizonyítására, hogy a zászlóaljon belül egységesen uralkodó nézet volt az antiszemitizmus, vajon nem kéne a rá következő állításokat is figyelembe venni? Az emberek eltérő reakcióiról azzal kapcsolatban, hogy megtagadta a gyilkolásban való részvételt, Buchmann a következőket mondta: „Sok alárendeltem megértette az álláspontomat, mások viszont becsmérő megjegyzéseket tettek rám, és lenéztek”.⁶⁸ Arról, hogy emberek hogyan viszonyultak a gyilkoláshoz, a következőket mondta: „az emberek nem nagy lelkesedéssel hajtották végre a zsidó-akciókat... Mindnyájan nagyon depresszáltak voltak”.⁶⁹

Még egy utolsó példa a bizonyítékok szelektív megválasztásra. Goldhagen következetesen kihangsúlyozza, hogy az elkövetők „örömeiket lelték” a zsidók gyilkolásában, és hogy „az emberek beszámolóai a gyilkolások során folytatott beszélgetéseikről arra engednek következtetni... hogy lényegében helyeselték a népiertést és saját tetteiket”.⁷⁰ Tipikus példa erre beszámolója Heinrich Bekemeier őrmester osztágáról a lomazyi mészárlást követő „zsidóvadászat” során:

Amikor Bekemeier emberei zsidókat találtak; nem csupán megölték őket, de egy alkalommal, amiről tudomásunk van, mindnyájan, de legalábbis Bekemeier elszórakozott velük.

Ezt követően közvetlenül idéz a rendőr vallomásából.

Mind a mai napig emlékszem egy epizódra. Bekemeier őrmester vezetésével egy csoport zsidót kellett elkísérnünk valahova. Bekemeier ráparancsolt a zsidókra, hogy énekelve kússzanak át egy nedves gödrön. Egy öregembert, aki a kúszás után nem tudott továbbmenni, Bekemeier közvetlen közletről szájba lőtte...

Ennél a pontnál Goldhagen megszakítja az idézetet, és visszatér ugyanennek az eseménynek az ábrázolásához egy későbbi kihallgatáson lejegyzett vallomás alapján.

Miután Bekemeier lelőtte a zsidót, az az égnek emelte a karját, mintha fellebbezett volna Istenhez, és összeesett. A zsidó holttestét egyszerűen ott hagytuk. Nem izgattuk magunkat miatta.

Mennyire másképpen hangzik ez a vallomás, ha a tanú elbeszélését nem szakítják meg, mert az Bekemeier tettének leírása után a következőképp folytatódik: „Mondtam Heinz Richternek, aki mellettem ment, hogy 'legszívesebben ledurrantanám ezt a szemetet'”. S csakugyan, ugyanez a tanú szerint a „bajtársak maguk között aljas szemétnak” és „mocskos disznónak” nevezték Bekemeiert. Hírhedten „erőszakos és kegyetlen” volt „mind a lengyelekkel, mind a zsidókkal szemben”, sőt még a saját embereit is megrugdosta.⁷¹ Röviden összefoglalva, a tendenciózus válogatással Goldhagen az általános érvényű és egységes kegyetlenség, jóváhagyás mintájaként ábrázolja ezt az eseményt, miközben a teljes vallomás egy különösen gonosz és gyűlölt SS-tisztről szól, akinek a viselkedését saját alárendeltjei helytelenítették.

Goldhagen ellenében én egy többretegű képet kínáltam a zászlóaljról. Különböző csoportok a zászlóaljon belül különbözőképpen viselkedtek. A „lelkis gyilkosok”, akiknek a száma idővel növekedett, keresték az alkalmat a gyilkolásra, és megünnepelték tetteiket. A legkisebb csoportot azok alkották, akik nem ölték. Ők, Buchmann hadnagy kivételével, nem elleneztek elvi alapon a rezsimet és annak gyilkos politikáját; nem ítélték el bajtársaikat. Egyszerűen kihasználták a Trapp által biztosított lehetőséget, és gyengeségükre vagy családapá voltukra hivatkozva „nem érezték alkalmasnak magukat” a feladatra.

A zászlóalj legnagyobbbrészt olyan emberekből állt, akik megtettek mindent, amire utasították őket; akik soha nem kockáztatták meg, hogy szembe szálljanak a tekintéllyel, vagy hogy gyengének tűnjenek. De nem jelentkeztek önkéntesen a gyilkolásra, és nem ünnepelték meg tetteiket. Egyre érzékletlenebbé és brutálisabbá váltak, és inkább magukat sajnálták a rájuk osztott „kellemetlen” munka miatt, mint dehumanizált áldozataikat. Általában nem tartották helytelennek vagy erkölcstelennek, amit tettek, mert törvényes hatalom szentesítette a gyilkolást. Jobbára meg sem próbáltak gondolkodni. Ennyi. Ahogy az egyik rendőr elmondta: „Hogy őszinte legyek, be kell vallanom, akkoriban egyáltalán nem töprengtünk a dologról. Csak évekkel később jutott el bármelyikünk tudatáig, hogy mi is történt akkor”.⁷² Az alkohol segítette: „az emberek többsége szinte csak a sok gyilkolás miatt ivott. Azt az életet józanul nem lehetett elviselni”.⁷³

Az, hogy a rendőrök „készséges hóhérok” voltak, nem jelenti azt, hogy „népiertő hóhérok” akartak lenni. Nézetem szerint ez egy fontos különbség, amelyet Goldhagen következetesen elmaszatol. Az értelmezési vitát is újra

meg újra hamis dichotómia formájában veti fel: a német gyilkosoknak vagy „egy véleményen” kellett lenniük Hitlerrel a zsidók démonikus természetét illetően, és attól kezdve hittek a tömeggyilkosság szükségességében és igazságosságában, vagy pedig tudniuk kellett, hogy a történelem legnagyobb bűntettét követik el. Véleményem szerint a gyilkosok többségét a sarkítottan ellentétes nézetek egyikével sem lehet ábrázolni.

Ráadásul a zászlóalj többrétegű ábrázolása mellé a motiváció multikauzális magyarázatát is felkínáltam. Kitértem a konformitás, a kortárs csoport-nyomás és a tekintélynek való behódolás fontosságára, és még határozottabban ki kellett volna hangsúlyoznom a kormányzat legitimáló kapacitását. „A háború és a rasszizmus egymást kölcsönösen erősítő hatásaira” is hangsúlyt helyeztem, mivel „az éveken át folyó antiszemita propaganda... összekapcsolódott a háború polarizáló hatásával”. Érvként felhoztam, hogy „semmi sem segített a náciknak jobban a faji háború megvívásában, mint maga a háború”, amely során „a fajilag magasabb rendű németek és a fajilag alacsonyabb rendű zsidók dichotómiája, ami náci ideológia magvát képezte, könnyen egybe tudott olvadni azzal az ábrázolásmóddal, amely Németországot egy, minden oldalról ellenségekkel körülvett szigetként jelenítette meg”. A népiítés végrehajtásához az átlag németeknek nem kellett „egy véleményen lenniük” Hitlerrel, nem kellett osztaniuk démonikus zsidóképét. Szituációs tényezők és az áldozat ellenségeként való megjelenítésében és dehumanizálásában egyetértő ideológiai egybeesés kombinációja elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy az „átlag németekből” „készséges hőhéro” váljanak.

Goldhagen szerint „nincs más választásunk, mint magunkévá tenni” az ő magyarázatát, mert ő „megdönthetetlenül” és „messze hangzóan” megcáfolta a „konvencionális magyarázatokat” (kényszerítést, engedelmisséget, az emberi viselkedéssel kapcsolatos szociálpszichológiai megfigyeléseket, önérdeket és a felelősség csökkenését vagy felaprózódását). Számos probléma merül fel ezzel kapcsolatban. Elsőként, ezeket a „konvencionális magyarázatokat” nem a tudósok hívják segítségül az elkövetők magatartásának egyetlen és elégséges magyarázataként, hanem rendszerint részei egy multikauzális megközelítésnek, amelyet Goldhagen „mosodai átvételi jegyzéknek” csúfol. ⁷⁴ Így aztán nem kell megfelelniük ugyanannak a magas elvárásokat tartalmazó és állítólag mindennel számot vető ellenőrzésnek, amelynek Goldhagen a saját magyarázatait rendre aláveti. Másodsor, egy olyan állítást, hogy valaki valamit megdönthetetlenül megcáfolt, alapos vizsgálatnak kell alávetni, aminek Goldhagen nem tesz eleget. S harmadszor, még a „konvencionális magyarázatok” minden részletre kiterjedő cáfolata sem teszi elkerülhetlenné Goldhagen tézisének elfogadását.

Vegyük közelebből szemügyre, hogyan cáfol meg Goldhagen állítólag kettőt az úgynevezett konvencionális magyarázatok közül: a németek hajlamosságát a parancsok követésére és a szociálpszichológusok által vizsgált általános emberi viselkedésformákat, mint behódolás a tekintélynek, szerep-adaptálás, kortárscsoport-nyomásnak való megfelelés. Goldhagen vártalanul elveti azt az elgondolást, miszerint a hajlam a parancsok követésére és gondolkodás nélküli végrehajtásukra jellegzetes alkotórésze volt a német politikai kultúrának. Végül is a németek Weimar utcáin is harcoltak, és nyíltan megvetették a köztársaságot, jegyzi meg. ⁷⁵ De egyetlen esemény még nem alakítja egy ország történelmét, és nem jellemzi politikai kultúráját. Az embereknek a Weimari Köztársasággal való szembenállását hozni fel érvként annak bizonyítására, hogy a német politikai kultúrában nem volt jelen tendenciaként a parancsnak való engedelmisség, nem meggyőzőbb annál, mint a XIX. századi németországi zsidó emancipációra hivatkozva azt állítani, hogy az antiszemitizmus nem volt része a német politikai kultúrának – amely elgondolásnak Goldhagen határozottan ellenáll.

Még fontosabb a Weimari Köztársasággal szembeni engedetlenség történelmi kontextusa. Goldhagen megjegyzi, hogy a németek csak az általuk „legitimnek” tartott kormánynak, tekintélynek engedelmeskedtek. Ez valóban létfontosságú a kérdés szempontjából, ugyanis pontosan a demokratikus, nem tekintélyelvű volta delegitimálta a Weimari Köztársaságot azok szemében, akik megvetették és támadták. A nácik pontosan a demokrácia lerombolásával, a tekintélyelvű rendszer visszaállításával és a közösségi kötelezettségek egyéni jogok fölé helyezésével biztosították legitimációjukat és népszerűségüket a német lakosság jelentős részének körében. Tényleg sok történész érvelt azzal, hogy Németország tökéletlen és bátortalan 1848-as és 1918-as forradalma nyitott ajtót a sikeres tekintélyelvű ellenforradalomnak és restaurációnak, és hogy az ország politikai kultúráját döntően a kudarcot vallott demokratizálódás – nem pedig az antiszemitizmus – különböztette meg Franciaország, Anglia vagy az Egyesült Államok politikai kultúrájától.

Az elgondolás mögött, hogy Németországban mély hagyománya volt az engedelmisségen és az antidemokratikus beállítottságon alapuló tekintélyelvűségnek, ugyanez a fajta evidencia és érvelés található, amelyet Goldhagen a mindenütt jelenvaló német antiszemitizmus bizonyítékaként idéz. A politikai kultúra Goldhagen által meghatározónak tartott összes alkotóeleme – oktatás, nyilvános beszéd, törvények és intézményi megerősítés ⁷⁶ – már jóval azelőtt a tekintélyelvűség értékeinek beszűkítését szolgálta Németországban, hogy a nácik az antiszemitizmus szüntelen terjesztéséhez igénybe vették volna.

Ráadásul a legnyíltabb német antiszemiták egyidejűleg demokráciaellenesek és tekintélyelvűek voltak. Tagadni, hogy a tekintélyelvűség hagyományai és értékei fontos részét képezik a német politikai kultúrának, ugyanakkor az antiszemitizmus mindenütt jelenvaló volta mellett érvelni ugyanolyan, mint bizonygatni, hogy a pohár félig tele van, ugyanakkor tagadni, hogy félig üres. Amennyiben Goldhagennek a német politikai kultúrával és az antiszemitizmussal kapcsolatos érvelései érvényesek, még érvényesebbek a német politikai kultúra és a tekintélynek való engedelmisség vonatkozásában.

Goldhagen azt állítja, hogy a szociálpszichológiai értelmezés „történelmietlen”, és hogy a támogatói szerint „szocializációjára és hitére való tekintet nélkül bármely embercsoport kerülhet ugyanilyen körülmények közé, és akkor pontosan ugyanúgy fog viselkedni egy tetszőlegesen kiválasztott áldozatcsoporttal szemben”.⁷⁷ Ez komoly félremagyarázás, amely összekeveri a kísérlet környezetét és a belőle levezetett meglátásoknak a kísérletet követő – a tudósok általi – alkalmazását. Például Milgram és Zimbardo kísérleteinek az volt a célja, hogy oly módon izolálják egymástól a tekintélynek való behódolás és a szerepadaptálás változóit, hogy alkalom nyíljon az emberi viselkedés e tényezői dinamikájának vizsgálatára és jobb megértésére. Neveteséges lett volna szerbek és bosnyákok, vagy hutuk és tuszik összeeresztésével lefolytatni ezeknek a vizsgálatok bármelyikét, és pedig azért, mert a történelmileg sajátságos etnikai gyűlölködések egy új, erőteljes változót vittek volna be, teljesen elferdítve az eredményt.

Pontosan azért érvényesek a levezetések, mert a kísérletek mentesek voltak bármiféle történelmi vonatkozástól, és a tudósok mostanra már tudják, hogy a tekintélynek való behódolás és a szerepadaptálás jelentős tényezői az emberi viselkedés formálásának. Tudósok számára, akik olyan konkrét történelmi helyzetek motivációit tanulmányozzák, amelyekben a változók nem izolálhatók, és maguk a történelmi szereplők nincsenek teljesen tudatában a viselkedésüket alakító tényezők komplex kölcsönhatásának, az ilyen betételek, véleményem szerint, értékelhetetlenek lehetnek a problémás bizonyítékok átválogatása szempontjából.

Goldhagen ismételtelen azt állítja, kizárólag az ő értelmezése feltételezi helyesen, hogy az elkövetők hittek a zsidók lemészárlásának szükségességében és igazságos voltában, míg a „konvencionális magyarázatok” tévesen feltételezik, hogy a gyilkosok elhitték, hogy amit tesznek az helytelen és akaratuk ellenére voltak kénytelenek gyilkolni. Mindkét állítás félrevezető módon jellemzi a többiek helyzetét, és hamis dichotómiaként állítja be a kérdést. A Vietnamban elkövetett „engedelmesség-bűntettek” történelmileg sajátos eseteinek vizsgálata során Kelman és Hamilton, a szociálpszichológiai megközelítést alkalmazva, felfigyelt a tekintélyre való reakálás

egy spektrumára. Azok mellett, akik meggyőződésből cselekedtek, mert osztozták a rezsim értékeit és irányvonalát, és a névleges parancsteljesítők mellett, akik ellenőrzés alatt akaratuk ellenére cselekedtek, de ha nem ellenőrizték őket, kitértek a parancsok végrehajtása elől, más lehetőségek is adódtak. Sokan elfogadták és internalizálták a szerepelvárásokat, hogy a katonáknak keményeknek, engedelmeseknek kell lenniük, és az állam politikáját a különleges parancsok tartalmára való tekintet nélkül végre kell hajtaniuk.⁷⁸ A katonák és a rendőrök ellenőrzés nélkül is készségesen engedelmeskedhetnek a parancsoknak, és megvalósíthatnak olyan politikát, amelyet nem tartanak személyes értékeikkel összeegyeztethetőnek – pontosan úgy, ahogy a katonák és a rendőrök gyakran annak ellenére is készségesen engedelmeskednek a parancsoknak, hogy tudják, szolgálat közben életüket veszthetik, jóllehet nincs szándékukban meghalni. Katonaként és rendőrként elkövethetnek olyan tetteket, amelyeket helytelenítenének, ha saját akaratukból tennének meg, de amelyeket nem helytelenítenek, ha az állam szentesíti őket.⁷⁹ S az emberek meg tudják változtatni az értékeiket, újakat választhatnak; amelyek nem ütköznek a tetteikkel, ily módon meggyőződéses gyilkossá válhatnak, amikor a gyilkolás rutinná válik. A tekintély, a hit és a tett közötti összefüggés nem csupán komplex, de instabil is, és az idő előrehaladásával változhat.⁸⁰

Goldhagen állításával szemben a szociálpszichológiai megközelítés nem feltételezi, hogy az elkövetők ideológiája, erkölcsi értékei és az áldozatokról alkotott felfogása érdektelen.⁸¹ De a megközelítés bizonyosan nem alkalmas arra, hogy az elkövetők ideológiáját, erkölcsi értékeit és az áldozatról való felfogását egyetlen tényezőre – esetünkben az antiszemitizmusra – redukálja le. Egyetértek Goldhagennel, amikor kijelenti, hogy „az engedelmesség-bűntettek” ... a kedvező társadalmi és politikai összefüggések létezésétől függenek.⁸² De a társadalmi és politikai összefüggések az elkövetők kognícióján és az áldozatok identitásán túlmenően mindig szép számban vetnek fel egyéb tényezőket, és létrehozzák a válaszok komplex és változó spektrumát.

Összefoglalva, Goldhagen még csak meg sem közelíti a pontos magyarázatot, aztán pedig „megdönthetetlenül” megcáfol számos fontosabb „konvencionális magyarázatot”,⁸³ amelyek egyikéről sem állítja senki, hogy önmagában a teljes magyarázat lenne. Még ha a Goldhagen által tudomásul vett öt konvencionális magyarázat „megdönthetetlenül” meg is cáfoltatott, nem áll elő az a helyzet, hogy „nincs más választásunk, mint magunkévá tenni” Goldhagen saját értelmezését. A Holokauszt elkövetői motivációinak megértésére irányuló kutatás nincs behatárolva. A tudós által végzett kutatás nem feladatlapos vizsga. Vagy legalábbis mindig kell lennie másik lehetőségnek, amely „egyik sem a fentiek közül”.

A polémia során Goldhagen végig azt állítja, hogy megközelítése helyreállította azt az erkölcsi dimenziót, amely az öt megelőző történészek elbeszéléséből hiányzott. Például a *The New Republic*-ban megjelent kritikára a minap adott válaszában azt állítja, hogy elfogadta az elkövetők „ember voltát”. Analízise „arra a felismerésre épült, hogy minden egyénnek volt választási lehetősége a zsidókkal való bánásmódot illetően”, ami visszaállítja „a személyes felelősség fogalmát”. Másrészt azt állítja, hogy az olyan tudósok, mint én, „kényelmes kartávolságban tartják az elkövetőket”, és „automataként vagy bábuként” kezelik őket.⁸⁴

Goldhagen ezen állításai tarthatatlanok. Először is, a szociálpszichológiai meglátások, amelyeket nagyvonalúan mellőz, nem kezelik mechanikusan cserélgethető alkatrészként az egyéneket, és nem mellőzik a kulturális és ideológiai tényezőket.⁸⁵ Mint fentebb megjegyeztem, Goldhagen kijelentése, hogy a szociálpszichológiai megközelítés „bizonyíthatóan hamis”,⁸⁶ durva karikatúrán alapszik. Másodszor, ami az elkövetők „ember voltát” és „a kényelmes kartávolságban tartását” illeti, maga Goldhagen az, aki más tudósokat figyelmeztet, hogy szabaduljanak meg attól az elképzeléstől, miszerint a III. Birodalom németjei „többé-kevésbé olyanok voltak, mint mi”, és hogy „érzékenységeik, ha halványan is, megközelítették a miénket”.⁸⁷ S igényét, hogy az elkövetőket „választási lehetőséggel rendelkező, felelős tényezőkként” kell kezelni, nehéz összebékíteni determinista végkövetkeztetésével, hogy „a náci korszakban, sőt már azt jóval megelőzően a németek többsége ugyanúgy nem tudott mit kezdeni a társadalmá számára idegen kognitív modellekkel... mint a nélkül beszélni folyékonyan románul, hogy valaha is hallotta volna azt a nyelvet”.⁸⁸

Ezzel szemben az én álláspontom az, hogy a szociálpszichológiai elméletek, amelyek az emberi természetben megszokott hajlamok és vonzalmak feltételezésén alapulnak, de nem zárják ki a kulturális befolyásokat, fontos meglátásokkal szolgálnak az elkövetők viselkedésével kapcsolatban. Úgy vélem, hogy az elkövetőknek nemcsak módjuk volt választani, hanem különböző módon – a lelkes részvételtől a kötelességtudó és a fiktív vagy sajnálkozó teljesítesen keresztül a különböző mértékű parancskikerülésig terjedő spektrumban – éltek is ezzel a lehetőséggel. Kérdeném, hogy kettőnk megközelítése közül melyik épít az elkövetők ember voltára és egyéniségére, és melyik van tekintettel az erkölcsi dimenziókra a választási lehetőségek analizálásánál?

Abban egyetértünk Goldhagennel, hogy a 101-es tartalékos rendőrszázlóalj az „átlag németek” reprezentatív mintáját képezte, és hogy a társadalom teljes keresztmetszetét képviselő, véletlenszerűen besorozott „átlag németek” készséges hőhérokká váltak. De nem hiszem, hogy ez a kép a zászlóaljról

reprezentatív lenne. Goldhagennek bizonyára igaza van abban, hogy számos lelkes gyilkos szolgált a zászlóaljban, akik keresték az alkalmat a gyilkolásra, kielégülést találtak szörnyű kegyetlenkedésekben, és megünnepezték tetteiket. Túl sok ijesztő példáját találni ennek a magatartásnak mindkettőnk könyvében. De Goldhagen lekicsinyli vagy tagadja a magatartás többi rétegét, amelyek fontosak a népi gyilkoló-egységek dinamikájának megértéséhez, és amelyek kétségbe vonják azon állítását, hogy a zászlóaljat egyformán átitatta az általa elkövetett tömeggyilkosságok felett érzett „büszkeség” és az „elvi alapokon álló jóváhagyás”. Az általa festett kép elferdített, mert nem látja a fától az erdőt.

Ez olyan hiba, amely ismételtelen felbukkan a könyvében. Például, egyetérték azzal, hogy az antiszemitizmus erős, ideológiai áramlat volt a XIX. századi Németországban, de nem fogadom el Goldhagen azon állítását, hogy „többé-kevésbé az antiszemitizmus irányította a civil társadalom fogalomalkotási életét” Németországban, a náci korszakot megelőzően.⁸⁹ Egyetérték azzal, hogy 1933-ra az antiszemitizmus vált a német jobboldal „józan észévé”, de ebből nem következtek arra, hogy a német társadalom a zsidókkal kapcsolatban „egy véleményen volt” Hitlerrel, és hogy az antiszemitizmus centrális volta a párt világnézetében, programjában és retorikájában a német kultúra érzelmi beállítottságát tükrözte.⁹⁰ Egyetérték azzal, hogy az antiszemitizmus – negatív sztereotipizálás, dehumanizálás és a zsidógyűlölet – általános volt az 1942. év gyilkosainak körében, de nem értek egyet azzal, hogy ez az antiszemitizmus egy „már létező, felgyülemlett” antiszemitizmus volt, amelyet Hitlernek mindössze „ki kellett engednie a palackból”.⁹¹

Röviden összefoglalva, az alapvető probléma nem abban áll, hogy elmagyarázzuk, miért gyilkolták oly buzgón – amikor csak módjuk nyílt rá – a zsidókat az átlag németek, egy tőlünk mindenben különböző nép tagjai, akiket egy olyan kultúra formált, amely olyan irányba befolyásolta gondolkodásukat és cselekedeteiket, hogy népi hőhérokat akarjanak lenni. Az alapvető probléma abban áll, hogy elmagyarázzuk, miért hajtották készségesen végre, különleges viszonyok között az emberiség történetének legelképezhetőbb népi hősét olyan átlagemberek, akiket egy sajátságos, mindazonáltal a Nyugat, a kereszténység és a felvilágosodás főáramának tradícióira épülő kultúra formált.

Miért fontos, hogy melyikünk ábrázolása és végkövetkeztetése van közelebb az igazsághoz a 101-es tartalékos rendőrszázzal kapcsolatban? Nagyon megnyugtató lenne, ha Goldhagennek lenne igaza, hogy csak nagyon kevés társadalomban vannak meg a népi hős elkövetésének hosszú távú kulturális-kognitív előfeltételei, és hogy a rezsim csak akkor képesek a népi hősre, ha a lakosság túlnyomó része egy véleményen van annak prioritását,

igazságos voltát és szükségességét illetően. Ha Goldhagennek igaza lenne, biztonságosabb világban élnénk, de én nem vagyok ennyire optimista. Tartok tőle, hogy egy olyan világban élünk, amelyben a háború és a rasszizmus mindenütt jelen van, amelyben a kormányzó hatalmak nagy és egyre növekvő mobilizációs képességgel és legitimációval rendelkeznek, amelyben a specializálódás és a bürokratizálódás egyre csökkenti a személyes felelősségtudatot, amelyben a kortárscsoport hatalmas nyomást fejt ki a magatartásra, és új erkölcsi normákat alkot. Attól tartok, hogy egy ilyen világban csak ritkán fogunk kudarcot vallani a tömeggyilkosságokat elkövetni szándékozó modern kormányok arra irányuló erőfeszítéseit, hogy „átlagemberekből” „készséges hóhérokat” formáljanak.

Köszönetnyilvánítások

Rendkívüli hálával tartozom Theodore Raphaelnek, Michel Marrusnak, Saul Friedländernek, Lawrence Langernek, Aaron Ashernek, E. Wayne Carpnak és Mark Jensennek elgondolkodtató javaslataikért a kézirat feljavítására. A megmaradt hiányosságok természetesen az én számlámra írhatók.

Huszonöt évvel később

Az Átlagembereket először 1992-ben adták ki. Daniel Goldhagen *Hitler buzgó hóhérai – Az egyszerű németek és a holokauszt* c. könyvének 1996-os megjelenését és az abból eredő vitánkat követően, amelyet a problematikus bizonyítékok értelmezésének eltérő megközelítése és az általunk alkalmazott módszertanok eltérő volta indukált, 1998-ban újra kiadták az Átlagembereket, amelyben egy új utószó formájában összefoglaltam a vitában felhozott érveimet. Most, huszonöt évvel az első kiadás után ideje új leltárt felállítani. Négy területet fogok vizsgálat alá vonni, amelyekben a termékeny történeti kutatómunka hozzáadott az Átlagemberek első kiadásában felvetett témákkal kapcsolatos tudásunkhoz és ismereteinkhez. Először: számos tanulmány létezik az Ordnungspolizei más zászlóaljairól, ami az összefüggések sokkal teljesebb összehasonlítását teszi lehetővé a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj azon eljárásai között, amelyek jellemzők voltak rá, illetve amelyekben kirívóan egyedülálló volt. Másodszor: további hozzájárulásokkal bővült a Végső Megoldás „átlagos” részvevői motivációinak a vizsgálata. Harmadszor: irányadó tanulmány készült a zászlóalj luxemburgi származású tagjairól, amely lehetővé teszi az egység német és nem német embereinek az összehasonlítását. Negyedszer: sor került a fényképes bizonyítékok – régiék és újak – gondosabb tanulmányozására.

Más Ordnungspolizei-zászlóaljak

Az Átlagemberek harmadik és negyedik fejezetében röviden kitértem a 309-es és 322-es rendőrzászlóaljak szerepére Bialystokban, a 45-ös tartalékos

rendőrzászlóalj szerepére Ukrajnában, a 11-es rendőrzászlóalj szerepére Slutskban és a 133-as tartalékos rendőrzászlóalj szerepére Kelet-Galiciában. Goldhagen is kitért a 309-es rendőrzászlóaljról Bialystokban, a 65-ösre 1941-ben a Baltikumban és 1942-ben Dél-Lengyelországban. Az 1990-es évek elején végre elkezdődött az felsorolt egységek némelyikéről és számos másíkról szóló tanulmányok publikálása. Ezek közül az első Heiner Lichtenstein *Himmler grüne Helfer: Die Schutz- und Ordnungspolizei im „Dritten Reich“* (Himmler zöld segítői: a véd- és közrendőrség a Harmadik Birodalomban) című tanulmánya volt. Ez különféle Ordnungspolizei-egységek, főleg zászlóaljak bírósági kivizsgálását tekintette át, és a német bíróságok kudarcos működését vizsgálta, minthogy mindössze egy maroknyi vádlott ellen hoztak ítéletet.¹ Ezt hamarosan két, különböző tanulmány követte a 322-es zászlóaljról. Mindkettő a zászlóalj és harmadik százada kevés, megmaradt „hadinaplójára” támaszkodott, amelyeket a prágai katonai archívumban lévő SS-dokumentumgyűjteményben találtak.² Ez a zászlóalj 1941 júniusában Bialystokban kezdte meg gyilkos küldetését, aztán keresztülhaladtak a mai Belorusszia területén, és eközben Minszkben, illetve Mogiljevben nagyobb, máshol kisebb gyilkolási akcióban vettek részt.

1996-ban Winfried Nachtwei öt, különböző rendőrzászlóaljat vont vizsgálat alá, amelyek legénységi állományát elsősorban Rajna-vidéki városokból töltötték fel. Nachtwei a Goldhagen által vizsgált két – a 65-ös és a 309-es – zászlóaljon kívül a 307-est és a 316-ost (a 322-es mellett ezek is a Mantua ezredes parancsnoksága alatt álló rendőrezredhez tartoztak az 1941-es bialystoki mészárlások idején), és végül a varsói gettó őrzésében játszott szerepe révén elhíresült 61-es tartalékos rendőrzászlóaljat is megvizsgálta.³ Richard Breitman a *Official Secrets* (Hivatali titkok) című könyvében röviden érinti a 322-es és a 11-es rendőrzászlóaljakat, valamint (a 45-ös, a 303-as és a 314-es zászlóaljakból álló) Dél-rendőrezredet.⁴

Ezeket a jobbra felületes vázlatokat két, különösen fontos tanulmány követte. 1998-ban Edward Westermann kiadta a 310-es rendőrzászlóaljról írt tanulmányát, amelyben a nevezett egység és a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj közötti „feltűnő különbségekre” fókuszált.⁵ A 310-es rendőrzászlóalj 16 hónapot töltött Lengyelországban (1940 októberétől 1942 februárjáig), amely során megtanult megszálló, uralkodó fajként viselkedni. Aztán átirányították a szovjet területekre, ahol súlyos veszteségeket szenvedett el a leningrádi fronton. Legénységét, többségük 1905-1912 között született, egy sokkal inkább elnácisodott korcsoportból válogatták össze. Több mint 40%-uk a párt tagja, és úgy 10%-uk az SS tagja volt. Westermann tanulmányának magja a beszámolója, amely a zászlóalj 1942. októberi pacifikálási műveleteiről fennmaradt jelentéseken és az ezekkel a műveletekkel kapcsolatos

bírósági kihallgatásokon alapszik. E pacifikálási műveletek során a zászlóalj a szokásos „egyenlő lehetőség” alapján zsidók, szlávok (*Ostmenschen*), cigányok és különféle aszociálisok – röviden: a náci ideológia általa ellenségként kijelöltek teljes spektruma – legyilkolásával foglalatzkodott. Westermann amellet érvel, hogy a történész a 310-es rendőrzászlóalj tagjainak szavaiból, tetteiből, párttagságából, korcsoportjából, indoktrinációs tapasztalataiból és brutalizálódásából képes következtetni a rendőrök motivációjára, és arra a következtetésre jut, hogy inkább „ideológiai katonának” mint „átlagembereknek” kell tekinteni őket.

Mindössze egy évvel később (1999) Klaus-Michael Mallman a lübecki illetőségű 307-es rendőrzászlóaljról publikált egy tanulmányt.⁶ A zászlóalj megszálló pályafutását egy kilenc hónapos, lengyelországi szolgálattal kezdte. Utána, 1941 júliusában, Breszt-Litovszkban közreműködött felnőtt férfiak tömeges legyilkolásában, majd további gyilkolásokban Belorussziában. 1942 tavaszán és nyarán a Lublini kerület gettóinak a kiűrtésében vett részt, amit 1942 ősze és 1944 nyara között partizánellenes akciók követtek. Mallmann megjegyezte, hogy az első, breszt-litovszki mészárlásnál bőven akadt önkéntes jelentkező a gyilkolásra. Nem tartotta elégséges magyarázatnak a kényszerítést, a brutalizálódást és a propagandát. Goldhagenhez hasonlóan a „kognitív modell” elgondolást alkalmazta, amelyen keresztül a rendőrök a saját világukat látták és értelmezték. Mallmann ehhez az általa „az ellenségkép szituációs radikalizációjának” nevezett elgondolást hívta segítségül. A biológiai, politikai, ideológiai és most már valódi ellenség „virtuális valósággá” elegyedett össze, és „szükséges önvédelem” megindokolással legitimálta a zsidók legyilkolását. A már meglévő antiszemita attitűd és az, hogy a német sérelmet szituációs átfordítás révén önvédelemnek fogták fel, együttesen biztosította a hajtóerőt a tömeggyilkossághoz elvezető minőségi ugráshoz.

Két másik könyv, az egyik 2000-ben, a másik 2001-ben jelent meg, különféle szerzők különféle Ordnungspolizei-egységekről írt cikkeik tartalmazta. Ezek az írások ismét ráterelték a figyelmet a német igazságügyi szervek kudarcos működésére, amiért egy maroknyinál alig több zöld egyenruhás holokaust-elkövetőt állítottak bíróság elé.⁷ Stefan Klemp két cikke járult a legtöbbet hozzá az Ordnungspolizei Holokaustban játszott szerepével kapcsolatos, tudományos ismeretek bővüléséhez. Ezek a cikkek két zászlóaljjal foglalkoztak, amelyeket szétszétva vetettek be a keleti fronton. A 9-es rendőrzászlóalj négy századát a négy Einsatzgruppe mellé osztották be. Ennél az ügynél a britek 1947 januárjában a zászlóalj 247 emberét átadták a szovjet hatóságoknak. Ezek az emberek a jellemző 25 évre szóló ítéletet kapták, de 1956-ban szabadon engedték őket.⁸ Klemp a 69-es tartalékos rendőrzászlóaljat is tanulmányozta, amely 1941 augusztusában szintén kisebb egységekre

osztva tevékenykedett szerte a keleti fronton. Ezek az egységek őrszolgálatot biztosítottak a Todt Szervezet építési munkálatainál, de csak ritkán maradtak ki a közeli zsidóság legyilkolásából.⁹

A különböző rendőrzászlóaljakról szóló cikkáradat után, amelyek többsége ezeknek az egységeknek a háború alatt folytatott gyilkos tevékenységét, és e tevékenységek háború utáni, jogi következményeinek szinte teljes hiányát taglalták, a közelmúltban öt könyv jelent meg, amelyek megérdemlik, hogy a külön megemlítsük őket. 2005-ben Harald Welzer kiadta a *Täter: wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden* (Tettesek: hogyan lesznek teljesen normális emberekből tömeggyilkosok) című szociálpszichológiai tanulmányt arról, hogy hogyan lesznek átlagemberekből tömeggyilkosok. A tanulmány empirikus alapját a 45-ös tartalékos rendőrzászlóalj bírósági, kihallgatási jegyzőkönyvei képezik.¹⁰ Ugyanebben az évben Edward Westermann kiadta a *Hitler's Police Battalions: Enforcing Racial War in the East* (Hitler rendőrzászlóaljai: faji háború keleten) című művét, amely a német Ordnungspolizei „szervezeti kultúráját” vizsgálta, és azt, hogy az miként tükröződött a rendőrök viselkedésében, Kelet-Európában.¹¹ 2011-ben Karl Schneidertől jelent meg az *Auswärts eingesetzt: Bremer Polizeibataillone und der Holocaust* (Brevetesen idegenben: a brémai rendőrzászlóaljak és a Holokauszt), amely egy fajsúlyos tanulmány a 105-ös és a 303-as rendőrzászlóaljakról.¹² Végül Wolfgang Curilla adott ki két nagy vázlatot, amely felsorolja mindazokat a rendőrzászlóaljakat, amelyek a Baltikumban, Belorussziában, illetve Lengyelországban tevékenykedtek, és számba veszi hozzájárulásukat a Holokauszthoz.¹³ Később még visszatérek Welzer és Westermann könyvére, hogy mivel járultak hozzá a motiváció körül folyó vitához. De most Schneider és Curilla munkájára fogok összpontosítani, hogy mi az, amivel hozzájárulnak az „összehasonlító keretezéshez” a 101-es rendőrzászlóaljjal kapcsolatban.

A 105-ös tartalékos rendőrzászlóalj és a 303-as rendőrzászlóalj megalakulásának Karl Schneider által elvégzett gondos rekonstrukciója megmutatja, mennyire jelentős mértékben különböztek a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljtól. A kezdetben 105-ös rendőrzászlóaljnak nevezett egységet 1939 őszén állították fel. Legénységét az 1902-1909 közötti korcsoportból töltötték fel (vagyis 30-37 évesek voltak), olyanokból, akik 1937-1939 között már tartalékos rendőrként szolgáltak. Az egység mintegy kétharmada munkásosztálybeli, egyharmada középosztálybeli vagy alsó középosztálybeli volt. Mobilizálásra váró tartalékosokként már a háborút megelőző időkben, hétvégeken tartott kiképzések során átestek – legalábbis részben – az indoktrináláson, és betago-lódtak a rendőrségbe. 1939 vége és 1940 eleje között – még mielőtt Norvégiában a megszálló erők részeként, számukra kellemes emlékeket ébresztő szol-

gálatba léptek volna, és 1941 januárjában nevüket tartalékos rendőrzászlóaljra változtatták volna – alapos katonai kiképzésben és némi pótlólagos ideológiai fejtágításban részesültek. A zászlóalj 1941 nyarán és őszén már a Baltikumban teljesített szolgálatot (ahol számos partizánellenes műveletben vett részt). A zászlóalj 1942-1944 között már Hollandiában tevékenykedett (ahol segédkezett a holland zsidók Auschwitzba történő deportálásában).¹⁴

A háború kitörése után a 303-as rendőrzászlóalj legénységét az 1909-1912-es korosztály önkénteseiből töltötték fel (27-30 évesek voltak). A rendőrség és az SS velük pótolta a nagyszámú képzett rendőrt, akiket a hadsereg mellé osztottak be. Mint arra Westermann rámutatott, ez a korcsoport erősen náci szellemű volt, és mind az SS, mind a rendőrség megválogathatta, hogy kiket vegyen fel az önkéntesek túlcsergő forrásából. Alapos kiképzésben részesültek, majd 9 hónapra lengyelországi szolgálatra küldték őket. Onnan mentek tovább 1941 júniusában Ukrajnába, ahol számos zsidó tömegmészárlásban vettek részt, köztük a Babij Jar-iban is.¹⁵

A 101-es tartalékos rendőrzászlóaljat első és második, lengyelországi szolgálati útja során, 1939-ben és 1940-ben, nagyjából ugyanolyan módon állították össze, mint az 1941-ben a szovjet területeken tevékenykedő 105-ös és más gyilkos tartalékos rendőrzászlóaljakat, az Ukrajnában tevékenykedő 46-os, valamint a Kelet-Galíciában tevékenykedő 133-as tartalékos rendőrzászlóaljat. De miután a 101-es 1941-ben visszatért Hamburgba, az addigra nagy tapasztalatra szert tett tartalékos rendőrök első generációja más megbízást kapott, és a zászlóalj legénységét olyan korcsoportból töltötték fel, ahol a maximális életkor már 45 év volt (vagyis 1896-os évfjártú). Az egység tagjainak átlagos életkora a korai harmincasról a közel negyvenesre emelkedett. Nem finnyáskodtak a kiválasztás során. Schneider az elhúzódozó háború miatti emberhiányra panaszkodó brémai rendőrkapitányt idézi: „a várost teljesen kiszipolyozták”.¹⁶ A helyzet Hamburgban sem volt más. S ebben a helyzetben a kiképzés és az indoktrinálás is felületessé vált. Röviden: akik a rendőrzászlóaljak pusztításteljesítményét az erősen elnácisodott korcsoportnak, a selektív sorozásnak, az intenzív kiképzésnek és indoktrinációnak, valamint a szovjet területekre való áthelyezésüket megelőző, többhónapos lengyelországi szolgálatuk során alkalmazott náci fajpolitika megrontó befolyásának – csupa olyan tényezőnek, amelyek a legtöbb rendőrzászlóaljjal összefüggésbe hozhatók – tulajdonítják, szembealálják magukat azzal a ténnyel, hogy ezek a tényezők nem voltak jelen a 101-es rendőrzászlóalj esetében, ezáltal se nem szükségszerű, se nem elégséges tényezők a zászlóalj pusztításteljesítményének magyarázatára.

Mit mutat a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj gyilkos tevékenysége a többi rendőrzászlóaljjal való összehasonlításban? Wolfgang Curilla részle-

tes tanulmányai lehetővé tették a számunkra egy olyan táblázat megalkotását, amely sorrendbe rakja a zászlóaljok pusztításteljesítményét.¹⁷ Íme, az első tizenkettő sorrendje:

Trz = tartalékos rendőrzászlóalj; Rz = rendőrzászlóalj

Trz 61	1.100 gyilkosság	300.000 deportálása haláltáborokba
Trz 9	187.600 gyilkosság	
Trz 133	31.900 gyilkosság	74.000 deportálása
Trz 101	38.000 gyilkosság	45.200 deportálása
Trz 53	13.200 gyilkosság	65.000 deportálása
Rz 320	66.700 gyilkosság	
Trz 45	65.000 gyilkosság	
Trz 3	62.000 gyilkosság	
Trz 41	36.800 gyilkosság	18.500 deportálása
Trz 131	14.900 gyilkosság	35.500 deportálása
Rz 304	44.300 gyilkosság	
Rz 303	41.600 gyilkosság	

Annak ismeretében, hogy a 61-es és az 53-as tartalékos rendőrzászlóalj a varsói nagy deportálásoknál segédkezett, a 9-es, valamint a 3-as pedig az Einsatzgruppék mellé volt beosztva, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj pusztításteljesítménye még kiemelkedőbb, és felülmúlja bármelyik 300-as számú „elit” rendőrzászlóaljét, amelyek legénységét gondos kiválasztással erősen elnácisodott, komoly kiképzésben részesült és mélyen indoktrinált fiatalemberekből állították össze. Röviden: a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj mint tisztázó esettanulmány nem azért fontos, mert az egység tipikus vagy reprezentatív rendőrzászlóalj volt, hanem éppen az ellenkezője miatt. Életkor, kiválasztás, kiképzés, indoktrináció szempontjából atipikus volt, mégis a negyedik helyre került a rendőrzászlóaljok pusztításteljesítmény listáján.

A motiváció

Míg a rendőrzászlóaljakkal foglalkozó publikációk jelentős része elsődlegesen az egységek Holokausztban viselt szerepét igyekezett dokumentálni, és csak másodlagosan foglalkozott a háború utáni jogi számonkérés teljes elégtelenségének feltárásával, publikációk egy másik csoportja a motivációról folyó szüntelen vitára összpontosított.¹⁸ Hogyan tudja egy történész a legjob-

ban elmagyarázni, miért viselkedtek az Ordnungspolizei emberei úgy, ahogy viselkedtek? Ha a rendőröket nem kényszerítették arra, hogy akarataik ellenére cselekedjenek, miért döntöttek a gyilkolás mellett? Hogyan tűnhettek a cselekedeteik a számukra egyrészt kényelmetlennek, mégis értelmesnek, másrészt indokoltnak és dicséretesnek?

Az Átlagemberekben az engedelmességgel és a tekintélynek való behódolással kapcsolatban Stanley Milgram klasszikus kísérletére, a szerepadaptációval kapcsolatban Philip Zimbardóra hivatkoztam. Emellett abbéli igyekezetemben, hogy megértsem a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj rendőreinek a viselkedését, és magyarázatot adjak a zászlóalj csoportdinamikájára, jelentős hangsúlyt fektettem fő tényezőként az alkalmazkodásra. És Solomon Asch munkáját is idéznem kellett volna. A szociálpszichológia bevonásának a jelentőségét Daniel Goldhagen egyrészt marginálisnak tartotta, másrészt úgy vélte, hogy elkeni a rendőrök morális felelősségét. Vitánk az a következménnyel járt, hogy számos szociálpszichológus is hozzászólt a témához. Én ezeket a hozzájárulásokat különösen fontosnak tartom, mert a segítségükkel megerősíthetjük azon képességünket, amely elengedhetetlen a népirtó gyilkosok viselkedésének a megmagyarázásához. A *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing* (Gonoszsá válás: hogyan követnek el átlagemberek népirtást és tömeggyilkosságot) című művében James Waller egy „négy elemből álló modell segítségével” igyekezett megmagyarázni, hogyan követtek el „átlagos emberek rendkívüli gonoszságokat”.¹⁹ Az elsőt az emberi természet veleszületett és univerzális aspektusai alkotják, amelyek az evolúciós folyamat során bukkantak a felszínre. Waller meghatározása szerint ez az etnocentrizmus, a xenofóbia és a társadalmi dominancia iránti vágy. A második az elkövetők hajlamait formáló tényezőké: a kulturális hiedelemrendszereké, a morális elszakadásé és a racionális önértéké. A harmadik a közvetlen társadalmi összefüggéseket létrehozó tényezőket foglalja magába: a szakmai szocializációt, a csoportkötődéseket és a szerepek és személyek fúzióját. Végül a negyedikbe azok a tényezők tartoznak, amelyek kialakítják, hogy miként definiálják, fogják fel az elkövetők az áldozataikat – az „ők-mi” gondolkodás, a dehumanizálás és az áldozathibáztatás. Nyilvánvaló, hogy ez egy széles spektrumú és univerzalista megközelítés, méghozzá olyan, amely számításba veszi a történelmi sajátosságot. Átfogó elutasítása mindennemű monokauzális megközelítésnek, amely aránytalan mértékű értelmezési keretet biztosít (bármely) egyedüli aspektusnak, legyen az – egyrészt – az elkövető kulturális hiedelemrendszere (pl. az antiszemitizmus), másrészt a társadalmi kontextus (pl. a csoportkötődéshez való alkalmazkodás). S ez egy olyan modell, amely az emberi viselkedés értelmezése folyamán inkább kiegészítőnek és egymást kölcsönösen erősítőnek tartja

a kulturális és szituációs tényezőket, mintsem kettősosztatúnak, egymást kölcsönösen kizárónak.

A második – szerintem – kulcsfontosságú hozzájárulás szociálpszichológus részéről Leonard S. Newman nevéhez fűződik.²⁰ Ő kimondottan Goldhagen szociálpszichológiát elutasító hozzáállását vette célkeresztbe, és egyidejűleg rávilágított arra, hogy a tudományágak szélesebb körű alkalmazása hozzájárul az elkövetők viselkedésének értelmezéséhez. Newman, hasonlóan Walkerhez, elutasította a kognitív kontra szituációs, illetve a diszpozíciós kontra kontextuális, „hamis dichotómiát”. Goldhagen kognitív értelmezése egyszerűen az „attitűd-viselkedés” állandóságát feltételezte, amely sokfajta – de bizonyosan nem az összes – emberi viselkedésre magyarázatot ad, ám nem lehet elégséges magyarázat olyan összetett dolgokra, mint amiket az elkövetők tettek a Holokauszt során. Newman megjegyzi, hogy dinamikus kapcsolat létezik a személyek/hajlamok és a helyzetek között. Ha az attitűd képes megformálni a viselkedést, ennek az ellenkezője is fennáll. A kognitív disszonancia elmélet szerint kényelmetlen érzés keletkezik, amikor emberek olyan cselekedetekben vesznek részt, amelyek ellentmondanak hiedelmeiknek és attitűdjeiknek. Az emberek, különösképpen akkor, ha olyan helyzetben vannak, amelyben viselkedésük megváltoztatása nehézségekbe ütközik, hajlanak rá, hogy az utóbbi megváltoztatásával csökkentsék a cselekedet és a hiedelem között feszülő diszkrepanciát. Ehhez cselekedeteik utólagosan kigondolt megindokolását és racionalizálását alkalmazzák eszközként. Az emberek inkább akkor hajlamosabbak erre, amikor (apró nyomások révén, mint az alkalmazkodás és a bajtársiasság) „indukált szolgálatkészség” helyzetben vannak, mint amikor nyílt kényszer hatása alatt állnak.

Különösképpen akkor hajlamos az ártó úgy tekinteni az áldozatra, mint aki megérdemli a büntetést – ez a pszichológiai válasz az „igazságos-világ jelenség” nevet viseli – amikor a szóban forgó viselkedés tartalmilag másoknak való ártalomokozás. Ez a folyamat pedig az ártalomokozás kegyetlenségének és a brutalitásának eskalálódása, valamint az áldozat dehumanizálásának/leértékelésének a formájában egy ördögi kört hoz létre. A „alapvető nekitulajdonítási hiba” (fundamental attribution error) révén az emberek hajlamosak figyelmen kívül hagyni másokat érintő cselekedeteik hatását, és hogy igazolja az áldozat velejáró alsóbbrendűségét, sőt szubhumán voltát, őt teszik felelőssé lealacsonyodott voltaért, nyomorúságos állapotáért.

Azon a tényen felül, hogy a viselkedés képes megváltoztatni az attitűdöt, a hajlam és a szituáció között meglévő dinamikus kapcsolat másik aspektusa abban áll, hogy a szituációk önmagukban nem statikusak vagy objektívek, hanem inkább szubjektívek, mert a bennük részvevő emberek érzékelik, hozzák létre és interpretálják őket. Newman megjegyzi, hogy az általa „pluralisztikus

tudatlanságnak” nevezett jelenség révén számos egyed tudott hozzáigazodni egy „illúziós normához”: hogy a zászlóaljban szinte mindenki más helyeselte a zsidók legyilkolását, még ha az egyedek többsége saját magától soha nem is ártott volna nekik. Egy csoport kollektív viselkedése nem egyszerűen az individuális hajlamok összegződése, hanem az is formálja őket, ahogy a csoporttagok a csoport egészét, valamint egymást és azt a helyzetet érzékelik, amelyben együttesen találják magukat.

Főként két tudós – Edward Westermann és Jürgen Matthäus – foglalkozik azokkal a kérdésekkel, hogy milyennek érzékelték a rendőrök az Ordnungspolizei intézményes normáit és a helyzetet, amelyben megszállt erőként, egyben a Kelet-Európában alkalmazott náci faji politika érvényesítőiként magukat találták. Górcső alá vették az Ordnungspolizei „szervezeti kultúráját” és indoktrinációs gyakorlatát. Westermann szerint a „szervezeti kultúra” állítja fel az elfogadott viselkedés határait, fekteti le az intézményi célokat és definiálja a csoporttagokra vonatkozó alapvetéseket.²¹ Miután a német rendőrséget Himmler kezdeményezésére, 1936-ban centralizálták, mind ő, mind Daleuge az Ordnungspolizei és az SS intézményi összeolvastására és szervezeti kultúrájának militarizálás és elnáciasítás révén történő átalakítására törekedett. Az elnáciasítás központi kérdése az antiszemitizmus és az antibolsevizmus intézményi normává tétele volt, míg a militarizálás létrehozta a köteleesség, a bajtársiasság és az abszolút engedelmesség étoszát. Mindezek az „elfogadható és a kíváncsok viselkedés határai” kiszélesítésének eszközével együttesen „ideológiai harcost” faragtak a rendőrökből, és „elfogadhatóvá és kíváncsossá” tették az ideológiai ellenfelek tömeges legyilkolását.²² Röviden összefoglalva, míg Goldhagen a „buzgó hőhérok” megalkotását a német kultúrában meglévő eliminacionista antiszemitizmus évszázadokon át tartó, tudati beépüléséhez kapcsolja, Westermann ezeket az „ideológiai harcosokat” a nácifikált és militarizált német rendőrség intézményi kultúrája kalkulált, rövidtávú termékének tekinti.

Jürgen Matthäus is azzal érvelt, hogy az Ordnungspolizei indoktrinációját nem vizsgálták kielégítő módon, és túl gyorsan vetették el mint a rendőrök viselkedését magyarázó tényezőt.²³ De miután megvizsgálta az indoktrinálásra felhasznált anyagokat, azok hatását illetően összetettebb következtetésre jutott, mint a Westermann-féle „attitűd-viselkedés összefüggés”, amelyben „ideológiai harcosok” ültettek át a gyakorlatba intézményes módon beléjük plántált ideológiai hiedelmeket. Matthäus megjegyzi, hogy már 1933-ban megvolt egyfajta „ideológiai vonzódás” a rendőrség és az új rezsim között, és a rendőrség általánosságban megtagadta, hogy védelembe részesítse a német zsidókat a pártaktivisták részéről ellenük irányuló különféle támadásoktól. A német rendőrség 1936-os centralizálását követően az Ordnungspolizei-t az

SS berkein belül készített anyagokkal indoktrinálták. Ezek az anyagok a német nép legádázabb ellenségeiként ábrázolták a zsidókat, és ehhez a *Feindbild*-hez (ellenségkép) még egy sor másik vádat is hozzákapcsoltak: a zsidók felelősségét a liberalizmusért, marxizmusért/bolsevizmusért, a kizsákmányoló kapitalizmusért, szabadkőművességért, pacifizmusért és az „átpolilizált” egyházakért. A faji elvek „hüvös objektivitása”, nem pedig az érzelmek diktálták a náci „önvédelem” ruhájába öltöztetett zsidópolitikáját. 1938 végére, 1939 elejére az SS-publikációk a zsidókérdésnek *Umsiedlung* vagy *Vernichtung* (áttelepítés vagy megsemmisítés) révén való „totális megoldása” felé mutattak. 1941 decemberére az egyik ilyen publikáció a háború végére egy zsidómentes Európa képét festette fel. Ezzel egyidejűleg, kiképzésre használt más anyagok igyekeztek fenntartani a rendőrség önképét saját korrektségéről, hozzáértő és korrumpálhatatlan voltáról, idealizmusáról és megbízhatóságáról.

Matthäus azzal érvel, hogy az esetek többségében – kivéve néhány hírhedtebbet, mint például a 309-es rendőrzászlóalj Bialystokban elkövetett első atrocitása – a történész számára problémát jelent bizonyítani a „közvetlen oksági kapcsolatot” az indoktrináció és a tömeggyilkosságban való részvétel között. De úgy gondolja, hogy az indoktrináció sokféle módon „segítette elő” a rendőrök részvételét. Csökkentette az „akadályokat”, és „legitimációt” biztosított azok számára, akik racionalizálni, igazolni igyekeztek a brutális tömeggyilkosságokat, amelyeket „nehéz kötelességként” és „történelmi küldetésként” írtak le, hogy az objektív faji alapelveket szükségszerű önvédelemnek láttassák. Azok számára, akiknek mindez nem volt elegendő, összekapcsolta a zsidók légyilkolását más legitim küldetéssel, mint a partizánellenes harc, vagy a kommunizmus legyőzése. S „homlokzatot”, takarást biztosított olyan más motívumok számára, mint a mohóság, a szadizmus, a kínzás és büntetlen gyilkolás lehetősége, amelyeket maguk elöl is el akartak rejteni. Röviden összefoglalva: ezek az indoktrinációs anyagok antiszemita jelszavak, állítások nagy választékát biztosították, amelyből a rendőrök választhattak kognitív disszonanciájuk csillapítására, elhárítására, amelyet oly sokuk megtapasztalt a tömeggyilkolás elkezdésekor.

Az Ordnungspolizei-t a keleti Végső Megoldás gyalogos katonáiként leíró, gondolatébresztő cikkében Klaus Michel Mallmann szintén a helyzet (amelyben a rendőrök magukat a szovjet területeken találták) és a náci faji ideológia becikkelyezése közötti szoros kapcsolat mellett érvelt.²⁴ Mallmann szerint az Ordnungspolizei indoktrinációja „túlértékelt”. Hatása kevésbé volt felismerhető az ideológiai fanatizmus – vagy ahogy ő nevezi: „ideológiai fundamentalizmus” – létrehozásában, mint egy diffúzabb változásban az emberek mentalitásában és attitűdjében a keresztény értékek humanitárius fecsegéssé, a lovagiasság gyengeséggé és férfiatlansággá való degradálása ré-

vén. Felbátorította a rendőröket, hogy olyan kategóriákban gondolkozzanak, mint „uralkodó faj” és „szubhumán”, német felsőbbrendűség és bennszülött alacsonyabb rendűség, amelyek a zsidóellenes attitűdök széles spektrumát – az averziótól és megvetéstől a gyűlöletig és az elpusztítás vágyáig – tudták magukba foglalni, de abban is segítségére volt a rendőröknek, hogy Keleten nem zsidókat is tömegesen legyilkoljanak.

Mallmann a rendőrök életét alakító csoportdinamikára is hangsúlyt helyezett. Az olyan fogalmak, mint a keménységen alapuló férfiasság és az erős félelem attól, hogy gyengének és gyávnak mutatkozzanak, közös lelki világuk részét képezték, azokat az eredeteket, amelyek időben megelőzték a nemzetiszocializmust. Egy olyan egység vagy elsődleges csoport tagjaként, amely társadalmi világukat alkotta, féltek az elszigetelődéstől, és vágytak a bajtársiasságra és a közösségre, aminek az árát a brutalitáshoz való alkalmazkodás, pontosabban megfogalmazva a többiekkel való együtt lövés formájában fizették meg. A kollektív identitás biztosította a „morális tehermentesítést”. Mallmann számára csak „a kognitív és a szituációs tényezők bonyolult kombinációja”, a kiegészítő és kölcsönös megerősítés ad magyarázatot a rendőröknek mint holokauszt-elkövetőknek a viselkedésére. De végül, Matthäushoz hasonlóan ő is arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy: „Nem... nem az ideológiai tényező... volt az eredeti hajtóerő, hanem inkább egy rá következő nyugtatószer, nem a tulajdonképpeni aktuális indíttatás, hanem inkább egy narkotikum a ténytető követően.”²⁵

Míg Westermann az Ordnungspolizei szervezeti kultúráját és annak a rendőrök viselkedésére kifejtett hatását vette szemügyre, és Matthäus és Mallmann arra összpontosított, hogy miként funkcionált az antiszemita ideológia a Barbarossa hadművelet szituációs kontextusában, Harald Welzer és Thomas Kühne azt a tágabb, társadalom-terjedelmű keretet igyekezett értéketővé tenni, amely lehetővé tette – vagy oka volt –, hogy a rendőrök értékeljék, elfogadják saját tetteiket. Lényegében azt mondták, hogy bár Goldhagen jó kérdést tett fel, de nem adott jó választ arra vonatkozóan, hogy miért látták értelmét a németek, hogy társadalmi szinten (vágyis nem csak az indoktrinációnak és bizonyos szituációs tényezőknek kitett Ordnungspolizei-egységek) részt vegyenek a Végső Megoldásban.

Harald Welzer egy, a 45-ös tartalékos rendőrzászlóaljról szóló esettanulmánynak némi szociálpszichológiai elmélkedéssel és a történelmi háttérrel való összekombinálásából két nagy kérdést kovácsolt össze: 1. Hogyan és miért változtak olyan gyorsan és alaposan meg a „normatív hivatkozási keretek” Németországban? és 2. Miért vált szinte az összes „átlagember” a 45-ös tartalékos rendőrzászlóalrhoz hasonló egységekben készséges gyilkossá – még ha lelkesedésük, közönyük és undoruk mértéke eltérő is volt?²⁶ Welzer szerint

a náci forradalom ékköve az emberi kötelezettségek közösségének újradefiniálása volt a felvilágosodás emberiségről alkotott elgondolásait magába foglaló az antiszemitizmus és rasszizmus alapján álló kirekesztésre. A német közösségbe tartozás e radikális újrastrukturálása részben azért volt lehetséges, mert a zsidók kirekesztése és gyalázása már eleve biztosította a társadalmi státuszemelkedésben és az anyagi gyarapodás lehetőségében rejlő lélektani jutalmat, minthogy a *Volksgemeinschaft* (fajközösség) mindezt még azok számára is biztosította, aki a társadalmi létra legalsó tengették életüket. Welzer számára 1933, és nem 1939 vagy 1941, volt a kulcsfontosságú fordulópont az új társadalmi normák lefektetéséhez. A mérték, amely szerint a mindennapos társadalmi gyakorlat (a náci ideológia és propaganda bármiféle tudatos elfogadásán túlmenően) a zsidóknak az emberi kötelezettségek közösségéből való kirekesztését magába foglalta, megfelelt az új „náci erkölcs” széleskörű elfogadásának. E „náci erkölcs” alapelemei a következők voltak: a zsidókérdés akár radikális módszerekkel való megoldása „jó és értelmes” dolog; ebbe az irányba „munkálkodni” nehéz, de megéri, és: a végső cél, egy zsidóktól mentes közösség létrehozása. Bármennyire is elképzelhetetlen volt kezdetben, de végül a kirekesztés lehetővé tette a németek számára, hogy függetlenné tegyék egymástól a zsidók kifosztását és meggyilkolását, valamint a bűntudat és az erkölcstelenség érzését.

Welzer ezt követően azt vizsgálta, hogyan váltak a 45-ös tartalékos rendőrszázlójai emberei készséges gyilkosokká. Goldhagenhez hasonlóan Welzer is azzal érvelt, hogy az elkövetőknek a gyilkolási feladattal konfrontálódva nem kellett leküzdeniük erkölcsi skrupulusokat vagy gátlásokat, mert már internalizálták az új „hivatkozási keretet”, amely a zsidók gyilkolását függetlenítette a bűnösségtől. Gyilkoló működésük lényegében a megelőző években befogadott hiedelmeiket tükrözte. De azért hozzá kellett szokniuk ahhoz, amit tettek. Itt Welzer egyaránt segítségül hívta a helyzetet és a folyamatot. Ezek az emberek a zsidók tömeges legyilkolásával konfrontálódva átestek a professzionistává válás és normalizálódás folyamatán, amely „munkává” változtatta át a tömeggyilkosságot. Sokuk kellemetlennek, ugyanakkor történelmi szükségszerűségnek tartotta ezt a „munkát”, amely miatt sem akkor, sem később nem érezték lelkiismeret-furdalást.

Thomas Kühne az antropológiai-társadalmi és ideológiai tényezők szintézisét tartotta alkalmas módszernek annak a megindoklására, miért vettek oly nagy számban részt a német rendőrök és közkatonák a Holokausztban.²⁷ Nem tagadta, hogy az antiszemitizmusnak, az antibolsevizmusnak és a szlávellenességnek egyaránt szerepe volt ebben, de nem tartotta őket elégséges magyarázatnak. Azzal érvelt, hogy az egyenruhát viselő átlag németek viselkedésének megértése szempontjából döntő fontossággal bír a *Kameradschaft*

és *Volksgemeinschaft* (bajtársiasság, népközösség) „mítosz”. Ezeket az erőteljes „mítoszokat” úgy kell érteni, ahogy a németek is értették, mert ezek voltak azok a lencsék, amelyeken keresztül a németek a világot látták, a valóságukat megkonstruálták, és azt az erkölcsi keretet eredeztették, amely a rá következőkben a viselkedésüket kialakította.

A *Volksgemeinschaft* mítosz a császár által 1914 augusztusában meghirdetett, osztályokon, pártokon és hitvallásokon átnyúló német egység emlékből és az afelett érzett eufóriából vezethető le. A náciknak, hátuk mögött az 1918-as vereség és a nagy világválság által traumatizált németekkel, sikerült kisajátítaniuk a mítosz érzelemkeltő erejét, és esszenciáját a politikai, társadalmi és vallási befogadásról a faji kizárólagosságra változtatni. Nemcsak a zsidókat és a más fajilag idegeneket zárták ki, hanem azokat is, akiknek a viselkedése belülről fenyegette a német fajt, vagy potenciális elárulójává válhatott. Röviden összefoglalva: az alkalmazkodás lényeges komponense volt a beletartozásnak. S a nácik a német nemzeti egység eszméjén nyugvó *Kameradschaft* mítoszt a lövészárkokban is alkalmazták a háború összes katonai intézkedésére kiterjedő nemzetközi testvériség helyett, mint azt a *Nyugaton a helyzet változatlan* c. könyvében Erich Maria Remarque olyan jól szemlélteti. Az ebben a két mítoszban megtestesülő érzelmi erő, valamint a beletartozás iránt mutatkozó igény tette lehetővé a nácik számára, hogy uralkodjanak az „erkölcsi forradalom” felett, amelyben az univerzalizmus, a humanitás és egyéni felelősségvállalás bűntudatra építő nyugati hagyományát egy szegényenkultúra váltotta fel, amely a csoporthoz való lojalitást, a csoportba tartozást tette meg a német társadalom erkölcsi alappilléreinek. Legyen az a *Volksgemeinschaft* mint egész, vagy egy kis egység, amelyben a német harcolt, a „csoport igényt tartott az erkölcsi szuverenitásra.”²⁸

Azzal, hogy az alkalmazkodást tette meg a legfőbb erénynek, a szegényenkultúra arra készítette az egyenruhát viselő németeket, hogy inkább elkövessék a borzalmas bűntetteket, mintsem gyávanak, gyengének bélyegezzék meg őket, és elszenvedjék a „társadalmi halált”, a bajtársaiktól való elszigetelődést, elidegenedést. Ezt a dinamikát számos más tényező erősítette. Közülük az első, hogy a bajtársiasság és az „együttlevés örömeit”, amelyek a felfokozott beletartozás érzésből következtek, tovább lehetett fokozni a csoporton kívüli tagok normáinak áthágásával. „Semmi sem köti jobban össze az embereket, mint a közösen elkövetett bűn”, jegyezte meg Kühne.²⁹ A második a nácik ártalmas találmánya volt, amelyet Kühne az „erkölcstelenség erkölcsének” nevezett.³⁰ Mind Hitler, mind a különféle katonai parancsnokok a kényszerítő zéró-összeg morális érvelést alkalmazták, hogy az ellenség iránt érzett szálatom, az elnézés, a személyes kétségek legyőzésére való képtelenség bűn a bajtársakkal és a jövő generációkkal szemben. Mindezeknek a tényezőknek

a kombinációja „kegyetlenség versenyt” és „brutalitás kultúrát” hozott létre az egységeken belül.³¹ A németiségre nézve „a végeredmény a tömeggyilkosság nemzeti testvérisége – Hitler közössége volt.”³²

Kühne módszere, amellyel ezt, az egyformaságról, alkalmazkodásról és bűnösségről alkotott zord képet minősíti, nagyon fontos. „Az etika nem változik meg néhány év alatt mindenki számára”, jegyzi meg. Így aztán a „bizonytalanság és eltérő meggyőződések ott kavargtak a kegyetlenség kultúrájában”, és a „lelki gyötrelmek” kitartottak.³³ Kühne a varsói Sicherheitspolizei és SD egyik emberének tanúvallomását idézte az attitűdök és részvétel spektrumával és az elkövetők közötti megoszlásával kapcsolatban. „A kivégzést mindig elvállalók körülbelül 30%, a csoportellenesek mintegy 20%, és a kettő közötti csoport azokból, akik ragaszkodtak a zavarkeltés módszeréhez.”³⁴ Mivel továbbra is „két eltérő értékrendszer” létezett egymás mellett, némely egyenruhás németnek kétségei voltak, szégyellték magukat, zavarodottak voltak. Mindazonáltal sokan beszálltak a tömeges gyilkolásba, és eltitkolták érzéseiket, nehogy a nonkonformizmus gyanújába keveredjenek. Mások, akik nem vettek részt, elfogadták a gyengeség és férfiatlanság rájuk sütött bélyegét, mi által megerősítették bajtársaik morális keménységét. Lényegében senki nem mert együttérzést kimutatni az áldozatokkal, szemrehányást tenni a bajtársaknak, vagy kritikával illetni a rezsimet. Bár lehetett panaszkodni a „piszkos munkára”, amellyel az egységet megbízták.³⁵

Noha különbségekkel, lényegében az összes itt említett tudós megegyezik abban, hogy minden, a gyilkosok motivációjának magyarázatára irányuló próbálkozásnak komplexnek és sokoldalúnak kell lennie, nem pedig monokauzálisnak. Inkább egyesítik és szintetizálják a szituációs és diszpozíciós tényezőket a kulturális és ideológiai tényezőkkel, mintsem hamis dichotómiában ellenzik azokat. Ahogy a mesterségesen sarkított „intencionista-funkcionalista” vita is gyümölcsöző tudományossághoz vezetett, és egy „konszenzus-modell” változatos formáit eredményezte a náci döntéshozás és politikacsinálás vonatkozásában, az úgynevezett Goldhagen-vita erősen sarkított pozícióit is feleslegessé tették a szintézis érdekében folytatott összetettebb próbálkozások.

A luxemburgiak

Daniel Goldhagen a *Hitler buzgó hóhérai* című könyvét 1996. április 8-án egy, az Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeumában (USHMM) tartott szimpóziumon mutatta be, ahol én voltam a négy válaszoló egyike.³⁶ Hozzászólásaimban megjegyeztem, hogy a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj ti-

zennégy luxemburgi rendőre – csupa, húszas éveinek elején járó, ifjú ember, akiket Luxemburnak a 3. Birodalomhoz által történő anektálását követően vettek be bele a német rendőrségbe – lehetőséget biztosított arra, hogy felmérjük ugyanazoknak a szituációs tényezőknek az eltérő kultúrájú és nemzeti háttérű emberekre kifejtett hatását. Sajnálatos módon csak egyetlen német tanú számolt be részletesebben a luxemburgiaknak a zászlóalj akcióiban vitt szerepéről. Buchmann hadnagy első századának a tagjaiként jelen voltak Józsefowban, de a munkára kijelölt zsidókat kísérték Lublinba. Jelen voltak Trapp beszédénél, a zsidók összetételénél és szelekciójuknál, ez alkalommal nem vettek részt lövöldözésben. Ezt követően, mint azt a tanú állította, nemhogy nem mentették fel őket a gyilkolás alól, hanem mert fiatalok és jól képzettek voltak, szándékosan kijelölték őket a gyilkoló osztagokba. „Általában az idősebb emberek maradtak vissza”, de „valójában a luxemburgiak minden akciónál jelen voltak”. Ezeknek az embereknek az esetében luxemburgi hivatásos rendőrökről volt szó, akik mindnyájan a húszas éveikben jártak.³⁷

Paul Dostert luxemburgi történész felhívta a figyelmemet a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tizennégy luxemburgi rendőre közül kettő háború utáni vallomására, amelyeket 1986-ban publikáltak. Elbeszélésük néhány aspektusa szembeötlő volt. Először: a német sorozás és a háború borzalmainak áldozataként festették le magukat. Másodszor: olyannak mutatták a luxemburgiak cselekedeteit, mintha azok következetesen a német ügy szabotálására irányultak volna. Roger Vietor azt állította, hogy figyelmeztette a lengyel ellenállást a küszöbön álló nyomozásokra és letartóztatásokra, és fegyverrel és lőszerral látta el őket, amivel nagy kockázatot vállalt magára.³⁸ Jean Heinen azt állította, hogy a géppisztolyos szolgálatra rendelt luxemburgiak nem lőttek az akció során, és fennakadásokat színleltek. 1944 júniusának elején öt luxemburgi sikeresen dezertált, kettőt pedig agyonlőttek, amikor át akartak szökni az oroszokhoz.³⁹ Nagyon fontos, hogy egyikük sem tett soha említést zsidók jelenlétéről, még kevésbé a zászlóalj részvételéről a tömeggyilkosságokban. Ezzel a két beszámolóval szembeesülve két elhallgatásból levont következtetést javasoltam, úgymint következtetések levonását abból, ami nem lett elmondva. Elsőként, Vietor és Heinen részletesen kifejtették a disszidens viselkedés különféle aspektusait, hogy magukat ne a németek együttműködő partnerének, hanem áldozatának tüntessék fel; ha a gyilkolást nem vállalók között lettek volna, nem rukkoltak volna elő vele a háború utáni beszámolójukban? Ha sok német tanú húsz évvel később is emlékezni tudott a zászlóalj gyilkolást nem vállaló embereire, de ebben a vonatkozásban nem tettek említést a luxemburgiakra, nem azért volt-e, mert azok 1942-ben úgy viselkedtek, mint a németek bajtársaik többsége? A hallgatásból levont következtetések szemléletesek, de nem döntőek. Valószínűsége utaló másodlagos bizonyíté-

kok, de nem tanúbizonyságok. Így aztán a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj luxemburgi rendőreinek szerepe megválaszolatlan maradt.

Amikor a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj luxemburgi rendőreivel kapcsolatos megjegyzéseimet 1988-ban kiadták Németországban,⁴⁰ számos luxemburgi újság leköszölte azokat. Ez pedig erőteljes reakciót hívott elő Jean Heinenből a *Luxemburger Wort*-ban.⁴¹ Elismerte, hogy a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj zsidókat lőtt agyon, de ő „nem látta, hogy a luxemburgiak lőttek volna”. Azért nem tett említést egysége részvételéről a zsidók legyilkolásban, mert „nem történész”, és mert „a luxemburgi csoport sorsa foglalkoztatta, nem a zsidók szerencsétlen sorsa”.

Heinen elismerte, hogy részt vett két deportálási akcióban, mikor is a gettóból a vonathoz hajtott zsidókat őrizte, de nem tett említést a rutinszerű brutalitásról és lövöldözésről, amely ezeket a gettóküirítési akciókat kísérte. Egy alkalommal elkísérte a vonatot, de nem tudja, hogy hova, de az „úti cél Treblinka lehetett”. Minthogy az első század hat Treblinkába történő deportálásban vett részt, és két nagy áttelepítésben – Radzynból Miedzyrzeczebe és Kockból Lukówba, valószínűnek tűnik, hogy Heinen kettőnél több deportálási akcióban vett részt.

Heinen azt is bevallotta, hogy 1943 novemberében jelen volt két tömegmészárlásnál, és a majdaneki és poniatowai *Erntefest* mészárlásról adott leírása összevág más vallomásokkal. Elmondta, hogy a második napon rövid időre ott hagyta az őrhelyét a kordonnál, hogy saját szemével lássa a tömegsíroknál folyó gyilkolást, és a halmokban heverő hullákat. „Nem tudom leírni az ott látott borzalmat, mert nem találok rá megfelelő szavakat”, írta. De tagadta, hogy bármely más tömeggyilkosságnál jelen lett volna, noha a százada tömeges kivégzést hajtott végre Serakomlában, Talcynban és Kockban, és Lukówban. Azt is beismerte, hogy 1942 végén részt vett a parczewi erdő átfésülésében, amely során a gettóból megszökött zsidók százait gyilkolták le, de az állította, hogy ez és más őráratok csak partizánellenes akciók voltak, nem pedig „zsidóvadászatok”.

Röviden összegezve: Heinen, akárcsak a német tanúk többsége, beismerte, hogy egysége részt vett a zsidógyilkolásban, de egyrészt tagadta, hogy ő vagy luxemburgi bajtársai személyesen öltek volna, másrészt nagyon valószínű, hogy kisebbitette egysége részvételének mértékét. A szerkesztőnek írt levele sokkal többet ismert be, mint amennyit ő vagy bármely más luxemburgi korábban bevallott, de mindazonáltal kijelentette, hogy feltételezésemmel, miszerint létezett valamiféle hallgatási összeesküvés korábban, „bolondot csináltam magamból”.

Mivel gazdagította a rá következő kutatás a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj luxemburgi tagjairól és a korábbi hallgatásukról már birtokunkban lévő ismereteket?

Paul Doster felfedezte, hogy Wohlauf, Hoffmann és mások hamburgi bírósági tárgyalását követően a zászlóalj számos másik tagja ügyében tovább folytatódtak a kihallgatások. A kihallgatottak között volt Hans Keller őrmester az első századból. 1964 júliusában, egy hosszú kihallgatás során azt állította, hogy nem emlékszik semmilyen 1942. augusztus előtti eseményre (így a józefówira sem), de beismerte, hogy egysége részt vett a parczewi és a miedzyrzeci gettó kiürítésében, és hogy az utóbbi során sok száz zsidót lelőttek. A serakomlai és a talcyn-kocki gyilkosságok idején a kordonban szolgált, és részletes beszámolót adott az elsőről. Beismerte, hogy a parczewi erdő első két átfésülése 1942 végén a gettóból megszökött zsidók ellen irányult, és csak az 1943 tavaszi volt partizánellenes akció. Még másik három „zsidóvadászaton” vett részt, mikor is „lelőési” parancsot adtak ki minden felfedezett zsidóra.⁴² Ezt követően pedig mindent letagadott, amit addig bevallott.

1973 februárjában Keller Luxemburgba utazott, és rábírt három korábbi luxemburgit a századából arra, hogy írjanak alá egy általa gondosan megfogalmazott nyilatkozatot, amelyben tisztázza magát (és ezáltal a vele egy egységben szolgált luxemburgiakat is) a Lengyelországban elkövetett atrocitásokban való részvétel vádjá alól. Lengyelországban töltött első heteikben egy fűrészmalmost őriztek, és semmit sem tudtak Józefówról. Amikor ismét egy távoli őrszolgálatra osztották be őket, hallottak egy nagy deportáló akcióról (valószínűleg a parczewiről), és természetesen Talcynban és Serakomlában sem voltak jelen, mert járőrözni küldték őket. Nem tudtak a kocki deportálásról sem (noha ott állomásoztak). A parczewi partizánellenes akció eredménytelen volt.⁴³

Amikor a német igazságügyi szervek a következő decemberben mindhármutat kihallgatták, ismét egybehangzóan tagadták, hogy bármilyen gyilkolási vagy deportálási akcióban részt vettek volna. Ketten beismerték, hogy voltak Miedzyrzeczenben, de ott egy, németeknek dolgozó börtör őrzésével bízták meg őket. Itt segítettek a zsidó igazgatónak kimenteni a zsidó munkásait a razziaiból, és az hálából bőrdarabokkal jutalmazta meg őket. Az egyik luxemburgi így vallott: „Soha semmi dolgunk nem volt a zsidókkal. Soha nem vettünk részt razzian, vagy vittük őket egyik helyről a másikra. Mindig úton voltunk a biciklinkkel a mezőkön és az erdőkben partizánokat keresni... Őrárataink során soha nem találkoztunk zsidókkal”.⁴⁴ A német kihallgatók újra kikérdezték őt német tanút ugyanabból az egységből, amelybe a luxemburgiak is tartoztak, és ők egybehangzóan állították, hogy a luxemburgiakat soha semmiféle feladat alól nem mentesítették, így a zsidóakciók alól sem.⁴⁵ Még különösebb, hogy az egyik tanú felidézte, Keller olyan kitartóan győzködte, hogy változtassa meg a vallomását, hogy végül már be sem engedte az ajtaján.⁴⁶ Egy másik megjé-

gyezte, hogy a század egyik tisztje „nagy barátja” volt a luxemburgiaknak, és szórakozásból, az esti elsötétítést követően bementek Kockba, és kilövéldözték a lámpákat azokban a házakban, ahol nem voltak lekapcsolva.⁴⁷ Egy harmadik azt állította, hogy Brand szakaszparancsnok parancsára a luxemburgiak agyonlőttek egy terhes asszonyt, akit zsidók rejtegetésén kaptak rajta.⁴⁸

Ha az, hogy három ember összebeszélve átlátszóan hamis vallomást tesz, amelyeket Wietor és Heinen írásos beszámolóí követnek, amelyekben szó sem esik a zsidókról, nem meríti ki a luxemburgiak esetében az „összeseesküvészerű agyonhallgatás” fogalmát, akkor a kifejezésnek nincs semmi értelme. Nyilvánvaló, hogy a luxemburgiak csoportja részt vett a zászálólj akcióiban, köztük a zsidóakciókban is – mint azt később Heinen beismerte. Ez így van akkor is, ha nem áll rendelkezésre semmiféle bizonyíték bármelyikük személyes bűnrészességét illetően. Dostert vizsgálódása, amely a luxemburgiak német rendőrségbe való beolvadásának történelmi hátterére irányult, rámutat arra, hogy az ösvény, amely ezeket az embereket a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljhoz vezette, annyira különbözik német társaikétól, hogy ezáltal minden összehasonlítás problémássá válik.⁴⁹

A 455 tagot számláló *Freiwellegekompanie* apró luxemburgi katonai erő volt a hercegség 1940 májusában bekövetkezett náci megszállását megelőzően. Nagy volt a túljelentkezés ebbe az egységbe; mert az ott letöltött hároméves szolgálat alkalmassá tette a páciens az azt követő rendőri pályára. Így aztán nem egyszer halasztották el szolgálatra alkalmas jelentkezők felvételét. 1940 szeptemberében Heinrich Himmler Luxemburgba látogatott, megtekintette a *Freiwellegekompanie*-t, és úgy döntött, hogy az arra alkalmasnak látszókat vegyék fel az SS vagy az Ordnungspolizei kötelékébe. Jelentős számú luxemburgi eshetett ki az ellenőrzés rostáján (amely a jelentkező faji és politikai hátterét vizsgálta), minthogy sok korábban elutasítottnak most felajánlották, hogy ha érdekli őket a pálya, beléphetnek.

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tizennégy luxemburgi tagja közül tizenegyenek a személyi aktái megtalálhatók a hamburgi állami archívumban. Egyikük nem teljes.⁵⁰ A másik tízből kiolvasható, hogy közülük öt már a náci megszállást megelőzően tagja volt a *Freiwellegekompanie*-nek, a másik öt, korábban elutasított jelentkezőt 1940 szeptemberében kérték fel belépésre. Röviden: nem automatikusan, akarattuk ellenére irányították át őket német szolgálatba. Maguk döntöttek úgy, hogy belépnek abba a szervezetbe, amiről úgy tudták, hogy segédrendőrséggént fog működni a német megszállók mellett, kihasználva azt az előnyt, amelyet a megszállás által teremtett foglalkozási lehetőség jelentett.

Világos, hogy a luxemburgiak attitűdjei és reakciói igen eltérőek voltak. Míg némelyikük aktív módon maga döntötte el, hogy 1940 szeptemberében

csatlakozik a *Freiwellegekompanie*-hoz, magas szintű volt az elhasználódás az egység korábbi tagjai között – ahogy az ár is, amelyet a szolgálatot elutasítók fizettek. Dostert számítása szerint az eredeti 455 emberből 264 végezte német börtönökben vagy koncentrációs táborokban és 48 halt meg még a háború befejeződése előtt. A luxemburgiak, akkor már az egység részeként, 1940 decembere és 1941 májusa között Németországban kiképzésben és nemzetiszocialista indoktrinációban részesültek. Az ígéretek ellenére, hogy majd visszakerülnek Luxemburgba, és ott fognak szolgálni, mindössze ötvenötüket helyezték vissza oda. Egy 116 emberből álló csoportot, köztük a jövőbeli 101-es tartalékos rendőrzászlóaljba kerülő kontingenst, Kölnbe küldték, és onnan tovább Szlovéniába, partizánellenes szolgálatba. Sokan kérvényezték a rendőrségtől való elbocsátásukat, de elutasították őket. Amikor ez, a luxemburgiakból álló nagy csoport a partizánok elleni hadviselésben megbízhatatlannak bizonyult, visszavonták Szlovéniából, és légénységét kisebb csoportokra bontva német egységekbe osztották be. Így került közülük tizennégy 1942 júniusában a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljba. Ámbátor negyvennégyen mind a megbízatást, mind a velejáró, a Führernek teendő hűségesküt elutasították, amiért a buchenwaldi, sachsenhauseni, neuengammei és dachau koncentrációs táborba küldték őket. A 101-es tartalékos rendőrzászlóaljba került tizennégy közül ötöt megöltek a háború utolsó két évében, három dezertált, nem tért vissza a szabadságról, helyette illegálisba vonult Luxemburgban, egy pedig 1945 januárjában megsebezte magát, így vetve véget a szolgálatának. A náci Németország által megszállt más országok lakosaihoz hasonlóan a luxemburgiak is egymásétól eltérő döntéseket hoztak egymásétól eltérő időben, amelyekért egymásétól eltérő árat fizettek. De szemben a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj német légénységével, a tizennégy luxemburgi nem véletlenszerűen kiválasztott, középkorú besorozott volt, akiket a háború közepén szólítottak fel hazájuk szolgálatára.

A fényképes bizonyítékok: betekintések és korlátok

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején, amikor az Átlagemberek kapcsán kutatásokat végeztem, és a könyvet írtam, releváns fényképeket keresve számos archívumot megkerestem. A jeruzsálemi Yad Vashem, a New-York-i YIVO és a varsói Zsidó Történelmi Intézet rendelkezésemre bocsátott néhány fényképet, gyakran eredeti képek kópiáját, mindazt, ami a birtokukban volt. Ezeket a képeket rövid képaláírással, de bármiféle további megjegyzés és analízis nélkül könyvem első kiadása tartalmazza. Ennek részben azért

volt így, mert maguk az archívumok is kevés információt nyújtottak a képekkel kapcsolatban.

Huszonöt évvel később a helyzet jelentősen megváltozott, méghozzá három módon. Fényképparchiválók nagyobb gondossággal átvizsgálták a gyűjteményeiket, és korrigálták az általuk korábban használt téves képaláírásokat. Az Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeuma (USHMM) hozzájutott egy sor családi albumhoz. Ezek egyikét a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj egyik rendőre állította össze második lengyelországi szolgálata során, 1941-1942-ben. S a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj-ügy hamburgi ügyészei által összegyűjtött fényképek, amelyeket a bizonyítékezelés jogi normájának megfelelően hitelesítettek, szintén hozzáférhetővé váltak. Ennek eredményeként jó néhány képet csatoltunk ehhez a kiadáshoz. Némelyik korábbi fényképhez kiegészítő megjegyzéseket fűztünk, és kijavítottunk egy jelentősebb korábbi hibát.

Sajnálatos módon gyakran az ikonikus fényképekkel bánnak a legmosztóhabban.⁵¹ Elsőrendű példa erre az a fénykép, amelyet az Átlagemberek borítójául választottam egy három képből álló sorozatból, amelyet számos másolatban őrzött, és amelynek helyszínét – nevezetesen a lengyelországi Lukówot – nem tudta egyértelműen beazonosítani három különböző archívum: a varsói Zsidó Történeti Intézet, a jeruzsálemi Yad Vashem és a New-York-i YIVO. Másolatok mostanra már az USHMM-ben is találhatóak, amely akkori-

ban még nem létezett. A YIVO szerint a sor első képét az 1940-es évek végén adományozta valaki Bronxból, aki azt állította, hogy a kép középső részének bal szélén álló, fehér szakállas férfi a rokona, Motl Hershberg. A Yad Vashem szerint a harmadik képen térdelő zsidót a lukóvi Izek Verobel rabbiként azonosították. A fényképet a háború után találták Lukówban, és odaadták a visszatérő zsidóknak. Mindazonáltal Yad Vashem fényképparchívuma megjegyzi, hogy létezik eg ugyanennyire érvényes, rivális állítás, amely szerint ezek a fényképek Tarnowból valók, és nincs elégséges bizonyíték a fényképek színhelyének eldöntéséhez.⁵²

Az Átlagemberek illusztráció szekciójában a sorozat két fényképét körületekéntől falcímkezték: „Luków, valószínűleg 1942 ősze.” De a hármas sorozatot nem vetették további elemzés alá, ahogy azt tenni kellett volna.⁵³ A képeket nem használták fel bizonyítékként a 101-es tartalékos rendőrszázlój hamburgi bírósági ügye során. A zászlóalj egyik tagját sem ismerték fel a képen. Vizsgáljuk meg a képsorozatot. Az első kép⁵⁴ különösen érdekes, mert a nagykabátos embereken kívül két, egyértelműen Wehrmacht-egyenruhát viselő férfi is látszik (a jobbszélső, és balról a harmadik). Még nem mindenki néz a kamerába vagy mosolyog, és egy német a kezével – mintha pisztoly lenne benné –, kivégzést színlelve az egyik térdelő zsidóra céloz. A második képről⁵⁵ már eltűnt a két, nyilvánvalóan Wehrmacht-ember, és csak a nagykabátosok vannak rajta. Világos, hogy a fényképező figyelmeztette az embereket, hogy mindjárt exponál, mert most mindenki egyenesen a kamerába néz, egyikük pedig mosolyog. A bal oldali német arcán látható, obszcénül széles mosoly keltette fel a figyelmemet, és motivált arra, hogy éppen ezt a képet tegyem a könyv borítójára. Nem tudom, hogy káröröm volt-e, vagy a zsidók megalázása keltette háborzongató öröm kifejeződése, vagy egyszerűen a fényképkészítéskor szokásos reflexmosoly, de amikor a képet a borító számára kiválasztottam, vigyázatlanul az elsőt feltételeztem. A harmadik kép⁵⁶ akkor készült, amikor a beállított jelenet felbomlott. A zsidók többsége és némelyik német elfordul, csupán egyetlen felékesített zsidó marad térdelve a helyén, és csak egyetlen német néz továbbra is a fényképkészítőre. Nem tudjuk, mi történt a második és a harmadik kép között azon kívül, hogy a térdeplő zsidó már nem viseli a fejfedőjét, amiből arra lehet gondolni, hogy fizikailag bántalmazhatták. Ennek a képnek hat különböző másolatát adományozták a Yad Vashemnek, és a YIVO-nak több kópiája van belőle. A YIVO-kópiák közül a legháborzongatóbb egy képeslap, amelynek a hátoldalán hely van a cím, a bélyeg és az írás számára. Nyilvánvaló, hogy a harmadiknak „ikonikus” státusza volt, és szabadon használták a háború utáni Lengyelországban.

A rivális Tarnow-verzió csak egy a lehetséges okok közül, amiért a képen szereplők közül senkit nem tudtak a 101-es tartalékos rendőrszázlójjal kap-

csolatba hozni. A Yad Vashem aktivistái fejlettebb technológia alkalmazásával megvizsgálták a korábban rendőröknek tartott nagykabátos emberek sapkáján lévő emblémát, és megállapították, hogy azok Wehrmacht-jelvények.⁵⁷ Összefoglalva: az időpontból (nem ismeretes), a helyből (inkább Tarnow, mint Luków) és a szereplő egységből (Wehrmacht, és nem az Ordnungspolizei) megállapítható, hogy ezeknek a képeknek nincs közülük a 101-es tartalékos rendőrszázlójhoz. Ezek a képek azt illusztrálják, amit már tudunk, nevezetesen, hogy a megszálló németek Lengyelországban gyakran rendeztek megalázás-rituálékat, és készítettek győzelmi képeket a hóstetteikről. De nem szolgálnak bizonyítékkal az egyéni részvétel kérdésében, még kevésbé a 101-es tartalékos rendőrszázlój embereinek a világnézetét és antiszemita meggyőződését illetően. Ugyanakkor hasznos leckére tanítanak a gondatlanságból és hanyagságból származó hibákkal kapcsolatban, amelyek negyedszázaddal ezelőtt gyakran jellemezték az archív iratkezelést és a módszert, ahogy a történészek a fényképbizonyítékokat használták.

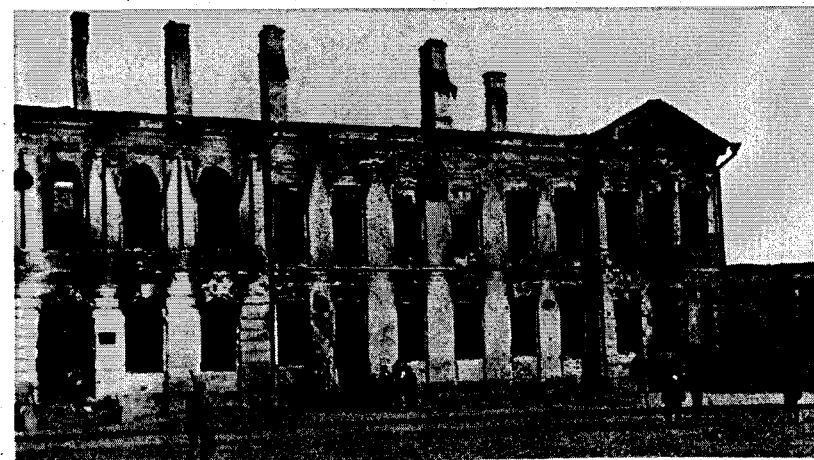
Vizsgáljuk most meg az USHMM birtokába került három fényképalbumot, amelyeket Bernhardt Colberg hamburgi családja állított össze. Colberg 1900-ban született, és 1940-1941-ben szolgált a 101-es tartalékos rendőrászlóaljban, amikor az egység a második küldetését végezte Lengyelországban. Az első két albumban többnyire családi képek vannak. De a harmadik album képeit Bernhardt lengyelországi szolgálata során fényképezte, és azt sugallja, hogy lelkes fotós volt.⁵⁸ Néhány kép az 1933 előtti időkből *Reichsbanner* tüntetéseken készült, amely a Szociáldemokrata Párt egyik fiókszervezete volt a Weimari Köztársaság idején, és támogatta a köztársaságot. 1930-ra a fia a *Deutschen Jungfolk* (a Hitlerjugend lerakata 10-14 éveseknek) tagja. Ebből arra lehet következtetni, hogy a Colberg család sok más némethez hasonlóan szociáldemokrata irányultságát a náci rezsimhez való alkalmazkodásra cserélte.

Colberg 1940. október 1. és 1941. április 7. között szolgált a 101-es tartalékos rendőrászlóaljban. Sok beállított fénykép bizonyítja, hogy büszkén viselte az uniformist.⁵⁹

Csak egy alkalommal készített képeket az elnyomó intézkedésekről. Az egyikben egy, nézelődők előtt végrehajtott nyilvános akasztást örökített meg, a másikon a kíváncsi közönség már eltávozott, és csak a felakasztott emberek látszanak. A látvány nem volt szokatlan a nácik által megszállt Európában.⁶⁰

Elbűvölhették a háború által megrongált épületekről készített felvételek, amelyen a távolból és mintegy véletlenszerűen látni lehetett a romeltakarításra odarendelt zsidó munkásokat.⁶¹

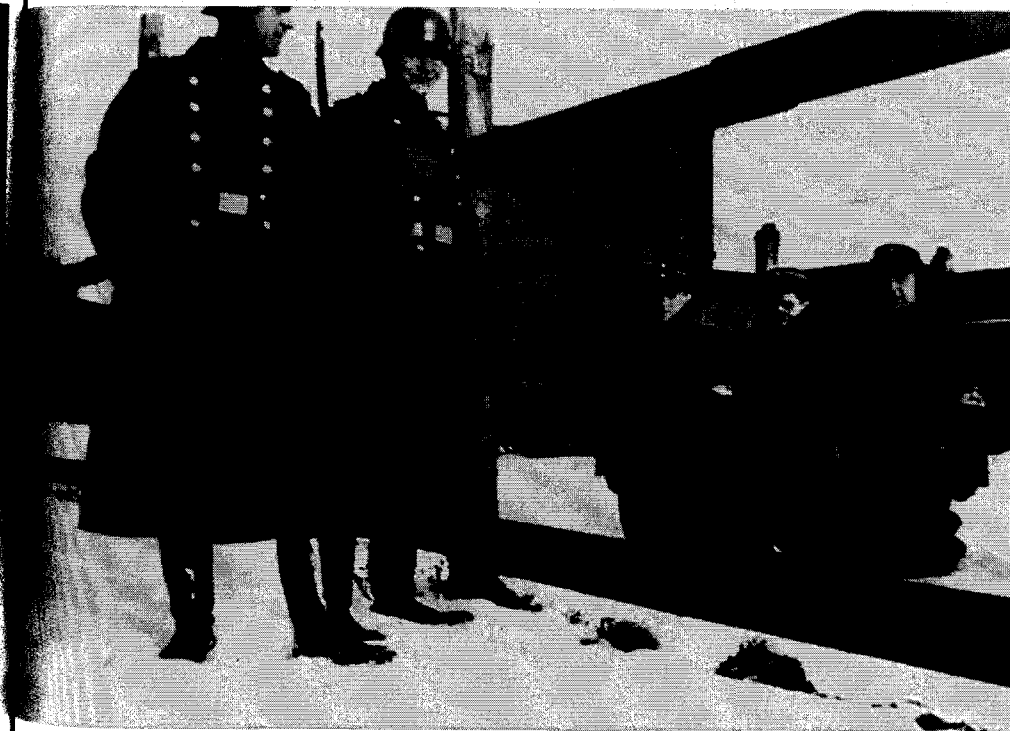
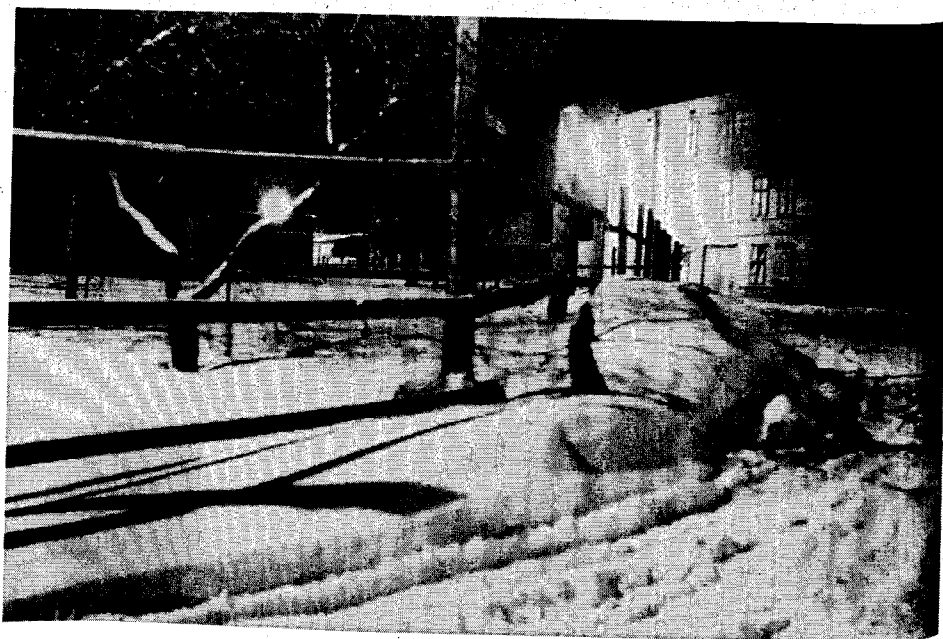
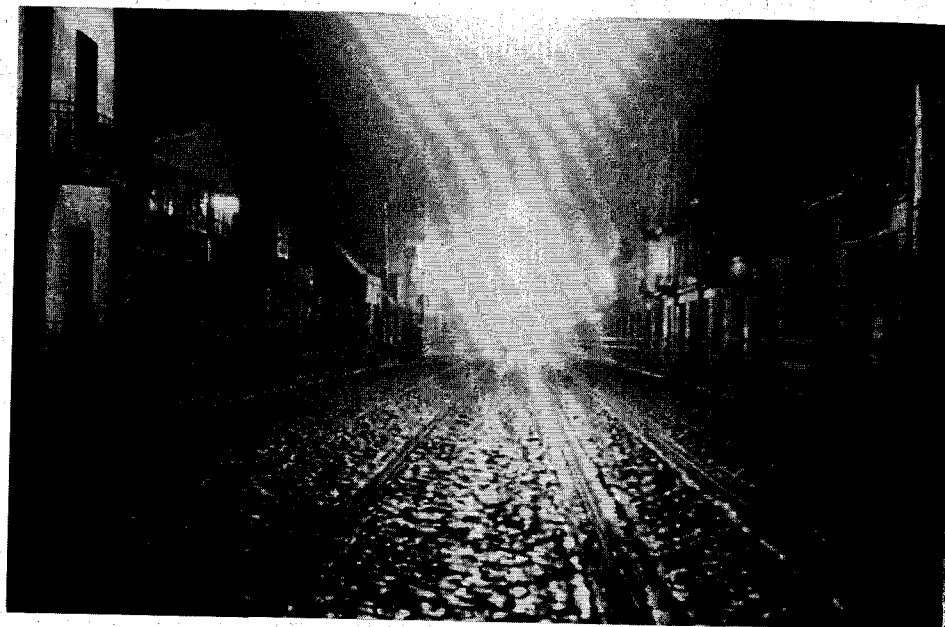

A zsidókról készített néhány közeli felvétel nem festett negatív képet róluk, mint ahogy a náci propaganda a keleti zsidókat (*Ostjuden*) ábrázolta. Az egyikben egy erős és jóképű zsidó munkás látszik, a másikon egy zsidó család pihen az út mentén.⁶²

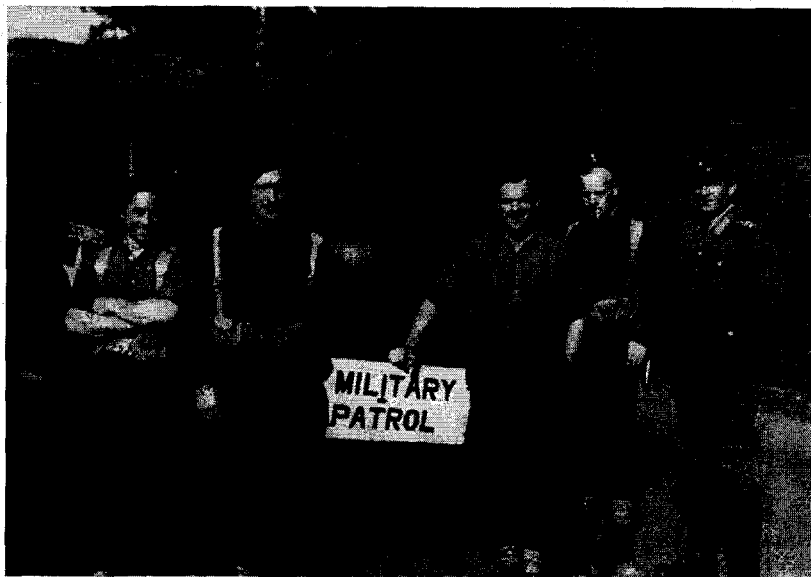
Talán azok Colberg legérdekesebb képei, amelyeket a lódzi gettóban készített, ahol a zászlóalj tagjai külső őrszolgálatot láttak el. A „gettó-turizmusra” annyira jellemző képek helyett, amelyeken a nélkülöző és éhező zsidók – a náci sztereotípiát erősítendő – elhanyagoltak és rossz kinézetűek, Colberg szándékosan az emberek nélküli gettót fényképezte. Az éjszakai fények és a gettókerítés fotografikus effekthasznai és a kompozíció érdekelte, nem a gettóélet.⁶³

Az egyetlen eset, amelyen zsidók szerepelnek a gettókerítésről készített felvételen, a beállított felvétel ritka példájának tűnik. Egyenruhás zsidó rendőrök térdelnek a hóban a kerítés túloldalán.⁶⁴

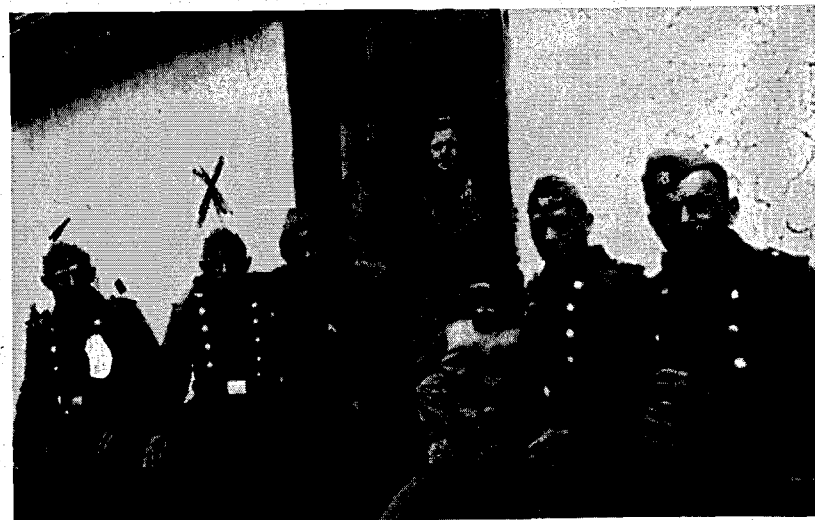
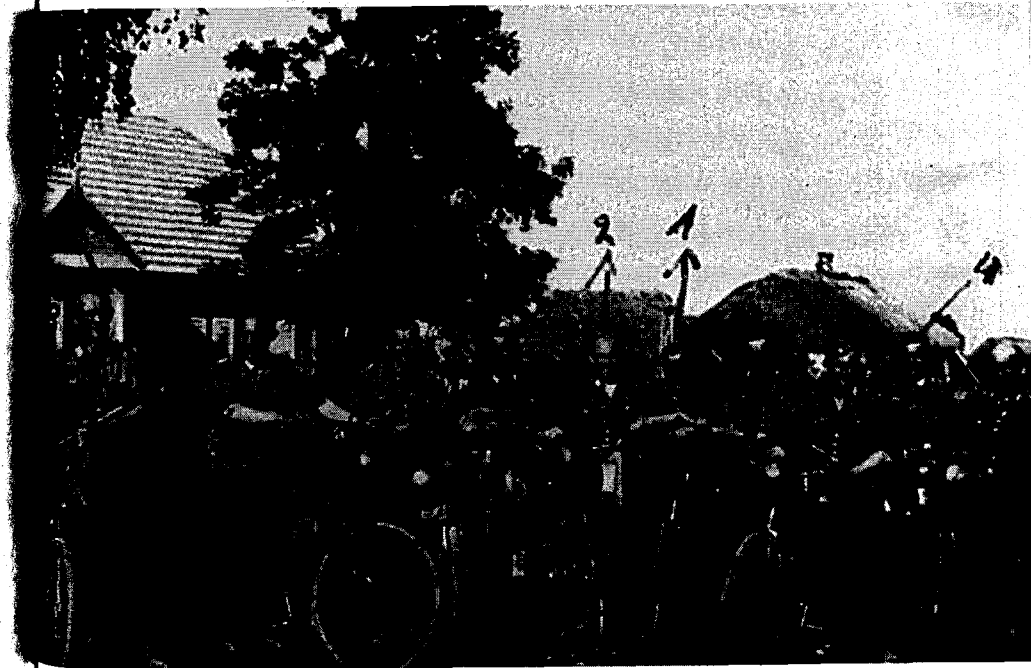

Ironikus módon Colberg albumának utolsó képe őt magát ábrázolja egyenruhában. Rendőrként szolgált a háború utáni megszállt Németország északi, brit szektorában. Ugyanaz az ember, aki 1933 után a nácikhoz alkalmazkodott, ugyanazt tett 1945-ben, a szövetségesek megszállása alatt.

Vegyük most szemügyre a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj hamburgi perében a vádat képviselő ügyész mappájából származó fényképgyűjteményt (*Lichtbildmappe*). Némelyik kép a kihallgatásra beidézt zászólaljtagoktól származik. Másikat főleg lengyelországi fénykép archívumokból szereztek be, és a kihallgatások során hitelesítettek. Ezeket a képeket négy kategóriába lehet besorolni: 1. hivatalos igazolványképek a tisztekről és az altisztekről; 2. baráti „cimborá” csoportképek a zászlóalj embereiről; 3. hétköznapi pillanatképek a zászlóalj különféle, látszólag „normális” eseményeiről; végezetül, 4. egyedi és sorozatban készült pillanatképek, amelyek a zászlóalj zsidóellenes pusztító küldetésének különféle aspektusait dokumentálják.

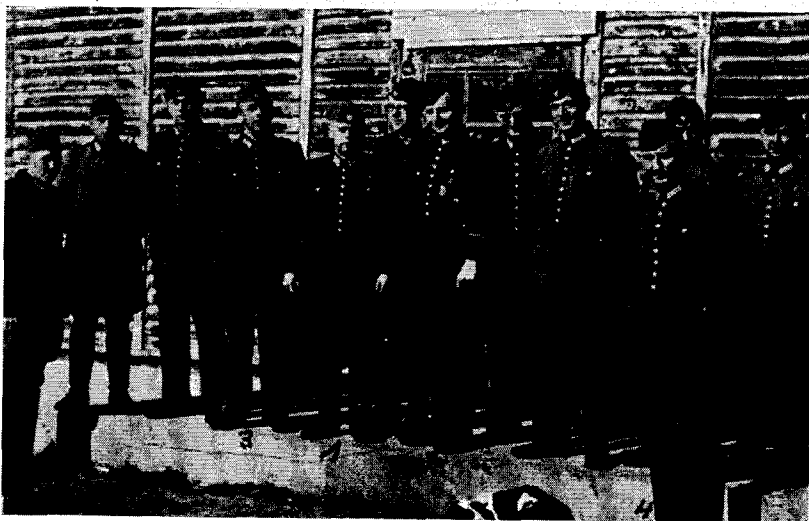

A harminckét hivatalos arckép közül három magas rangú tiszté – Wilhelm Trapp őrmesteré, Julius Wohlauf századosé és Hartwig Gnade hadnagyé – a legtipikusabb és a legfontosabb.⁶⁵

A különféle „cimbora” fényképek között van egy hét képből álló gyűjtemény a Gnade hadnagy második századához tartozó Bekemeier-csoportról, amely 1942 augusztusában Lomazyban állomásozott.⁶⁶ Az itt látható két példából a második ritkának számít, a rendőrök a helybeliekkel barátkoznak rajta. A négy férfiből kettőnél egy-egy gyerek van, és a háttérben álló pár nyilván a két szülő, akik közül az egyiket egy másik fényképen az egység lengyel szakácsaként azonosították be. A kép azon a helyen készült, ahol a zászlóalj éppen végrehajtani készült, vagy már elvégezte az egyik legkegyetlenebb zsidómészárlását 1942. augusztus 18-án. A fényképgyűjteményből nem derül ki, ki készítette ezt a Bekemeier-csoport fényképsorozatot, noha a képeken szereplő férfiak egy részét beazonosították.

A többi csoportkép között található egy hivatalosabb beállítású közös kép Wilhelm Trapp őrnagyról és tisztállományáról Radzynban.⁶⁷

A zászlóalj „normális” tevékenységeiről készült fényképek közül a legmeglepőbb egy szabadtéri tiszti vacsorán készült, és Wohlauf kapitány valamint Brand hadnagy felesége – Vera és Lucia – is látható rajta.⁶⁸ A Lublini kerület mögöttes területein mód volt arra, hogy a tisztfeleségek meglátogassák férjüket. Vera Wohlauf jelenléte a piacon az első nagyszabású és halálos gettókiürítés során Miedzyrzec Podlaskiban (amelynek során közel ezer zsidót gyilkoltak meg a helyszínen, és úgy tízezret indítottak útnak Treblinkába), 1942. augusztus 25-26-án, sok embert zavart.⁶⁹ Lucia Brand pedig gondosko-

dott az egyik legárukodóbb vallomásról a zászlóaljban eluralkodott brutális mentalitással kapcsolatban, amely odalátogatásának időpontjára már normává vált a rendőrök körében.⁷⁰

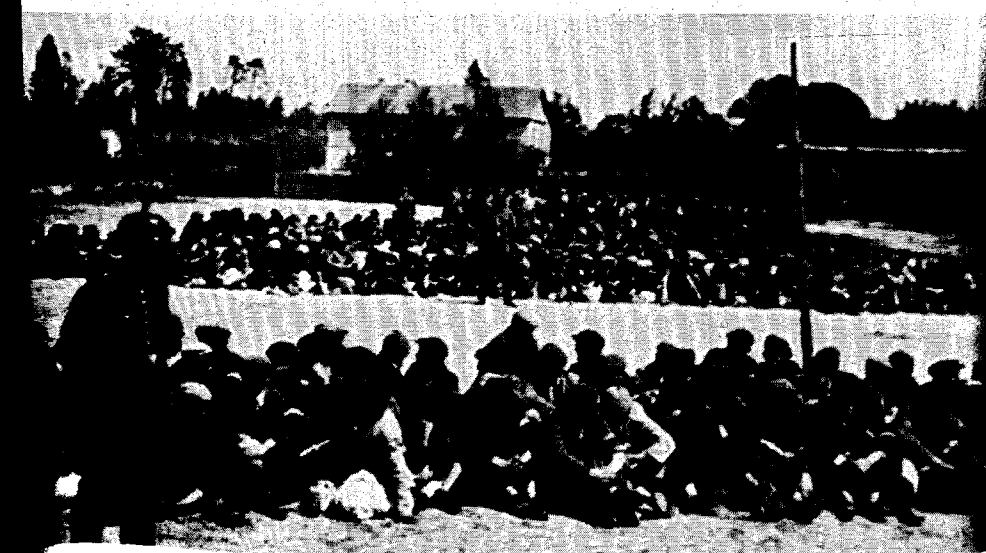
A „normális tevékenységekről” készült fényképek között van egy, négy képből álló sorozat (közülük kettő látható itt), amelyeken az emberek egy szabadtéri koncertre gyűltek össze. A zenét egyenruhás zenészek szolgáltatták, és egy alacsony épület lapos tetejét használták színpadnak. A szokatlan hangszerválaszték – két harmonika, egy bőgő, egy hegedű és egy gitár – azt sugallná, hogy a műsort zászlóalj embereinek rögtönzött csoportja adta elő, nem pedig egy, professzionális előadóművészekből álló utazó egység.⁷¹ A képhez sem időpont, sem helyszín nincs megadva. A harmadik, már nem a képsorozatba tartozó fényképen a zászlóalj teherautó-sofőrjei kórust alkotva énekelnek.⁷² Történelmi célszerűségüket tekintve ezek a fényképek egy olyan próbálkozás tanúsítványai, amelynek célja az volt, hogy valamiféle „normalitást” vigyen be azoknak az embereknek az életébe, akiknek a tevékenységéről – más bizonyítékok alapján – elmondható, hogy minden volt, csak nem „normális” viselkedés. Himmler 1941. december 12-én kiadott rendkívüli memorandumában az RFSS (az SS birodalmi vezetője) teljesen nyíltan, nyugtató jellegű, esti kulturális eseményeket javasolt az elkövetők számára, az általuk preferált vad ivászat alternatívájaként, a tömeggyilkosságok által okozott stressz oldására. „A tisztok szent kötelessége (*Heilige Pflicht*) biztosítani, hogy

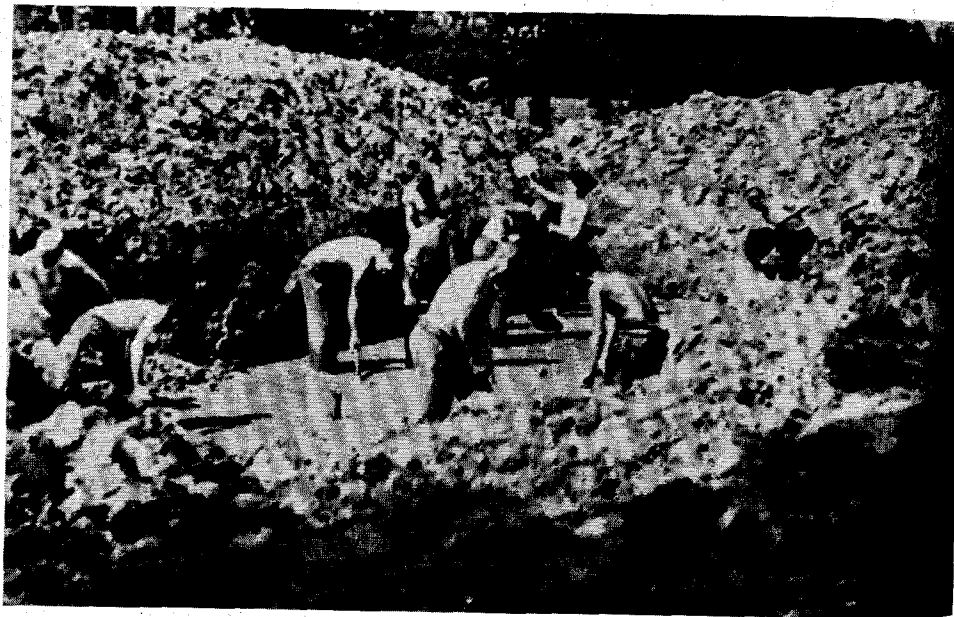

azok közül, „akik ezt a nehéz feladatot teljesítették, senki ne brutalizálódjon, vagy szenvedjen el lelki sérülést, jellemtorzulást” (*die diese schwere Pflicht zu erfüllen haben, niemals verroht oder an Gemüt und Charakter erleidet*), írta Himmler. Ebből a célból „bajtársi együttléteket” (*kameradschaftliches Beisammensein*) tartottak a nehéz feladattal eltöltött nap estéjén, mikor is nem volt „mértéktelen ivászat”, hanem inkább zenés örömök és előadások, amelyek visszavitték őket „a német szellemi és belső élet csodálatos birodalmába” (*die schönen Gebiete deutschen Geistes- und Gemütslebens*).⁷³ Ezek a képek bizonyítják, hogy Himmler buzdítását a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljban komolyan vették, és annak megfelelően cselekedtek.

Ez természetesen nem zárta ki a harsány esti szórakozás mérsékelt formáit, amelybe a mértéktelen alkoholfogyasztás is beletartozott – jóllehet a birodalmi vezető kívánságának dacára. Egy ilyen estét örökített meg a harmadik zászlóalj első szakaszáról készített fénykép Czemiernikiben.⁷⁴

Az ügyészek és a történészek szempontjából azok a fényképek a legérdekesebbek, amelyek a halálos feladatának végzése közben örökítették meg a zászlóaljat. Ezek közül az az öt képből álló sorozat a legdrámaibb, amely az 1942. augusztus 18-án, Lomazyban végrehajtott akció során készült. Ebben az

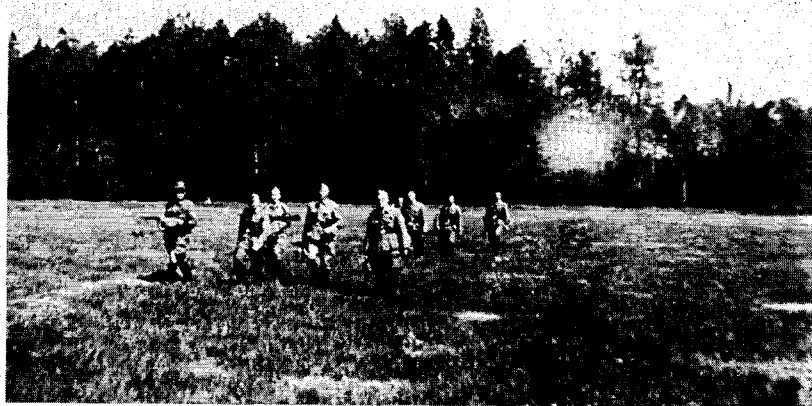

akcióban 1700 zsidót tereltek össze a város sportpályájára, ahonnan az erdőbe hajtották, és ott előre megásott tömegsírba lőtték őket.⁷⁵

Az öt képből álló sorozat első két képe távoli és közeli felvétel a sportpályán ücsörgő zsidókról. A harmadik képen is összegyűjtött zsidók ülnek, részben a fák árnyéka alatt. A negyedik kilenc, derékig meztelen, erős fiatalembert látunk, amint éppen egy jókora, négyszögletes gödröt ásnak. Az ötödik képen tizenhét, még felöltözött nőt terelnek futva a fényképet készítő férfi felé. A csoport mögött kivehető egy sapkát viselő német arca. Az elől rohanó nő karján élesen látszik a Dávid-csillagos karszalag. Az nők feszült arc-kifejezése örületes tempóról árulkodik, amellyel a sportpályáról a tömegsír felé hajtották őket. Az összes kép egyértelműen az *akció* áldozataira fókuszál. Az első, a harmadik és az ötödik felvételen látható német személyek csak véletlenszerűen és nagyobb távolságból kerültek a képekre.⁷⁶

A Lomazyban készült fényképek a tömegkivégzéshez vezető eseményeket örökítették meg. Van azonban egy kép Miedzyrzec Podlaskiból – ahol egykor „gyűjtőgettó” volt, amelyet ismételt kiürítettek és újratöltöttek –, amely megerősíti az ott 1942. október 6-án végrehajtott tömegkivégzés tényét.⁷⁷ Azon a napon zsidók ezreit deportálták Treblinkába. A németek a legnagyobb erőfeszítéssel sem voltak képesek a leendő áldozatokat az elégtelen mennyiségben rendelkezésre álló vagonokba zsúfolni, és Gnade hadnagy elrendelte, hogy a kimaradó 150 zsidót – jobbára nőket és gyerekeket – hajtsák a közeli temetőbe, és lőjék agyon a temető falánál.⁷⁸ Ez a felvétel – az egyetlen olyan az

egész gyűjteményben, amelyen látszanak a zászlóalj által legyilkolt áldozatok – hátborzongató bizonyítéka egy rögtönzött kivégzésnek, amelyet nem előztek meg a szokásos előkészületek: a tömegsír megásása és ruhák összegyűjtése.

Miután 1942 őszén a Lublini kerület északi részében véget értek a gettókiürítések, a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj ismételt „zsidóvadászaton” vett részt a szökött és bujkáló zsidók felkutatása és elpusztítása céljából.⁷⁹ A következő két képen ismét Gnade hadnagyot és 2. századbeli embereit látjuk, amint a Miedzyrzec környéki mezőkön és erdőkben őrjáratoznak.⁸⁰

A hosszú 1942-1943-as tél után a Miedzyrzec Podlaski-i gettóban sor került az „ötödik” és a „hatodik akcióra” 1943. május 1-én és 26-án. A „hatodik akció” során mintegy ezer embert a treblinkai haláltábor helyett a Lublin külterületén lévő majdaneki koncentrációs táborba küldtek. Erre az időpontra Gnade hadnagy már létrehozott egy vetkőző barakkot a város szélén, ahol a deportáltakat megfosztották értékeiktől, és ruházatuk javától, mielőtt a várakozó vagonokba zsúfolták volna őket.⁸¹ Számos kép készült a miedzyrzeci deportálási akció különféle fázisairól: az emberek összegyűjtése a város főterén, kivonulásuk a városból, a vetkőztetés és átkutatás Gnade vetkőzőbarakkjában, a vagonok megtöltése emberekkel. Két sorozat – nem megállapítható, hogy egyazon vagy különböző fényképezőtől származnak – időpontja május 26-a, a „hatodik akció” napja. A képek nem a zászlóalj tagjainak magángyűjteményeiből valók, hanem a lengyelországi Történelmi Intézet küldte át a hamburgi ügyészségnek, és a rá következő kihallgatások során értékelték ki őket. Más fényképek is erről az akcióról készülhettek, de némelyikük mintha teljesen más időpontban készült volna.

Az alábbi, négy képből álló sorozat Miedzyrzec főterén készült a zsidók összegyűjtéséről, és a városból való kihajtásukról.⁸²

Egy további fényképen, amely a hosszú árnyékokból következően kora reggel készülhetett, melegen felöltözött nőket látunk a földön ülve. Németeket nem látni a képen. A kép a megelőző ősz során készülhetett.⁸³

További négy fénykép a városból való kivonulást rögzítette. Közülük kettő mintha egyazon személytől származna.⁸⁴ A harmadik, ahol a németek ugyanolyan öltözetet viselnek, valószínűleg ugyanazon a napon készült.⁸⁵ A negyediken szekereken szállítanak ki zsidókat a városból. Az egyetlen német őr meleg ruhát visel, amiből arra lehet következtetni, hogy a felvétel a megelőző őszön készült.⁸⁶

A következő, hat képből álló átfogó sorozat Gnade vetkőztetőbarakkjában játszódó jeleneteket örökített meg. Nagyon valószínű, hogy mind a hat képet egyazon ember fényképezte egyazon időben, nevezetesen az egyik 1943. májusi akció során. A képek közül öt a német rendőrök és zsidó áldozataik legközvetlenebb és legintimebb interakcióját örökítette meg.⁸⁷ Egyértelmű, hogy a felvétel készítőjét a zsidó nők érdekelték, nem a férfiak. Az elsőn egy teljesen felöltözött nőt látunk, aki három német rendőrrel áll szemben a barakk előtt; a következő kettőn a nő csak fehér alsóneműt visel, amit a testéhez szorít, miközben két rendőrtiszthez (Gnade és egy bajor csendőrtiszt) beszél. A harmadikon egyetlen alacsony, kissé hajlott hátú zsidó nőt látunk a barakk oldalánál, német rendőröktől körülvéve (Gnade profilban, a bajor szemben a kamerával), akik fölé tornyosulnak. Mintha a képek készítője egyáltalán nem akart volna zsidó férfiakat fényképezni.⁸⁸

A zsidók bevagonírozása volt a deportálási folyamat utolsó állomása. Van három fénykép, amelyek nem szerepeltek a 101-es tartalékos rendőrszázlój Hamburgban lefolytatott pere ügyészenek az iratai között, de egy későbbi időpontban a *Lengyelországban elkövetett náci bűnök kivizsgálásával foglalkozó főbizottság* átküldte a USHMM-nak. De a USHMM levéltári képaláírásai azt állítják, hogy „feltehetően” az 1943. május 26-án lefolytatott Miedzyrzec Podlaski-i „hatodik akció” során készültek.⁸⁹ Nekem ez a dátum nagyon gyanús. A képeken főleg nők és gyerekek láthatók, míg az ugyanerre a napra datált többi képen sok férfit – gyereket viszont egyet sem – látni. S a zsidók sokkal melegebb öltözeteket viselnek, mint azt a május végi deportálás megkívná, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy az áldozatok a deportálás előtt már megjárták Gnade vetkőzőbarakkját. Mi több, e fényképek egyikét sem használták fel a hamburgi perben, ami azt sugallja, hogy semelyik németet nem hozták kapcsolatba a 101-es tartalékos rendőrszázlójjal.

A képek értelmezésének a hiánya, az első kép homályos volta, és a tény, hogy senki sem néz a fényképezőre, azt sugallja, hogy a képeket lopva készítették, talán egy vasutas, vagy egy másik, nem német megfigyelő. Ezért, akárcsak a lukóvi fényképekénél, most is itt állunk a bemutatott események pontos időpontja, helyszíne és körülményeinek ismerete nélkül – nem beszélve a fényképek készítőjének a személyéről.

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj legutolsó nagy gyilkolásakciója az 1943. novemberi *Erntefest* mészárlás volt, amely során tömegsírokba lőtték a lublini munkatáborok rabszolgamunkásait. A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj egyaránt részt vett a majdaneki zsidó rabok 1943. november 3-i, és a poniatowai zsidó rabok 1943. november 4-i lemészárlásában. A következő képsorozat tíz fényképből áll, amelyek Poniatowában készültek. Nem látunk németeket, sem gyilkolást, de vészjóslóan dokumentálják az előkészület átlomlásait.⁹⁰ A képek egymásutánban mutatják a gyárat, ahol a zsidók dolgoztak; a szálláshelyükül szolgáló barakkok előtt álldogáló zsidókat; zsidók sorát, ahogy csomagjaikkal a vállukon vonulnak egy, mindkét oldalról szögesdrót kerítéssel körülvett úton (háttérben egy őrtorony látszik); és végül egy szögesdróttal körülvett és őrtoronnal őrzött fedetlen térségben álló és ülő zsidókat. A képsorozatot olyasvalaki készítette, aki szabadon mozoghatott, és nyíltan fényképezhette az őrzésére bízott embereket. A zsidók civil ruhában vannak, és nem a koncentrációs táborokból ismert öltözkémben, mivel Poniatowa „kényszermunkatábor” (*Zwangsarbeitslager*) volt, nem egy hivatalos koncent-

rációs tábor (*Konzentrationslager*), és csak a három utolsó kép teszi világossá, hogy a képek a táboron belül készültek. A képsor attól vészjósló, mert mi más forrásokból ismerjük az összefüggéseket és a dolog végkimenetelét.

Dan Porat szerint „a képek által bemutatott esemény megértéséhez, létfontosságú a narráció”.⁹¹ Van egy nagyon pozitív haszna a jogi eljárásokhoz összegyűjtött fényképeknek, éspedig, hogy egyesítik a fényképes ábrázolást, az elbeszélő történelmi háttérrel és a tanúk által közölt részletek értékelését. Judith Levin és Daniel Uziel úgy véli, hogy a történelmi fényképeknel nem árt, ha a készítés időpontján és helyszínén kívül ismerjük a kép készítőjét, a képeken szereplő személyeket, és hogy egyedi képről van-e szó, vagy az egy gyűjtemény vagy album része.⁹² Kevés gazdagon dokumentált kép maradt fenn a Holokausztról, de legalább ebben a gyűjteményben valamikor választ kapunk némelyik kérdésre. A jogi eljárás során a történelem megvilágítja ezeket a fényképeket, és fordítva, megerősítő módon a fényképek megvilágítják a történelmet. A történészek szinte mindig nem tökéletes és problémás bizonyítékokkal dolgoznak, és ez alól a fényképes bizonyítékok sem képeznek kivételt.

Levin és Uziel azt is írta, „Azt vártuk volna, hogy egy, náci ideológiával átítatott német fényképész, másra összpontosít, mint egy „átlag” német. Levin és Uziel még a megszállt Keleten fényképező „átlag németek” vonat-

kozásában is „kiindulási pontnak feltételezte, hogy az antiszemita klíma és propaganda az egész populációra hatalmas hatást gyakorolt”, és ebből kifolyólag „az exponáló gombot olyan emberek nyomták le, akiknek az ideológiai tudata az általuk készített és összegyűjtött fényképekben manifesztálódott.”⁹³ Egészében véve: tükrözi-e nagy vonalakban a Colberg-album és a bírósági gyűjtemény a mindent átitató antiszemita klíma hatását, sőt egy tudatalatti náci ideológiai keretezést az elkövetők vonatkozásában?

Nem kérdéses, hogy sok olyan fénykép létezik, főleg az olyanok, mint a beállított lukóvi vagy tarnowi képek mások megalázásáról, amelyekkel ebben a fejezetben értekezésünket elkezdtük, amelyek azok antiszemita attitűdjét és faji felsőbbrendűség-érzését tükrözik, akik lefényképeztették magukat. De ilyen beállított képeket, amelyek nyíltan tükrözik a náci szemléletmódot, nem találunk azon fényképek között, amelyeket mint sajátosságot, a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljhoz lehet kapcsolni.⁹⁴ Valóban lehetséges, hogy a képek némelyikét lengyelek fényképezték a Lengyelországban elkövetett náci bűnök bizonyítására, és azok nem a náci teljesítmények trófeái. Gyanítom, hogy a miedzyrzeci temető falánál heverő halott zsidó nőkről készült képet, amelyen nem látszanak németek, a német gyilkosok távozása után készítették. Gyanítom, hogy a miedzyrzeci bevagonírozásról készült fényképeket is lengyel készítette. S néhány másik kép is „nyugodalmas” képet fest a katonai életéről, amelyről mi, nézők csak azért tudjuk, hogy nem volt nyugodalmas, mert hozzákapcsoljuk pótlólagos tudásunkat.

De mi van a Lomazyban és Miedzyrzecben készített fényképekkel? A figyelemreméltó lomazyi képsorozatban a zsidó áldozatok vannak a középpontban, nem pedig német gyilkosok. Ezek a fényképek gyors pillanatfelvételek, nem beállított képek, és az egyik képaláírás bármiféle szidalmazás nélkül, egyszerűen „elítelt zsidókként” azonosítja be az alanyokat. A Miedzyrzec főterén összegyűlt zsidókat és a városból való kihajtásukat bemutató képeken sok németet láthatunk, de megint csak, ezek a képek gyors pillanatfelvételek a helyszínről. Nem beállítottak, nincs alattuk magyarázat, keretezésüket illetően nem különösebben győzedelmeskedőek, ünnepszerűek vagy ideologikusak. A fesztelenség, amellyel a fényképész mozoghatott és fényképezhetett, arra utal, hogy német volt az illető. Ezek a képek nem megrendezetten ünneplő embereket látunk, hanem munkában lévőket. A Lomazyban készült képsorozatban a tömeggyilkolási előkészületek, a miedzyrzeciben a deportálási előkészületek tényszerűsége – ezt rögzítette a felvételek készítője – a legzavaróbb.

A Gnade vetkőztetőbarakkjánál készült képsorozat azért döbbeneti meg az embert, mert német rendőrök és egyedül lévő zsidó nők szokatlan interakcióját és közelségét örökíti meg. A képek a németek és a zsidók között meg-

lévő erőegyenlőtlenségről is szólnak. Nemi vonatkozása is van a képeknek annyiban, hogy kis termetű zsidó nők és erős férfiak csoportja együtt, egymás közelségében mutatkozik rajtuk. Ezek a képek sokat elárulnak arról, hogyan bántak a németek a zsidó nőkkel Miedzyrzecben. Az, hogy valaki fényképeket készített erről abból a célból, hogy adekvát módon megörökítse a zászlóalj cselekedeteit, rendkívüli mértékű érzéketlenségről tanúskodik.

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj egyik nagy kérdése az, hogy a buzgó, ideológiai által hajtott, antiszemita gyilkosok lelkes kisebbséget képeztek-e a zászlóaljon belül, vagy a nagy többséget alkották. Levin és Uziel úgy véli, hogy még az „átlagos” németek által készített fényképek is tükrözik a rezsim mindent átható antiszemitizmusát és propagandáját. Természetesen nem tudjuk, hány rendkívül terhelő fényképet készítettek, tartottak titokban vagy semmisítették meg. De mit mond nekünk ez a felfedezett fényképkollekció? Colberg 1940-1941-ben készített albuma igen figyelemreméltó abban a tekintetben, hogy általánosságban hiányzik belőle a náci szemléletmód. A zászlóalj harmadik, lengyelországi, szolgálati útján végzett pusztító tevékenységét megörökítő képek, mentesnek tűnnek a nyíltan ideologikus vagy propagandisztikus keretezéstől, amit a beállított és ünnepszerű lukowi Wehrmacht-képeknél látunk. De sugárzik róluk a morális dermedtség, a mindennapos pusztítás rutinná válása – ami kevesebbet mond el a rendőrök motivációról, mint saját cselekedeteik saját magukra tett hatásáról.

Függelék

1. táblázat.

A 101-es tartalékos rendőrszázlój által és részvételével
agyonlőtt zsidók száma

Hely	Év/hónap	Az agyonlőtt zsidók száma, becsült érték (minimum)
Józefów	1942/07	1.500
Lomazy	1942/08	1.700
Miedzyrzec	1942/08	960
Serokomla	1942/09	200
Kock	1942/09	200
Parczew	1942/10	100
Koniskowola	1942/10	1.100
Miedzyrzec	1942/10	150
Luków	1942/11	290
Lublina kerület (különböző összefogdosások)	1942/07-től	300
Lublina kerület („zsidóvadászatok”)	1942/10-től	1.100
Majdanek	1943/11	16.500
Poniatowa	1943/11	14.000
ÖSSZESEN		38.000

2. táblázat.
A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj által
treblinkába deportált zsidók száma

Hely	Év/hónap	A deportált zsidók száma, becsült érték (minimum)
Parczew	1942/08	5.000
Miedzyrzec	1942/08	10.000
Radzyn	1942/10	2.000
Luków	1942/10	7.000
Miedzyrzec	1942/10-11	
Biala		4.800
Biala Podlaska megye		6.000
Komarowka		600
Wohyn		800
Czemierniki		1.000
Radzyn		2.000
Luków	1942/11	3.000
Miedzyrzec	1943/05	3.000
ÖSSZESEN		45.200

Jegyzetek

Előszó

- 1 Raul Hilberg becslése szerint a Holokauszt áldozatainak több mint 25 százaléka lövöldözésekben halt meg. Több mint 50 százalékukat az elgázosításhoz felszerelt hat nagy haláltáborban gyilkolták meg, a maradék pedig a gettókban, munka- és koncentrációs táborokban uralkodó rettenetes állapotok miatt és a halálmenetekben vesztette életét. *The Destruction of the European Jews* (New York, 1985), 1219
- 2 Önálló gyilkoló egységről készült egyetlen lényegesebb tanulmányt Hans-Heinrich Wilhelm írta: „Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941-42. eine exemplarische Studie”; *Die Truppe des Weltanschauungskrieges: Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938-1942* 2. része Helmut Krausnicktól és Hans-Heinrich Wilhelmától (Stuttgart, 1981). Wilhelm tanulmánya sokkal gazdagabb korabeli dokumentáción alapszik, mint amennyi a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljjal kapcsolatban létezik. Wilhelm azonban nem rendelkezett az egység névsorával. A személyzetre vonatkozó tanulmánya ezért csak a tisztekre korlátozódik.
- 3 Marc Bloch, *The Historian's Craft* (New York, 1964), 143
- 4 Raul Hilberg, „The Bureaucracy of Annihilation” az *Unanswered Questions: Nazi Germany and the Genocide of the Jews*, c. műben. Szerk. Francois Furet (New York, 1989) 124-26

1. Egy reggel Józefówban

- 1 Adolf B., HW 440
- 2 Erwin G., HW 2502-3; Johannes R., HW 1808; Karl F., HW 1868.
- 3 Trapp viselkedéséről a beszéd folyamán: Georg A., HW 421; Alfred L., HW 1351; Bruno P., HW 1915; Walter N., HW 3927; Heinz B., HW 4415; August Z., G 275; A szöveg tartalmával kapcsolatban: Georg A., HW 421; Adolf B., HW 439; Martin D., HW 1596; Walter N., HW 1685; Bruno D., HW 1874; Otto-Julius S., HW 1952;

Bruno G., HW 2019; August W., HW 2039-40; Wilhelm Gb., HW 2146; Franz K., HW 2482; Anton B., HW 2655, 4346; Ernst Hn., D 505;
A rendkívüli ajánlatról: Otto-Julius S., HW 1953, 4577; August W., HW 2041-42, 3298, 4589

2. Az Ordnungspolizei

- 1 Az Ordnungspolizei egyetlen általános története: *Zur Geschichte der Ordnungspolizei 1936-1945* (Koblenz, 1957) 1.rész, Hans Joachim Neufeldt: „Entstehung und Organisation des Hauptamtes Ordnungspolizei”, és 2. rész, Georg Tessin: „Die Stäbe und Truppeneinheiten der Ordnungspolizei”. Heiner Lichtenstein Himmels Grüne Helfer: *Die Schutzpolizei und Ordnungspolizei in „Dritten Reich”* (Köln, 1990) – túl későn jelent meg ahhoz, hogy megtárgyalhassuk.
- 2 Tessin, 7-8
- 3 Tessin, 13-15, 24, 27, 49
- 4 Tessin, 32-34
- 5 Tessin, 15, 34
- 6 NO 2861 (Daluge 1942. évről szóló jelentése magas rangú Orderspolizei-tisztek számára 1943 januárjában). Ettől kissé eltérő számok találhatók a *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939-1945* c. műben. Szerk. Werner Praeg és Wolfgang Jacobmeyer (Stuttgart, 1975), 574. 1942. november 21-én a Főkormányzóság Ordnungspolizei-parancsnoka 12.000 német, 12.000 lengyel és 1.500-1.800 ukrán rendőrt (feltehetőleg Galíciában) jelentett. A biztonsági rendőrség 2.000 német és 3.000 lengyel alkalmazottat jelentett.

3. Az Ordnungspolizei és a Végső Megoldás: Szovjetunió, 1941

- 1 Krausnick és Wilhelm, 146; Tessin 96
- 2 IMT 38:86-94 (221-L: Hitler 1941. július 16-i konferenciája Göringgel, Lamersszel, Rosenberggel és Keitelrel)
- 3 Yehoshua Büchler, „Kommandostab Reichsführer SS: Himmler's Personal Murder Brigades in 1941,” *Holocaust and Genocide Studies* 1, no. 1 (1986): 13-17
- 4 Például a 322-es rendőrszázlóalj közvetlen alárendelése HSSPF Bach-Zelewskinek „a zászlóalj előtt álló feladat miatt”, amelyre 1941. július 23-án került sor. YVA, o-53/127/53 (322 PB hadinaplójának 1941. július 23-i bejegyzése; ettől kezdve hadinapló.
- 5 NOKW-1076 (Kommissarbefehl, 1941. június 6.).
- 6 Gerichtsbarkeiterlass Barbarossa, Keitel által aláírva 1941. május 13-án, Hans-Adolf Jacobsen, „Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangenen,” *Anatomie des SS-States* (Freiburg, 1965) 2:216-218 (doc. 8).
- 7 YVA, TR-10/823 (Landgericht Wuppertal, ítélet 12 Ks 1/67): 29-30.
- 8 YVA, TR-10/823 (Landgericht Wuppertal, ítélet 12 Ks 1/67): 40-65.
- 9 Hadinapló, 15, 1941. június 10-i bejegyzés.

- 10 Hadinapló, 28, 1941. július 2-i bejegyzés.
- 11 Hadinapló, 35-41, 1941. július 5-7-8-i bejegyzések.
- 12 Hadinapló, 40-42, 1941. július 8-9-i bejegyzések.
- 13 YVA, o-53/128/219 (Mantua ezredes bizalmas parancsa, 1941. július 11.)
- 14 A 322-es rendőrszázlóaljét, lásd JNSV 19, no. 555 (Landgericht Freiburg, ítélet 1 AK 1/63):437-8. A 316-os rendőrszázlóaljét lásd YVA, TR-10/721 (Landgericht Bochum, ítélet 15 Ks 1/66):142-47
- 15 Hadinapló, 53, 1941. július 23-i bejegyzés
- 16 Hadinapló, 64, 1941. augusztus 2-i bejegyzés
- 17 YVA, o-53/128/80 (Riebel, 3. század a 322-es rendőrszázlóaljnak 1941. augusztus 10.)
- 18 YVA, o-53/128/81 (Riebel, 3. század a 322-es rendőrszázlóaljnak 1941. augusztus 15.)
- 19 Hadinapló, 79, 1941. augusztus 29-i bejegyzés.
- 20 Hadinapló, 82, 1941. augusztus 23-i bejegyzés.
- 21 Hadinapló, 83-85, 1941. augusztus 31-i és szeptember 1-i bejegyzés.
- 22 YVA, o-53/128/87 (Riebel, 9. század a 3. „Közép”-rendőrezrednek 1941. szeptember 1.)
- 23 Hadinapló, 116, 118, 1941. október 2-i és 3-i bejegyzés. Riebel jelentése valójában az ő 9. századának 555-öt tud be. YVA, o-53/856150 (Riebel jelentés az 1941. október 2-3-i zsidóakcióról) a 3. „Közép”-rendőrezrednek).
- 24 YVA, o-53/128/242-75, o-53/86/14-72 (a HSSPF-Dél, Friedrich Jackeln RF-SS Himmler számára küldött napi jelentéseinek nem teljes gyűjteménye 1941. augusztus 19 – október 5.).
- 25 ZStL, II 204 AR-Z 1251-65 Landgericht Regensburg, ítélet Ks 6/70):9-35, and 204 AR-Z 1251/65, 2:370-77 (a Bajor Állami Bünyügyi Hivatal jelentése. München, 1968. szeptember 10.)
- 26 ZStL, II 204 AR-Z 1251-65, 1:53-54, 58-60, 94-96 (JohannL., Franz P. és Karl G. kihallgatása); 3:591-95 (feljegyzések Balek naplójából).
- 27 A 11-es rendőrszázlóalj cselekedeteiről hasznos háttérrel tartalmazó nagyon töredezett törvényszéki ítéletről lásd JNSV 18, no. 546a (Landgericht Kassel, ítélet 3a Ks 1/61):786-87, 835.
- 28 IMT 27:4-8(1104-PS: Carl szlucki területi megbízott Kube főmegbízottnak Minszkben, 1941. október 30.)
- 29 JNSV 18, no. 546a (Landgericht Kassel, ítélet 3a Ks 1/61):786-87, 835.
- 30 Az egyetlen dokumentum, amit találtam az Ordnungspolizei részvételéről a szovjet zsidók tömeges kivégzésében, 1942-ben, egy rendőrszázd jelentése két zászlóalj szerepéről a pinszki gettó 15.000 zsidó lakójának legyilkolásában, október 29-e és november 1-e között (YVA, o-53/129/257-58, USSR 199A). Az ebből a dokumentumból származó német törvényszéki vizsgálat felfedte a kivégzések egy tágabb módszerét. A 306-os rendőrszázlóalj, a 310-es, a 320-as és a lovas rendőrség egy-egy századával működött Pinszkben. 1942 szeptemberében a 69-es és 306-os, valamint a lovas század szintén részt vett a lahvai (200-500), a luninetszi (1.000-1.500), a sztolini (5.000), a janowi (2.000) és a drohocsini (1.500) gettók likvidálásában. Lásd Staatsanwaltschaft Frankfurt, 4 Js 90/62, Kuhr, Petsch vádindítvány, et. al., 66-107
- 31 NO-2861 (Daluge jelentése az Ordnungspolizei cselekedeteiről 1942-ben)
- 32 NO-600 (Grawitz Himmlernek, 1942. március 4.)

4. Az Ordnungspolizei és a Végső Megoldás: deportálás

- 1 A németországi deportálásokról készült legújabb tanulmányhoz lásd Henry Friedlander, „The Deportation of the German Jews: Post-War Trials of Nazi Criminals,” Leo Baeck Institute Yearbook (1984): 201-26.
- 2 IMT, to local Orpo units; Bombard memorandum on the evacuation of the Jews, 1941. október 4).
- 3 Ez a szám nem foglalja magában a 100 zsidónál kisebb transzportokat, amelyek száma magas volt. A Birodalomból indított deportáló vonatokról még nem készült részletes lista.
- 4 YVA, TR-10/853 (Staatsanwaltschaft Düsseldorf, 8 Js 430/67, Ganzenmüller vádirata):177-78. A Bulgáriából Treblinkába indított transzportnak a bécsi Ordnungspolizei által történt átvételéhez lásd YVA, 0-51/63/109 (Butenop jegyzete, KdSchupo, 1943. március 26.). Ez az akta tartalmazza a bécsi Ordnungspolizei levelezését az 1942 tavasza és 1943 nyara között Lengyelország különböző részeire, Minszkbe (Maly-Trostinez) és Theresienstadtba irányított transzportok őrzésével kapcsolatban.
- 5 Gertrude Schneider, Journey into Terror: Story of the Riga Ghetto (New York, 1979), 195-211; Krausnick és Wilhelm, 591-95)
- 6 YVA, 0-51/63/42-43 (Fischmann-jelentés, 1942. június 20).
- 7 Ez a dokumentum németül: Adalbert Rückerl, NS-Vernichtungslager in Spiegel deutscher Strafprozesse (München, 1977), 56-60. A jelentés szovjet archívumokból származó kópiája megtalálható: ZStL, Szovjetunió Or. No. 116, Bild 508-10.

5. A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj

- 1 ZStL, 3 AR-Z 52/61, in HW 1-6; Kurt A., HW 11; Ernst Hr., HW 2712
- 2 BA, R 20/51/3-7 (A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj összefoglaló jelentése, 1940. máj.5 – 1941. április 7.).
- 3 Bruno P., HW 1912-13.
- 4 Alfred H., HW 43-44; Georg L., HW 1425; Heinrich S., HW 1561; Walter Z., HW 2683; Ernst Hr., HW 2712; Ernst R., G 607
- 5 Paul H., HW 1647;
- 6 BA, R 20/51/3-7 (zászlóalj összefoglaló jelentés).
- 7 Bruno P., HW 1913-14.
- 8 YVA, TR-10/462 (Landgericht Dortmund, ítélet: 10 Ks 1/53):3-4
- 9 Bruno P., HW 1913-14.
- 10 Hans K., HW 2246; Ernst Hr., HW 2713.
- 11 Anton B., HW 2684; Wolfgang Hoffmann, HW 4319.
- 12 YVA, 0-53/141/4378-86 (Jaeger jelentése EK 3-ról, Kovno, 1941. dec. 1); Schneider, 23-30.
- 13 Lásd YVA, BD 23/4 (International Tracing Service Lists), és Dokumenty i Materialy Do Dziejów Okupacji W Polsce, vol. 3, Ghetto Łódzkie (Varsó 1946): 203-5 (Erfahrungsbericht, 1941. nov. 13, a lódzi transzportokról; JSNV 19, no. 552 (Landgericht Koblenz, ítélet: 9 Ks 2/61):190, a minszki transzportoknál és Schneider, 155, a rigai transzportnál.

- 14 Heinrich Ht., HW 1173; Wilhelm J., HW 1320; Hans K., HW 2246; Franz K., HW 2475; Anton B., HW 2689.
- 15 Otto G., HW 995.
- 16 Lódznál, Arthur K., HW 1180; Minszknél Bruno P., HW 1930-32; Rigánál, Hans K. HW 2246 és Max F., HW 1529.
- 17 Hans K., HW 2246.
- 18 Bruno P., HW 1930-31.
- 19 Salitter jelentés, 1941. dec. 26. Idézi Krausnick és Wilhelm, 594.
- 20 Staatsanwaltschaft Hamburg, 141 Js /1957/62 (Hoffmann és Wohlauf vádirata):206. (Innentől fogva Hoffmann/Wohlauf vádirat).
- 21 Ernst G., HW 1853.
- 22 BDC, Wilhelm Trapp pártigazolványa. Julius Wohlauf, HW 2882, 4326; Wolfgang Hoffmann, HW 2930, 4318-19, 4322.
- 23 Hoffmann/Wohlauf vádirat, 47-49.
- 24 Hoffmann/Wohlauf vádirat, 49-51.
- 25 Staatsanwaltschaft Hamburg, 141 Js 1457/62, Sonderband: DC Unterlagen.
- 26 A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj e statisztikai lebontása a hamburgi ügyész által az 1960-as években lefolytatott 210 kihallgatásból szerzett információkon alapul. A tiszteket, az altiszteket és az adminisztrációs személyzetet nem tartalmazza. A kihallgatások egy, a legénység 174 tagjából álló mintabázissal szolgáltak. Míg az adatok magukba foglalják az életkort, nem minden kihallgatott beszélt a munkájáról. Voltak, akik csak a háború utáni munkájukról nyilatkoztak, és ezek közül sokan – életkoruknál fogva – nyugdíjasként lettek felsorolva. Így a munkahelyminta csak 155 emberből készült.
- 27 E pártagságra vonatkozó statisztikák a BDC-nél meglévő pártigazolványokon alapul.

6. Megérkezés Lengyelországba

- 1 Kísérleti elgázosítás Ciklon B-vel az auschwitzi főtáborban (Stammlager, vagy Auschwitz I) kezdődött 1941 szeptemberében és októberében. Az új (egy tananyagból átalakított) gázkamra rendszeres használata a közeli Birkenauban (Auschwitz II) 1942. február 15-én kezdődött. Danuta Czech, Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939-1945 (Reinbeck bei Hamburg, 1989), 116, 174-75.
- 2 Az egész Főkörmányzóságban összesen 3.000 ember szolgált a Sonderdienstben. Hogy többségük lengyel kollaboráns volt, és csak állította magáról, hogy népi német, abból a tényből olvasható ki, hogy mindössze 25%-uk beszélt németül. Diensttagbuch, 574.
- 3 A Lublini kerületben meggyilkolt zsidók adatait és számát illetően a Yitzhak Arad, Belzec, Sobibór, Treblinka: A Reinhard-művelet haláltáborok (Bloomington, Ind. 1987), 383-87, 390-91; Tatiana Brustin-Berenstein, „Martyrologia, Opór I Zagłada Ludności Żydowskiej W Distryctie Lubelskim,” BZIH 21 (1975): 56-83 ; és különböző német bírósági esetek.

- 4 Szolgálati napló, 511 (1942. június 16-i rendőrségi értekezet).
- 5 Hoffmann/Wohlauf vádirat, 205-6.
- 6 Johannes R., HW 1807.
- 7 A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj különböző egységeinek tartózkodási helyéről 1942 folyamán lásd Hoffmann/Wohlauf vádirat, 208-12.
- 8 Alfred S., HW 294-95; Albert D., HW 471; Arthur S., HW 1161; Friedrich B., HW 1581-82; Martin D., HW 1598-99; Wilhelm K., HW 1770; Herbert R., HW 2109; Heinrich E., HW 2169; Walter Z., HW 2622; Bruni G., HW 3300; Ernst N., HW 1648; August W., HW 2039.

7. Bevezetés a tömeggyilkosságba: A józefóvi mészárlás

- 1 Mivel sem Trapp, sem adjutánsa, Hagen, sem Gnade hadnagy nem élte meg a hatvanas éveket, hogy kihallgathatták volna őket, ennek a megbeszélésnek egyetlen közvetlen tanúja volt: Wohlauf százados. De ő olyan sokféle verziót adott elő, és azok annyira a saját érdekeit szolgálták, valamint vallomása többi részének lényeges aspektusai olyannyira ellentmondtak a többi tanúnak, hogy egyszerűen nem lehet rá támaszkodni
- 2 Heinz B., HW 819-20, 2437, 3355, 4414.
- 3 Julius Wohlauf, HW 4328-30.
- 4 Friedrich Bm., HW 2091.
- 5 Hans S., G 328.
- 6 Bruno D., HW 1874.
- 7 Alfred B., HW 440.
- 8 Rudolf B., HW 3692.
- 9 Otto Julius S., 1953-54, 4576-79; August W., HW 2041-42, 3298, 4589. S. és W. volt az összes két tanú, akik pontosan így emlékeztek Trapp ajánlatára. Néhány másik társuk e helyett először arra emlékezett, hogy önkénteseket kerestek a kivégzőosztagokba (Alfred B., HW 439-40; Franz G., HW 1189-90; Bruno G., HW 2020). Mások, amikor megkérdezték őket erről az eseményről, vagy lehetségesnek tartották, hogy Trapp megtette ezt az ajánlatot Anton B., HW 2693; Heinz B., HW 3356-57, 4415), vagy azt mondták, hogy legalábbis nem vitatják vagy tagadják, hogy így történt. Trapp megszorítása, hogy ajánlata „öregebb” embereknek szólt, S. vallomásában jelenik meg (HW 1953, 4578). W., aki más vonatkozásban határozottan megerősítette S. vallomását, nem tesz említést erről a megkülönböztetésről, és azt állította, hogy fiatalabb emberek is kiléphettek. Mindazonáltal úgy tűnt, megértette, hogy Trapp az öregebbeknek tette az ajánlatot. Amikor arról kérdezték, ő miért nem lépett ki a sorból, rámutatott, hogy ő viszonylag fiatal önkéntes és „aktív” rendőr volt – azaz nem behívott tartalékos. (HW 2041-42, 4592). S. és W. vallomásának nagyobb pontossága és az élénk színben megfestett részletei, valamint a zászlóalj tisztjeinek és altisztjeinek rá következő viselkedése Trapp ajánlatával összefüggésben (azaz megkésve kérték felmentésüket a kivégzőosztagból, és azt meg is kapták – olyasvalami, amit a tiszték és az altisztek nem tehettek volna meg olyan következetesen a parancsnok megelőző jóváhagyása

- nélkül) meggyőztek arról, hogy sokkal nagyobb a valószínűsége az ő verziójuknak, mint bármelyik másik vallomásnak.
- 10 Nagyon is lehetséges, hogy a 3. század első és második szakasza már Trapp beszéde előtt kordont alkotott a falu körül. E két szakaszból senki sem emlékezett a beszédre, és egy tanú, Bruno G., HW 2020) azt vallotta, hogy a két szakasz nem volt jelen.
- 11 Heinrich S., HW 1563; Martin D., HW 1596; Paul H., HW 1648; Ernst N., HW 1685; Wilhelm K., HW 1767, 2300; Bruno G., HW 2019; August W., HW 2039; Wilhelm Gb., HW 2147; Heinrich B., HW 2569; Walter Z., HW 2618; Anton B., HW 2656; Ernst H., HW 2716; Joseph P., HW 2743; Kurt D., HW 2888; Otto I., HW 3521; Wolfgang H., HW 3565; August Z., G 275; Eduard S., G 639; Hellmut S., G 646; Karl S., G 657;
- 12 Georg G., HW 2182.
- 13 Hellmut S., G 647.
- 14 Friedrich E., HW 1356.
- 15 Bruno R., HW 1852.
- 16 Harry L., G 223.
- 18 Ernst G., G 383
- 19 Hans Kl., G 363
- 20 Oskar P., HW 1743.
- 21 Erwin G., HW 2503.
- 22 Wilhelm K., HW 1769; Friedrich Bm., HW 2091; Ernst Hn., G 506. További beszámolókhöz az átkutatásról lásd Max D., HW 1345-46; Alfred L., HW 1351; Friederick V., HW 1539; Friedrich B., HW 1579; Bruno D., HW 1875; Hermann W., HW 1947-48; Otto-Julius S., HW 1954; Bruno G., HW 2019; August W., HW 2040; Bruno R., HW 2084; Hans Kl., HW 2270; Walter Z., HW 2168-69; Anton B., HW 2687; Ernst H., HW 2716; Joseph P., HW 2742; August Z., G 275; Karl Z., G 318., Eduard S., G 640.
- 23 Friedrich B., HW 1579; Bruno G., HW 2019; August W., HW 2041.
- 24 Ernst H.; HW 2716-17.
- 25 Walter Z., HW 2618; Megerősítő vallomáshoz lásd Anton B., HW 2688, Joseph P., HW 2742.
- 26 Hermann W., HW 1948.
- 27 Ernst Hn., G 507. Két tanú (Eduard S., G 642; Hellmut S., G 647) emlékezett a főhadnagyra, de nem az orvosra.
- 28 August W., HW 2042.
- 29 Martin D., HW 1597.
- 30 Anton B., HW 2658-59.
- 31 Heinz B., HW 821-22. A Hamburgban kihallgatott rendőrök közül egyetlen egy sem vett részt a kíséretben, így Buchmann beszámolója az egyetlen a „munka-zsidók” sorsáról. A kíséretben részt vevő luxemburgiakról lásd Heinrich E., HW 2167. Másik beszámolóhoz a „munka-zsidók” kiválogatásáról, és Buchmann általi kimaszíroztatásukról Józefówból lásd Wilhelm K., HW 1768; Hermann W., HW 1948; Friedrich Bm., HW 2092-93; Ernst Hn., G 507.

- 32 Az 1. századtól a kivégzőosztagokba beosztottak vallomásához lásd főleg Friedrich B., HW 1580-81; Friedrich Bm., HW 2091-92; Ernst Hn., G 507-8; Heinrich R., G. 623; Hellmut S., G 646-47; Karl S., G 658-59.
- 33 Paul H., HW 1648-49.
- 34 Heinrich H., G 453.
- 35 Wilhelm I., HW 2237.
- 36 Friedrich Bm.,
- 37 Hellmut S., G 647.
- 38 Heinrich Bl., HW 462.
- 45 Erwin G., HW 1640, 2505.
- 46 Friedrich Bm.,
- 47 Wilhelm G., HW 2149.
- 48 Ernst Hr., HW 2718.
- 49 Wilhelm Gb., HW 2539, 2149.
- 50 Ernst Hr., HW 2719.
- 51 Ernst Hr., HW 2720.
- 52 Wilhelm Gb., HW 2539, 2149
- 53 Erwin G., HW 1639-40., 254; Alfred B., HW 2518.
- 54 Anton B., HW 4348; Lásd Max D., HW 2538-nál is.
- 55 Walter Z., HW 2619-20; Erwin G., HW 4345.
- 56 Heinrich S., HW 1567, 4364; Georg K., HW 2643.
- 57 Joseph P., HW 2743-45.
- 58 Paul M., G 206-7.
- 59 Gustav M. G 168.
- 60 Hans D., HW 1336, 3542.
- 61 Walter N., HW 3926., G 203.
- 62 August Z., G 277.
- 63 Georg K., HW 2634.
- 64 Otto-Julius S., HW 4579; Friederick V., HW 1540.
- 65 Rudol B., HW 2434, 2951, 4357.
- 66 Franz K., HW 2483-86.
- 67 Még a fenti esetekhez kapcsolódóan, Bruno D. (HW 1876, 2535, 4361) volt a másik rendőr, aki mentesítését kérte, amikor az idegei az első néhány sorozat után felmondták a szolgálatot.
- 68 Erwin G., HW 2505; megerősítve Rudolf K. HW 2646-47 által.
- 69 Anton B., HW 2691-93, 4348.
- 70 Willy R., HW 2085.
- 71 Alfred B., HW 440; Walter Z., HW 2621; Georg K., HW 2635; August Z., G 278.
- 72 Friedrich B., HW 1581.
- 73 Julius Wohlauf, HW 758.
- 74 Heinrich B., HW 2984.
- 75 Alfred B., HW 441.
- 76 August W., HW 2042.
- 77 Otto-Julius S., HW 1955.

- 78 Tanú tanú után használta az *erschüttert, deprimiert, verbittert, niedergeschlagen, bedrückt, verstört, empört és belastet* jelzőket az emberek aznap esti hangulatuk jellemzésére.
- 79 Friedrich Bm., HW 2093; Hellmut S., G 647.
- 80 Heinrich Br., HW 3050.
- 81 Wilhelm J., HW 1322.
- 82 Willy S., HW 2053. Lásd Wolfgang Hofmannál (HW 774-75), Johannes R.-nél (HW 1809) és Bruno R.-nél (HW 2086) is.
- 83 Karl M., HW 2546, 2657.
- 84 Friedrich Bm., HW 2093-94. Lásd Karl G.-nél HW 2194.

8. Elmélkedések egy mézszárlásról

- 1 Heinz B., HW 4413; Kurt D., HW 4339.
- 2 A lengyel embermentőkről szóló analízisében, Nechama Tec szintén megjegyzi, hogy a kezdeti döntés a zsidók segítésére egyaránt volt ösztönző és ösztönös, nem pedig hosszadalmas elmélkedés és számítás eredménye. *When Light Pierced the Darkness: Christian Rescue of the Jews in Nazi-Occupied Poland* (Nem York, 1986), 188.
- 3 Anton B., HW 2693.
- 4 Bruno D., HW 2535, 2992.
- 5 August W., HW 4592.
- 6 Erwin G., HW 1640.
- 7 Friedrich M., HW 1708.
- 8 IMT 29:151 (1919 PS).
- 9 Karl G., HW 2194.
- 10 Hans Pz., HW 3938
- 11 Hero B., HW 890.
- 12 Arthur S., HW 1165.
- 13 Hermann W., HW 1947.
- 14 Gustav M., G 169-70.
- 15 Heinz B., HW 2439-40.
- 16 Heinrich Br., HW 3050.
- 17 Heinrich R., G 624; August W., HW 3303.
- 18 Heinz B., HW 647, 822, 2438, 3940-41.

9. Lomazy: A 2. század alászállása

- 1 YVA, o-53/121/27-31 (Kintrupp parancsa, KdO Lublin, 1942. július 9).
- 2 Brustin-Berenstein, 2. tábla.
- 3 Kurt D., HW 1230, 4368; Aanton B., HW 4371.
- 4 Heinrich B., HW 2600, 2985.
- 5 Kurt D., HW 1230, 1232, 2892., 4368; Ernst Hr., HW 2732.

- 6 Paul M., G 207.
- 7 Max F., HW 1387; Ernst Hr., HW 2722; Walter L., G 184; Fritz S., G 303.
- 8 Anton B., HW 2698-99, 4371; Ernst Hr., HW 2722; Wolfgang H., HW 2211; Kurt D., HW 4368; August Z., G 273.
- 9 Fritz S., G 303-4; lásd Bernhard S.-nél is, HW 1717; Ernst Hr., HW 2723; Heinrich B., HW 2985; Friedrich P., G 240.
- 10 Ernst Hr., HW 2723; Joseph P., HW 2749-50; Walter L., G 185; Paul M., D 208.
- 11 Gustav M., HW 1709.
- 12 A kifejezésért: Max F., HW 1386; a távolságért: Heinrich B., HW 2601; Walter L., G 185.
- 13 Max F., HW 1386; Paul M., G 207.
- 14 Walter Z., HW 2624; Georg K., HW 2638; Anton B., HW 4372.
- 15 Anton B., HW 2700-01.
- 16 Wilhelm Gb., HW 2150; Karl G., HW 2197; Heinrich B., HW 2600; Georg K., HW 2638; Joseph P., HW 2750; Hermann Bg., G 98; Walter L., G 185; Paul M., G 207; August Z., G 282; Fritz S., G 313.
- 17 Kurt D., HW 4335, 4368-70; Anton B., HW 2703, 3960, 4348; Joseph P., HW 2750; Henry D., HW 3071; Walter N., HW 3927; Ernst Hr., HW 3928; Heinz B., HW 3943; Walter Z., HW 3954. Az egyetlen ellentétes vallomás Gnadéról Ernst Hr.-é, HW 3929; Walter Z., HW 3954 és Wolfgang Hoffmann, HW 4318.
- 18 Wilhelm L., HW 2239.
- 19 Friedrich P., G 241-42. Ez a beszámolót teljességében megerősítette August Z., HW 3519.
- 20 Hermann Bg., G 98; Joseph P., HW 2750.
- 21 Walter Z., HW 2625; Georg K., HW 2638.
- 22 Friedrich P., G 241-42.
- 23 Ernst H., HW 2725.
- 24 Johannes R., HW 1810; Rudolf K., HW 2650; Joseph P., HW 2750-51; Kurt D., HW 4368; Paul M., G 209.
- 25 Ernst Hr., HW 2725-26.
- 26 Ernst Hr., HW 2256.
- 27 Ernst Hr., HW 2256-57; Kurt D., HW 4368; August Z., G 282; Joseph P., HW 1750-51; Walter L., G 186-87; Max F., HW 1388.
- 28 Bernhard S., HW 1717.
- 29 Rudolf B., HW 405; Bruno D., HW 2535; Heinrich B., HW., 2613-14; August Z., HW 3365-66, G 284.
- 30 Fritz S., G 303-4; Paul M., G 209; Bernhard S., HW 1717.
- 31 Anton B., HW 4374.
- 32 August Z., G 282.
- 33 Ernst Hr., HW 2727-28; August Z., G 284.
- 34 Ernst Hr., HW 2727.
- 35 Georg K., HW 2638.
- 36 Paul M., G 206, 209.
- 37 Adolf B., HW 441.
- 38 Anton B., HW 2703-4.

10. Az augusztusi deportálások Treblinkába

- 1 Heinrich S., HW 1569.
- 2 Georg K., HW 2637; Joseph P., HW 2747.
- 3 Erwin G., HW 11642, 2507.
- 4 Hans K., HW 2251; Georg K., HW 2636.
- 5 Az 1. század szerepéről mint a „kutatást végzőről” lásd Paul H., HW 1662; Hans K., HW 2251.
- 6 A parczewi deportálásról általánosságban lásd Heinrich S., HW 1569-73, 4383; Erwin G., HW 1641-42, 2507; Paul H., HW 1652; Bruno D., HW 1876-77; Heinrich E., HW 2170; Otto H., HW 2220; Hans K., HW 2251-52; Max D., HW 2536; Heinrich B., HW 2608; Georg K., HW 2636; August Z., HW 3366, G 278-79; Alfred K., G 575-76.
- 7 Heinrich S., HW 1572. Steinmetz beismerése kivétel volt. Természetesen sokkal általánosabb volt a rendőrök részéről, hogy a kihallgatások során tagadták, hogy tudtak volna a deportált zsidókra váró sorsról.
- 8 Heinrich B., HW 2608; August Z., G 279.
- 9 Szinte az összes rendőr emlékezetében az augusztusi, miedzyrzeci deportálás egyetlen napba sűrűsödött össze. Azonban egy rendőr (Heinrich R., G 626) és az összes zsidó tanú (Tauba T., HW 1066-67; Berl C., HW 1092; Rywka G., HW 1112; ZStL, 8 AR-Z 236/60 [a KdS Austelle Radzyn kihallgatás], 13-4 [szemelvény Feigenbaumtól]) kétnapos akcióra emlékszik. A deportált zsidók számának ismeretében majdnem teljesen bizonyos a két nap.
- 10 YVA, TR-10/710 (Landgericht Dortmund 8 Ks 1/70 Josef Bürger ítélete), 16.
- 11 Mind az 1., mind a 3. századból kihallgatott rendőrök azt vallották, hogy a 2. század is részt vett. Azonban a harmadik szakaszon kívül a 2. századból egyetlen ember sem – még azok sem, akik egészen őszintén vallottak Lomazyról és Józsefőwről – emlékezett az augusztusi, miedzyrzeci deportálásra. Ebből azt gondolom a legvalószínűbbnek, hogy a 2. század első és második szakasza nem volt jelen.
- 12 Ernst Hn., G 512; Heinrich R., G 625.
- 13 Heinrich H., HW 976, 3219. Lásd Friedrich B.-nél is, HW 1582, 3529; Hans K., HW 2252, 3220.
- 14 H. értékelése 1940. december 6-ról és 1941. március 31-ről a HW 565-67-ben.
- 15 R. értékelése 1941. április 10-ről, a HW 569.
- 16 Trapp értékelése 1941. július 21-ről.
- 17 Hans Pg., HW 1945; Ernst Hr., HW 2713.
- 18 Heinrich E., HW 3351, 3354.
- 19 Heinz B., HW 4414.
- 20 Julius Wohlauf, HW 750-51, 760.
- 21 Friedrich B., HW 1582; Friedrich Bm., HW 2099; Heinz B., és Artur K., HW 3357; Ernst R., G 610; Heinrich R., G 627.
- 22 A legrészletesebb beszámoló a miedzyrzeci deportálásról: Heinrich H., HW 976-78; Friedrich B., HW 1582-83; Hans K., HW 2253-54; Ernst Hn., G 512-13; Ernst R., G 610-12; Karl S., G 659-60.
- 23 Hans K., HW 2253.
- 24 Karl S., G 659.

- 25 Heinrich R., G 610.
- 26 Friedrich B., HW 3529.
- 27 Friedrich B., HW 1583; Ernst Hn., G 512.
- 28 Heinrich H., HW 978, 3219; Hans K., HW 3220; Ernst R., G 611.
- 29 Heinrich H., HW 977; Friedrich B., HW 1584; Hans K., HW 2254; Ernst Hn., G 513; Ernst R., G 612.
- 30 Heinrich H., HW 977-78.
- 31 Ilse de L., HW 1293.
- 32 Heinrich H., HW 978; Hans K., HW 2254.
- 33 Berl C., HW 1091.
- 34 YVA 0-53/105/III (a varsói zsidó tanács jelentése).
- 35 ZStL, 8 AR-Z 236/60 (a KdS Aussenstelle radzyni kihallgatása) 3:464 (Ostbahn utazási terv 1943. augusztus 25.). A treblinkai leállásról többet: lásd Gitta Sereny, Into That Darkness (London, 1974), 156-64; Arad, 89-96, 119-23.

11. Szeptember végi gyilkolások

- 1 Ferdinand H., HW 3257-58.
- 2 Hans K., HW 2256.
- 3 A serokomlai tömeggyilkosságról a legfontosabb vallomások: Friedrich B., HW 1586-89, 3534; Hans K., HW 2256-60; Ernst R., G 612 a-b; Karl S., G 661-62.
- 4 Friedrich P., HW 3534.
- 5 Hans K., HW 2258.
- 6 Albert D., HW 3539; Arthur S., HW 3540.
- 7 Heinrich Bl., HW 464; Hans K., HW 2255; Friedrich Bm., HW 2096.
- 8 Heinrich E., HW 2173.
- 9 Hans K., HW 2256.
- 10 Ernst Hn., G 509.
- 11 Ernst Hn., G 509; Friedrich HW 1590.
- 12 Heinz B., HW 826.
- 13 Georg W., HW 1733.
- 14 Gerhard H., G 541.
- 15 Hans K., HW 2255; Friedrich Bm., HW 2097; Hellmut S., G 648-49; Karl S., G 662.
- 16 Alfred H., HW 286.
- 17 Heinrich Bl., HW 464-65.
- 18 Friedrich Bm., HW 2097-98; Hans K., HW 2255-56; Hellmut S., G 648-49; Karl S., G 662.
- 19 Trapp jelentése a 25. rendőrhadosztály számára, 1942. szeptember 26. HW 2548-50.
- 20 Heinz B., HW 648, 822, 824, 2438, 2440-41, 3941, 4415.
- 21 Heinrich E., HW 2172.
- 22 Hans K., HW 2242; Kurt D., HW 2678; Arthur S., HW 3539; Alfred K., G 582; Ernst R., G 612 d.
- 23 Heinrich E., HW 2174.

- 24 Heinz B., HW 648; 2438.
- 25' Heinz B., HW 2441.
- 26 Heinrich E., HW 2174.

12. Újraindulnak a deportálások

- 1 Brustin-Berenstein, 21-92.
- 2 YVA, 0-53/121 W I/124-25 (Kintrupp parancsa, 1942. augusztus 27., érvényes 1942. szeptember 2.).
- 3 Túlélők vallomásai: Jozef B., HW 1122 és Sara K., HW 3250. Brustin-Berenstein szerint, 2. táblázat, Biala Podlaska megye kisebb településeiből mintegy 6.000 zsidót deportáltak Miedzyrzecbe szeptember 23-24-én. Felsorolja a deportálásokat magából Biala Podlaska városból (4.800) szeptember 26-án és október 6-án közvetlenül Treblinkába, de a túlélő vallomása azt mutatja, hogy legalább a szeptemberi deportálás Bialából először Miedzyrzecbe irányult.
- 4 Brustin-Berenstein 1. táblázata szerint Komarówkából a 610, Wohynból 800 és Czemiernikiből 1.019.
- 5 Johannes R., HW 1810-11; Kurt D., HW 1621; Anton B., HW 2705-6.
- 6 Paul M., HW 2659.
- 7 Brustin-Berenstein szerint, 10. táblázat, Adamówból 1.724, Stanin Gminából 460, Ulan Gminából 446, és Wojcieszkówból 213.
- 8 YVA, TR-10/710 (Landgericht Dortmund, 8 Ks 1/70, ítélet Josef Bürger ellen); 16 (innentől Bürger-ítélet).
- 9 A Radzyn megyében alkalmazott Sicherheitspolizei és csendőrségi erők megállapításáról lásd ZStL, 8 AR-Z 236/60 (KdS Austelle Radzyn), 1:28 (Braumüller), 113 (Bürger), 120 (Kaeser); 2:176-79 (Reimer), 209-10 (Braemer, 408 (Behrens), 420 (Kambach); 4:550 (Schmeer), 715 (Avriham); és Sonderband (Rumminger, Schoeja és Waldner) vallomása, nincs lapszámozás.
- 10 Brustin-Berenstein, 10. táblázat.
- 11 Helmuth H., HW 317-320, 991; Heinz B., HW 823; Heinrich E., HW 2176; Richard G., G 389.
- 12 Heinrich S., HW 1573-74; Max. D., HW 2536.
- 13 Alfred H., HW 45, 279-80.
- 14 Kurt D., HW 1266, 2966-67, 4391; Paul M., HW 2663.
- 15 Alfred H., HW 45, 380-82.
- 16 Peter Ö., HW 1790; Walter L., G 189-90; Friedrich P., G 244.
- 17 Kurt D., HW 1268, 2968, 4390.
- 18 Friedrich P., G 255.
- 19 August Z., HW 3367-68, G 288.
- 20 Alfred H. (HW 45, 282) először 6.000-10.000 deportáltról vallott, de később becslését 1.000-re szállította le. Kurt D. (HW 1621) hasonlóan 1.000-ben határozta meg a számot. Azonban mindent tanú megegyezik abban, hogy a kora októberi akcióhoz egy Hiwi-egységet osztottak be az Ordnungspolizei mellé. Nagyon valószínűtlen, hogy egy ilyen méretű Hiwi-egységet küldtek volna egy ilyen kis méretű

- akcióhoz, miközben egy egész Ordnungspolizei-szákad rendelkezésre állt. A deportáltaknak ez az alacsony száma már azért is valószínűtlen, mivel a megelőző hetekben sok ezer zsidót koncentráltak Miedzyrzecben.
- 21 Helmuth H., HW 991; Stephan J., HW 1041-43; Tauba T., HW 1069; Friedrich B., HW 1585.
 - 22 Kurt D., HW 1270-71, 2790, 4391; Max F., HW 1389-90; Johannes R., HW 1012; Franz K., HW 2479.
 - 23 Lucia B., G 595-96; Hofmann 1943. május 5-i levele, HW 512.
 - 24 Julius Wohlauf, HW 752, 762-64.
 - 25 Heinrich H., HW 972; Rudolf B., HW 406-7; Max D., HW 1347.
 - 26 August Z., G 286; Konrad H., G 404-5; Wilhelm K., G 568.
 - 27 Wilhelm Gs., HW 2466.
 - 28 Bürger ítélete, 18.
 - 29 Alfred K., G 579.
 - 30 Bürger ítélete 20, Aviram J., HW 1059-60; Gedali G., HW 1080, Friedrich Bm., HW 2100, Hans K., HW 2262-63, Hans K., szerint Jurich egy varrógép miatt vita során lőtte le a zsidó tanács elnökét.
 - 31 Bürger ítélete, 20.
 - 32 Georg W., HW 1731-32.
 - 33 Brustin-Berenstein, 10. táblázat, csak egy novemberi tömegkivégzésről tesz említést Lukówban (200 zsidó). A rendőrök vallomásaiból megállapítható, hogy ket-tő volt. A Bürger-ítélet, 20-21, megerősíti, hogy két lukóvi tömegmészárlás volt november 11-én és 14-én, egyenként 500 áldozattal – ez az a ritka eset, amikor a német bíróság magasabb számot állapít meg, mint a többi forrás.
 - 34 Egyetlen fontosabb kivétel Buchmann volt, aki az 1960-as években azt állította (Heinz B., HW 822, 824, 3942, 4417), hogy semmiféle általa vezetett egység nem végzett ki zsidókat, hogy Józsefow után nem volt jelen semmilyen zsidóakciónál, kivéve a gettó kiürítésénél Radzyna-ban, ahol az állomáshelyük volt, de ott sem vett részt semmiben, és hogy november 4-én, egy héttel az első lukóvi tömegkivégzés előtt, valóban visszatért Hamburgba. Tekintettel a törzskar különféle tagjainak vi-lágos emlékezetére és vallomásra, akik közül néhányan egy ideig ott voltak vele Radzyna-ban és Lukówban és jól ismerték, úgy tűnik, hogy Buchmann vagy tudato-san elfojtotta magában az eseményt, vagy szándékosan eltitkolta a kihallgatói előtt.
 - 35 Heinrich H., G 456.
 - 36 Heinrich H., G 455-56; Hans Pz., HW 3525.
 - 37 Hans S., G 328; Ernst S., G 330; Paul F., HW 2242.
 - 38 Heinrich H., G 456-57; Hans Pz., HW 3535; Henry J., G 411-12.
 - 39 Hans S., G 330; Ernst S., G 334-35; Paul F., HW 2243.
 - 40 Henry J., G 213-14.
 - 41 Heinz B., HW 648, 824-25, 2438, 2441, 4417.

13. Hoffmann százados furcsa egészsége

- 1 Hoffmann „panasza”, 1943. május 3. HW 509.
- 2 Bruno G., HW 2026.
- 3 Erwin H., HW 1168; Martin D., HW 1602; August W., HW 2043.
- 4 Alfred S., HW 298; Erwin H., HW 1169; Martin D., HW 1602; Peter C., HW 1865; August W., HW 2043-44.
- 5 Martin D., HW 1602; August W., HW 2043-44.
- 6 August W., HW 2045.
- 7 Erwin H., HW 1169; Wilhelm J., HW 1323; Georg L., HW 1427; Frederick V., HW 1542; Martin D., HW 1603; Peter C., HW 1865; 2025; August W., HW 2044-45.
- 8 Martin D., HW 1605.
- 9 Frederick V., HW 1542.
- 10 Martin D., HW 1505-6.
- 11 Alfred S., HW 299; Georg L., HW 1428; Martin D., HW 1603; Bruno G., HW 2025-26, August W., HW 2045, 3305-6.
- 12 Amandus M., HW 1631-32.
- 13 Frederick V., HW 1592.
- 14 August W., HW 2045.
- 15 Hoffmann „panasza”, 1943. május 3. HW 513; Wolfgang Hoffmann, HW 2304, 2925.
- 16 Frederick V., HW 1541; Martin D., HW 1605-6, 312-13, 3319; Erwin N., HW 1693-93, 3319-20; Wilhelm K., HW 1776, 3345-49; Bruno G., HW 2030-31, 3301, 3347; Bruno R., HW 2086; Erwin H., HW 1167.
- 17 Hoffmann 1943. január 30-i levele, HW 523-24.
- 18 Trapp 1943. február 23-i levele, HW 509-10.
- 19 Hoffmann „panasza”, 1943. május 3. HW 509-15.
- 20 Rheindorf a hamburgi rendőrfőparancsnoknak, 1943. július 2., HW 538-39.
- 21 Wolfgang Hoffmann, HW 788-89.

14. A zsidóvadászat

- 1 YVA, TR-10/970 (Államügyészség, Hamburg, 147 Js 8/75, (Wigand Árpád vádindítványa): 81-92. Lásd szintén Christopher R. Browning, „Genocide és Public Health: German Doctors nad Polish jews, 1939-41”, Holocaust and Genocide Studies 3, no. 1 (1988): 21-36
- 2 YVA, TR-10/970 (Államügyészség, Hamburg 147 Js 9/75, Wiegand Árpád vádindítványa): 92-99; Ferdinand H., HW 3257-58; Diensttagebuch, 456.
- 3 YVA, TR-10/542 (Államügyészség, Augsburg, 7Js 653/53, Günther Waltz vádindítványa).
- 4 Heinrich S., HW 1573.
- 5 Kurt D., HW 1623.
- 6 Arthur S., HW 1164.
- 7 Georg L., HW 1429; Friedrich B., HW 1552; Paul H., HW 1653; Johannes R., HW 1812; Bruno G., HW 2030; August W., HW 2048; Heinrich E., HW 2177; Heinrich

- B., HW 2206; Hans K., HW 2261-62; Wilhelm K., HW 2379; Anton B., HW 2708; Ernst Hr., HW 2731; Martin D., HW 3213; Walter L., G 192; Friedrich P., G 247; Hugo S., G 474; Alfredd K., G 580.
- 8 Erwin G., HW 4400.
 - 9 Paul H., HW 1853.
 - 10 Georg L., HW 1428-30.
 - 11 Peter Ö., HW 1794; Otto H., HW 2227; Hans K., HW 2261;
 - 12 Alfred S., HW 302.
 - 13 Heinrich H., HW 975-76; Rudolf B., HW 408; Heinrich E., HW 2178; Hans K., HW 2261; Karl S., G 664.
 - 14 Rudolf B., HW 403; Franz G., HW 1192.
 - 15 Wilhelm K., HW 1774, 2379; Bruno G., HW 2033-34.
 - 16 Alfred S., HW 300-301.
 - 17 Martin D., HW 1600; Erwin N., HW 3321-22.
 - 18 Friedrich Bm., HW 2101; Hans K., HW 2263-64.
 - 19 Friedrich Bm., HW 2102.
 - 20 Az 1. századért lásd: Arthur S., HW 1164; Max F., HW 1531; Friedrich Bm., HW 2021; Heinrich E., HW 2175; Hans K., HW 2262-66; Hans Pz., HW 3256; Friedrich B., HW 3531; Alfred K., G 580; Werner R., G 612; Karl S., G 663; a 2. századért lásd: Rudolf B., HW 403, 407-8; Adolf B., HW 442-43; Max D., HW 1346; Heinrich S., HW 1573; Erwin G., HW 1641-42; Peter Ö., HW 1743-44; Wilhelm G., HW 2153-56; Helmuth H., HW 2207; Otto H., HW 2206-07; Walter Z., HW 2267-68; Georg K., HW 2639-40, 3344-45; Anton B., HW 2708-11; Ernst Hr., HW 2731; August Z., HW 3066-67, G 286; Richard Gm., HW 3545; Walter N., HW 3553; Wolfgang H., HW 3563-64; Paul M., HW 3935; Hermann Bg., G 100-111; Gustav M., G 169; Walter L., G 192; Friedrich P., G 248; a 3. századért lásd: Karl E., HW 897; Walter F., HW 903; Martin D., HW 1600-1601, 1609, 3321; Erwin N., HW 1689, 1693-95; Richard M., HW 1890; Bruno P., HW 1916, 1924-25; Arthur R., HW 1938-39; Bruno G., HW 2030-34; August W., HW 2046-48, 3304; Alfred S., HW 2067; Friedrich S., HW 2072-73; Herbert R., HW 2111-12.
 - 21 Erwin N., HW 1693.
 - 22 Bruno P., HW 1917.
 - 23 Hans Kl., HW 35-65.
 - 24 Wolfgang H., HW 3564.
 - 25 Lucia B., G 598.
 - 26 Ernst Hn., G 511.
 - 27 Adolf B., HW 2532.
 - 28 Heinrich B., HW 3615.
 - 29 Walter Z., HW 2629.
 - 30 Otto-Julius S., HW 4577-78.
 - 31 Adolf B., HW 442-43.
 - 32 Gustav M., G 169. Egy másik rendőr (Hero B., HW 890) szintén annak tudta be, hogy csak egyszer kellett részt vennie zsidóakcióban, hogy politikailag megbízhatatlannak és összeférhetetlennek tartották.
 - 33 Heinrich F., G 445-46.
 - 34 Hugo S., G 474.

- 35 Bruno P., HW 1925.
- 36 Arthur R., HW 1938-39.
- 37 Martin D., HW 3213.
- 38 Henry J., G 415.
- 39 Friedrich P., G 248.
- 40 YVA, 0-53/121 II w (1943. május); 0-536122 X 1 (1943. június); 0-53/122 X II (1943. július és augusztus); 0-53/123 Y 1 (1943. szeptember és október).
- 41 YVA, 0-53/115/2-170, 673-725. Lásd szintén YVA, TR-10/970 (Államügyészség, Hamburg, 147 Js (/75, Wigand Árpád vádindítványa): 103-7.
- 42 ZStL, Ord. 410, 994-96, 498, 500-501 (a 24. ezred 133-as tartalékos rendőrzászlóalja 5. századának heti jelentése, 1942. november 7 – december 12.).

15. Az utolsó mászárlások: az „aratóünnep”

- 1 Krüger 1942. október 28-i rendelete, a Faschismus-Ghetto-Massenmord (Berlin 1960), 342-44.
- 2 Karl E., HW 896.
- 3 Jakob A., HW 1064.
- 4 Részletek Feiga Cytryn és J. Stein emlékiratából. ZStL, 8 AR-Z 236/60. (Innentől: KdS Radzyn-ügy), 1:6-7
- 5 Lea Charuzi vallomása, KdS Radzyn-ügy, különböző vallomások kötete, 30.
- 6 Johannes R., HW 1811; Karl M., HW 2660; Wilhelm K., G 106-8.
- 7 Rywka Katz vallomása, KdS Radzyn-ügy, különböző vallomások kötete, 18.
- 8 További német beszámolóért lásd: Herbert F., HW 1389; Augusz Z., G 287-89. Zsidó beszámolóért lásd: Berl C., HW 1094; Rywka G., HW 113-14, és KdS Radzyn-ügy, Moshe Feigenbaum, 1:4-5; Liowa Friedmann, 1:10; különböző vallomások kötete, Feigenbaum, 6; Rywka G., 24, Moshe Brezniak, 18; Mortka Lazar, 28. A trawnikiak részvételéért lásd: ZStL, II 208 AR 643/71 (Államügyészség, Hamburg, 147 Js 43/69, Karl Streibel vádindítványa; innentől: Trawniki vádindítvány): 104.
- 9 Némi zavar van a vallomásokban a május eleji és végi deportálások célállomásait illetően. Én Brustin-Berenstein 10. táblázatát követtem.
- 10 Trawniki vádindítvány, 104; Jakob A., HW 1063.
- 11 1963. május 21-i feljegyzés, HW 1348; Arthur S., HW 1165; Otto-Julius S., HW 1955; Friedrich Bm., HW 2105; Heinrich E., HW 2161; Joseph P., HW 2756; Otto I., HW 3522., Ernst Hn., G 505.
- 12 Herbert R., HW 2112; Karl G., HW 2201; Ernest Hr., HW 2715.
- 13 Georg L., HW 1430; Erwin G., HW 1644; Friedrich B., HW 3143. BDC, Friedrich B., Hermann F., Erwin G., Ernst Hr., Erwin N., Ernst R. és Walter Z. aktái.
- 14 Heinrich H., HW 973; Bruno D., HW 1880.
- 15 Rudolf B. HW 409.
- 16 Himmler Aktenvermerk, 1942 október, Hoffmann-Wohlauf vádindítvány, 320-22.
- 17 Trawniki vádindítvány, 104-6.

- 18 Az Erntefestéért lásd: Helge Grabitz és Wolfgang Scheffler, *Letzte Spuren: Ghetto Warschau – SS Arbeitslager Trawniki – Aktion Erntefest* (Berlin 1988). 262-72, 328-34; Jozef Marszalek, *Majdanek: The Concentration Camp in Lublin* (Varsó, 1986), 130-34; ZStL, 208 AR-Z 268/59 (Államügyészség, Wiesbaden, 8 Js 1145/60, Lothar Hoffmann és Hermann Worthof vádindítványa, KdS Lublin-ügy): 316-31, 617-35, 645-51; Trawniki vádindítvány, 159-97; YVA, TR-10/1172 (Tartományi Bíróság, Düsseldorf, ítélet Hachmann és mások ellen; inentől: Majdanek ítélet): 456-87.
- 19 Werner W. (KdO összeköttetés SSPF Lublin), HW 600-601.
- 20 Majdanek ítélet, 459; Marszalek, 130; Grabitz és Schaffler, 328-29.
- 21 Majdanek ítélet, 459; Werner W., HW 601-2.
- 22 Helmuth H., HW 2206.
- 23 Rudolf B., HW 409-10; Herbert F., HW 1392; Martin D., HW 1610.
- 24 A Majdanekben 1943. november 3-án agyonlőtt zsidók számaért lásd: ZStL, II 208 AR-Z 74/60 (Államügyészség, Hamburg, 141 Js 573, August Birnes vádemelési indítványa): 126-29; Majdanek ítélet, 456-67, 471.
- 25 Rudolf B., HW 410; Herbert F., HW 1392; Martin D., HW 1610; Paul H., HW 1655; Bruno R., HW 1856; Bruno P., HW 1228; Otto H., HW 2229; Wilhelm Kl., G 109.
- 26 Fritz B., HW 804-5; Otto H., HW 2228-29.
- 27 Heinrich Bl., HW 467-68.
- 28 ZStL, 208 AR-Z 268/59 (Államügyészség, Wiesbaden, 8 Js 1145/60, Lothar Hoffmann és Hermann Worthof vádemelési indítványa, KdS Lublin-case): 633-35.
- 29 Heinrich Bl., HW 468; Alfred L., HW 1354; Martin D., HW 1610; Bruno R., HW 1856; Wilhelm Kl., G 109.
- 30 Alfred L., HW 1354; Johannes L., HW 1444; Bruno R., HW 1856; Bruno P., HW 1928.
- 31 Martin D., HW 1611-13.
- 32 Wilhelm Gl., HW 2155.
- 33 Karl E., HW 900.
- 34 Johannes L., HW 1445; Eduard D., HW 433-34.
- 35 Wilhelm K., HW 1777-78.

16. A következmény

- 1 Wolfgang Hoffmann, HW 768; Kurt D., HW 1224.
- 2 Heinrich Bl., HW 469.
- 3 Wolfgang Hoffmann, HW 790, 2922-24.
- 4 Heinz B., HW 649, 825; Arthur K., HW 61.

17. Németek, lengyelek és zsidók

- 1 Wolfgang Hoffmann, HW 780.
- 2 Heinz B., HW 826.
- 3 Bruno P., HW 1919.
- 4 Lucia B., G 597.
- 5 Wolfgang Hoffmann, HW 2299.
- 6 Walter H., G 602.
- 7 Bruno P., HW 1925-26.
- 8 Wolfgang Hoffmann, HW 2921.
- 9 Kurt D., HW 2886-87.
- 10 Alfred K., G 582; Ernst R., G 608, 612d; Georg S., G 635.
- 11 Hermann Bn., HW 3067, 3214-15, 3512, 3515; Rudolf B. és Alfred B., HW 3514.
- 12 Erwin G., HW 2503; Alfred B., HW 2520.
- 13 August Z., HW 3368.
- 14 Erwin G., HW 1640, 2504; Conrad M., HW 2682; Anton B., HW 2710; Kurt D., HW 4338; Hermann Bg., G 101.
- 15 Bruno D., HW 1876; Anton B., HW 4347; Kurt D., HW 4337; Wilhelm Gb., HW 2149.
- 16 Rudolf G., HW 2491.
- 17 Ernst Hd., HW 3088-89.
- 18 Georg W., HW 1733.
- 19 Gerhard K., HW 3083.
- 20 Friedrich Bm., HW 2097.
- 21 Karl G., HW 2200.
- 22 Erwin N., HW 1690.
- 23 Friedrich Bm., HW 2103; Hellmut S., G 652.
- 24 Hans K., HW 2265.
- 25 Friedrich P., G 247; Wilhelm K., G 517-18; Walter N., HW 3354.
- 26 Oskar P., HW 1742.
- 27 Wilhelm J., HW 1322; Friedrich V., HW 1540; Emil S., HW 1737; Ernst Hr., HW 2717.
- 28 Wolfgang Hoffmann, HW 2294.
- 29 Rudolf B., HW 407; Friedrich B., HW 1592; Martin D., HW 1609; Heinrich E., HW 2171; Georg K., HW 2640; August Z., G 285; Karl S., G 663.
- 30 Gustav M., G 109.
- 31 Bruno P., HW 1924.
- 32 Bruno P., HW 1918-19.
- 33 Wilhelm J., HW 1324.
- 34 Friedrich Bm., HW 2104; Anton B., HW 2709-10; August Z., HW 3367, G 286.
- 35 Bruno G., HW 3301; Hans K., HW 2265.
- 36 August Z., HW 3365, 3367.
- 37 Anton B., HW 2710-11.

18. Átlagemberek

- 1 John W. Dower, *War Without Mercy: Race and Power in the Pacific War* (New York, 1986), különösen 3-15 („Patterns of a Race War”) és 33-37 („War Hates and War Crimes”).
- 2 A város lengyel neve Bydgoszcz. Itt élő német etnikumú németeket öltek meg a háború első napjaiban, és a rá következő hónapokban a megszálló németek különösen intenzív kivégzéseket és kitelepítéseket hajtottak végre. Lásd Krausnick és Wilhelm, 55-65; Tadeusz Esman és Vlodzimierz Jastrzebski, *Pierwsze Miesiące Okupacji Hitlerowskiej w Bydgoszcz* (Bydgoszcz, 1967).
- 3 Nyilvánvalóan buzdításként a több mint egy órája a vízben levő japán katonák legépfegyverezéseért a *Wahoo* tengeralattjáró parancsnokát Haditengerészeti Kereszttel és Megkülönböztetett Szolgálatokért Kereszttel tüntették ki. Dower, 330, n. 94.
- 4 Dower, 11.
- 5 Hans-Heinrich Wilhelm, kiadatlan kéziratok.
- 6 Bettina Birn, *Fie Höheren SS und Polizeiführer* (Düsseldorf, 1986), 363-64; ZStL, II 208 AR-Z 74/60 (Államügyészség, Hamburg, 141 Js 573/60, Birnes vádindítványa): 62-65.
- 7 Sereny, 83-88.
- 8 T. W. Adorno és mások, *The Authoritarian Personality* (New York, 1950), 1-10.
- 9 Adorno és mások, 222-279.
- 10 Bauman, 153.
- 11 John M. Steiner, „The SS Yesterday and Today: A sociopsychological View”, a *„Survivors, Victims and Perpetrators: Essays on the Nazi Holocaust”* – ban, szerk. Joel E. Dimsdale (Washington, 1980), 431-34, 443.
- 12 Ervin Staub, *The Roots of Evil: The Origins of the Genocide and other Group Violence* (Cambridge, 1989), 18, 128-41.
- 13 Staub, 26, 126. Staub beleveszi egy vietnami veterán történetét, amely párhuzamba állítható a 101-es tartalékos rendőrszázlój azon tagjainak tapasztalatával, akik Józsefóban eleinte szenvedtek, de hamarosan hozzászoktak a gyilkoláshoz. „Miközben helikopterrel polgári személyek egy csoportja felett repült el, parancsot kapott, hogy lője őket. Ő azonban nem teljesítette a parancsot. A helikopter a terület felett körözött, és ismét tűzparancsot kapott. De ő másodszor sem teljesítette a parancsot. Ekkor az ügyeletes tiszt megfenyegette, hogy haditörvényszék elé állíttatja. A harmadik alkalommal már engedelmesskedett a parancsnak és lőtt. Utána hányt, és nagyon szenvedett. A veterán elmondta, hogy meglepően rövid ideig tartó lövöldözés után már olyan volt, mintha agyaggalamb lövészetén lett volna, és elkezdte élvezni a dolgot.” (134)
- 14 Baumann, 166-68.
- 15 Craig Haney, Curtis Banks és Philip Zimbardo „Interpersonal Dynamics in a simulated Prison”, *International Journal of Criminology and Penology* I (1983): 69-97.
- 16 Haney, Banks és Zimbardo „The Stanford Prison Experiment: dia bemutató és hangkazetta”.
- 17 Gustav M., 169-70; Heinz B., HW 2439-40.
- 18 Herbert Jäger, *Verbrechen unten totalitärer Herrschaft* (Frankfurt, 1982), 81-82, 95-122, 158-60.

- 20 Stanley Milgram, *Obedience to Authority: An experimental View* (New York, 1974), 1. a reakciókért Milgram kísérletére lásd: Arthur G. Miller, *The Obedience Experiments: A Case Study of Controversy in the Social Sciences* (New York, 1986).
- 21 Milgram, 13-26.
- 22 Milgram, 32-43, 55-72, 93-97, 113-22.
- 23 Milgram, 135-47.
- 24 Milgram, 148-52.
- 25 Milgram, 7, 177.
- 26 Milgram, 9, 176-77.
- 27 Milgram, 113-15.
- 28 Stanley Milgram, „Group Pressure and Action Against a Person”, *Journal of Abnormal and Social Psychology* 9 (1964): 137-43.
- 29 Milgram, *Obedience to Authority*, 142.
- 30 Milgram, *Obedience to Authority*, 177.
- 31 Bernd Wegner, *Hitlers Politische Soldaten: Die Waffen-SS 1939-1945* (Paderborn, 1982); Krausnick és Wilhelm.
- 32 BA, R 19/ 467 (RFSSP utasításai 1942. október 27. és 1943. április 6. Winkelmann aláírásával).
- 33 BA, R 19/308 (a rendőrszázlójak képzésének irányelvei, 1940. január 23.).
- 34 BA, R 19/308 (irányelvek a Birodalom és a lakóközösségek Schutzpolizei-jánál alkalmazott tartalékos rendőrök képzéséhez, 1940. március 6.).
- 35 BA, R 19/308 (irányelvek a körzeti szolgálatot ellátó Ordnungspolizei-alakulatok és tartalékos rendőrök képzéséhez, 1940. december 20.).
- 36 BA, R 19/308 (hatnapos tisztí oktatási terv).
- 37 BA, R 19/308 (törzskari terv nemzetiszocialista útbaigazításhoz, 1941. január 14.).
- 38 BA, R 19/308 (irányelvek az Ordnungspolizei háború alatti ideológiai képzéséhez, 1940. június 2.).
- 39 YVA, 0-53/121 W I (KdO, 25. rendőrezred, 1942. december 17., karácsonyi, újrédvözetek és elismerések Peter aláírásával).
- 40 BA, RD 18/51-1, Gruppe A és 2, Gruppe B: *Politischer Informationsdienst, Mitteilungsblätter für die weltanschauliche Schulung der Orpo*.
- 41 BA, RD 18/51-1 Gruppe A, Folge 16, 1941. június 10.
- 42 BA, RD 18/51-1 Gruppe A, Folge 27, 1941. december 27.
- 43 BA, RD 18/51-2 Gruppe B, Folge 22, 1942. szeptember 20.
- 44 BA, RD 18/42, *Schriftenreihe für die Weltanschauliche Schulung der Ordnungspolizei*, 1941, 5. füzet, „Die Blutgemeinschaft der germanischer Völker” és „Das grossgerman Reich”.
- 45 BA, RD 18/16, 1942, 4. füzet, „Deutschland ordnet Europa neu!”, RD 18/19, 1942, különfüzet, „SS-man und Blutfrage”.
- 46 BA, RD 19/41, 1943, 4-6. füzet, „Rassenpolitik”.
- 47 BA, R 19/305 (az Ordnungspolizei vezetőjének irányvonala a partizánok leküzdésére, 1941. november 17.).
- 48 Bruno D., HW 2992.
- 49 Gustav M., G 169.
- 50 Primo Levi, *The Drowned and the Saved*, Vinage edition (New York, 1989), 36-69.

Utószó

- 1 Daniel Jonah Goldhagen, „The Evil of Banality”, *New Republic* (1992. július 13. és 20.), 49-52; Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York, 1996). Ebben több mint 30 lábjegyzet foglalkozik a munkámmal; Daniel Jonah Goldhagen, „A Reply to My Critics: Motives, Causes, and Alibis”, *New Republic* (1996. dec. 23.), 37-45; „Letter to the Editor”, *New Republic* (1997. febr. 10.), 4-5. Daniel Jonah Goldhagen hónapokkal azután kezdte meg kutatását a hamburgi Államügyészség feljegyzéseiben, hogy én 1989 májusában a sajátomat ugyanott befejeztem. Legkésőbb 1989 őszén ismerhette meg a 101-es tartalékos rendőrszázlójával foglalkozó munkámat. Másfelől én is kritizáltam Goldhagen munkáját: Christopher R. Browning, „Daniel Goldhagen's „Hitler buzgó hóhérai”, *History & Memory* 8/no.1 (1996), 88-108; és „Human Nature, Culture, and the Holocaust”, *Chronicle of Higher Education* (1996. okt. 18), A 72. Ezenkívül az U.S. Holocaust Memorial Museum nyitó akadémiai szimpóziumán is nézetet cseréltünk 1993. december 23-án, bár az újságokat még nem adták ki.
- 2 Eddig már legalább két válasz-antológia jelent meg eddig a *Hitler buzgó hóhérai*-ra: Julius H. Schoeps szerkesztésében az *Ein Volk von Mördern?* (Hamburg, 1966) és Franklin H. Littell szerkesztésében a *Hyping the Holocaust: Scholars Answer the Holocaust* (Merion Station, Pa., 1977) Nyilván még továbbiak vannak előkészületben. A *Hitler buzgó hóhérai* két legrészletesebb és leginkább alátámasztott kritikája a következő: Ruth Bettina Birn, „Revising the Holocaust”, *Historical Journal* 40/no.1 (1997); és Norman Finkelstein „Daniel Goldhagen's Crazy Thesis: A Critique of Hitler buzgó hóhérai”, *New Left Review* 224 (1997): 39-87. Másik nagyon részletes értékelés: Dieter Pohl „Die Holocaust – Forschung und Goldhagen's Thesen”, *Vierteljahrsheft für Zeitgeschichte* 45/1 (1997), 1-48.
- 3 Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, idézet a javított és bővített kiadásból (New York, 1985), 1011, 994.
- 5 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 106.
- 6 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 85.
- 7 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 399, 443.
- 8 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 39, 43.
- 9 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 582, fn 38; 593-94, fn 53.
- 10 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 35-36.
- 11 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 444.
- 12 Hans-Ulrich Wehler, *The German Empire* (Leamington Spa, 1985). James Retalack, „Social History with a Vengeance? Some reaction to H-U Wehler 'Das Kaiserreich'”, *German Studies Review*, 7/No. 3 (1984), 423-50. Roger Fletcher, „Recent Developments in West German Historiography: The Bielefeld School and Its Critic”, *German Studies Review*, 7/No. 3 (1984), 451-80.
- 13 George Mosse, *The Crisis of German Ideology* (New York, 1964); Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair* (Berkeley, 1961); Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich* (Cambridge, 1984) és „Reactionary Modernism Reconsidered: Modernity, the West and the Nazis” megjelenés előtt.
- 14 John Weiss, *Ideology of Death: Why the Holocaust Happened in Germany* (Chicago, 1996).

- 15 Shulamit Volkov, „Antisemitism as a Cultural Code”, *Leo Baeck Institute Yearbook*, 23 (1978), 24-46. Lásd szintén: Peter Pulzer, *The Rise of Political Antisemitism in Germany and Austria* (London, 1964).
- 16 History of Anti-Semitism List, 5.15.96.
- 17 Gavin Langmuir, „Prolegomena to Any Present Analysis of Hostility Against the Jews”, újra nyomtatva a *The Nazi Holocaust* 2. kötetében, szerkesztette Michael Marrus (Westport, Conn., 1989), 133-171, főleg 150-154; és „From Anti-Judaism to Anti-Semitism”, *History, Religion, and antisemitism* (Berkley, 1990), 275-305, főleg 287-97.
- 18 Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews* (New York, 1997), 73-112.
- 19 Goldhagen, „Reply to My Critics”, 41
- 20 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 399, 85.
- 21 William Sheridan Allen, *The Nazi Seizure of Power* (Javított kiadás: New York, 1984), 84.
- 22 Goldhagen, „Reply to My Critics”, 41.
- 23 Ulrich Herbert, Best: Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989 (Bonn, 1996).
- 24 Ian Kershaw, „The Persecution of the Jews and German Public Opinion in the Third Reich”, *Leo Baeck Institute Yearbook* 26 (1981), 261-89; *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich: Bavaria 1933-1945* (Oxford, 1983); *The Hitler „Myth”: Image and Reality in the Third Reich* (Oxford, 1987); „German Popular Opinion and the 'Jewish Question', 1933-1943: Some Further Reflections”, *Die Juden im Nationalsozialistischem Deutschland: 1933-1943* (Tübingen, 1986), 365-85. Otto Dov Kulka, „'Public Opinion' in Nazi Germany and the 'Jewish Question'”, *Jerusalem Quarterly* 25 (1982), 121-44 és 26 (1982 tele), 34-45; és Otto Dov Kulka and Aaron Rodrigue, „The German Population and the Jews in the Third Reich: Recent Publications and Trends in Research on German Society and the 'Jewish Question'”, *Yad Vashem Studies* 16 (1984), 421-35. David Bankier, „The Germans and the Holocaust: What Did They Know?”, *Yad Vashem Studies* 20 (1990), 69-98; és *The Germans and the Final Solution: Public Opinion Under Nazism* (Oxford, 1992). Lásd szintén: Marlis Steinert, *Hitler's War and the Germans* (Athens, Ohio, 1977); Walter Laqueur, „The German People and the Destruction of the European Jews”, *Central European History* 6, No.2 (1973), 167-91; Sarah Gordon, *Hitler, Germans, and the „Jewish Question”* (Princeton, 1984); Robert Gellately, *The Gestapo and the German Society: Enforcing Racial Policy, 1933-1945* (Oxford, 1990). Vele ellentétben lásd: Michael Kater, „Everyday Anti-Semitism in Prewar Nazi Germany”, *Yad Vashem Studies* (1984), 129-59.
- 25 Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, 298, 327-28.
- 26 Bankier, *Germany and the Final Solution*, 151-20.
- 27 Kulka és Rodrigue, „German Population and the Jews”, 435.
- 28 Kershaw, „Persecution of the Jews”, 288.
- 29 Kulka és Rodrigue, „German Population and the Jews”, 430-435.
- 30 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 439-440, 592.
- 31 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 279, 185.
- 32 Goldhagen, „Reply to My Critics”, 40.
- 33 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 279.

- 34 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 241, 231, 451.
- 35 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 386, 414.
- 36 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 416, 392.
- 37 *A New Republic*-ban megjelent „Reply to my Critics”-én és a „Letter to the Editors”-on kívül lásd még a *New York Review of Books*-ban megjelent „Letter to the Editors”-át, 1997. febr. 6., 40.
- 38 Mint sok kritikus megjegyezte, Goldhagen nem hasonlítja össze a német és a nem német antiszemitizmust. Ez nem tartja vissza attól a kijelentéstől, hogy „Semelyik másik ország antiszemitizmusa sem volt annyira elterjedt, hogy kulturális axióma legyen ... a német antiszemitizmus *sui generis* (egyedülálló) volt”. *Hitler buzgó hóhérai*, 419.
- 39 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 348-351. Az elbeszélés nagy részében Goldhagen különbségek nélküli, monolitikus csoportként ábrázolja az öröket, gyakran csak „németeknek” nevezi őket. Mégis ő maga szolgáltat sokatmondó részleteket, amelyek fontos szituációs, intézményes és nemzedéki különbségekre utalnak. Szemben a nyolc-tíz fiatal, német etnikumú férfival, a tizennyolc-húsz idősebb ör (a túlélők szerint) „többnyire jó természetűek voltak, és nem vertek, vagy gyötörték más módon bennünket”. A birodalmon kívüli német etnikumúak toborzása természetesen az SS feladata volt. A fiatal női örök – egyformán kegyetlenek (bár hat korán dezertált) – maguk választották az ör foglalkozást. (*Hitler buzgó hóhérai*, 335, 360).
- 40 A statisztikák Danuta Czechtól valók, *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939-1945* (Hamburg, 1989), főleg 126-132, 179; Steven Paskuly szerkesztette *Death Dealer: The Memoirs of the SS Kommandant at Auschwitz Rudolf Höss* (New York, 1996), 132-34.
- 41 Michael Thad Allen, „Engineers and Modern managers in the SS: The Business Administration Main Office (Wirtschaftsverwaltungshauptamt)”, Ph D. disszertáció, University of Pennsylvan, 1995.
- 42 Yehoshua Büchler, „First in Vale of Affliction: Slovakian Jewish Women in Auschwitz, 1942”, *Holocaust and Genocide Studies* 10, no.3 (1996), 309.
- 43 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 410-11.
- 44 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 398, 410.
- 45 Henry Friedlander, *The Origins of the Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution* (Chapel Hill, 1995), 110, írja, hogy „a hadmari személyzet ünnepséget rendezett, amikor a megölt páciensek száma elérte a tízezret. Az orvosok utasítására az egész személyzet összegyűlt a pincében levő krematóriumnál a tízezredik áldozat elégetéséhez. Egy virágokkal borított meztelen hulla feküdt a hordágyon. Bünger, az igazgató, beszédet tartott, és a papi ruhába öltözött személyzet elvégzett egy szertartást. Mindenki kapott egy üveg sört.
- 46 Friedlander, *Origins of Nazi Genocide*, 389.
- 47 Primo Levi, *The Drowned and the Saved*, (Vintage edition: New York 1989), 125-26; Gita Sereny, *Into That Darkness* (London, 1974), 101.
- 48 Fred E. Katz, *Ordinary People and Extraordinary Evil: A Report on the Beguiling of Evil* (Albany, 1993), 29-31, 83-98.
- 49 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 408.
- 50 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 409.

- 51 Később Browning, „Daniel Goldhagen's *Hitler buzgó hóhérai*” címen adták ki. Főként 94-96.
- 52 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 463.
- 53 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 467.
- 54 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 464.
- 55 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 601, fn. 11.
- 56 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 467.
- 57 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 221.
- 58 Az 537. oldal egyik végjegyzetében említést tesz Ernst G., vallomásáról: G 383. Ebben az értelemben nem említi a következők vallomását: George A., HW 421; Alfred L., HW 1351; Bruno P., HW 1915; Heinz B., HW 4415; Henry L., G 225; August Z., G 275 és Hnas K., G 363.
- 59 Georg A., HW 439 és Erwin N., HW 1685.
- 60 Friedrich B., HW 439; Bruno R., HW 1852; Bruno D., HW 1874; Bruno P., HW HW 1915 és Bruno G., HW 2019.
- 61 Oskar P., HW 1743.
- 62 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 240.
- 63 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 241.
- 64 Bruno P., HW 1925-26. Fontos megjegyezni, hogy az incidens tanúja terhelő bizonyítékok sorát szolgáltatatta önként, és ezeket Goldhagen gyakran idézte erről szóló beszámolóiban. Tehát a tanú megbízhatósága nem kérdéses.
- 65 Szükségtelen mondani, hogy Goldhagen a bizonyítékok általam történt megvalósítását is tendenciózusnak és félrevezetőnek tartja. Érvei gyakran szörszálhasogatásnak tűnnek a számomra, de alkalmanként találnak. Például jogosan jegyzi meg, hogy teljességében és pontosan kellett volna idéznem Trapp dorgáló szavait, miután észlelte „a zsidók bántalmazását”, hogy embereinek a „zsidók lelövése, nem pedig verése és kínzása volt a feladata”. Goldhagen, „Evil of Banality”, 52.
- 66 Heinz Buchmann, HW 2439-40.
- 67 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 249-50.
- 68 Heinz Buchmann, HW 2441.
- 69 Heinz Buchmann, HW 4416.
- 70 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 248.
- 71 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 235-36; Hermann B., HW 3066-67, 3214, 3515.
- 72 Bruno D., HW 1874.
- 73 Wilhelm E., HW 2239.
- 74 Goldhagen, „Reply to My Critic”, 38.
- 75 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 381-82.
- 76 Ezeket tartja Goldhagen az antiszemitizmus leromboló tényezőinek a háború utáni német kultúrában. Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 582, 593-4.
- 77 Goldhagen, „Reply to My Critic”, 40.
- 78 Herbert C. Kelman and V. Lee Hamilton, *Crimes of Obedience: Toward a Social Psychology of Authority and Responsibility* (New Haven, 1989).
- 79 A náci időnként megértették, hogy az ilyen distinkció megőrzése szükséges volt az elkövetők többsége rögzült gondolkodásának megtartásához. Jóllehet nem állítottak bíróság elé olyan embereket, akik megtagadták a zsidók legyilkolását, még a Holokauszt legvéresebb évében, 1942-ben is sor került vizsgálatokra (egy alka-

- lommally egy gyilkossági perre) zsidók önkényes legyilkolásáért. Például: Military Archiv Prague, Varia SS, 124: Feldurteil in der Strafsache gegen Johann Meisslein, Gericht der kdt. des Bereiches Prouskow (FK183), 1943. március 12.
- 80 James Waller, „Perpetrators of the Holocaust: Divided and Unitary Selfconception of Evildoing”, *Holocaust and Genocide Studies* 10, no.1 (1996 tavasza), 11-13.
- 81 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 13.
- 82 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 383.
- 83 Goldhagen legújabb keletű eljárása az állítólagos cáfolásra („Letter to the Editor”, 5) egészen eredeti és szokatlan. Kitalál vagy megálmodik egy hipotetikus vagy a tényekkel szembe menő, szó szerinti vallomást a kortárs csoport-nyomással kapcsolatban, és bejelenti, hogy ennek a bizonyos, szó szerinti vallomásnak a hiánya bizonyítja a kortárs csoport-nyomás tényezőnek a teljes hiányát.
- 84 Goldhagen, „Reply to My Critic”, 38-40. Goldhagen a könyvében ugyanezt állította: „A konvencionális magyarázatok ... tagadják az elkövetők ember voltát, nevezetesen azt, hogy morális választásra képes morális lények voltak”. Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 389-92.
- 85 Stanley Milgram inkább kipróbálta, mint feltételezte, hogy a „tekintélynek való behódolás” kultúrákon átívelő jelenség, és félreértést kizáróan elfogadta, hogy az előítélet és az indoktrináció az áldozatnak. Zimbardo szándékosan kiszűrte az előítéletes alanyokat, pontosan azért, mert részvételük nyilvánvalóan torzította volna az eredményeket. Kelman és Hamilton megerősíti, hogy a kulturális tényezők – mint a negatív viszonyulás az áldozatokhoz – hozzásegítik az embereket, hogy legitimnek fogadják el a tekintély által szentesített, tömeggyilkosságra irányuló politikát.
- 86 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 389.
- 87 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 27, 269.
- 88 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 34.
- 89 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 106.
- 90 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 399, 65.
- 91 Goldhagen, *Hitler buzgó hóhérai*, 443.

Huszonöt évvel később

- 1 Heiner Lichtenstein, *Himmlers Grüne Helfer: Die Schutz und Ordnungspolizei im „Dritten Reich”* (Köln: Bund Verlag, 1990).
- 2 Konrad Kwiet, From the Diary of a Killing Unit, „Why Germany?”, szerk. John Milfull (Oxford: Berg, 1991) 92-110 old. és „Aufakt zum Holocaust. Ein Polizeibataillon im Osteinsatz, „Der Nationalsozialismus. Studien zur Ideologie und Herrschaft”, szerk. Wolfgang Benz, Hans Buchlein és Hans Mommsen (Frankfurt am Main: Fischer, 1993) 191-208 old. Andrej Andrick, Martina Voigt, Silke Ammer Schubert és Peter Klein, Da hätte man schon ein Tagebuch führen müssen, Das Polizeibataillon 322 und die Judenmorde im Bereich der Heeresgruppe Mitte während des Sommers und Herbstes 1941, *Die Normalität des Verbrechens: Bilanz*

- und Perspektiven der Forschung zu den nationalsozialistischen Gewaltverbrechen, szerk. Helge Grabitz, Klaus Bästlein és Johannes Tuchel (Berlin: Edition Hentrich, 1994), 325-386. oldal.
- 3 Winfried Nachtwei, „Ganz normale Männer’ Die Verwicklung der Polizei-Bataillonen aus dem Rheinland und Westfalen in der nationalsozialistischen Vernichtungskrieg”, *Ville Ten Hompel: Sitz der Ordnungspolizei im Dritten Reich*, szerk. Alfons Kenkman (Münster: Agenda Verlag, 1996) 54-77. oldal.
- 4 Richard Breitman, *Official Secrets: What the Nazis Planned, What the British and the American Knew* (New York: Hill and Wang, 1998), 45-53, 63-68 és 79-80. oldal.
- 5 Edward B. Westermann: „Ordinary Men’ or ‘Ideological Soldiers’? Police Battalion 310 in Russia, 1942” *German Studies Review* 21, no. 1 (1998), 41-68. oldal.
- 6 Klaus-Michael Mallmann, „Der Einstieg in der Genozid. Das Lübecker Polizei Battalion 307 und das Masseker in Brest-Litovsk Anfang July 1941.” *Archiv für Polizeibesichte* 1999, 82-88. oldal.
- 7 *Wessen Freund Wessen Helfer? Die Kölner Polizei im Nationalsozialismus*, szerk. Harald Buhlan and Werner Jung (Köln: Emons Verlag, 2000) *Im Auftrag: Polizei, Verwaltung, und Vernichtung*, szerk. Alfons Kenkmann and Christoph Spieker (Essen: Klartext Verlag 2001).
- 8 Stefan Kemp, „Ab nach Sibirien?” Zur Sanktionierungspaxis gegenüber Polizeibeamten des Dritten Reiches: Der Fall des Polizeibataillons ” Im Auftrag, 278-300. oldal
- 9 Stefan Kemp, „Ermittlungen gegen ehemalige Kölner Polizeibeamte in der Nachkriegzeiten Die Verfahren gegen Angehörige des Reservepolizeibataillons 69 und der Polizeireservecompagnie Köln” *Wessen Freund wessen Helfer?*, 602-618. oldal.
- 10 Harald Welzer, *Täter: Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden* (Frankfurt am Main: Fischer, 2005).
- 11 Edward B. Westermann, *Hitler’s Police Battalions: Enforcing Racial War in the East* (Lawrence: University of Kansas Press, 2005).
- 12 Karl Schneider, *Auswärts eingestzt: Bremer Polizei Bataillone und der Holocaust* (Essen: Klartext 2011)
- 13 Wolfgang Curilla, *Die Deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und Weissrussland 1941-1944* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2006) and *Der Judenmord in Polen und die deutsche Ordnungspolizei 1939-1945* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2011)
- 14 Schneider, *Auswärts eingestzt*, 118-177. oldal.
- 15 Ugyanott, (413-417. oldal.
- 16 Ugyanott, 137. oldal.
- 17 Curilla, *Die Deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und Weissrussland 1941-1944*, 823-833. oldal, *Der Judenmord in Polen und die deutsche Ordnungspolizei 1939-1945*, 838-845. oldal.
- 18 Az elkövetőkkel foglalkozó tanulmányok szélesebb körű áttekintéséhez: Thomas Kühne, *Der Nationalsozialistische Vernichtungskrieg und die „ganz normalen” Deutschen”: Forschungsprobleme und Forschungstendenzen der Gesellschaftsgeschichte des Zeiten Weltkrieges*, *Achiv für Socialgeschichte* 39 (1999), 580-662. oldal; Gerhard Paul, „

- Von Psychopath, Technokraten des Terrors und 'ganz gewöhnlichen' Deutschen: Die Täter der Shoah im Spiegel der Forschung," *Die Täter der Shoah: Fanatische Nationalsozialistische oder ganz normale Deutsche?* szerk. Gerhard Paul (Göttingen: Wallstein Verlag, 2002) 13-90. oldal; Donald Bloxham; „Perpetrators and Perpetration,” *The Holocaust: Critical Historical Approaches*, szerk. Donald Bloxham és Tony Kasher (Manchester: Manchester University Press 2005), 61-175. oldal; Claus-Christian W. Szejnmann, „Perpetrators of the Holocaust: A Historiography,” *Ordinary People as Mass Murderers: Perpetrators in Comparative Perspective*, szerk. Olaf Jensen and Claus-Christian W. Szejnmann (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008) 25-47. oldal.
- 19 James Waller, *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing* (Oxford: Oxford University Press 2002, xiv. oldal. Waller tömören összegezi a modellt a „Becoming Evil: A Model How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing,” *Lessons and Legacies*, VII. kötetében: *The Holocaust in International Perspective*, szerk. Dagmar Herzog (Evanston: Northwestern University Press, 2006) 142-155. oldal.
- 20 Leonard S. Newman, „What is a 'Social-Psychological' Account of Perpetrator behavior?” *The Person versus the Situation* Goldhagen in „*Hitler's Willing Executioners*,” *Understanding Genocide: The Social Psychology of the Holocaust*, szerk. Leonard S. Newman és Ralph Erber (Oxford: Oxford University Press, 2002), 43-67. oldal.
- 21 Edward B. Westermann, *Hitler's Police Battalions: Enforcing Racial War in the East* (Lawrence: University of Kansas Press, 2005), 7. oldal.
- 22 Ugyanott, 237-239. oldal.
- 23 Jürgen Matthäus: „Ausbildung Judenmord? Zum Stellenwert der 'weltanschaulichen Erziehung' um SS und Polizei im Rahmen der 'Endlösung,'” *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 47, no. 8 (1999), 673-699. oldal; „Warum wird über das Judentum geschult? Die Ideologische Vorbereitung der deutschen Polizei auf den Holocaust,” *Die Gestapo in Zweiten Weltkrieg: 'Heimat' und besetzten Europe* (Darmstadt: Prius Verlag, 2000) 100-124. oldal; „An vorderster Front: Voraussetzungen für die Beteiligung der Ordnungspolizei an der Shoah,” *Die Täter der Shoah: Fanatische Nationalsozialisten oder ganz normalen Deutschen?*, szerk. Gerhard Paul (Göttingen, Wallstein Verlag, 2002), 137-166. oldal; „Die 'Judenfrage' als Schulungsthema von SS und Polizei: 'Inneres Erlebnis' und Handlungslegitimation,” *Ausbildungsziel Judenmord? „Weltanschauliche Erziehung” von SS, Polizei und Waffen-SS im Rahmen der 'Endlösung'*, szerk. Jürgen Matthäus, Konrad Kwiet, Jürgen Förster and Richard Breitman (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2003), 35-86. oldal.
- 24 Klaus-Michael Mallmann, „Vom 'Fussvolk der 'Endlösung.' Ordnungspolizei, Ostkrieg, und Judenmord,” *Jahrbuch für deutsche Geschichte* 26 (1997), 355-391. oldal.
- 25 Ugyanott, 386-391. oldal.
- 26 Harald Welzer, *Täter: Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden* (Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2005). Lásd szintén: Harald Welzer, „Wer waren Täter? Anmerkungen zur Täterforschung aus sozialpsychologischer Sicht,” *Die Täter der Shoah*, 227-253. oldal; és „On Murder and Morality: How Normal

- People Become Mass Murderers,” *Ordinary People as Mass Murderers: Perpetrators in Comparative Perspectives*, szerk. Olaf Jensen and Claus-Christian Szejnmann (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 165-181. oldal.
- 27 Thomas Kühne: *Kameradschaft: Die Soldaten des Nationalsozialistischen Krieges und das 20. Jahrhundert* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006); „Male Bonding and Shame Culture: Hitler's Soldier and the Moral Basis of Genocidal Warfare,” *Ordinary People as Mass Murderers: Perpetrators in Comparative Perspective*, szerk. Olaf Jensen and Claus-Christian Szejnmann (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 55-77. oldal; és *Belonging and Genocide: Hitler's Community, 1918-1945* (New Haven: Yale University Press, 2010).
- 28 Kühne, *Belonging and Genocide*, 64. oldal.
- 29 Ugyanott, 6-7. és 73. oldal.
- 30 Ugyanott, 63. oldal.
- 31 Ugyanott, 67. és 71. oldal.
- 32 Ugyanott, 171. oldal.
- 33 Ugyanott, 83. oldal.
- 34 Ugyanott, 87. oldal. (Kühne fordítása, amelyet a *Deutscher Osten 1939-1945*-ből idéz. Szerk. Klaus-Michael Mallmann, Volker Riess és Wolfram Pyta (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003, 120. oldal.
- 35 Kühne, *Belonging and Genocide*, 83-7. és 112-117. oldal.
- 36 „The 'Willing Executioners' / 'Ordinary Men' Debate,” *Occasional Paper of the United States Holocaust Research Institute*, USHMM, 1996.
- 37 Heinrich E. vallomása. Landgericht Hamburg 141 Js 1957/62, 2167, 2169, 2172, 3351. oldal.
- 38 Reger Vietor, „Ich hatte ein Beschützer,” *Freiwillegekompanie 1940-1945*, szerk. L. Jacoby és R. Trauffler (Luxemburg: St. Paul, 1986, 220-221. oldal.
- 39 Jean Heinen, „Das Schicksal einer Gruppe,” *Freiwillegekompanie 1940-1945*, 207-219. oldal.
- 40 Christopher R. Browning, „Goldhagen's willige Volstrecker,” *Der Weg zur „Endlösung”: Entscheidungen und Täter* (Bonn: Dietz, 1998) 161-181. és 169-171. oldal.
- 41 Jean Heinen, „Die Luxemburger im Reserve-Polizeibataillon 101,” *Luxemburger Wort*, 1996. augusztus 3, 7 és 10.
- 42 Landgericht Hamburg 141 Js 1957/62, 2245-67. oldal (Hans K. vallomása.)
- 43 Staatsarchiv Hamburg: Bestand 213-12, A 81/95D, Verfassungssignatur 0022/003, 1955-1956. és 1970-1973. oldal (Johann Weber, Marcel Jean Speller és Emil Konsbrueck aláírt nyilatkozata), 1972. február 22-23.
- 44 Staatsarchiv Hamburg: Bestand 213-12, A 81/95D, Verfassungssignatur 0022/003, 1948-1954. és 1956-1969. oldal (Johann Weber, Marcel Jean Speller és Emil Konsbrueck interjúja), 1973. december.
- 45 Staatsarchiv Hamburg: Bestand 213-12, A 81/95D, Verfassungssignatur 0022/003, 1986-2006. és 2040-2044. oldal (Heinrich H., Heinrich F., Hans Karl P., Helmut S. és Friedrich B. kihallgatása, 1974. január-február.)
- 46 Frederick B. vallomása, 2040-2044. oldal.
- 47 Heinrich H. vallomása, 1986-1989. oldal.
- 48 Helmut S. vallomása, 2000-2006. oldal.

- 49 Paul Dostert, „Die Luxemburger in Reserve-Polizei-Bataillon 101 und der Judenmord in Polen,” *Hémecht: Zeitschrift für Luxemburger Geschichte* 53 (2000), 81-99. oldal és főleg a 84-95. oldal.
- 50 Staatsarchiv Hamburg: Bestand 331-8, Polizeiverwaltung – Personelakten, Nr. 792-802.
- 51 A legikonikusabbnak tartott Holokauszt-fényképpel kapcsolatos vitához lásd: Dan Porat, *The Boy. A Holocaust Story* (New York: Hill and Wang, 2010).
- 52 Daniel Uziel e-mailjei a Luków-Tarnow rivalizálással kapcsolatban, Yad Vashem fényképtár, 2011. május 12. és 15. Csak a második és harmadik fénykép van a Yad Vashem tulajdonában. Az első nincs.
- 53 Daniel Goldhagen „Hitler buzgó hóhérai” c. könyvét körülölelő ellentmondások ellenére a könyv nagy érdeme, hogy alaposan kielemezzi a 101-es tartalékos rendőrzászlóaljjal kapcsolatos fényképeket. De ebben a bizonyos esetben Goldhagen elég hanyagul feliratozta a sorozat második és harmadik fényképét. „Röviddel a lukóvi zsidóknak a treblinkai haláltáborba való deportálása előtt a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj emberei időt szakítottak rá, hogy rákényszerítsék a zsidókat az emlékfényképeken való részvételre.”
- 54 USHMM 49189/YIVO Luków 1.
- 55 USHMM 49198a/YIVO Yad Vashem 117FO3a.
- 56 USHMM 49189/YIVO Luków 2/Yad Vashem 117EO6, 74CO7, 4613/523, 2746/13, 6891/39, 8030/16
- 57 Daniel Uziel e-mailje, 2011. május 15.
- 58 USHMM, Acc. 1999.991-3 O'Hara gyűjtemény. Rendkívül hálás vagyok Jürgen Matthäusnak az ezekkel az albumokkal kapcsolatos kutató- és elemzőmunkájáért. Jürgen Matthäus és Christopher R. Browning, „Evidenz, Erinnerung, Trugbild. Fotoalben zum reserve Polizeibataillon 101 im 'Osteinsatz' ” *Nazi-verbrechen: Täter, Taten, Bewältigungsversuch*, szerk. Martin Cüppers, Jürgen Matthäus és Andrej Angrick (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013) 135-190 és főleg 163-181. oldal.
- 59 USHMM 47432 és 47430
- 60 USHMM 47441 és 47442
- 61 USHMM 47438 és 47439
- 62 USHMM 47453 és 47454
- 63 USHMM 47447 és 47444
- 64 USHMM 47436
- 65 USHMM 57619/Lichtbildmappe 1; Lichtbildmappe 2; USHMM 57619/Lichtbildmappe 4.
- 66 Lichtbildmappe 18-22, 25-5; itt mintaként a 21. és 24.
- 67 Lichtbildmappe 15.
- 68 Lichtbildmappe 16.
- 69 Christopher R. Browning, *Ordinary Men*, 92-95. oldal.
- 70 Ugyanott., 127, 159. oldal.
- 71 USHMM 57629-32/Lichtbildmappe 86-88.
- 72 USHMM 57701/Lichtbildmappe 90.
- 73 Himmler 1941. december 12.-i parancsa, kinyomtatva a „Einsatz Im Reichskommissariat Ostland”: *Dokumente zum Völkermord im Baltikum und in Weissrussland*

- 1941-1944”, szerk. Wolfgang Benz, Konrad Kweit és Jürgen Matthäus (Berlin: Metropol, 1998) 28-29. oldal.
- 74 Lichtbildmappe 17.
- 75 USHMM 57620-4/Lichtbildmappe 26-30. A fényképeket Gnade 2. százada egyik emberének, Herbert Kurt F-nek, a kihallgatáshoz azonosították be, habár nyilván nem első kihallgatásán, amely során a vádlott a későbbi, a 2. század miedzyrzeci tartózkodása során készült fényképeket ismerte fel.
- 76 Daniel Goldhagen „Hitler buzgó hóhérai” c. könyvében azt sugallja, hogy azzal, hogy az első képen szereplő távoli német őr szemben a kamerával és háttal a zsidóknak, azt demonstrálja, hogy „büszke a cselekedeteire, és nem akarja elrejtetni, hogy részt vesz a népirtásban, hanem meg akarja őrizni az utókor számára.” Én úgy gondolom, hogy ez jelentősen túlfeszíti a fényképes bizonyíték értelmezését. Nem valószínű, hogy abból a távolságból egyáltalán észrevette, hogy fényképezik.
- 77 USHMM Photo Archive 89352/Landgericht Hamburg 141 Js 1967/62, Lichtbildmappe 39 és 69.
- 78 Browning, *Ordinary Men*, 108-109. oldal.
- 79 Ugyanott., 121-132. oldal.
- 80 USHMM 57627/Lichtbildmappe 91-92.
- 81 Browning, *Ordinary Men*, 134. oldal.
- 82 USHMM 57625 Lichtbildmappe 33 és 59; USHMM 89237 Lichtbildmappe 58; USHMM 46321/Lichtbildmappe 36 és 60; USHMM 89328/Lichtbildmappe 37.
- 83 Lichtbildmappe 78.
- 84 USHMM 89329 és 8329A/Lichtbildmappe 62 és 63.
- 85 USHMM 89330
- 86 Lichtbildmappe 79
- 87 USHMM 89347 Lichtbildmappe 40 és 46; USHMM 61538 és 79067/ Lichtbildmappe 41 és 46; USHMM 89349/Lichtbildmappe 38 és 67 és 74; USHMM 89351/Lichtbildmappe 42; USHMM 89350/ Lichtbildmappe 68 és 76.
- 88 USHMM 89346 Lichtbildmappe 32 és 70. Egy fénykép (Lichtbildmappe 75) Dreyer hadnagyról a barakkok előtt, nem szerepel itt.
- 89 USHMM 51233-5
- 90 USHMM 57702-11; Ez tartalmazza az 57704, 57708, 57709 és 57711-t
- 91 Porat, *The Boy. A Holocaust Story*, 11. oldal.
- 92 Judith Levin és Daniel Uziel, „Ordinary Men, Extraordinary Photographs,” *Yad Vashem Studies XXVI* (1998), 267-268. oldal.
- 93 Ugyanott, 266, 289-290. oldal.
- 94 Daniel Goldhagen „Hitler buzgó hóhérai” c. könyvében látható fénykép egy klaszikus szakállvágó rítus, köszönet érte a *Zentral Stelle*-nek. A képaláírás szerint az elkövető a 101-es tartalékos rendőrzászlóalj tagja. Noha a lukóvi fényképekhez hasonlóan ez a kép sem szerepelt az ügyész gyűjteményében, és az elkövetőt nem azonosították be. Annak ismeretében, amit mostanra a lukóvi fényképekről tudunk, ennek a fényképnek az esetben is óvatosságra lenne szükség.

CHRISTOPHER R. BROWNING

ÁTLAGEMBEREK

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj
és a végső megoldás Lengyelországban

A szerző a Washington állambeli Tacomában lévő Pacific Lutheran Egyetem professzora. Műve nem szokványos könyv a holokausztirodalomban: megdöbbentő beszámoló arról, hogyan vált egy középkorú, átlag németekből álló egység lengyel zsidók tízezreinek gyilkosává. Browning segít megérteni, milyen lélektani változáson mentek át ezek az átlagemberek ahhoz, hogy aktív elkövetővé váljanak az emberi történelem legnagyobb szabású büntetében. Kevéssé ismert, hogy a lengyel zsidóság többsége nem a nagyvárosokban élt, hanem kisebb településeken. Míg a haláltáborok működtetéséhez nem volt szükség nagy létszámú személyzetre, a kisvárosok, falvak zsidóságának deportálásához, vagy a helyszínen történő legyilkolásához sok ember kellett. Ezt biztosították a rendőrzászlóaljak, köztük a 101-es számú.

A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj ötszáz rendőre – katonai szolgálatra alkalmatlan, családos emberek – 83.000 lengyel állampolgár haláláért felelős. A tanulmány az egység 210 tagjának háborút követő kihallgatása során felvett jegyzőkönyveken és az ellenük készült vádiraton alapszik. Browning azt sugallja, hogy ezek az emberek nem engedelmességből vagy félelemből gyilkoltak, hanem karrierizmusból, alkalmazkodásból és meggyőződésből.

E hiánypótló mű a holokauszt egy kevésbé ismert aspektusára vet fényt: arra, hogyan élték meg saját tetteiket olyan elkövetők, akiknek gyilkossá válása semmilyen szempontból nem volt szükségszerű.

A könyvet a múlt iránt érdeklődőknek – különösen történelem szakos egyetemi hallgatóknak, szociálpszichológiai vonatkozásai miatt pedig pszichológiai szakosoknak is ajánljuk.

3300 Ft

www.kukkiado.hu

WACŁAW
FELCZAK
ALAPÍTVÁNY

ISBN 978 615 5361 88 3

9 786155 1361883